

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Modernkori Doktori Program

Rittling László

Eszterházy Antal élete és szerepe a Rákóczi-szabadságharcban II.
Rákóczi Ferenchez írt levelei tükrében

Doktori Értekezés

Témavezető:
Dr. Papp Sándor egyetemi tanár

Szeged

2016

Tartalom

Bevezetés.....	5
Témaválasztás, a téma jelentősége	5
Historiográfiai áttekintés.....	6
Az Esterházyak felemelkedése	8
1. Egy ígéretesen induló életpálya.....	12
1.1.Gyermekkor	12
1.2. Az első házasság	15
1.3. A visszafoglaló háború	19
1.4. A katonai pálya kezdete.....	21
1.5. Második házassága és a Rajna-vidéki hadjárat.....	25
1.6. A komáromi főispáni cím elnyerése és a kurucok elleni harc	32
1.7. Az utolsó labanc hónapok.....	38
2.Az első hónapok a fejedelem szolgálatában.....	42
2.1. A koroncói csata	42
2.2. A rác kérdés és a rácok elleni hadjárat	50
2.3. A dunántúli uralom utolsó hetei.....	54
2.4. Heister támadása	57
2.5. Érsekújvár és Lipótvár ostroma	63
2.6. A nagyszombati csata	66
3. Politikai sikerek, katonai kudarcok.....	70
3.1. Az új megbízatás.....	70
3.2. Eszterházy Antal hadszervező tevékenysége Felső-Magyarországon.....	74
3.3. Kiábrándulás a vármegyékből	81
3.4. A nyári hadjárat	86
3.5. Vereség a Vág-folyónál	88
3.6. A szécsényi országgyűlés	94

3.7. Család vagy kötelesség?	96
4. Eszterházy szerepvállalása Esztergom ostromaiban	100
4.1. Ismét Felső-Magyarországon.....	100
4.2. A Dunántúl és a Rákóczi-szabadságharc	102
4.3. A Pálffy János utáni hajsza.....	105
4.4. A soproni línea elfoglalása	108
4.5. Az ellenfél lépéseire várva.....	110
4.6. Erőfeszítések az esztergomi vár védelmében	116
4.7. Az év vége	123
5. A „dunántúli” főkapitány felvidéki harcai	126
5.1. Eszterházy és a dunántúli veszedelem.....	126
5.2. A tavaszi események.....	133
5.3. A nyári hadműveletek és Erdély elvesztése.....	140
5.4. Őszi aprólékharok a Vág-vidéken és Eszterházy áthelyezése a Dunántúlra.....	149
6. A sümegi részgyűlés és a Bezerédj ügy	151
6.1. A sümegi részgyűlés	151
6.2. A hadsereg átszervezése	162
6.3. A Bezerédj ügy és a trencsényi csata.....	166
7. A Dunántúl elvesztése	178
7.1. Előzmények	178
7.2. A császári-királyi hadvezetés tervei	179
7.3. A dunántúli hadak állapota	180
7.4. Heister támadása és Eszterházy védekezése	185
8. A mellőzött tábornagy	190
8.1. Általános helyzet 1710 elején, Eszterházy visszatérése Érsekújvárra.....	190
8.2. Eszterházy támadása a tavarnoki várkastély ellen.....	192
8.3. Eszterházy távozása Érsekújvárról	197

8.4. Adósság, háttérbe szorulás, Sárospatak védelme.....	198
9. Bujdosás.....	204
9.1. Eszterházy távozása Magyarországról.....	204
9.2. A szatmári megbékélés, Eszterházy kísérlete a hazatérésre	206
9.3. Eszterházy élete a bujdosásban és halála.....	212
Összegzés	219
Abstract	222
Bibliográfia.....	224

Bevezetés

Témaválasztás, a téma jelentősége

18. századi történelmünk egyik legjelentősebb eseménye volt a Rákóczi-szabadságharc. Annak ellenére, hogy a témával már számos történész foglalkozott, úgy véltem, hogy az események összetettsége miatt mégis érdemes a magyar történelem ezen korszakát továbbra is kutatni. Választásom azért esett Eszterházy Antalra, mert életével és a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepével eddig átfogóan senki sem foglalkozott. A disszertációm megírásakor fontos szempontnak tartottam azt is, hogy az eddig megszokott, II. Rákóczi Ferencet és intézkedéseit középpontba állító megközelítés helyett újfajta nézőpontot alkalmazzak. Új források bevonásával sikerült bemutatnom, hogy egy főnemest milyen célok és motivációk vihettek a felkelők táborába. Azért is fontosnak tartottam egy arisztokrata tevékenységének megvizsgálását, mert a társadalom ezen csoportjának az eseményekben játszott szerepét a történetírásban általában elítélően szokták értékelni, emiatt pedig kíváncsi voltam arra, hogy maguk a források mit mondanak Eszterházy szerepvállalásával kapcsolatban.

Amikor a dolgozat megírásába belevágtam, akkor a II. Rákóczi Ferencről¹ és Károlyi Sándorról² készült életrajzok lebegtek példaként a szemem előtt. A kutatás során a következő célokat tűztem ki magam elé: szerettem volna bemutatni Eszterházy fiatalkorát, és a császári-királyi hadaseregben befutott katonai pályafutását; mindhárom házasságát; a kuruc felkeléshez való csatlakozását kiváltó okokat; a kuruc hadsereg megreformálásában, és a hadseregszervezésben való szerepvállalását; Eszterháznak a Rákóczihoz fűződő viszonyát; a Bezerédj ügyben játszott szerepét; a szatmári békével kapcsolatos nézeteit; végezetül pedig a szabadságharc leverése utáni sorsát.

A kitűzött célokat széleskörű forrásbázis megvizsgálásával kívántam elérni. A kéziratos források nagy részét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Thaly Kálmán féle kuruckori okmánygyűjteményéből, és az Österreichisches Staatsarchivból válogattam össze. A kéziratok jelentős részét Eszterháznak Rákóczihoz írt levelei teszik ki, amiket a dolgozat függelékében közre is kívánok adni. A Rákóczihoz írt levelek mellett

¹ KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 3. jav. kiad. Budapest, 2004.

² KOVÁCS Ágnes: *Károlyi Sándor*. Budapest, 1989.

jelentősek voltak Eszterháznak más kuruc tisztekkel vagy elvértve a rokonaival váltott levelei. Eszterháznak a császár-királyi hadseregben töltött idejére nézve rendkívül fontosak voltak az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzései, amiknek egy része (ÖStA KA HKR Prot. Exp.) az Udvari Haditanácshoz bemenő iratok hosszabb-rövidebb kivonatát tartalmazta éves bontásban, más részükben pedig (ÖStA KA HKR Prot. Reg.) a kimenő iratok összefoglalója található meg, szintén éves bontásban.

Historiográfiai áttekintés

Különböző mértékben, de több történész is foglalkozott Eszterházy Antal életének különböző szakaszaival, azonban egy teljes és részletes életrajz összeállítására eddig senki sem vállalkozott, senki sem választotta őt kutatásai központi témájául. Eszterházy életútjának feltárásában a kezdeti, úttörő lépéseket Thaly Kálmán és Szabó István tették meg. Thaly 1901-ben jelentette meg Eszterházy tábori könyvét,³ ami egy igen gazdag forráskiadás Eszterházy 1706 és 1709 között kelt napi parancsainak kivonatával, leveleivel és pátensseivel. Thaly a forrásközlemény előszavában egy rövid életrajzot is közölt Eszterházyról, melyben kiemelte, hogy Eszterházy ugyan nem volt a fejedelem legtehetségesebb alattvalója, azonban hűségéhez és hazaszeretetéhez Thaly szerint szemernyi kétség sem férhetett. Míg Thaly forráskiadása főleg Eszterházy katonai karrierjéhez nyújtott támpontokat, addig a Szabó István által végzett forrásfeltáró munka Eszterházy magánéletébe enged bepillantást, ugyanis Szabó Eszterháznak a második feleséghez szóló 1701 és 1706 között keletkezett leveleit adta ki 1940-ben.⁴ Thalyhoz hasonlóan Szabó István is közölt egy rövid életrajzot Eszterházyról, illetve forráskiadását bőséges jegyzetapparátussal látta el, melyek nagyban segítenek eligazodni az eseményekben.

Az első önálló, Eszterházyval foglalkozó rövid feldolgozásra 1925-ig kellett várni. Ezt Furbás Oszkár írta, témája pedig Eszterháznak a kuruc felkeléshez való csatlakozása volt. Furbás munkáját a kurucok irányába érzett erős elfogultság,

³ THALY Kálmán: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709*. Függelék. Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve 1708. Magyar Tudományos Akadémia 1901.

⁴ SZABÓ István: *Galánthai és fraknoi gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706*. 1940

helyenként romantikus túlzások és apróbb pontatlanságok jellemezték.⁵ Markó Árpád is szentelt egy rövidebb jellemzést Eszterházy Antalnak egy tanulmányában, melyben az ő, Forgách Simon és Károlyi Sándor személyiségét és életét vizsgálta meg, illetve vetette össze.⁶ Markó ebben a tanulmányában Eszterházy kapcsán Thalyhoz hasonlóan habozó természetét, csekély önbizalmát illetve határtalan hazaszeretét és a nemes ügyek iránti lelkesedését emelte ki. Arra is rávilágított, hogy Eszterházyt képességei nem jogosították ugyan fel arra, hogy gyakorló hadvezér legyen, azonban képes volt kiválóan ellátni a hadseregszervezéssel és a hadsereg ellátással kapcsolatos háttérmunkákat.

Perjés Géza, a későbbi kiváló hadtörténész egyik első tanulmányát a kuruc és a császári-királyi hadsereg 1706 nyarán és őszén végrehajtott dunántúli és Esztergom környéki hadműveleteiről írta.⁷ A hadműveletekben részt vevő Eszterházy szerepét is elemezte, azonban Eszterházyt egy határozatlan és nem különösebben tehetséges, vagy éles eszű hadvezérnek mutatta be. Hozzá hasonlóan Köpeczi Béla is inkább Eszterházy negatív tulajdonságait hangsúlyozta egy Rákóczi válogatott leveleiből készített forráskiadásában.⁸ Köpeczi Béla itt Eszterházyt Rákóczi egyik „leggyengébb, legkapkodóbb és legfegyelmetlenebb” tábornokának titulálta. Az R. Várkonyi Ágnes és Köpeczi Béla által írt legmodernebb Rákóczi életrajzban⁹ hasonlóan mutatták be Eszterházyt, leginkább a fejedelem Emlékiratában elhangzott, sokak által idézett mondat alapján, melyben Rákóczi azt írta, hogy Eszterházy származásának köszönhető tábornoki rangját.

Bánkúti Imre két alkalommal is írt érintőlegesen Eszterházy tevékenységéről. Először Érsekújvár 1710-es védelmében játszott szerepét értékelte,¹⁰ melyben Eszterházyról lényegesen tárgyilagosabb és pozitívabb képet fest, mint az előbb felsorolt szerzők. Ehhez hasonló objektivitással mutatja be Eszterházyt a Dunántúl védelmében 1708-ban és 1709-ben játszott szerepét.¹¹ Mészáros Kálmán Veszprém

⁵ FIRBÁS Oszkár: Adalékok gróf Eszterházy Antal császári ezredesnek Rákóczi hűségére téréséhez. In.: *A szegedi Baross Gábor Főreáliskola 1925/26. tanévi értesítője*. Szeged, 1926.

⁶ MARKÓ ÁRPÁD: Kuruc arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből. Károlyi - Forgách - Esterházy Antal. In.: *Magyar Szemle*. XV. köt. 2. (58.) sz. (1932. jún.) 143–152

⁷ PERJÉS Géza: Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. In.: *Hadtörténelmi közlemények*, 1954 (1.évf.) 2. sz. 136–184.

⁸ KÖPECZI Béla (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei*. Budapest, 1958.

⁹ KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 3. jav. kiad. Budapest, 2004.

¹⁰ BÁNKÚTI Imre: *Károlyi Sándor levelei Érsekújvárból és három várvédő szabályzata*. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 2000.

¹¹ BÁNKÚTI IMRE: *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban*. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 18. 2005.

városának feldúlásáról írt tanulmányában szintén érdekes részleteket világított meg Eszterházy átállásával kapcsolatban.¹²

Végül, de nem utolsó sorban szólnunk kell Karácson Imréről, aki Isztambuli levéltári kutatásait közlő forráskiadványában szolgál nagyon értékes adatokkal Eszterházy bujdosásában töltött éveiről.¹³

Az Esterházyak¹⁴ felemelkedése

A 16. század utolsó harmadában valószínűleg senki nem gondolta volna, hogy alig egy évszázaddal később, Eszterházy Antal az egyik vezető magyar arisztokrata család tagjaként látja majd meg a napvilágot. Ez a feltételezés már csak azért sem tűnt valószínűnek, mert Antal úr – ahogy a Rákóczi-szabadságharc résztvevői, illetve később a velük szemben erősen elfogult, romantikus történetíró Thaly Kálmán nevezte – dédapja, Esterházy Ferenc 1579-ben még csak Pozsony vármegye alispánja volt, azonban ezt a tisztséget a korban szokatlan módon meglehetősen hosszú ideig, több mint két évtizedig töltötte be (1579–1601). Az Esterházy család (és rokonaiknak, a Pálffyknak és Illésházyknak) felemelkedését a Magyar Királyság a két fővárosának, Pozsonynak és Bécsnek a közelükbe kerülése tette lehetővé, mely új lehetőségeket kínált számukra. Az is segítségükre volt a köznemesi sorból való kiemelkedésben, hogy székvárosuk eleste után Esztergom érsekei is a közeli Nagyszombaton rendezkedtek be, továbbá Pozsonyban is palotát tartottak fenn maguknak. Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy az új végvárvonal fontosabb állomásai is a közelben húzódtak.¹⁵

Esterházy Ferenc még alispánsága előtt azzal próbálta növelni befolyását és kapcsolatait, hogy Verancsics Antal esztergomi érsek (1569–1573) familiárisa lett, ezáltal pedig számos nemesi család tagjával került kapcsolatba, akik segítettek többek között lánygyermekkei kiházásításában is. Ez a szolgálat alapozta meg számára a Pozsony vármegyei alispánságot. Pályafutását az is nagyban elősegítette, hogy 1580-tól

¹² MÉSZÁROS Kálmán: Veszprém végzetes napja. 1704. május 31. In.: KRISTÓF Lilla Alida–TÓTH Vilmos: Széchenyi Pál emlékezete. Adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei. Második, bővített kiadás. Szerkesztette Kristóf Lilla Alida és Tóth Vilmos. Kiadta a Győri Hittudományi Főiskola. Győr, 2015. 44–69.

¹³ KARÁCSON Imre: *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803*. Budapest, 1911.

¹⁴ A dolgozatban vizsgált Eszterházy Antal élete folyamán több féle képpen írta le a saját nevét. Annak érdekében, hogy az igen kiterjedt család hercegi, illetve grófi ágának tagjait elkülöníthessük egymástól, a hercegi ág tagjainál és közvetlen felmenőiknél az Esterházy, míg a grófi ág tagjainál az Eszterházy névalakot kívánjuk használni.

¹⁵ PÁLFFY 2009a, 855–857.

rokona, Pálffy Miklós lett a pozsonyi főispán. Esterházy Ferenc alispáni feladatait buzgó lelkesedéssel végezte, kivette a részét a közigazgatási feladatok elvégzéséből, bíraskodott ha kellett, de felügyelte a hidak és töltések építését is. Hűséges szolgálatát a főispán különböző jellegű szívességekkel igyekezett viszonzni. Felnőttkort megért fiai közül az idősebb Istvánt Pálffy pártfogásába vette és 1594-ben Érsekújváron szolgált lovascsapatában, majd 1596-ban, szintén Pálffy huszárai között elesett a mezőkeresztesi csatában.

Emellett Esterházy másik sikeres rokonával, Illésházy Istvánnal is gyümölcsöző kapcsolatot ápolt, együttműködtek a kereskedelemben, illetve zálogba adtak egymásnak birtokokat. A Pálffyval és Illésházyval való jó kapcsolatának, illetve saját tehetségének köszönhetően a 16. század végére Esterházy Ferenc már egy országosan is ismert személyiséggé vált.¹⁶

A család felemelése érdekében folyó munkát Esterházy Ferenc Miklós nevű fia vitte tovább. Ő 1583-ban született és 1598-tól Illésházy István udvarában nevelkedett, apjával és tanítójával szemben ő a katolikus hitre tért át. 1604-ben valószínűleg részt vett Esztergom védelmében, majd a bécsi és a zsitvatoroki békék után ismét Illésházy környezetében vállalt szolgálatot, 1608-tól pedig Mágochy Ferenc, felső-magyarországi főkapitány udvarába került. Mágochy halála (1611) után egy évvel szerelmi házasságot kötött annak özvegyével, Dersffy Orsolyával. Ez a házasság igen kifizetődő volt, hiszen új felesége két bárói családnak, a Mágochynak és a Dersffynek is az utolsó tagja volt. Ezután már egyenes út vezetett a magyar főméltóságok sorába. 1613. április 10-én a pozsonyi országgyűlés során kapta meg bárói diplomáját, amely azonban csak rá és utódaira vonatkozott, testvéreire nem.¹⁷

A következő év nyarán az újdonsült báró már részt vett Linzben a Habsburg Birodalom tartományainak a gyűlésén, bár itteni, elsősorban szókimondásáról elhíresült szereplését ő maga utólag egyáltalán nem érezte sikeresnek, de a rendek között megnőtt a népszerűsége. 1617-ben beregi főispán lett, 1618-ban aranysarkantyús vitézzé ütötték, továbbá királyi tanácsos, és még ezen év nyarán magyar királyi udvarmester lett, majd pedig a zólyomi főispáni címet is magáénak tudhatta. A következő évben azt is sikerült elérnie, hogy testvérei is bárói rangot kapjanak. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) hadjáratai idején egyaránt szolgált katonaként és diplomataként is. 1622-ben királyi kamarás lett, és bár az országgyűlés nem őt választotta nádornak, az országbírói

¹⁶ PÁLFFY 2009a, 868–871.

¹⁷ PÁLFFY 2009a, 872–874.

címmel is elégedett lehetett. 1626. augusztus 10-én pedig bárói rangja helyett, grófi rangot kapott, két évvel később pedig az aranygyapjas rend lovagja lett.¹⁸

Karrierje csúcsára azonban még grófi rangjának megszerzése előtt felért. 1625-ben meglehetősen kemény alkudozások közepette nádorrá választották. 1625. október 11-én érkezett meg II. Ferdinánd király (1619–1637) Sopronba, azonban az országgyűlés kezdetén átadott uralkodói indítvány nem szólt a nádorválasztásról, pedig 1608 óta törvény mondta ki, hogy a nádor halálát követően egy éven belül országgyűlést kell tartani és új nádort választani (az előző nádor, Thurzó Szaniszló az év májusában elhunyt). Ehelyett az uralkodó azt kérte, hogy még életében válasszák meg az utódját. A rendek erre nem voltak hajlandóak, és nádorválasztást követeltek. II. Ferdinándnak végül sikerült kijátszania a rendeket, és elérnie, hogy a Ferdinánd főherceg megválasztását a nádorválasztástól tegyék függővé, ahelyett hogy saját követelésekkel álltak volna elő. A választás ezek után szabályosan zajlott le, és Esterházy Miklós 150 igen szavazatot kapott 60 nem ellenében. Személye tehát nemcsak az uralkodónak, hanem a rendeknek is megfelelt.¹⁹

Férje nádorrá választását Dersffy Orsolya már nem élte meg, ezért még 1624-ben Esterházy Miklós újra megnősült, és Thurzó Imre özvegyét, Nyáry Krisztinát vette feleségül. Egyik legmaradandóbb alkotása a nagyszombati jezsuita templom felépítése volt. Nádorsága alatt tovább gyarapította birtokait, illetve 1645-ben nevéhez fűződött még az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1630–1648) való kiegyezés tető alá hozása.²⁰

Esterházy Miklósnak négy fia élte meg a felnőtt kort. Dersffy Orsolyától 1616. február 27-én született Esterházy István, aki királyi komornyikként, és pápai kapitányként is szolgált. Fiatalon halt meg 1641. július 4-én. A többi fiú mind Nyáry Krisztina gyermeke volt: László, Pál, és Ferenc. László 1626. január 1-én született, féltestvéréhez hasonlóan ő is királyi komornyik és pápai kapitány, később pedig Sopron vármegye főispánja, és királyi tanácsos volt. Apja művét neki kellett volna továbbvinnie, azonban 1652. augusztus 25-én elesett a vezekényi csatában. Így az addig a grazi, majd a nagyszombati jezsuita iskolában tanuló Pálnak kellett átvennie a családfői teendőket. Néhány héttel testvére halála után, szeptember 13-án már kinevezték a pápai vár kapitányának, másnap pedig Sopron vármegye örökös

¹⁸ PÁLFFY 2009a, 875–876., 879.

¹⁹ PÉTER 1985, 70–72.

²⁰ KOVÁCS 1987, 178.; NAGY 1858, 83–84.; PÁLFFY 2009a, 880–881.

főispánjának. 1655-ben megházasodott, féltestvérének Esterházy Istvánnak a lányát, Orsolyát vette feleségül, és még ugyanebben az évben kinevezték magyar tanácsossá. 1661-ben pedig már főudvarmester volt, ezután részt vett az 1663–1664. évi török elleni háborúban. 1670 tavaszán pedig beiktatták a bányavidéki végvidéki főkapitányságba, amely tisztségbe már másfél évvel korábban kinevezték. Még ugyanebben az évben aktívan részt vett a Wesselényi-összeesküvés felszámolásában, a felvidéki protestáns urak várainak bevételével. Az 1670-es években birtokai gyarapításával foglalkozott, majd az évtized végén tényleges belső titkos tanácsossá nevezték ki.²¹

Jelentős szerepe volt abban, hogy 1681-ben a rendek belementek az udvarral való kiegyezésbe. Ennek eredményeként a soproni országgyűlésen, június 13-án apjához hasonlóan őt is nádorrá választották. Érdemei nagyságát és elismertségét jelzi, hogy a spanyol királytól megkapta az aranygyapjat. Esterházy Orsolya 1682-ben bekövetkezett halálát követően Thököly Imre hűgát, Thököly Évát vette feleségül. Az 1683. évi Bécs elleni nagy török támadás idején megkísérelte megszervezni a Magyar Királyság védelmét, ez azonban nem sikerült és a törökök elől Ausztriába menekült. Részt vett Buda 1684-es, még sikertelen ostromában, illetve többszöri kérelmezés után 1687-ben megkapta a birodalmi hercegi címet. Ezt azzal érdemelte ki, hogy jelentős érdemeket szerzett a rendek meggyőzésében, hogy töröljék el az Aranybulla ellenállási záradékát és fogadják el a Habsburg-ház örökös királyságát. A következő évtizedekben Esterházy Pál az uralkodóváltások ellenére is megőrizte pozícióját, sőt azt is elérte, hogy hercegi címét elsőszülött fia is örökölhesse.²²

A legkisebb fiú, Ferenc nem futott be olyan jelentőst karriert, mint Pál. Vele a következő fejezetben szeretnék foglalkozni.

²¹ ESZTERHÁZY 1901a, 105–107.; IVÁNYI 1991, 408–409.; NAGY 1858, 85.

²² IVÁNYI 1991, 409–410.; PÁLFFY 2009b, 46–47.

1. Egy ígéretesen induló életpálya*

1.1. Gyermekkor

Eszterházy Ferenc, Eszterházy Antal apja 1641. február 17-én született Semptén,²³ Eszterházy Miklós nádor és Nyári Krisztina utolsó gyermekeként, mivel anyja belehalt a szülésbe. Aranysarkantyús vitéz, 1662-től pápai kapitány volt,²⁴ feljegyezték róla, hogy nem szerette a protestánsokat. Első feleségével, Illésházy Ilonával 1661 februárjában tartották az esküvőjüket Trencsénben,²⁵ házasságuk azonban gyermektelen maradt, az asszony pedig 1669. február 12-én elhalálozott. Egy évvel később, 1670. november 15-én újra megházasodott, második felesége Thököly Katalin volt, gyermekei mind tőle születtek. Eszterházy Ferenc később gyámságot szerzett Thököly István leányai felett, miután az apjuk belekeveredett a Wesselényi-féle összeesküvésbe. Később, 1675–1681 között Zala és Sümeg vármegyék főispánja volt, illetve részt vett az 1681-es országgyűlésen is. Két év múlva, 1683-ban kényszerből ő is Thököly Imre oldalára állt. Thököly kurucai a lánzséri vár²⁶ védelmével bízták meg, azonban még ugyanebben az évben október 16-án elhunyt.²⁷

Eszterházy Antal édesanyja, Thököly Katalin 1655. április 18-án született Thököly II. István és Gyulaffy Mária gyermekeként. Felnőtt kort megért testvérei közül ő volt a legidősebb. Még a Thököly-felkelés idején cseklészi²⁸ kastélyukban Thököly Katalin bemutatta gyermekeit öccsének, Thököly Imrének, a kuruc királynak. Apja halála után édesanyja még kétszer házasodott meg. Először Josef Karl Jörger császári ezredeshez, győri várkapitányhoz, majd a férfi 1696-ban bekövetkezett halála után Johann Jakob Löwenburg császári-királyi tábornokhoz ment feleségül.²⁹

Eszterházy Ferencnek és Thököly Katalinnak a következő gyermekei születtek: Mária Rozália (1672–1689), aki Batthyány Ferenc gróf felesége volt; Krisztina és Borbála, akik az Orsolya rendben voltak apácák; Franciska-Antónia, aki a kismartoni szentágostoni szerzetesnők kanonoknője volt; Antal 1676. február 3-án született, a fiúk

* Ez a fejezet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 program és a MÖB/52-21/2013-as Collegium Hungaricum ösztöndíjának támogatásával készült.

²³ Šintava, Szlovákia.

²⁴ Nagy Iván családtörténeti monográfiájában 1675-től. (NAGY 1858, 91.)

²⁵ Trenčín, Szlovákia.

²⁶ Lánzsér ma Sopronszentmárton (Markt Sankt Martin) része Ausztriában, a kora újkorban még önálló település volt.

²⁷ ESZTERHÁZY 1901a, 137–138.; SZABÓ 1940, 6.

²⁸ Bernolákovo, Szlovákia.

²⁹ NAGY 1865, 287., 289.; SZABÓ 1940, 7.; THALY 1901, VI.

közül, ő volt a legidősebb, életét részletesen be fogom mutatni a disszertáción belül; Erzsébet és Anna-Terézia, létezésükön kívül sajnos nem sokat tudunk róluk; további két fiúk, József (1682–1748) és Ferenc (1683–1754), a későbbiekben róluk is lesz még szó.³⁰

Antal az apja, Eszterházy Ferenc halála után testvéreivel együtt apai nagybátyja, herceg Esterházy Pál nádor kismartoni udvarába került. Gyermekéveiről nagyon keveset tudunk. Az ebből az időszakból fennmaradt egyetlen festményen szerzetesi ruhában ábrázolták őt, ezért feltételezhetjük, hogy eredetileg papnak szánták. Ezt támasztja alá az is, hogy a festményen nem láthatóak hatalmi jelvények. A képről egy jól táplált, nagyjából 10 éves fiúcska néz vissza ránk, aki bal kezével egy asztalnak támaszkodik, míg jobbában, a mutató- és hüvelykujja között egy virágot tart. Az ifjú Eszterházy Antalnak kerekded arca volt, magas homlokkal, barna szemekkel és rövid, sötét hajjal.³¹

Eszterházy gyermekéveiről a következő adatokat találtam. 1687. augusztus 24-re datált levelében egy bizonyos Salamon Ferenc³² tájékoztatta Thököly Katalin grófnőt, hogy az „úrfi” beteg, mégpedig torokfájás kínozza. A levélből azonban nem derült ki egyértelműen, hogy Antalról van-e szó, vagy pedig az egyik öccséről, Józsefről, vagy Ferencről.³³ 1688. szeptember 1-én Thököly Katalin egyik írásából az derül ki, hogy „*Antalka fiunk számára másfél köből fejér liszter*”³⁴ küldetett. 1690. október 20-án Thököly Katalin arról számolt be Esterházy Pálnak, hogy a kis Antal súlyos betegségben szenved. Az anyja félt, hogy meg fog halni, mert a gyógyulását már reménytelennek tartották.³⁵ Thököly Katalin aggodalmai szerencsére alaptalanok voltak, és Antal felgyógyult a betegségéből. A Thököly Katalinhoz köthető utolsó forrásunk sem különösebben bőbeszédű. Az asszony megköszönte a nádornak, hogy Antalt elküldte hozzá.³⁶ 1694 végén az uralkodó tanácsosává nevezte ki az ekkor 18 éves Eszterházy Antalt. Ezt a címet azonban, a gyermekkorában kapott pápai főkapitányi címéhez hasonlóan, inkább névleges megtiszteltetésnek kell tekintenünk, semmint tényleges adományozásnak.³⁷

Ezeknél a töredékes adatoknál, némileg összefüggőbb és pontosabb képet ad az ifjú Eszterházy Antalról nővére, Mária Rozália férjéhez, Batthyány Ferenchez 1688 és

³⁰ Eszterházy 1901a, 138., 153–159.

³¹ MÁRKI 1910, 211.; SZABÓ 1940, 7.; THALY 1901, VI.

³² Talán a gyerekek egyik nevelője.

³³ MNL OL G8/1 1.d. VIII.1. 99V. Salamon Ferenc Thököly Katalinnak

³⁴ MNL OL G8/1 1.d. VIII.1. 144R.

³⁵ MNL OL X89 4717.d. 57. köteg. 5497. szám. Thököly Katalin Eszterházy Pálnak 1690. október 20.

³⁶ MNL OL X89 4717.d. 58. köteg. 5506. szám. Thököly Katalin Eszterházy Pálnak 1693. március 19.

³⁷ SZABÓ 1940, 7.

1690 között írt hat levele. Eszterházy Antal 1688. január 6-án Sopronból írta az eddig ismert, első levelet sógorának. Ez csak egy egyszerű üzenet, amelyben boldog újévet kívánt, illetve kérte sógorát, hogy nevében köszöntse fel öccsét, Batthyány Boldizsárt.³⁸ A következő levél ugyanebből az évből, március 17-ről való, amiben Eszterházy Antal hálásan megköszönte a sógora által a gyóntatóján, Ladányi atyán keresztül küldött hegedűt és flintát. Úgy tűnik, hogy a kis Eszterházy a puskának örült jobban: „...*adgyon I[ste]n madarakat lűhessek vele és I[ste]n k[e]g[ye]lmed[e]t ide hozván kedveskedhessem...*”³⁹ A harmadik levél szintén 1688-ból származik, szeptember 2-ára keltezték. Ebből kiderül, hogy ekkoriban Eszterházy Antal súlyos betegségen esett át, vérhasban szenvedett, a levél keletkezésekor már egy hete kínozza őt ez a kellemetlen és veszélyes kórság. Nemcsak ő szenvedett tőle, hanem az egyik nővére is,⁴⁰ méghozzá olyan súlyosan, hogy már a halálát várták.⁴¹

1689. január 2-i levelében Eszterházy Antal nem győzött hálálkodni, amiért Batthyánytól a régóta megígért lovat megkapta. Az Eszterházyknak küldött sok ajándék is azt mutatja, hogy a sógorok között jó viszony lehetett.⁴² A következő, egy hónappal később írt levele is ezt támasztja alá, amelyben elnézést kért, amiért nem kereste fel Batthyányt gyakrabban, de iskolai elfoglaltságai ezt nem tették lehetővé számára.⁴³ Mivel egy kivétellel az összes levelét Sopronból írta, ezért valószínűnek látszik, hogy ide járt iskolába.⁴⁴ A következő levél több mint egy évvel későbbi, 1690. augusztus 12-én kelt. Ekkor Eszterházy Mária-Rozália már halott volt. Ezért Eszterházy Antal már nem ápolhatott olyan szoros kapcsolatot volt sógorával, és finoman szemrehányást is tett neki, elmaradt levelei miatt. Ugyanakkor nem feledkezett meg arról, hogy az újránősülő Batthyány új feleségét is köszöntse.⁴⁵

Mivel a gyermekkorából származó adatok meglehetősen hiányosak, ezért kénytelenek vagyunk Eszterházy felnőtt korában mutatott készségei alapján, illetve

³⁸ MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11880. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1688. január 6.

³⁹ MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11881. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1688. március 17.

⁴⁰ A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy Eszterházy melyik lánytestvéréről van szó.

⁴¹ HECKENAST 2005, 50.; NAGY 1858, 90.; MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11882. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1688. 09. 02.

⁴² MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11883. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1689. január 2.

⁴³ MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11884. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1689. február 1.

⁴⁴ Sopronban ekkor három iskola működött. 1. Az evangélikus latin gimnázium 2. Az evangélikus magyar gimnázium. 3. A jezsuita gimnázium. Mivel Eszterházy katolikus volt, ezért véleményem szerint a jezsuita gimnáziumba járhatott. (JANDEK 1955, 78.; <http://www.jezsuita.hu/2006-11-16/az-egykori-jezsuita-gimnaziumok-tortenete-mai-magyarorszag-teruleten> 2014. 07. 23.)

⁴⁵ MNL OL X7435 (P1314) 4806. d. 11885. szám Eszterházy Antal Batthyány Ferencnek 1690. augusztus 12.

öccse, József tanulmányai alapján következtetéseket levonni iskoláztatásáról, tanulmányairól. Eszterházy jól beszélt németül, amit második feleségéhez írt levelei tanúsítanak. Latinul is jól tudhatott, amit sok, latin nyelvű levele bizonyít. Hogy műveltsége a kor magyar arisztokratáinak színvonalán állt, az is igazolja, hogy ő ajánlotta először Rákóczinak, hogy a külföld és az ország tájékoztatására rendszeresen megjelenő újságot nyomtassanak.⁴⁶ Öccse, a nála hat évvel fiatalabb József hosszú tanulmányokat folytatott az 1690-es években: Sopronban és Győrben grammatikát tanult, Nagyszombaton bölcsészettel és fizikával kapcsolatos ismereteket sajátította el. Szorgalmával olyannyira kivívta az uralkodó figyelmét, hogy Lipót császártól egy gyémántkeresztet kapott ajándékba. 1700-ban rövid ideig Rómában is tanult, majd 1701-ben Bécsben matematikai, hadászati és építészeti ismeretekre tett szert. Ezek alapján nehezen képzelhető el, hogy Antal ne kapott volna hasonlóan alapos felkészítést az életre.⁴⁷

1.2. Az első házasság

Eszterházy, ahogy a felnőttek világába lépett, egyik első dolga volt, hogy családot alapítson. 1693–1694 táján ismerkedhetett meg későbbi feleségével, Erdődy Juliannával, gróf Erdődy I. Sándornak, a magyar királyi kamara egykori elnökének és gróf Csáky Krisztinának a lányával. Igen előkelő családból választott magának feleséget, hiszen a monyorókeréki Erdődyek eredete a középkorba nyúlik vissza. Felemelkedésük erdődi Bakócz Tamással kezdődött, aki egyszerű jobbágyi sorból egészen az esztergomi érseki méltóságig (1497–1521) jutott. Bakócz 1489-ben elérte Mátyás királynál, hogy nemesi címét és címerét testvérei és azok gyermekei is használhassák. Egyházi pozícióját és befolyását felhasználva Varasd, Veszprém és Vas vármegyében szerzett birtokokat, köztük a család előnevében szereplő Monyorókeréket⁴⁸ is. Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd polgárháborúja idején a család megosztott volt, néhányan Szapolyait, mások Ferdinándot támogatták. Köztük Bakócz Tamás Miklós nevű testvérének a fia, I. Péter is, aki nevét az addig használatos erdődi Bakócz névváltozatról monyorókeréki Erdődyre változtatta. Hűségének köszönhetően Vas vármegye főispánja lett, illetve főkamarási és főlovászmesteri tisztségeket kapott. Fia, Erdődy II. Péter horvát bán (1557–1567) és Zala vármegye

⁴⁶ BENDA–KENÉZ 1979, 9.

⁴⁷ ESZTERHÁZY 1901, 153–154.; SZABÓ 1940, 7.

⁴⁸ Eberau, Ausztria.

főispánja volt. A család a török elleni harcokba is bekapcsolódott. II. Péter fia, Erdődy I. Tamás szintén horvát bán (1583–1595) volt, 1593. június 22-én Sziszeknél⁴⁹ Ruprecht Eggenberg ezredessel és Andreas Auersperg károlyvárosi⁵⁰ főkapitánnyal legyőzte Hasszán boszniai pasát. Érdemeiért I. Rudolf kinevezte Varasd vármegye örökös főispánjának. 1615-ben Erdődy Tamás építette át a család vépi⁵¹ kastélyát a ma is látható négyszögletű formára. Második fia Kristóf, Julianna dédnagyapja, Thurzó Borbálával házasodott össze, több gyermekük is született, de Erdődy Kristóf még apja életében, 1621-ben elhunyt. Fia György Batthyány Erzsébettel házasodott össze 1638-ban. A következő évtől már varasdi főispán volt, majd 1646-ban királyi főkamrás, 1655-ben császári főkamrás III. Ferdinánd (1637–1657) udvarában, 1662. november 22-én pedig az uralkodó tárnokmesterré nevezte ki. Egyetlen fia élte meg a felnőtt kort, Erdődy I. Sándor, Julianna apja. 1644-ben született, Grazban és Sienában tanult. 1665-ben nevezték ki varasdi főispánnak. A család kedvelt tartózkodási helye Vép volt, melyet 1675-ben fel is újítottak. Négy gyermekük élte meg a felnőtt kort: II. Sándor, Margit, Julianna és Erzsébet. Julianna testvére, Erdődy II. Sándor is sikeres karriert futott be, ugyanis előbb Vas, majd Varasd vármegye főispánja volt, 1707-től pedig több mint tíz évig ült a Magyar Kamara elnöki székében. Margit előbb Draskovich Pál, majd Kéry János felesége volt. Erzsébet pedig 1694-ben Nagyszombaton csatlakozott a klarisszákhöz.⁵²

Erdődy Julianna és Eszterházy Antal életének közös vonása volt, hogy apjukat mindketten korán elveszítették, mert Erdődy I. Sándor még 1682-ben⁵³ meghalt. Kőszeghy Pál⁵⁴ Bercsényi Miklós házasságáról írt históriás énekében a következőképpen mutatta be Erdődy Juliannát. „... *kegyes Juliánka,/ Nem különb, mint kerti ékes tulipánka,/ Minden jóságokkal rakatott leányka,/ Kit méltó, hordozzon merő arany-szánka!/ Sok drága erkölcsöt jó anyjoktól vettek,*⁵⁵ *Nagy méltóságokban mert úgy szelidlettek,/ Kitkit érdemesen hogy megböcsüllöttek,/ Méltó dicsíretet mellyért ők is*

⁴⁹ Sisak, Horvátország.

⁵⁰ Karlovac, Horvátország.

⁵¹ Vép, Vas megye.

⁵² BENDA 2007, 111–113.; HECKENAST 2005, 131–132., 339.; NAGY 1858, 60–67.; SZABÓ 1940, 8.; TÓTH 2000, 79–80.

⁵³ Benda Borbála szerint 1681-ben, Heckenast Gusztáv szerint 1682-ben. L.: BENDA 2007, 113., illetve HECKENAST 2005, 131.

⁵⁴ Kőszeghy Pál (1665k.–1703k.) Bercsényi titkára volt. Bercsényi életét három verses elbeszélésben dolgozta fel, ezek közül azonban csak az utolsó, harmadik kötet maradt fenn. (<http://szelence.com/koszeghy/index.html> 2014. 07. 23.)

⁵⁵ A korábbi versszakokban Erdődy Julianna testvérét, Margitot is bemutatta a szerző, ezért a többes szám.

*nyertek./ El van ugyan ez is ígérve már másnak:/ Méltóságos Úrfi Antal Eszterhásnak,/ Igen hozzá illő szép fiatal társnak, ...*⁵⁶ Az Erdődy Juliannával való megismerkedés mellett valószínűleg először Vépen találkozott későbbi kuruc vezértársával, gróf Bercsényi Miklóssal is, aki ekkor Csáky Krisztina kezét igyekezett elnyerni. Kőszeghy Pál megismerkedésüket egy féltékenységi jelenetként írta le. *„Gróf Eszterhás Antal szeredi helyére/ Az hír futamodék s adá értésére,/ Hogy ment Gróf Bercsényi most pompásan Vépre;/ Mi szándékja? - senki nem tudja, s mi végre?/ Nem jó azért mostan Vépet távoztatni,/ Sok vélekedést mert ebből kihozhatni;/ Nem ugyan azért senkit kárhoztatni, - /De igaz úton is tud más nyomozhatni!/ Ezt hallván Antal Úr, az postára üle,/ Szeredben még helye talán meg sem hűle,/ Meddig, mintegy szárnyon, Vépre átrepüle,-/ Bercsényi az kinek jöttén megörüle./ Méltó tisztelettel kik is kezet fogván,/ Nagy örömben vannak, együtt nyájaskodván;/ Hol, az gróf beszédit Esztrás Antal hallván,/ Földerül elméje, kétsége oszolván.”*⁵⁷ Úgy gondolom, hogy ha a most elmondott kis történet talán nem is felel meg mindenben a valóságnak, az azért kijelenthető, hogy a szabadságharchoz való csatlakozásakor Bercsényi grófot már mint régi kedves ismerősét, sőt szinte rokonát köszönthette.⁵⁸

Eszterházy esküvőjük előtt gyakran járt Vépre „háztűznézőbe”, Kőszeghy Pál históriás énekének is gyakori szereplője. Nemcsak Bercsényivel, hanem későbbi, a császári-királyi hadseregbeli feljebbvalójával, s majdani kuruc tábornoktársával Forgách Simon gróffal, Bercsényi unokatestvérével is ekkor ismerkedhetett meg. Erdődy Juliannával való kapcsolatáról pedig Kőszeghy megénekelte egy esetet, amikor az 1695 elején kettesben szánkózott menyasszonyával. *„Szép Juliánnával Eszterhás is így bánt,/ Hozván most alája szárnyon járó kis szánt.”*⁵⁹

Eszterházy már 1694. januárjában kérte az anyját, hogy járja ki Esterházy Pálnál a házasság engedélyezését, a boldogságra azonban még több, mint egy évet kellett várnia.⁶⁰ Az esküvő pontos dátumát annak tárgyalásakor Kőszeghy nem említi, de a históriás énekből később kiderül, hogy június 2-án, egy csütörtöki napon, tartották meg Vépen. A házasságkötés körülményeivel kapcsolatban érdekes adatok derülnek ki Eszterházynek a nádorhoz írt 1695. május 22-i leveléből is.⁶¹ Ebben arról számolt be,

⁵⁶ KŐSZEGHY 1894, 99.

⁵⁷ KŐSZEGHY 1894, 99.

⁵⁸ SZABÓ 1940, 8.; THALY 1901, VII.; KŐSZEGHY 1894, 99.

⁵⁹ KŐSZEGHY 1894, 123.

⁶⁰ MNL OL E174 4. csomó, 10. tétel. folio 29–30. Eszterházy Antal Thököly Katalinnak 1694. január 21.

⁶¹ MNL OL X89 4699. d. 12. köteg 929. szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1695. május 22.

hogy Csáky Krisztina⁶² és ő azt szerették volna, hogyha az esküvőt nem három héttel pünkösöd után (június 12-én), hanem korábban, már 5-én megtartanák, és kérte Esterházy Pált, hogy ebbe egyezzen bele. Megtudjuk azt is, hogy eredetileg május 15-én keltek volna egybe, azonban valamilyen okból halasztásra került sor. Eszterházy azért is sürgette a döntést, mert mint írta, már nehezen bírta költséggel a sok huzavonát, és a birtokaival sem tudott rendesen foglalkozni. Azt is megírta a nádornak, hogy néhány napon belül személyesen is fel fogja keresni, a végső időpontról valószínűleg ekkor döntöttek, ami valamiféle kompromisszumos megoldás lehetett.⁶³ A házasságkötéskor az ifjú menyasszony körülbelül 15-16 éves lehetett, míg Eszterházy Antal 19 éves volt. A fiatal ara az esküvő után Esterházy Pál nádortól egy, a szombati naphoz kapcsolódó ajátatosságokat tartalmazó magyar nyelvű könyvecskét kapott ajándékba.⁶⁴

Kőszeghy Pál históriás énekében a következőképpen írja le Eszterházy Antal és Erdődy Julianna házasságát. „Nagy vígasság vala e napokban szintén/ Vépen, Gróf Eszterhás Antal mert egygyé lén Juliankájával, s Istentől áldást vén...”⁶⁵

Még házassága előtt megromlott azonban a viszonya Eszterházy Antal a családjával. Apjuk halála után jelentős birtokokat örökölték, többek között a pápai, ugodói, devecseri, gesztesi, valamint a semptei uradalmakat. Eszterházy Antal szeretne együtt tartani az apai örökséget, és még az édesanyját megillető özvegyi vagyonrész kiadására sem volt hajlandó. Emiatt Thököly Katalin kénytelen volt fiával szemben a királytól védelmet kérni, akit az uralkodó az anyjával szembeni tiszteletre intett. Antal a családi birtokok felosztásába nem nyugodott bele, mivel ő a semptei birtokot kapta, míg Pápa öccse, Eszterházy Ferenc, birtokába került, annak ellenére, hogy ő volt a pápai főkapitány. Bár I. Lipót (1655–1705) 1696 áprilisában ismét megintette Eszterházy Antalt, hogy a testvérét ne háborgassa, a bírósági úton zajló családi viszálykodás egészen 1700 júniusáig eltartott, amikor is Ferenc beleegyezett

⁶² Eszterházy ebben a levelélben következetesen Draskovich Miklósnéként utal Csáky Krisztinára, ami azért furcsa, mert történetírásunk szerint Bercsényi Miklós és Csáky Krisztina esküvőjére 1695 farsangján, tehát ezen levél megírása előtt került sor. Azonban Kőszeghy Pál históriás énekét felhasználva egyértelműnek látszik, hogy Bercsényiék házasságkötésére nem farsangkor, hanem néhány hónappal később június 11-én került csak sor, továbbá az is egyértelmű, hogy a gyűrűváltás nem 1694. október 9-én, a móringlevél kiadásakor, hanem 1695 farsangja után történt. Az esküvő időpontjával kapcsolatban hasonló következtetésre jutott Zachar József is. (PAPP 1999, 129.; KŐSZEGHY 1894, 122., 138.; ZACHAR 1987, 23.)

⁶³ MNL OL X89 4699. d. 12. köteg 929. szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1695. május 22.

⁶⁴ KŐSZEGHY 1894, 136., 138.; KECSKEMÉTI-NOVÁKY 1988, 457.

⁶⁵ KŐSZEGHY 1894, 136.

abba, hogy elcseréli a semptei birtokért a pápai, gesztesi, ugodí és devecséri uradalmakat.⁶⁶

A fent említett családi ügyek mellett Eszterháznak egy másik csapást is el kellett viselnie: 1696 augusztusában már aggasztó híreket közölt felesége terhességéről, gyakori rosszulleteiről,⁶⁷ szeptember 26-án pedig ő maga is egy betegségből felépülve várta felesége szülését,⁶⁸ aki azonban a szülés után december 28-án meghalt. Temetésére 1697. január 24-én került sor Nagyszombaton a jezsuiták templomában. Búcsúztatását egy jezsuita pap tartotta, aki a fennmaradt halotti beszéd tanúsága szerint csillaghoz hasonlította Erdődy Juliannát. A pap egyszerű, szelíd, békeszerető, engedelmes és kedves teremtésnek írta le az asszonyt, aki oly ártatlan volt, mint egy földre szállt angyal. A beszédből azt is megtudjuk, hogy Eszterháznén vallását rendszeresen gyakorolta gyakran járt gyónni, szerdánként és szombatonként pedig szigorúan böjtölt. A búcsúztatóból az is kiderül, hogy Erdődy Julianna halála előtt kilenc hétig szenvedett betegségétől, amit méltósággal viselt. Az sajnos nem derül ki, hogy a szülés ezen gyengélkedésnek a kiváltó oka vagy pedig következménye volt. Eszterháznét anyósa, Thököly Katalin is felkereste halálos ágyánál. Halála előtt Erdődy Julianna egy kislánynak adott életet, aki a keresztségben a Mária Terézia nevet kapta, valószínűleg I. Lipót császár-királynak ebben az évben elhunyt kislánya után. Bár a pap a temetési beszédben még azzal próbálta vigasztalni Eszterházyt, hogy a felesége halála miatti fájdalmát váltsa fel a kislánya életben maradása miatti öröm, nem sokkal később a kislány is követte édesanyját a sírba.⁶⁹

1.3. A visszafoglaló háború

Eszterházy Antal fiatal éveit egy átalakuló magyar valóságban élte. A magyar politikát a megelőző másfél évszázadban az Oszmán Birodalom és a Habsburg Birodalom szembenállása határozta meg. A két fél 1683-ban újabb háborúba keveredett egymással a közép-európai dominanciáért vívott harcban. A háború első fele a Habsburg Birodalom és szövetségesei számára volt sikeresebb. 1683-ban nemcsak felmentették Bécset a török ostrom alól, de az oszmán seregre is súlyos vereségeket

⁶⁶ SZABÓ 1940, 7–8.

⁶⁷ MNL OL E174 4. csomó 10. tétel folio 72–73. Eszterházy Antal Thököly Katalinnak 1696. augusztus 17.

⁶⁸ MNL OL E174 4. csomó 10. tétel folio 74–75. Eszterházy Antal Thököly Katalinnak 1696. szeptember 26.

⁶⁹ KECSKEMÉTI–NOVÁKY 1988, 317., 319., 324–325., 327., 329.; SZABÓ 1940, 8.; THALY 1901, VII.

mérték. Három évvel később, 1686-ban visszafoglalták a magyarországi hódoltság központját, Budát, amely egyben a legjelentősebb török végvár is volt. Előbb Nagyharsánynál (1687. augusztus 12.) arattak fényes győzelmet a keresztény csapatok, majd a következő évben elfoglalták Belgrádot is. A sorozatos vereségek rávilágítottak, hogy a török hadsereg már nem képes olyan ellenállást kifejteni, mely a császári-királyi hadigépezetet feltartóztathatná. XIV. Lajos (1643–1715) francia király, a Habsburg család kontinentális vetélytársa, nem nézte tovább tétlenül I. Lipót hatalmának növekedését, hanem felrúgva az 1684-ben megkötött, húsz évre szóló fegyverszüneti egyezményt, a Német-római Birodalomban megtámadta a császárt. I. Lipót ezután kénytelen volt hadserege tekintélyes részét és legjobb hadvezéreit átvezényelni a birodalomba.⁷⁰

Ennek ellenére a császári-királyi hadsereg Bádeni Lajos vezetésével folytatta előrenyomulását, 1689-ben előbb a szerbiai Nišnél verte meg az oszmánokat, és egészen a bulgáriai Vidinig hatolt, míg egy másik császári-királyi hadoszlop eljutott egészen a macedóniai Szkopjéig. Az új nagyvezír, a tehetséges és energikus Köprülü Fázil Musztafa (1688–1691) kihasználva a Habsburgok nyugati lekötöttségét ellentámadásba tudott átmenni. A nagyvezír 1690-ben kiszorította Bádeni Lajost a Balkánról. Thököly Imrét egy sereggel Erdélybe küldte, hogy az elhunyt Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) utódjává tegye, míg maga a nagyvezír Belgrád visszafoglalására indult. Thököly az erdélyi Zernyestnél (1690. augusztus 21.) legyőzte az erdélyi és császári-királyi erőket és néhány hétre Erdély fejedelme lett, amíg Badeni Lajos ki nem szorította őt onnan. Thököly diverzióját kihasználva a nagyvezír eredményesen ostromolta Belgrádot, amit 1690 októberében visszafoglalt. A következő évben mindkét fél megerősítette hadseregét és felkészült az újabb megmérettetésre. Badeni Lajos és Köprülü Musztafa vezetésével 1691. augusztus 19-én Szalánkeménél zajlott le az évszázad „legkeményebb és legvéresebb csatája.” A török sereg megsemmisítő vereséget szenvedett, a nagyvezír is holtan maradt a harcmezőn. A következő évek viszonylagos nyugalomban teltek, több török vár is megadta magát. 1695-ben és 1696-ban az új szultán, II. Musztafa (1695–1703), személyesen vezetett hadjáratokkal próbálta megfordítani a háború menetét, de erőfeszítései, csak korlátozott eredményeket hoztak, amik részben az új, tehetségtelen főparancsnoknak Frigyes Ágost szász választófejedeleme (1694–1733) voltak köszönhetőek.⁷¹

⁷⁰ NAGY 1984, 308–318.; PERJÉS 1999, 40–41.; SZAKÁLY 2000, 199–206.

⁷¹ NAGY 1984, 320–323.; TÓTH 2000, 207–210.

A kétfrontos háborúra kényszerülő bécsi udvarnak a francia támadás után jóval nagyobb szüksége volt a magyarországi katonaságra. Bár már a háború első felében is szerveztek reguláris magyar ezredeket, ezek nagy része csak néhány évig, vagy még rövidebb ideig állt fenn. Az első, jóval hosszabb ideig hadrendben tartott alakulatokat a francia támadás előszele hívta életre. Ezek között említhető a gróf Pálffy Miklós által szervezett és 1700-ig fennálló gyalogezred és a gróf Czobor Ádám által szervezett két lovasezred. Czobor, az egyik ezred szervezését és vezénylését vejjének, gróf Pálffy János ezredesnek engedte át, ez az alakulat 9-es sorszámmal egészen az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. évi felbomlásáig folyamatosan működött. A másik alakulatot, amely hivatalosan 1689. február 5-én került be a császári-királyi hadsereg kötelékébe, kezdetben maga Czobor igazgatta, majd javaslatára másik vejjét, gróf Kollonich Ádámot nevezték ki ezredessé, aki Czobor 1690-ben bekövetkezett halála után az ezred tulajdonjogát is megkapta a Haditanácstól. Ennek az alakulatnak lett tagja kapitányi rangban 1695-ben az ifjú Eszterházy Antal is.⁷²

1.4. A katonai pálya kezdete

Az ezredek megszervezésének a végvidékek által kiállított katonasággal szemben az volt az előnye, hogy nemcsak Magyarországon, hanem a Habsburg Birodalom más pontjain is bevethették őket. Így aztán 1697-ben Eszterházy Antalt is a francia hadszíntérre vezényelték.⁷³ Bár már május 9. óta zajlottak a békealkudozások a hollandiai Rijswijkben XIV. Lajos valamint I. Lipót és szövetségesei között, a fronton szolgáló Eszterházy Antal még belekeveredhetett egy kisebb összecsapásba a háború lezárása előtt. Nagybátyjához a birodalomból írt levele legalábbis erre enged következtetni, amelyben csodával határos életben maradásról és sebei gyógyulásáról számolt be. Arról is tájékoztatta Esterházy Pált, hogy a franciák elleni háború hamarosan véget fog érni.⁷⁴

A Kollonich huszárezredben barátságot kötött az alakulat alezredesével, báró Ebergényi Lászlóval.⁷⁵ Miután felépült sérüléseiből, visszatért Magyarországra és 1698 februárját Sopronban, illetve Pozsonyban töltötte. Eszterházy vidám természetű ember

⁷² CZIGÁNY 2004, 155.; FIRBÁS 1926, 5.; ZACHAR 2004, 118–119.

⁷³ Magával vitt a semptei börtönből egy Lengyel Mátyás nevű elítéltet, akire gyilkosság miatt súlyos börtönbüntetés várt, de a kancellária felszólította, hogy adja át őt a katonai hatóságoknak. Az ügy végkimeneteléről a források hallgatnak. (SZABÓ 1940, 8.)

⁷⁴ CZIGÁNY 2004, 155–156.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 630.; SZABÓ 1940, 8.; MNL OL X89 4699.d. 12. köteg. 931. szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1697. október 18.

⁷⁵ Ebergényiről bővebben l.: MÉSZÁROS 2010, 5–12.

volt. Ez abból a leveléből is kitűnik, amelyben azt is megemlítette, hogy Esterházy Mihálynál több más urakkal együtt mulatozott, s több pohár bort is megittak Ebergényi egészségére. Hozzátette, hogy rövidesen személyesen is fel fogja keresni Ebergényit. A forrásokból nem derül ki, milyen módon, de Eszterházy mintegy 1000 tallérnyi adósságba keveredett Ebergényivel szemben.⁷⁶ Két héttel későbbi levelében türelemre is kellett intenie feljebbvalóját, mert még nem tudott ekkora összegű készpénzt előteremteni.⁷⁷ Márciusban arról értesítette örömmel Ebergényit, elképzelhető, hogy Kollonich Ádám őrnaggyá fogja előléptetni, de először meg kell várnia még az Udvari Haditanács jóváhagyását is.⁷⁸ Az előléptetésre végül valószínűleg nem került sor.⁷⁹ Az Ebergényi felé továbbra is fennálló adóssága egy részét, 700 tallért nagynénje, Thököly Mária vállalta át, és megígérte, hogy az összeget április 24-ig Ebergényinek átadja, míg egy másik, 600 forintos adósságát végül rokona, Eszterházy Dániel fizette ki.⁸⁰ Az adósságokkal később is meggyűlt a baja Eszterháznak. Forgách Simonnak 1703-ban mintegy 1500 forinttal tartozott. A különböző kölcsönügyletek azonban mindennaposak voltak akkoriban az arisztokraták között. A fent említett Forgách Simon például Eszterházy Antal öccsének, Józsefnek tartozott ugyanebben az időben 2000 forinttal.⁸¹

1697-ben a visszafoglaló háború már a végéhez közeledett, Savoyai Jenő zentai győzelme (1697. szeptember 11.) megtörte az Oszmán Birodalom ellenállását. A Porta 1698 elején lord William Paget konstantinápolyi angol követ révén jelezte, hogy már hajlik a békekötésre. Így elmondhatjuk, hogy a legkésőbb ez év őszén a törökök elleni, Temesvár körüli harcokba bekapcsolódó Eszterházy Antal, a háború végén esett a törökök fogságába. Nem tudjuk, hogy pontosan mi történt. Thaly Kálmán szerint egy Temesvárra tartó török élelmiszerszállítmányt akartak feltartóztatni, és így keveredtek harcba a temesvári török–kuruc erőkkel, míg Firbás Oszkár szerint egy portyázó lovascsapattal csaptak össze,⁸² de a szeptember 19-i Temesvár melletti csetepaté kis híján végzetesnek bizonyult a fiatal gróf számára. A harcban ugyanis több súlyos sebet kapott, és a törökök fogságába esett.⁸³ Erről ő maga számolt be Ebergényinek: „....

⁷⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/26. 305V Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1698. február 13.

⁷⁷ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/26. 306R Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1698. február 28.

⁷⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/26. 306R Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1698. március 19.

⁷⁹ Hogy miért jutottunk erre a következtetésre, azt alább, Eszterházy török fogságának bemutatásakor fogjuk kifejteni.

⁸⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/26. 305V Thököly Mária Ebergényi Lászlónak 1698. március 22.

⁸¹ MNL OL G26 IV. 2. a. 40–41. Forgách Simon Eszterházy Antalnak 1703. július 1.

⁸² Thaly és Firbás véleménye nem feltétlenül zárja ki egymást. Azt azonban, hogy nézetüket milyen források alapján állították, egyikük sem jelölte meg.

⁸³ CZIGÁNY 2005, 125.; FIRBÁS 1926, 5.; SZABÓ 1940, 8–9.; THALY 1891a, 704–707.; THALY 1901, VII.

súlyos sebeim miatt az szót is alig tehetem. Egy lövés vagyon az jobb vékonyomon azon által is ment a lövés. Másik lövés van az jobb karomon abban vagyon még benne az golyóbis. Egy légiostorral⁸⁴ való szúrás az hasamon át. Számon⁸⁵ két helyett pallossal való vágás vagyon. Istennek legyen hála mind azokból is remélem rövid nap alatt ki gyógyulásomat noha mostanában az kötéseknek alkalmatosságával nem kevés kínokat köll szenvednem... Szapanyos Mihál⁸⁶ kapitány Uram jó akaratjából az kinek is házánál itten vagyon egy pipával pipaszáral együtt kedveskedem, melyet méltóságos generális Pazdj⁸⁷ János Ur kezébe küldtettem.”⁸⁸

Eszterházy arra kérte Ebergényit, hogy gondoskodjon a hozzá küldött szolgáliról, a meg nem nevezett pohárnokról és a Gyurka⁸⁹ nevű inasáról. Eszterházy fogságba esésének híre viszonylag hamar elterjedt az országban. Erről tanúskodik Barkóczy Krisztinának férjéhez, Károlyi Sándorhoz 1698. október 5-én írt levele is: „... írta volt Antal Úr, hogy Tömösvár alá ment volt, mégis ne mondassák Rómába volt, s pápát nem látott. De úgy látom, valóban meglátta az pápát akaratja ellen is.”⁹⁰ Fogságba eséséről Cserei Mihály erdélyi történetíró is beszámolt, azonban az eseményeket pontatlanul közölte, szerinte Eszterházy Antal 1691-ben esett fogságba Váradnál, és nem a törökök, hanem a tatárok fogták el.⁹¹ Miután valamelyest jobban lett, a törökök hajón Konstantinápolyba szállították és az előkelő származású foglyok számára fenntartott Héttorony börtönében kellett raboskodnia. Szerencséjére fogsága nem nyúlt el évekig, ugyanis a Porta és a császár képviselői 1699. január 26-án aláírták a visszafoglaló háborút lezáró a karlócai békét.⁹² Eszterházy börtönének falára a következő feliratot véste: „Kínos rabság gyötri testem, de nem törheti meg lelkem, mert azt királyomért szenvedem, írta Eszterházy Antal 1699.”⁹³ Börtönét egy másik feliratban egyszerűen csak „szomorú helynek”⁹⁴ nevezete. Valószínűleg a béke megkötése után, már levelek írását is engedélyezték a foglyoknak. Fogságának körülményeiről nagybátyjához írt levelei tájékoztatnak. Február 10-én küldött levelében beszámol róla,

⁸⁴ Thaly Kálmán részleges szövegkiadásában „hegyestőrrel” szerepel.

⁸⁵ Thaly Kálmánnál „fejemen.”

⁸⁶ Szapannos Mihály, Thököly Imre korábbi tisztje. (HECKENAST 2005, 400.)

⁸⁷ Pálffy János.

⁸⁸ ESZTERHÁZY 1901b, 231–232.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26 306R-V Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1698. október 1.

⁸⁹ Thaly Kálmán szövegkiadásában „Szarka.”

⁹⁰ FOGARASSY–KOVÁCS 2011, 21.

⁹¹ CSEREI 1983, 243.

⁹² EICKHOFF 2010, 453.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 660.

⁹³ ESZTERHÁZY 1901a, 139.

⁹⁴ A teljes felirat német nyelven így szól: „Anton Eszterházy bewohnte diesen traurigen Ort. 1698–1699.”(ESZTERHÁZY 1901a, 139.)

hogy bár már több mint négy hónapja ejtették fogságba, a harcban szerzett sebesülései még mindig kínozzák. Bízunk benne, hogy az udvar nem feledkezik meg róla. Egy héten egyszer egy Ludovicus de Messina nevű ferences szerzetes kereste fel őt és társait, aki igyekezett enyhíteni a foglyok szenvedéseit, és a segítségével a vallásukat is gyakorolhatták. Rabtársai közül többen is más vallásúak voltak, de a barát őket sem hanyagolta el, és közülük többen is jelezték, hogy szívesen áttérnének a keresztény hitre. A foglyok ezért közösen levelet írtak Rómába és kérték, hogy Messinát az ehhez szükséges egyházi jogosítványokkal lássák el. Miután a barát megtudta, hogy Eszterházy Antal, a nagyhatalmú magyar nádor rokona, külön könyörgött neki, hogy kérje Esterházy Pál pártfogását. Eszterházy ennek eleget is tett, és kérte a nádort, hogy járjon közben érdekükben a császár római követénél.⁹⁵

Antal Eszterházy Pálnak írt leveleire azonban nem jött válasz. Egy részük talán el sem jutott a nádorhoz, ő azonban nem adta fel, és újabb leveleket írt. Ezek közül az április 3-át ismerjük. Ebből megtudjuk, hogy különösképpen lőtt sebei gyógyultak nehezen. Úgy értesült, hogy a foglyokat egyenként fogják kicserélni: török közrabokat keresztény közrabokért, török főtiszteket a keresztény főtisztekekért cserébe. Mivel rajta kívül, mint írja, 17 főtiszt van még a Héttoronyban, nagyon fél attól, hogy valamilyen módon a börtönben ragad és könyörög a nádornak, hogy segítsen rajta, járjon közben az udvarnál szabadulása érdekében.⁹⁶ Aggodalmi azonban megalapozatlanok voltak. A saját maga által a börtöne falára vésett felirat szerint nem sokkal fenti levele megírása után a törökök kiengedték a Héttoronyból. A szöveggel kapcsolatos bizonytalanságot az okozza, hogy két változata is ismert. Az egyiket gróf Kálnoky Dénes másolta le 1862-ben, míg a másikat Thaly Kálmán 1888-ban. A Kálnoky-féle változat így szól: „*Comes Antonius Eszterházy de Galantha Capitaneus, captus in campo Thömösvár. Anno 1698. die 19. Sept. eliberatus occasione initae Pacis 1699. die 10. Aprilis.*”⁹⁷ A Thaly-féle változat pedig így: „*Comes Antonius Esterhazy, captus in campo Thömösvár A. 1698. die 19. Sept. Eliberatus occasione initae pacis Anno 1699. die 13. Apr.*”⁹⁸ Láthatjuk tehát, hogy a Kálnoky-féle változat annyiban tér el Thalyétól, hogy itt Eszterházy kapitányi rangja is szerepel a szövegben. Ez alapján valószínűtlennek tűnik, hogy fogságba esése előtt előléptették volna őrnaggyá, hiszen ez esetben a latin *supremus*

⁹⁵ ESZTERHÁZY 1901b, 231.; MNL OL X89 4699.d. 11. köteg. 826. szám. Eszterházy Antal Eszterházy Pálnak 1699. február 10.

⁹⁶ MNL OL X89 4699.d. 11. köteg. 827. szám. Eszterházy Antal Eszterházy Pálnak 1699. április 3.

⁹⁷ ESZTERHÁZY 1901a, 139.

⁹⁸ THALY 1901, VII.

vigiliarum praefectus kifejezést kellett volna használnia a capitaneus helyett, illetve eszerint már április 10-én szabadult és nem április 13-án, mint Thalynál.⁹⁹

A török fogságból való végleges megszabadulás azonban nem ment végbe olyan egyszerűen, Eszterházyt egyenlőre csak a Héttoronyból engedték ki, innen azonban Belgrádba szállították át és még ősszel is itt tartózkodott. Végre azonban már nem volt teljesen elvágva hazájától, a nádortól, és édesanyjától is kapott levelet.¹⁰⁰ Saját magát még mindig „raboskodonak” és „sebben sénlődőnek”¹⁰¹ írta. Költségeiben a portai angol követ segítette őt ki, a kölcsönvett száz tallért pedig Eszterházy még rabságában, anyja segítségével vissza is fizette. Ismét a nádor segítségét kérte, nehogy az udvarban elfeledkezzenek róla és ne tudjon hazatérni. Nemcsak Esterházy Páltól kért segítséget, hanem a karlócai tárgyalásokat irányító egyik fő követtől, Wolfgang von Öttingen gróftól és Kollonich Lipót esztergomi érsektől is.¹⁰²

A következő év márciusában már visszatért ezredéhez. Kérte, hogy elmaradt kapitányi fizetését, 8625 forintot számára fizessék ki. A pénzt Pápára kérte, az év elején valószínűleg itt tartózkodhatott. Mivel alakulatában fogsága idején létszámon felüli tiszt lett, ezért felmerült, hogy másik alakulatban, esetleg egy német ezredben kell folytatnia pályafutását. Erre azonban a későbbi adatok fényében valószínűleg nem került sor.¹⁰³

1.5. Második házassága és a Rajna-vidéki hadjárat

Feltehetően hazatérése után ismerkedhetett meg az olasz származású, de már régóta Magyarországon élő Ottavio Nigrelli tábornagy, felső-magyarországi főkapitány legidősebb lányával, Mária Annával. Nigrelli 1672-ben bukkant fel a császári-királyi hadseregben, mint őrnagy, amikor segédkezett a pozsonyi evangélikusok templomainak elkobzásában, öt évvel később I. Lipót kamarása volt, majd 1680-ban már mint ezredes volt a Jung-Starhemberg ezred parancsnoka. 1685-ben vezérőrnaggyá, 1689-ben altábornaggyá, 1695-ben pedig tábornaggyá léptették elő, ekkor már ő volt a felső-magyarországi főkapitány is. Még 1694-ben megvásárolta a Keczerektől elkobzott sáros vármegyei, pekléni uradalmat, amire 1696-ban királyi adományt is kapott, ugyanebben az évben nyerte el a magyar indigenátust is. Jó

⁹⁹ THALY 1901, VII.

¹⁰⁰ MNL OL E174 4. csomó 10. tétel folio 77–77/a Thököly Katalin Eszterházy Antalnak 1699. augusztus 19.

¹⁰¹ MNL OL X89 4699.d. 11. köteg. 828.szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1699. szeptember 6.

¹⁰² MNL OL X89 4699.d. 11. köteg. 828.szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1699. szeptember 6.

¹⁰³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1700 Band 408. Folio 155V., 161R–V.

viszonyt ápolt a magyar arisztokratákkal, köztük II. Rákóczi Ferencel is. 1698-ban királyi adományként megkapta a főkapitányok által Kassán használt Bornemissza házat. Felesége gróf Lodron Mária Orsolya volt, Mária Annával együtt négy lányuk volt, akik közül a három fiatalabb Ágoston rendi apáca lett Bécsben.¹⁰⁴

Az 1700. év során a régóta várt előléptetés előtt is megnyílt az út Eszterházy számára. Mivel mindkét, még az 1680-as években kezdődött háború befejeződött, az udvar több ezredet feloszlatt. Ez nem kerülte el az éles szemű Pálffy János figyelmét, aki saját magyar lovasezredéről lemondott, és megszerezte a jóval nagyobb presztízsű német Gondola-vértesezred tulajdonjogát. Esterházy Pál nádor közbenjárására a még 1688-ban alapított két lovasezredet az udvar megtartotta, és Pálffy helyére Ebergényi László alezredest léptették elő, aki az ezred tulajdonjogát is megkapta.¹⁰⁵ Eszterházy pedig régi barátja megürült posztját szerette volna megkaparintani. Eszterházy október 10-i levelében vázolta fel nagybátyjának, Esterházy Pál nádornak a kialakult helyzettel kapcsolatos terveit. Megemlítette, hogy az ezredtulajdonos Kollonich Ádámmal már megegyezett, hogy a megürült alezredest posztra őt fogják előléptetni. Ugyanakkor szerette volna, ha a nádor is fellépne az érdekében az udvarnál. Mivel előléptetése esetén egy kapitányi poszt szabaddá válik, kérte a nádort, vegye pártfogásába öccsét, a 17 éves Ferencet, hogy a kapitányságot ő kaphassa meg. Eszterházy Antal már megpróbált beszélni a dolgról Ebergényivel, ő azonban visszakozott, mondván, Ferenc még diák és túl fiatal. Eszterházy azzal érvelt, hogy annak idején Czobor Márk¹⁰⁶ is kapitány volt diákévei alatt, ha akkor nem emeltek kifogást ez ellen, akkor most se tegyék, mindenesetre kérte a nagybátyját, a nádort, hogy térítse Ebergényit jobb belátásra ebben az ügyben.¹⁰⁷

Miután Bécsben nagybátyja segítségét kérte, előbb Győrbe, majd onnan Pápara ment. Ebergényinek azt írta, hogy amíg itteni ügyeit el nem rendezi, addig nem csatlakozhat a regimenthez. Ehhez két hét haladékot kért. Valószínűleg birtokai és talán közelgő esküvője dolgaival foglalkozott.¹⁰⁸ Nigrelli Mária Annával a menyegzőt 1701. január 20. és február 22. között tartották.¹⁰⁹ Eszterházy az esküvő idején 25 éves volt, míg új felesége nagyjából 18-20. életében lehetett. Szabó István, Eszterházy

¹⁰⁴ HECKENAST 2005, 307.; KÁDÁR 2014, 212–213 SZABÓ 1940, 9–10.

¹⁰⁵ NAGY 1858, 207.; ZACHAR 2004, 122.

¹⁰⁶ Az alapító Czobor Ádám fia. (HECKENAST 2005, 89.)

¹⁰⁷ MNL OL X89 4699.d. 11. köteg. 829. szám. Eszterházy Antal Esterházy Pálnak 1700. október 10.

¹⁰⁸ OSZK Kézirattár FOL. HUNG. 1389/26 306V Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1700. november 11.

¹⁰⁹ Bártfa városa az esküvőre különböző konyhai eszközöket adott 12 forint 40 dénár értékben. (SZABÓ 1940, 10.)

feleségéhez írt leveleinek kiadója, úgy vélte, hogy a fiatal pár kapcsolata szerelmi házasság volt. Emellett szólnak a feleségéhez házasságuk első éveiben írt levelei, amelyekben többnyire *szeretett angyalomnak, szívem legkedvesebb kincsének* vagy *egyetlen vigaszomnak* hívta őt, illetve az hogy Nigrelliéik igen szerény vagyónúak voltak Eszterházyhoz képest. Azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Nigrelli, mint felső-magyarországi főkapitány, személyében Eszterházy Antal egy újabb, befolyásos patrónusra tett szert.¹¹⁰

1700. november 1-én meghalt II. Károly (1665–1700) spanyol király, a spanyol Habsburg-ház utolsó férfi tagja, a következő év tavaszán pedig kitört a háború a megüresedett trónra igényt tartó I. Lipót és szövetségesei, illetve XIV. Lajos és támogatói között, a tét az ekkor már hanyatló hatalmú Spanyolország és kiterjedt gyarmatbirodalmának megszerzése volt. 1701 tavaszán meg is kezdődtek a hadműveletek a harcoló felek között, Lipót császárnak pedig ismét szüksége volt a magyarországi katonákra. 1701 őszén már megkezdték az előkészületeket a magyar lovasezredek, köztük a már Eszterházy által vezényelt Kollonich ezred feltöltésére.¹¹¹ Ebben az időben Eszterházy több jelentést is beküldött a Haditanácsnak, amelyekben alakulata állapotát elkeserítőnek nevezte. Hiány volt takarmányból, így az állatokat nem tudták megfelelően ellátni. Nem volt elegendő pénz az újoncok felfogadására, a fa hiánya is aggasztó méreteket öltött. 1701 októberében-novemberében Eszterházy Antal többször is kérelmezte, hogy a Pest-Pilis-Solt vármegyében állomásozó alakulatot helyezték át téli szállásra. Azzal érvelt, hogy az újonnan felfogadott katonákat, csak ebben az esetben tudja az alakulatnál tartani. A Haditanács november 26-i feljegyzése szerint, elfogadta Eszterházy kéréseit, a beszállásolásról már intézkedtek, elrendelték az ezred 8 teljes századra való kiegészítését és a továbbiakban fognak döntést hozni a 10 századra való feltöltésről. Erre azonban már csak 1702-ben került sor. Ebben az évben még egy csapást kellett elviselnie Eszterházy családjának, ugyanis még január 26-án meghalt édesanyjuk, Thököly Katalin.¹¹²

Az 1702. év tavasza Eszterházyt már Csehországban találta, itt volt ugyanis alakulatának a téli szállása. Az ezred felszerelése és feltöltése még nem mehetett végbe teljesen, mert bár feleségének április 8-án Prágából azt írta, hogy az ezredet megfelelő állapotba hozta, a Haditanácshoz beadott kérvényében az újoncpénz kifizetését és a

¹¹⁰ SZABÓ 1940, 9–11., 30–36.

¹¹¹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 130.; ZACHAR 2004, 122.

¹¹² ÖSTA KA HKR Prot. Reg. 1701. Band 413. Folio 506R, 508R, 544R; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1701. Band 412. Folio 653V, 670R, 676R, 714R, 728R.

fejadagok felemelését kérte.¹¹³ Prágában egyébként a hivatalos ügyek mellett magánügyekben is eljárta. Személyzetet próbált inkább kevesebb, mint több sikerrel felfogadni, továbbá a felesége számára egy fontange¹¹⁴ nevű ékszert vásárolt.¹¹⁵

Május 18-án már Bécsben volt, nagyjából két hetet töltött a császárvárosban. Ide is inkább családi ügyei szőlították, hivatalos elfoglaltsága mellett. Egykori sógorával, Batthyány Ferencel¹¹⁶ és testvéreivel megegyeztek abban, hogy mindannyian lemondanak az egymás felé irányuló követeléseikről. Továbbá tárgyalt unokatestvéreivel, Nádasdy Pállal. Ekkor már tudta, hogy a rajnai hadszíntérre fogják vezényelni, ezért feleségének részletesen és gyakorlatiasan magyarázta el, hogy abban az esetben, ha az alakulata téli szállásáról még azelőtt elindulna, hogy ő megérkezik, akkor mitévő legyen, és nyugodtan forduljon segédtszjtjéhez.¹¹⁷

A Kollonich ezred pénzügyei azonban továbbra sem lehettek teljesen biztosítottak, mert júniusban Eszterházy kénytelen volt a cseh udvari kancelláriától egy arra vonatkozó rendelkezést kérni, hogy a cseh tartományok hadsereg fenntartására megszavazott pénzből az összeg egy részét fizessék ki, és külön felhívta arra is a figyelmet, hogy nem szeretné, hogy ha alakulatát a vezetőváltás miatt hátrányok érnék. Milyen vezetőváltásra utalt Eszterházy? Ekkor ő már szóban nyilván megegyezett Kollonich Ádámmal arról, hogy Kollonich az ő javára lemond az ezredéről, amit Kollonich a Haditanács számára július 13-án nyilvánosan be is jelentett, a Haditanács pedig július 16-án meg is erősített. Ennek a dolognak már voltak előzetes jelei például, hogy Eszterházy már alezredessé történő előléptetése óta intézte az ezred ügyes-bajos dolgait.¹¹⁸

A karlócai béke után az udvar kísérletet tett a vitézlő rendnek a civil társadalomba való integrálására, és ezzel együtt 1701-től sor került a feleslegessé váló végvárok lerombolására.¹¹⁹ 1702. március 20-án Veszprém vármegye közgyűlése külön ülést tartott a pápai vár fennmaradása érdekében, és így ezt a várat egyelőre nem

¹¹³ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1702. Band 414. Folio 216R.

¹¹⁴ Ez a viselője fejét díszítő ékszer a nevét Madame Fontange-ról kapta, s a fejék az 1670-es évektől XIV. Lajos (1643–1715) haláláig a francia divat egyik meghatározó darabja. Maga az ékszer két részből állt, hátsó része a fejet fedte egyfajta fejkötőként, míg elülső része a fej magasságát 1,5-2-szer haladta meg, s egy lépcsőzetes alakban előreboruló drótváz tartotta. (SZABÓ 1940, 32.)

¹¹⁵ SZABÓ 1940, 30–33.

¹¹⁶ Batthyány Ferenc első felesége Eszterházy nővére, Eszterházy Mária volt, aki még 1689-ben meghalt.

¹¹⁷ SZABÓ 1940, 34–37.

¹¹⁸ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1702. Band 414. Folio 351V; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. 1702. Band 416. Folio 424R; 428V

¹¹⁹ A várrombolásokról rövid, de nagyon jó összefoglalót írt OROSS András: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején. Szempontrendszer egy nagyobb összefoglaláshoz. In: *Haditörténelmi Közlemények*. 124(2011) 1037–1050.

bontották le. Azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy a tényleges katonai jelentőséggel már nem bíró, tulajdonképpen inkább már csak raktárként használt erődöt ne szereljék le.¹²⁰ Júniusban a rajnai hadszíntérre tartó Eszterházy is hiába kérte Steinstorff bárót,¹²¹ győri várparancsnokot, hogy a várban lévő 3 ágyút ne szállíttassa el.¹²²

A pápai kitérő után visszatérve Eszterházyra, a tulajdonosváltást júliusban maga Lipót császár is engedélyezte. Ahogy azt már fentebb is jeleztük, Eszterházyt 1702 nyarán a spanyol örökösödési háború rajnai hadszínterére vezényelték, ahol a neves hadvezér Badeni Lajos hadseregébe volt beosztva. Július elején a birodalomba vele tartó fiatal, de éppen gyengélkedő, terhes feleségét Heilbronnban¹²³ szállásolta el, míg ő maga a légvonalban nagyjából 60 km-re levő Landauhoz¹²⁴ sietett, amit Badeni Lajos a főerőkkel ostromolt. Korábban már láthattuk, hogy a fogságba esésekor szerzett sebei milyen hosszú ideig kínozták Eszterházyt. Feleségéhez írt leveleiben többször tesz említést testi fájdalmakról, különösen kézfájásról, amelyek sebeinek utóhatásai lehettek. Ez a gyengeség a landau-i táborban újra erőt vett rajta. Alakulatának, a többi huszárezredhez hasonlóan, a főerők biztosítása és a felderítés volt a feladata. Ennek végrehajtása során kisebb összecsapásokba keveredtek a francia erőkkel, és egy alkalommal Eszterházy két lovat is zsákmányolt. Július 19-én éppen elküldte a feleségének írt levelét, amikor az asszony személyzetéhez tartozó, Jankó nevű szolgájuk megérkezett, és bejelentette urának, hogy felesége fiút szült neki. A gyermeket a két nagypapa után Ferenc Oktáviánnak¹²⁵ keresztelték el. Eszterházy legszívesebben azonnal a feleségéhez sietett volna, azonban szolgálati kötelességei ezt nem tették lehetővé számára. Augusztus 3-án Eszterházy huszárai Strasbourg közelében újabb csetepatéba keveredtek a franciákkal, és ismét lovakat zsákmányoltak. Eszterházy nem sok pihenőt hagyott a feleségének a szülés után, mert augusztus 6-án már magához kérte őt, és biztonsága érdekében katonákat is adott mellé.¹²⁶

Míg Eszterházy és huszárai Landaunál vitézkedtek, addig két váratlan esemény történt, amik véleményem szerint jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy később Eszterházy a Rákóczi-szabadságharchoz csatlakozott. Szeptember 2-án Kollonich Ádám

¹²⁰ BÁNKÚTI 1994, 201–202.; HECKENAST 1996, 99.

¹²¹ Báró Carl Heinrich Steinstorff ezredes, 1701-től győri várkapitány. (HECKENAST 2005, 392.)

¹²² ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1702 Band 414. Folio 397V; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 419. Folio 942R.

¹²³ Heilbronn, Baden-Württemberg, Németország.

¹²⁴ Landau, Rajna-vidék-Pfalz, Németország.

¹²⁵ Az Ottavio magyaros alakja.

¹²⁶ SZABÓ 1940, 11., 38–42.

panaszt tett Eszterházy ellen a Haditanácsnál, mert bár az ezred beígért átadása még nem történt meg, Eszterházy máris, mint a regiment ezredese mutatkozott be. Kollonich viszont ragaszkodott hozzá, hogy minden szabályszerűen történjen, és közölte, hogy amíg az ezredet hivatalosan át nem adta, addig nem hajlandó lemondani az alakulattal kapcsolatosan semmilyen jogosítványáról. A baj az lehetett, hogy Eszterházy a Kollonich Ádámmal megkötött – egyelőre ismeretlen tartalmú – szerződés valamely pontjának nem tett eleget.¹²⁷

Október 15-én Eszterházy panaszt nyújtott be a Haditanácshoz, mert Siegbert Heister tábornok katonai erővel az ő Komárom és Fejér vármegyei birtokait, nevezetesen Csákvárt, Almást és Kecskést megszállta. A Haditanács szerint az Udvari Kamara állt Heister tábornok lépése mögött. Szintén még októberben a Magyar Udvari Kancellária is panaszt tett a Haditanácsnál Heister ellen, kiemelve, hogy Eszterházy birtokait akkor vették el, amikor ő a Német-római Birodalomban, a hadseregnél tartózkodott. Heister az őt ért vádakra csak novemberben reagált, és azt fűzte hozzá a dologhoz, hogy szó sem volt katonai erő alkalmazásáról vagy a birtokok elvételéről, mivel számára ezeket a birtokokat az Udvari Kamara utalta ki. Így ha Eszterházy a birtokait vissza akarja kapni, akkor a Kamaránál tegyen panaszt. Az ügy sokáig halasztódott, és átnyúlt 1703-ra is.¹²⁸

Időközben a harctéren is peregtek az események. Landau városa még szeptember 10-én megadta magát. Ezután a sereg Hagenau¹²⁹ és Bischweiler¹³⁰ közelében állomásozott. Október elején Eszterházy arról panaszkodott a feleségének, hogy négy ezred ügyeit bízták rá, mivel Badeni Lajos a sereg többi főtisztjével helyszíni szemlét tartott, ami nagyobb hadműveletek előtt szokásos volt. Erre azért volt szükség, mert a fővezér már korábban átkelt a Rajna jobb partjára és ütközetre készült a francia erőekkel. Az összecsapásra végül október 14-én került sor Friedlingennél,¹³¹ ahol Badeni Lajos stratégiai hibát vétett, amikor teljes seregének a Rajnán való átkelését be nem várva bocsátkozott harcba a franciákkal, emiatt vereséget szenvedett, és kénytelen volt észak felé hátrálni.¹³²

¹²⁷ SZABÓ 1940, 52–53.; ÖSTA KA HKR Prot. Reg 1702. Band 416. Folio 525V, 599R.

¹²⁸ ÖSTA KA HKR Prot. Reg 1702. Band 416. Folio 619R, 622R, 680R; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1702. Band 415. Folio 666R, 676V, 739R.

¹²⁹ Hagenau, Franciaország, Strasbourgtól 25 km-re észak felé.

¹³⁰ Bischwiller, Franciaország.

¹³¹ A Rajna menti Weil városrésze, Baden-Württemberg, Németország.

¹³² SZABÓ 1940, 43–46.

A hideg idő beálltával a csapatokat téli szálláshelyeikre vonták vissza. Eszterházy és felesége pedig hazajött Magyarországra. Eszterházy és Kollonich vitájába a korábban említett Badeni Lajos is beavatkozott. A Haditanácshoz intézett beadványai alapján ő Eszterházy pártját fogta és szerette volna elérni, hogy Eszterházy az alakulatot megtarthassa, mert elégedett volt a munkájával. A Haditanács azonban nem vette jó néven Badeni Lajos beavatkozását az ügybe, és március 14-én felhívták a figyelmét arra, hogy Eszterházy nem tulajdonosa a huszárezrednek, mert a Kollonich tábornokkal folytatott tárgyalásai megszakadtak, az ezredtulajdonosi címről való lemondást pedig felfüggesztették. Ezután Eszterházy is parancsot kapott, hogy az ezredet szolgáltatassa vissza eredeti tulajdonosának. Az indoklásban szerepelt, hogy Eszterházy a szerződésben foglaltaknak nem tett eleget. Véleményem szerint valószínűleg valamilyen anyagi jellegű követelést nem teljesített időben.¹³³

Mindez elég kedvezőtlen helyzetbe hozta Eszterházyt, ráadásul birtokainak visszaadása ügyében sem történt előrelépés, ezért ismét bepanaszolta Heistert, továbbá a Haditanács támogatását és védelmét kérte, hogy amikor újabb hadjáratra megy, ez ne ismétlődhessen meg. A birtokok visszakerülésére idővel bizonyosan sor került, hiszen Csákváron a 18. században egy Esterházy-kastély is épült.¹³⁴ Ami a huszárezred visszaadását illeti, Eszterházy nem siette el a dolgot, ezért Kollonich újra panaszt tett ellene a Haditanácsnál. Március közepén a vita megmerevedett. Kollonich nem volt hajlandó alakulatáról lemondani, míg Eszterházy azt hangoztatta, hogy ő a kettejük közötti szerződésnek eleget tett. A Haditanács végül megunt a huzavonát, és március 22-én rövid, de egyértelmű parancsban szólította fel Eszterházyt, hogy az alakulatról mondjon le, és azt szolgáltatassa vissza Kollonichnak, ő maga pedig alezredessé lép vissza.¹³⁵

Eszterházy Antal ezek után érhetően nem akart többet a Kollonich huszárezrednél szolgálni, annak ellenére sem, hogy Badeni Lajos ismét jelezte a Haditanácsnak, hogy Eszterházyt jó tisztnek tartja és elégedett a munkájával, továbbá az egész huszárezred jól járna azzal, ha Eszterházy az egységnél maradna és Kollonich gróffal kibékülne. Eszterházynek nem maradt más választása, mint hogy létszámon felüli tisztként új állomáshely után nézzen, amit gróf Batthyány Ádám országbíró

¹³³ SZABÓ 1940, 11.; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 418. Folio 188R, 231V, 248R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. 1703. Band 420. 161R.

¹³⁴ http://csakvar.hu/turizmus_csakvar_m.html (2014. 02. 13.)

¹³⁵ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 418. Folio 254R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. 1703. Band 420. Folio 165R, 201R, 223R.

(1700–1703) és korábbi horvát bán (1693–1700) hajdúezredénél vélt megtalálni. Az Udvari Haditanács még 1702. október 31-én hozott határozatot három új magyar gyalogezred felállításáról, melyek közül, az egyiket Batthyány állította ki. Az alakulatot a dunántúli vármegyék portális katonaságából töltötték fel. Batthyánnak, mint horvát bánnak ezen kívül két horvát gyalogos zászlóalj is ki kellett állítania. Eszterházy valószínűleg Bécsben tárgyalt Batthyányval, legalábbis április 27. és május 13. között a császárvárosban tartózkodott, azonban nem tudtak megegyezni, mert a horvát bán nem óhajtott változtatásokat eszközölni ezredénél. Azt azonban felajánlotta Eszterháznak, hogy a két horvát gyalogos zászlóalj ezredese lehet. Eszterházy életét az is megnehezítette, hogy a császár az udvarával ebben az időben nem Bécsben, hanem kedvelt nyaralóhelyén, a Bécstől 11 km-re lévő Laxenburgban időzött, és ezért kérvényeivel ide-oda kellett utazgatnia. Ráadásul talán egy kisebb magánéleti válság is nehezítette dolgát, ugyanis május 13-án szomorúan írta a feleségének, hogy olyan régóta várja már a levelét, hogy azt hitte az asszony elfelejtette. Az elhelyezkedésével kapcsolatos ügyek egészen júniusig elnyúltak, ekkor még mindig a két horvát zászlóalj élére szeretett volna kerülni ezredesi rangban. Bár további adatok nem mutatnak arra, hogy Eszterházy valaha ténylegesen is Batthyány valamelyik alakulatához került volna, azonban az udvar – biztosan nem az ekkor még mindenki által csak parasztfelkelésnek tartott, épphogy kibontakozó Rákóczi-szabadságharc hatására – június 20-án utólag elismerte Eszterházy ezredesi rangját a Kollonich huszárok élén, és elrendelték ezredesi javadalmazásának a kifizetését. Ez egyet jelentett az ezredesi előléptetéssel is. Eszterházy a döntésről még aznap értesítette régi barátját, Ebergényi Lászlót.¹³⁶

1.6. A komáromi főispáni cím elnyerése és a kurucok elleni harc

Miközben a kuruc hadak Tiszabecsnél¹³⁷ első győzelmüket aratták¹³⁸ és ezek után a felkelés lángját a Tiszántúlra is átvitték, Eszterházy ügyei is jól alakultak. Miután vásonkői Zichy László gróf komáromi főispán meghalt, megüresedett posztjára a király Eszterházyt szemelte ki. Július 23-án boldogan írta Ebergényi Lászlónak, hogy ő fogja megkapni a Komárom vármegyei főispánságot. A hivatalos döntés csak július 30-án született meg, míg Eszterházyt augusztus 29-én iktatták be új tisztségébe – ekkor talán

¹³⁶ SZABÓ 1940, 52–55.; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 418. Folio 313V, 319V, 486R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. 1703. Band 420. Folio 298R, 346R, 423V; OSZK Kézirattár FOL. HUNG. 1389/26 306R Eszterházy Antal Ebergényi Lászlónak 1703. június 20.

¹³⁷ Ma Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

¹³⁸ 1703. július 14-én.

már a hűségének biztosítása is a szempontok között lehetett. Feladata – Forgách Simonhoz, Bottyán Jánoshoz, Koháry Istvánhoz és egykori sógorához Batthyány Ferenchez hasonlóan – az volt, hogy vegye ki a részét a Dunántúl védelmének megszervezésében. Szeptember elején az uralkodó elrendelte, hogy a vármegye javítsa ki Érsekújvár és Komárom védőműveit. Szeptember 30-án a Haditanácstól Koháry, Eszterházy és Batthyány Ferenc azt az utasítást kapták, hogy a kurucok átkelését a Dunán mindenképpen akadályozzák meg. Eszterházynek és Batthyánynek az Esztergom és Komárom közötti szakaszt kellett védenie. Komárom vármegyére az uralkodó további teherként összesen 110 katona fegyverben tartását róta ki. Eszterházynek korábról nem voltak politikai tapasztalatai, hiszen elsősorban katonai karrierjére összpontosított, így megpróbált egyensúlyozni uralkodója és vármegyéje elvárásai között. Sikerült kieszközölnie, hogy 30 katonával kevesebbet kelljen kiállítaniuk, azonban a maradék 80 kiállítását ő maga is sürgette.¹³⁹

A fent elmondott intézkedésekre a császári udvarnak nagy szüksége volt, mert szeptemberben egy sikeres hadjáratral a Rákóczi pártján álló Ocskay László ezredes elfoglalta Losoncot, Korponát, Lévát és a Garam folyó menti bányavárosokat is.¹⁴⁰ Bécsben látták, hogy a felkelőkkel eddig szembehelyezett katonaság kevés, ezért szeptember 19-én meghirdették a nemesi inszurrekciót, és Eszterházy is igyekezett annyi embert összeszedni, amennyit tudott. A császári-királyi hadvezetés nehéz helyzetét mutatja ezekben a napokban, hogy Eszterházy még az előző évben Pápáról elhurcolt 3 ágyút is megpróbálta visszaszerezni csapatai számára. Később intézkedései miatt a Haditanács dicséretben részesítette őt. Ő maga egyébként egyetértett a nemesi felkelés hadba hívásával, továbbá kérte, hogy a megyei lovascsapatoknak ő lehessen a parancsnoka.¹⁴¹

A Haditanács október 23-án parancsot adott Kohárynak és Eszterházynek, hogy keljenek át csapataikkal a Dunán, hogy az ellentámadást megindító Leopold Schlick tábornok nagyjából 5000 fős seregével egyesülhessenek. Október 25-én az ellentámadás meg is indult, azonban 29-én Eszterházy még mindig Gútán¹⁴² volt, s csak ekkor indult el nagy sietve Nyitra felé. Eszterházy az általa összeszedett 1400 fős vármegyei katonasággal, minden bizonnyal október 31-én egyesült a főerőkkel Lévánál, ahol

¹³⁹ FIRBÁS 1926, 6–7.; THALY–SZABÓ 1870, 610–611.; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 421. 841R, 846V

¹⁴⁰ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 634.

¹⁴¹ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 419 942R, 999V, 1017R.

¹⁴² Kolárovo, Szlovákia.

súlyos vereséget mértek Ocskay László katonaságára, majd bevették Lévát és a bányavárosokat. A hadjárat kezdeti sikerei alaposan elbizakodottá tetteék Schlicket, aki csapatait Zólyom körül gyülekeztette. Bár a jól értesült Forgách Simon tábornok próbálta figyelmeztetni őt Bercsényi és Károlyi nagyjából 15-20 000-es, közeledő seregére, a császári-királyi tábornok nem hallgatott rá. Schlick november 15-én reggel, hogy a császár névnapját méltó módon ünnepelhesse meg, 600 lovas kíséretében Besztercebányára indult, míg erői maradékát Forgách vezérlete alatt Zólyomnál hagyta. Délelőtt 10 körül a labanc felderítők jelentették Forgáchnak a kurucok közeledtét. Forgách futárt küldött Schlick után, ő azonban már nem tudott seregével egyesülni, mert mire visszaért, a kurucok már körül is vették a várost. Az ezt követően kibontakozott fordultatos összecsapásban a város előtti mezőről a kurucok visszaűzték Zólyomba a Forgách vezette császáriakat, akiknek azonban itt sikerült megvetniük a lábukat és a várost megtartaniuk. Ennek ellenére a győzelem kétségtől a kurucoké lett. Schlick, aki a harcba nem avatkozott bele, egészen Bajmócig vonult vissza, majd megparancsolta Forgáchnak, hogy törjön ki a kurucok gyűrűjéből és egyesüljön vele.¹⁴³

November 17-én a Haditanácstól az a parancs érkezett Eszterházyhoz, hogy Schlick tábornok hadtestével egyesüljön.¹⁴⁴ A Zólyomba szorult Eszterházy azonban ezt a parancsot valószínűleg nem kapta meg, és arra sincs semmilyen utalás, hogy erőivel, egy a többi csapatától függetlenül kitörést hajtott volna végre.¹⁴⁵

Forgách, Eszterházy és a többi főtiszt a fegyveres kitörést reménytelennek tartotta, ezért november 19-ről 20-ra virradó éjszaka, nehéz felszerelésüket hátrahagyva, kiszöktek a városból. Ezután szétváltak. Forgách Privigye felé ment, míg Eszterházy Sempte irányába menekült. Eszterházy Antal még aznap tollat ragadott, és a következőket írta feleségének: *„Itt a dolgok olyan zűrzavarban vannak a felkelők miatt, hogy lehetetlenség őket ilyen kevés hadinéppel feltartani, nincs más eszköz tehát, mint mindenkinek a maga érdekét tekinteni.”*¹⁴⁶

Semptén azonban nem maradt sokáig, hanem a Bécsből kapott utasításoknak megfelelően Komáromba sietett tovább. Komáromban az volt a feladata, hogy a zólyomi vereség miatt kitört pánikban a dunántúli vármegyéket megnyugtassa, és fenntartsa a harci szellemet. Ez azonban nem mehetett könnyen. November végén

¹⁴³ PERJÉS 1976, 208–209., 214–218.; SZABÓ 1940, 58–60.; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 421. Folio 950V, 952R, 958V, 1038V–1039R.

¹⁴⁴ ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 421. Folio 1067V.

¹⁴⁵ PERJÉS 1976, 216–218.

¹⁴⁶ SZABÓ 1940, 60–61.

tájékoztatta a Haditanácsot a császári katonák visszaéléseiről, akik még attól sem riadtak vissza, hogy Eszterházy egyik levelét felbontsák. Komáromba való visszaérkezése után nem sokkal parancsot kapott, hogy a dunántúli vármegyei csapatokkal a Vág folyó védelmére kell sietnie Szered, Sempte térségébe. November 22-én a vármegyei csapatok ellen is panaszt tett.¹⁴⁷ Erről az ügyről feleségéhez másnap írt levele ad némi tájékoztatást. Saját csapataival már elindult Szered felé, amikor megtudta, hogy a Batthyány Ferenc által vezetett nagyjából 3-4 vármegyei alakulat között zendülés tört ki, amit egykori sógora nem tudott lecsillapítani. Eszterháznak, azonban sikerült elrendeznie az ügyet, és csapataival elfoglalták helyüket a Vág szeredi átkelőjénél.¹⁴⁸

A kuruc háború mellett az ősszel még más gondjai is adódtak, mert szeptember 23-án elveszítette apósát. A korabeli közvélekedést jegyezte le Cserey Mihály erdélyi történetíró, amikor azt írta, hogy Ottavio Nigrelli titokban Rákóczi híve lett volna, ennek a pletykának azonban nem volt semmilyen alapja.¹⁴⁹ Ekkor tehát Eszterházyt és feleségét nemcsak a kuruc felkelés eseményei, hanem az Ottavio Nigrelli után maradt örökség is foglalkoztatta, elsősorban az elhunyt kassai háza és pekléni birtoka. Az ezek rendezésével kapcsolatos haditanácsi utasításokat Eszterháznak kellett eljuttatnia Kassára, amely a kurucok által elárasztott Felvidéken nem volt könnyű feladat. Eszterházy végül úgy vélte megoldhatónak a dolgot, hogy két megbízható szolgáját, Bomfordit és Allegront,¹⁵⁰ akik már a rajnai hadjárat idején is vele voltak, álruhában küldi az iratokkal Kassára.¹⁵¹ December végén Eszterházy egyik bécsi ágense, Galya András, arról tájékoztatta őt, hogy az adománylevél készen van a pekléni birtokra, amiért 125 forintot kell a birodalom kasszájába befizetniük.¹⁵²

December 1-én az előrenyomuló kurucoknak, Károlyi Sándorral az élen, megadta magát Galgóc¹⁵³ vára. Thaly Kálmán állítása szerint a kurucok itt elfogták

¹⁴⁷ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Band 419. Folio 1124R, 1137R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 421. Folio 1078V, 1079V, 1112R.

¹⁴⁸ SZABÓ 1940, 62–65.

¹⁴⁹ HECKENAST 2005, 307.; CSEREY 1983, 333.

¹⁵⁰ Itt valószínűleg nem tulajdon nevekről, hanem egy-egy Eszterházy és a felesége által a szolgákra ragasztott gúnynévről van szó. Véleményem szerint a Bomfordi, talán a bumfordi kifejezésre megy vissza, melynek jelentése szerencsétlen, esetlen. Az Allegron, valószínűleg az olasz allegro: vidám kifejezésből ragadhatott rá a személyzet egyik tagjára. (SZABÓ 1940, 36)

¹⁵¹ SZABÓ 1940, 61–67.

¹⁵² OSZK Kt Fol. Hung. 1389/17 227R–V Galya András Eszterházy Antalnak 1703. december 18.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/17 227R Galya András Eszterházy Antalnak 1703. december 19.

¹⁵³ Galgóc, ma Hlohovec Szlovákia.

Eszterházy Antal feleségét is.¹⁵⁴ Ez azonban több okból sem valószínű. Egyetértvén a Szabó István által megfogalmazott érvekkel, miszerint november végén Eszterházyné Igmándról visszament Pápára, és nincs nyoma annak, hogy onnét eljött volna, mindezt még két dologgal egészítenénk ki:¹⁵⁵ egyrészt valószínűtlen, hogy tapasztalt katonaként Eszterházy a feleségét az előrenyomuló ellenség által veszélyeztetett Vág bal partján szállásolta volna el, másrészt december 7-én azt kérte Koháry Istvántól, hogy járjon közben Schlicknél, hogy egy időre visszamehessen Pápára feleségéről és gyermekéről gondoskodni.¹⁵⁶

Galgóc bevétele után Károlyi dél felé fordult, és az Eszterházy által védett semptei átkelőhelyet támadta meg. Eszterházy ellenállt, de miután nagyjából 60-70 embert veszített, kénytelen volt feladni az átkelőt. Ezután egészen a Pozsony közelében lévő Püspökiig vonult vissza. Károlyi és Eszterházy ezen összecsapását általában december 2-án hajnalra szokták tenni. Mivel Eszterházy 2-án még Semptéről írt levelet a feleségének, ezért valószínűbb, hogy Károlyi 2-ról 3-ra virradó éjjel indult el a hídfő elfoglalására, és 3-án hajnalban üzte el onnan Eszterházyt. Emlékezhünk, hogy Eszterházy 1400 katonával indult el Schlick támogatására még október végén, erői azonban a szökések, átállások és a harctéri veszteségek következtében ekkorra alig 300 emberre apadtak.¹⁵⁷

Rövidesen Eszterházy katonáival visszatért Komáromba és kérte a Haditanácsot, hogy legközelebb egy fegyelmezettebb milíciát bízzanak rá.¹⁵⁸ Amennyi baja volt kuruc érzelmű vármegyei katonáival, legalább annyi bosszúságot okoztak neki a gátlástalan labanc tiszték is. Komáromba való megérkezése után szegény emberek és komáromi megbízható hívei keresték őt fel, és tájékoztatták Zsámboky Nagy István, Bottyán János egyik kapitánya által a parasztok ellen elkövetett atrocitásokról. Eszterházy keményen megfenyegette Zsámbokyt, hogy ha még egyszer bántja a szegényeket, akkor az egész vármegyét felülteti és példásan megbünteti őt.¹⁵⁹

Az 1703-as év végén a zűrzavaros hadi helyzetben karrierje szempontjából két jelentős ügy is lekötötte a figyelmét. Az egyik, hogy szeretett volna újra egy saját alakulathoz jutni, a másik pedig, hogy felmerült a lehetősége egy újabb előléptetésnek.

¹⁵⁴ THALY 1892, 82.

¹⁵⁵ SZABÓ 1940, 69.

¹⁵⁶ OSZK Kt Fol. Hung. 1389/2 344R Eszterházy Antal Koháry Istvánnak 1703. december 7.

¹⁵⁷ SZABÓ 1940, 66., 68.; SZALAY 1865, 66; 151–152.; THALY 1892, 82.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/2 344R Eszterházy Antal Koháry Istvánnak 1703. december 7.

¹⁵⁸ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1703. Band 419 Folio 1262R

¹⁵⁹ AR I/IX. 144–145.; SZABÓ 1940, 70.

December 5-én ugyanis levelet kapott mostohaapjától, Löwenburg János Jakabtól, amelyben az közölte vele, hogy a megürült horvát báni székbe¹⁶⁰ Forgách Simont fogják kinevezni.¹⁶¹ Forgách 1700 júniusa óta volt győri helyettes főkapitány, és Löwenburg úgy gondolta, hogy ha kinevezik bánná, akkor ez a pozíció meg fog ürülni és Eszterházy Antal fogja megörökölni. November 15-én a spanyol örökösödési háborúban nemcsak Zólyomnál vívtak csatát, hanem Speyernél is, amelyben elesett Loosy János Péter, aki egy huszárezred tulajdonosa volt.¹⁶² Az utódját azóta is kereste a Haditanács, és ezt az utódot Eszterházy Antalban vélték megtalálni. Erről szintén a mostohaapja tájékoztatta őt december 19-én kelt levelében.¹⁶³ A sors különös játéka folytán, pedig tavasszal hiába igyekezett ezredét megtartani, addig télen hirtelen kettő is az ölébe hullott. Badeni Lajos azt javasolta ugyanis a Haditanácsnak, hogy a megbízhatatlan vármegyei lovasokból szervezzenek két ezredet és az egyiket bízzák Eszterházy Antalra. A döntés gyorsan megszületett, miszerint a megyei felkelés helyett a vármegyéknek két lovasezredet kellett kiállítaniuk. Galya András már december 18-i levelében tájékoztatta is erről Eszterházyt. Ez az alakulat végül nem került megszervezésre, egyrészt a felkelés gyors előretörése miatt, másrészt pedig Eszterházynek a Rákóczihoz való átállása miatt. A Loosy huszárezredért kifizetett 300 tallérja így kárba veszett Eszterházynek.¹⁶⁴

A győri helyettes főkapitányi kinevezés és az előléptetés végül elmaradt. Löwenburg jóslata nem vált valóra és január 17-én az uralkodó gróf Pálffy János altábornagyot nevezte ki horvát bánná. Eszterházy nem mutatta különösebb jelét feleségének írt leveleiben, hogy bántaná a dolog, ha panaszkodott is, azt előszóban tette. Forgách Simon jóval nehezebben emésztette meg azt, hogy nem rá esett a választás. Párbajra akarta hívni Pálffyt, azonban a császár ezt megtiltotta neki. Eszterházy ezzel kapcsolatban azt írta, hogy annyira nem bír magával, hogy a végén még a huszárezredét is el fogják venni tőle.¹⁶⁵

Eszterházyt más gondok is aggasztották. Még december 20-án tartottak gyűlést a pápai várban a kuruc felkelés dunántúli szimpatizánsai Sándor László pápai várkapitány vezetésével, és január 3-án 60 fős küldöttséget indítottak Bercsényihez. Tudott-e

¹⁶⁰ Batthyányi II. Ádám még 1703. augusztus 26-án meghalt.

¹⁶¹ OSZK Kt Fol. Hung. 1389/17 215V Löwenburg Jakab János Eszterházy Antalnak 1703. december 5.

¹⁶² CZIGÁNY 2005, 126.; ZACHAR 2004, 124.

¹⁶³ OSZK Kt Fol. Hung. 1389/17 216R Löwenburg Jakab János Eszterházy Antalnak 1703. december 19.

¹⁶⁴ SZABÓ 1940, 77.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/17 218R Galya András Eszterházy Antalnak 1703. december 24.

¹⁶⁵ CZIGÁNY 2005, 132.; HECKENAST 2005, 323.; SZABÓ 1940, 76., 79.

Eszterházy erről a szervezkedésről? Firtás Oszkár szerint igen, mivel december 17-én Pápára érkezett, de hogy ezt mire alapozza, azt nem adta meg.¹⁶⁶ Az mindenesetre nem kizárt, hogy a karácsonyi ünnepeket a családjával töltötte, de december 29-én egyik ágense már Pozsonyba címezte a neki küldött levelet, tehát rögtön az ünnep elmúltával távozott birtokáról. Felesége viszont végig Pápán tartózkodott, és ekkor már tudhatott annyit magyarul, hogy a körülötte végbemenő eseményeket megértse, s azokról férjét tájékoztassa.¹⁶⁷

A küldöttség január 6-án Somorján találkozott Bercsényivel, aki Károlyi Sándort küldte a Dunántúl elfoglalására. Károlyi január 11-én kelt át a Dunán és néhány hét alatt az egész országrészt elfoglalta, csak néhány erősebb vár és város tudott neki ellenállni. Pápa is a felkelők kezére került, Eszterházyval együtt, aki cselédeihez hasonlóan nehezen viselte a várba beszállt kurucokat. Maga Eszterházy azonban nem várta be Károlyi megérkezését, hanem az ország nyugati határára, Fraknó várába menekült. Eszterházy január 19-én tett egy elejtett célzást a feleségének arról, hogy ő a kurucoktól a birtokaikra már oltalomlevelet kapott, így ne aggódjon a felkelők miatt. Bár birtokai a kurucok kezére kerültek, ekkor az átállásra még aligha gondolt, mert rövidesen Bécsbe ment, és ezrede mindennapos dolgainak intézésébe vetette magát.¹⁶⁸

Az ezred alezredese, egy bizonyos Razka le akart mondani, mivel ő is igényt tartott a Loosy-ezred tulajdonjogára. Razka alezredes azonban néhány hónap múlva fogságba esett és elhunyt, így ez az ügy jelentőségét veszítette. Eszterházy az ezred pénzéből az általa igényelt 3000 forint helyett, egy kapitány hanyagsága miatt, csak 1000 forintot kapott meg. Később sikerült elérnie, hogy a fennmaradó 2000 ft-ot is fizessék ki neki. Továbbá tájékoztatták őt az elhunyt Loosy ezredes és az alakulat hadbírója, Reiblinger közötti vitákról is. Még február közepén is ezek az ügyek kötötték le a figyelmét.¹⁶⁹

1.7. Az utolsó labanc hónapok

Március elején azután örömhírral örvendeztette meg Batthyány Ferencet, egykori sógorát és a kurucok elleni küzdelemben harcostársát. Március 6-án déltájban felesége újabb fiúgyermekkel ajándékozta őt meg, aki a keresztségben az Antal Kajetán

¹⁶⁶ FIRBÁS 1926, 10.

¹⁶⁷ HECKENAST, 2005, 373.; SZABÓ 1940, 73., 76.; THALY 1892, 96–97.

¹⁶⁸ FIRBÁS 1926, 11.; KOVÁCS 1989, 48–49.; SZABÓ 1940, 72–75.

¹⁶⁹ SZABÓ 1940, 76–81.; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 423 Folio 115V; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 426 Folio 79R; 80R; 90R.

nevet kapta. Eszterházy ekkor már nem Bécsben, hanem Lánzsér várában tartózkodott. Ekkor még úgy nyilatkozott, hogy rövidesen Felső-Ausztriába készül, hogy ténylegesen is átvegye a parancsnokságot új ezrede felett.¹⁷⁰ Áprilisban azonban már arról győzködte a Haditanácsot, hogy Magyarországon szeretne maradni. Mi történt a két időpont között, ami ekkora változást okozott? Eszterházy újra felvette a kapcsolatot a felkelőkkel.¹⁷¹

Erre több oka is volt. Január 28–29-én Széchényi Pál kalocsai érsek Lébényszentmiklóson¹⁷² az uralkodó megbízásából tárgyalásokba kezdett Károlyival és Bercsényivel. Ezek azonban nem hoztak eredményt, és a harcok elhúzódását vetítették előre. Nyilván emlékezett még az udvartól őt ért sérelmekre (kedvezőtlen kimenetelű vitája Kollonichcsal és Heisterrel), melyek a felkelők felé sodorták. Azt is láthattuk, hogy már a zólyomi csata után is túlbecsülte a felkelők erejét. Azt is megtudta, hogy egyik rokona, Eszterházy Dániel gróf a csatlakozott felkelőkhöz. A kurucokkal való kapcsolatfelvételhez több ürügy is rendelkezésére állt. Az egyik, hogy Károlyi Sándor Hevenessy Jánoson, a dunántúli kuruc kamarai adminisztráció vezetőjén keresztül néhány igen elegáns, drágakövekkel díszített nyerges szeretett volna vásárolni, ezért Hevenessy többekkel, köztük Eszterházyval is felvette a kapcsolatot ez ügyben. Eszterházy mindent elkövetett, hogy a kapcsolat titokban maradjon és egy nyerges Károlyinak átengedett. Eszterházy ugyanakkor Károlyi egyik alvezéréától, Luka Benedektől kérte, hogy térítse meg azoknak a lajtaújfalui lakosoknak a kárait, akiket a kuruc katonák megkárosítottak. Március 20-án megindult az újonnan kinevezett Siegbert von Heister tábornagy vezette császári-királyi ellentámadás, ami néhány hét alatt kisöpörte Károlyi hadait a Dunántúlról.¹⁷³

Nem tudjuk biztosan, de talán Bécsben megsejtették Eszterházy kurucokkal való kapcsolatait. Mindenesetre áprilisban Eszterházy egyre sürgetőbb utasításokat kapott, hogy az alakulatához kell mennie. Szerencséjére azonban a magyarországi császári-királyi tisztek is igényt tartottak rá. Sok dunántúli kuruc katona, aki nem akart Heisternek hűséget esküdni, a Bakony erdeibe vette be magát, és többször is kirabolták a környéket. Nádasdy Ferenc tábornok, a 400 emberrel Pápán maradó Eszterházyt bízta meg felkutatásukkal és elfogásukkal. Eszterházy válaszul felhívta felettese figyelmét a

¹⁷⁰ AR I/I. 341.

¹⁷¹ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 423 Folio 363R;

¹⁷² Ma Mosonszentmiklós, Győr-Moson-Sopron megye.

¹⁷³ AR I/I. 112–116., 120–121., 123–124., 341.; FIRBÁS 1926, 11–12.; HECKENAST 2005, 189.; KOVÁCS 1989, 48–49., 53–62.

császáriak által felhasznált rácok kegyetlenkedéseire. Amikor pedig Pálffy János felszólította a csatlakozásra, azzal utasította el, hogy nem tudja vármegyét ilyen gyorsan felültetni. Ekkor már nyilván csak az alkalmat várta, hogy átállhasson a kurucokhoz. Ezt mutatja az is, hogy az udvartól védlelet kért a birtokaira. Az alkalom alig egy hónap múlva jött el, amikor a régi harcostársa, Forgách Simon által vezetett kuruc hadak újra megtámadták a Dunántúlt.¹⁷⁴

Rákóczi felismerve a Dunántúl fontosságát személyesen akart oda hadjáratot vezetni, melyre áprilisban készült fel és akkor Solt környékére vonult. A március végén kuruccá lett, tapasztalt katonát Forgách Simont pedig előreküldte, hogy szedje össze a Dunántúlon szétszóródott kurucságot és készítse elő a fejedelem átkelését. A feladat végrehajtására Rákóczi 4000 embert adott mellé.¹⁷⁵

Forgách haditervéről május 11-én tájékoztatta unokatestvérét, Bercsényit. Szerette volna, ha nemcsak ő, hanem Károlyi is átkelne a Dunán, illetve további 1000 hajdúnyi erősítést kapna. Első célpontja Mórchida volt. Össze akarta gyűjteni a Sopron és Vas vármegyei kurucságot, és a lovasságával körül akarta zárni Sopront, hogy később megostromolhassa.¹⁷⁶ Láthatjuk, hogy kezdetben a Dunántúl északnyugati részén szeretett volna hadműveleteket végrehajtani. Ennek okát Forgách személyében kell keresnünk. A felkelés előtt évekig a győri végvidék helyettes főkapitánya volt, így hát ezt a területet jól ismerte és az itteniek is ismerték őt. Miután átkelt a Dunántúlra serege gyorsan szaporodott, mert a dunántúli végvári katonaság, különösen a győriek és a kanizsaiak csatlakoztak hozzá.¹⁷⁷

Eszterházy május 14-én azt írta feleségének, hogy mindketten levelet kaptak Forgáchtól és kérte a nejét, hogy a neki szólót égesse el. Nyilván ezekben egyeztették az átpártolás részleteit.¹⁷⁸ Történetírásunkban elterjedt az a nézet, hogy Eszterházy Forgách rábeszélésére állt át, de ezt nem említi sem Rákóczi, sem Forgách visszaemlékezéseikben.¹⁷⁹ Bár Eszterházy Antal átállását igyekezett fogságba eséssel palástolni, az angol diplomácia már május 6-án azt jelentette, hogy átállt,¹⁸⁰ de erre csak

¹⁷⁴ AR II/I 269.; AR III/I 335.; FORGÁCH 2004, 438.; SZABÓ 1940, 23., 84–95.; FIRBÁS 1926, 13–14.; SZALAY 1859, 167–168.; THALY 1901, IX.; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 423 Folio 381R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 426 Folio 331V; 348V; 463V

¹⁷⁵ BÁNKÚTI 2008, 217.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 198–199.

¹⁷⁶ MNL OL G15 7.d. I.1. Capsula B. fasc. 24. folio 1. Forgách Simon Bercsényi Miklósnak 1704. május 11.

¹⁷⁷ MNL OL P287 34.d. fasc. HH. folio 132, 134.; AR I/I. 222.; FORGÁCH 2004, 438.

¹⁷⁸ SZABÓ 1940, 23–24., 84–95.

¹⁷⁹ AR III/I 335.; FORGÁCH 2004, 438.

¹⁸⁰ AR II/I 269.

május 17-én került sor Zirc mellett, egy színlelt kuruc támadás keretén belül. A gyanúra talán az adhatott okot, hogy már május 6-án utasította a feleségét, hogy értékeik nagy részét Pápáról szállíttassa át Devecserbe.¹⁸¹ Eszterházy és Forgách május 14-én mindketten Veszprémben tartózkodtak, valószínűleg ekkor beszéltek meg a terv részleteit.¹⁸²

Eszterházy Antal hosszú évekig szolgálta hűségesen és megbízhatóan a királyt, annak háborúiban. Azonban az ezen időszak alatt őt ért személyes sérelmek, mint például a Kollonich Ádámmal és Heister tábornokkal folytatott vitája, illetve a hazáját sújtó hátrányos intézkedések miatt eltávolodott az udvartól. A felkelőkhöz való csatlakozásról hozott döntésekor a végső lökést valószínűleg az udvar alkalmazásában álló rác katonaság korszakban is kirívónak számító kegyetlenkedései adták meg. Bár az árulás minden időben a legsúlyosabb vétségek közé számított, és emiatt igen veszélyes volt, korántsem kellett, hogy végzetes lépésnek számítson. Eszterházy még gyermekkorából emlékezhetett arra, vagy elmesélhették neki, hogy az 1683-as Bécs elleni török támadás idején több nyugat-dunántúli rangos főnemes, mint Batthyány Kristóf és Ádám,¹⁸³ Czobor Ádám, Draskovich Miklós, illetve a Bercsényi, a Festetics, a Nádasdy, a Széchy család több tagja is Thököly Imre, illetve a török oldalára állt. Többen közülük odáig is elmentek, hogy élelmiszert szállítottak az ostromló törököknek, Batthyány Kristóf pedig katonáival betört Ausztriába is. A török veresége után az árulók kegyelmet kértek I. Lipóttól, aki 1684 januárjában nagylelkűen amnesztiát adott hűségükben megtévedt alattvalóinak. Továbbá a felkelők tábora nem volt számára teljesen ismeretlen. Korábban említettük, hogy vépi látogatásai során megismerkedett Bercsényi Miklóssal, a felkelés második emberével, illetve Forgách Simonnal is, akivel később a Rajna mellett és a Felvidéken is együtt harcolt. Az ő átállása, talán példaként is szolgálhatott Eszterházyinak. Forgách emlékirata szerint Eszterházy átállása után, mint Forgách helyettese foglalhatta el helyét a dunántúli kuruc hadseregben.¹⁸⁴

¹⁸¹ SZABÓ 1940, 91–93.

¹⁸² MÉSZÁROS 2015, 46–47.; SZABÓ 1940, 84–95. FIRBÁS 1926, 13–14.; SZALAY 1859, 167–168.; THALY 1901, IX.; ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 423 Folio 381R; ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Band 426 Folio 331V; 348V; 463V

¹⁸³ Batthyány Kristóf és Ádám átállásáról részletesen lásd: TÓTH Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében. Szeged, 2013. 70–84.

¹⁸⁴ MNL OL G15 7.d. I.1. Capsula B. fasc. 24. folio 1. Forgách Simon Bercsényi Miklósnak 1704. május 11.; MNL OL P287 34.d. fasc. HH. folio 132, 134.; AR I/I. 222.; FORGÁCH 2004, 438.; MÉSZÁROS 2015, 47.; VARGA 2008, 197–198.

2. Az első hónapok a fejedelem szolgálatában

2.1. A koroncói csata

Rákóczi átállásáért cserébe tábornoki ranggal jutalmazta meg Eszterházyt, vagy ahogy a fejedelem írta Emlékiratában: „*Származása miatt tábornokká tettem.*”¹⁸⁵ Ezt a magas rangot igen fiatalon, mindössze 28 éves korában érte el.¹⁸⁶ Eszterházy nem egyik pillanatról a másikra, döntött az átállás mellett, hanem ezt egy hosszabb tárgyalássorozat előzte meg. Eszterházy csatlakozása után, ő és Forgách szétváltak. Forgách a Rába vidékére ment, bevette Sárvárt és Kapuvárt, Eszterházyt pedig Csíkvárhoz küldte és egy kisebb kontingenst bocsátott a rendelkezésére. Ennek erejéről a fejedelemhez írt levelei¹⁸⁷ tájékoztatnak minket, amikben 1500-2000 főre teszi a had létszámát. A kurucok ügye ezekben a napokban nagyon jól alakult, csakúgy, mint Károlyi januári támadása idején. A nép mindenütt lelkesen fogadta őket, Andrassy István ezredes Körmend környékén összeszedte a dél-dunántúli kurucságot, és biztosította a horvátországi átkelőket, majd egyesült a budai császári-királyi erőket szemmel tartó Eszterházyval. Ennek ellenére Eszterházy a fejedelemhez írt első leveleiben, aggodalmasan taglalja a Dunántúl helyzetét: a hadak szét vannak szóródva, ráadásul Rákóczi azt szeretné, ha Eszterházy elé menne Dunaföldvárhoz, és ott egyesülnének, míg az újdonsült kuruc aggódik amiatt, hogyha ő és katonasága a Duna partra megy, akkor ki védi meg a Dunántúl középső részét, különösen a Heister által külön megfenyegetett Pápát és Veszprémet. Eszterházy kifejti azon véleményét is, hogyha Rákóczi nem siet a segítségükre, akkor könnyedén fennáll annak a veszélye, hogy a szétszórva elhelyezkedő kurucokat a császári-királyi csapatok egyenként felszámolhatják. Nem bízott továbbá a vele lévő katonaságban sem: „*ugy veszem észre mihelyst látni fogják az ellenséget itt hadnak valamint Szent Pál az oláhokat.*”¹⁸⁸ Épp ezért kérve kérte a fejedelmet, hogy minél előbb keljen át a Dunán, és siessen a

¹⁸⁵ AR III/I. 335.

¹⁸⁶ Összehasonlításképpen, ellenfelük Siegbert von Heister 40 évesen lett vezérőrnagy. Még később, 49 évesen lett vezérőrnagy Louis Herbeville, de Guido Starhemberg például már 32 évesen elérte ezt a rangot. Forgách Simon viszont éppúgy 28 éves volt, mint Eszterházy, mikor tábornokká léptették elő. (HECKENAST 2005, 148–149., 184., 188., 391–392.)

¹⁸⁷ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 5–7. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 21.; MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 8–9. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 22.

¹⁸⁸ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 5–7. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 21.

segítségükre.¹⁸⁹ Bár a fejedelem az Eszterházyval való együttműködésre odaküldte Pekry Lőrincet, ő maga nem kelt át a folyón. Az erdélyi főúr eddigi ténykedése nem gyakorolt mély benyomást Eszterházyra, mint írja „igen lassan látom eö kegyelme serénkedését,” a Pekryvel való egyesülésben olyannyira nem bízott, hogy inkább Forgách Simon után ment volna. Levele utószavában, óvatosan fogalmazva, de mégis sommásan mondja el a véleményét, arról hogy mit kellene tenniük: „alázatosan követem Nagyságodat, hogy mérészlem csekély opiniomat adni, ha erejéhez Nagyságod nem bizzik az Istennek vére hullássáért közelédse békességet, ne legyen utolso veszedelme szegény hazánknak.”¹⁹⁰ Pekry iránti bizalmatlanságának volt alapja, ez 23-i leveléből egyértelműen ki is derül. Pekry szerette volna bevenni az ellenség által megszállt csíkvári sáncokat, amiről Eszterházy nem tudta lebeszélni, csak annyit tudott elérni, hogy a támadást egy nappal későbbre halasztották.¹⁹¹ A támadást végül végrehajtották, de sikertelenül. Eszterházy ezen első vállalkozása, mint kuruc tehát nem sikerült. Ezután egészen Vaszarig hátrált, ahol a Rába vidékéről visszatérő Forgách Simonnal egyesült. Forgách egyébként nemcsak Eszterházyt, hanem a vidék más nemeseit, főurait is igyekezett megnyerni. Katonáinak megparancsolta, hogy ne háborgassák a nemesek birtokait, hanem – anélkül, hogy bántódásuk esne – fogják el őket, ő pedig igyekezett Rákóczi hűségére téríteni a kiváltságos osztály tagjait.¹⁹²

Forgách és Eszterházy eddigi dunántúli működésének egy másik hadszíntéren teremték meg a gyümölcsei. Sikeres hadakozásuk miatt Heister nem kelhetett át a Dunán, ezt kihasználva Bercsényi, Károlyi és Ocskay László május 28-án Szomolánynál sikeresen megverték, illetve visszaszorították Adam Ritschan császári-királyi tábornok harccsoportját, ezzel megakadályozva a császári-királyi hadsereg erőinek összpontosítását a Felvidéken. Forgách az egyesült kuruc sereg élén, ami nagyjából 18 000 katonából állt, sem érezte magát elég erősnek, hogy Heister hadtestével összecsapjon, ezért erősítést kért a Felvidéken lévő Bercsényitől, aki Károlyi Sándort küldte 4000 katonával. Bercsényi nem tartotta olyan súlyosnak a dunántúli helyzetet, és ezért azt kérte Károlyitól, hogy mielőtt Forgách segítségére

¹⁸⁹ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 5–7. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 21.

¹⁹⁰ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 8–9. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 22.

¹⁹¹ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 10–11. Eszterházy Antal Pekry Lőrincnek 1704. május 23.

¹⁹² MNL OL G15 7.d. I.1. Capsula B. fasc. 24. folio 2–3. Forgách Simon Károlyi Sándornak 1704. május 22.; FORGÁCH 2004, 438.; MÉSZÁROS 2006, 28.; SZABÓ 1940, 98–99.

sietne, hajtson végre egy beütést Ausztriába. Károlyi ezt annak rendje és módja szerint meg is tette, és egészen június 9-ig távol volt.¹⁹³

Eszterháznak ezután magánügyeivel is foglalkoznia kellett, hiszen a kuruc és labanc csapatok együttes jelenléte az országrészben nagy veszélyeket rejtett magában családjára nézve is. Eszterházyék az újabb kuruc háború előtt, ha Magyarországon voltak, többnyire Pápán laktak vagy Eszterházy állomáshelyén. Még átállása előtt, május 6-án megüzente feleségének, hogy Pápáról késedelem nélkül költözzön át devecseri birtokára. Most pedig a kurucok által szilárdan kézben tartott Északnyugat-Dunántúlra, nevezetesen Sárvárra költöztette át feleségét és két kisfiát.¹⁹⁴

Forgách miután Vaszarnál egyesült Eszterházyval, kihirdette a kuruc csapatoknak Bercsényi és Károlyi szomolányi győzelmét majd, még aznap Györszemeréhez vonultak és ott táborot vertek. Heister Pannonhalmáról ment Győr felé, s Forgách seregének egy korábbi táborhelyén, Pérnél táborozott, majd másnap dél felől megkerülve Győrt, 9-én Gyirmótnál vert táborot. Miért nem vonult be a biztonságosabb Győrbe? Nem tudjuk. Talán úgy vélte, gyorsabban tud haladni seregével a nyílt vidéken, mint a városon keresztül.¹⁹⁵

Markó Árpád szerint ekkor már mind Forgách, mind Heister tisztában volt azzal, hogy rövidesen ütközetre kerülhet sor. Forgách azért vonta itt össze csapatait, hogy a Károlyi és más kurucok által végrehajtott betörések miatt a határ felé siető Heistert megállítsa. Forgách Heister közeledtének hírére két részre osztotta a táborát. A nem harcoló személyzetet, továbbá szekereit a mai Györszemerénél hagyta, míg felfegyverzett alakulataival június 10-én átkelt a Bakony-patakon és a szentpáli pusztán vert táborot, továbbá állandó készenlétben tartott 3000 lovast, amit az ellenség közelsége indokolt. Ezután az ütközet napjáig már sem a kuruc, sem a német sereg nem mozdult. Heister feltehetően azért nem ment tovább az örökös tartományok felé, mert attól tartott, hogy a közeledő Károlyi alakulatába ütközik, aki ekkor már a Rábca és a Rába között volt. Továbbá Forgách portyázói állandóan csipkedték Heister csapatait, és ezért úgy vélhette, hogy amíg nem látja át jobban a helyzetet, jobban teszi ha a biztonságos Győr közelében marad.¹⁹⁶

Ahogy azt fentebb említettük, a kuruc sereg 18 000 emberből állt, melynek döntő többségét a lovasság alkotta. A sereg nagy része gyakorlatlan katonákból állt, de

¹⁹³ MARKÓ 2003, 65–66.

¹⁹⁴ SZABÓ 1940, 91., 98.

¹⁹⁵ MARKÓ 2003, 66.

¹⁹⁶ MARKÓ 2003, 66–67.; THALY 1890, 446–447.

Forgách az ütközet után kelt jelentéseiben megemlíti 2300 gyalogost, kikben igen bízott, és már a török háborúban is katonai szolgálatot teljesítettek. Ők képezhették Forgách és Eszterházy seregének legértékesebb részét. Ezen felül hat ágyúval rendelkeztek. Ha a sereg vezéreit nézzük, akkor valamivel biztatóbb volt a helyzet. Forgách és Eszterházy a császári-királyi hadsereg hivatásos tisztjei voltak, előbbi tábornoki, utóbbi ezredesi rangban. A kor színvonalán álló császári-királyi hadsereg működését mindketten jól ismerték. A már szintén említett báró Andrássy István ezredes korábban Thököly híve volt, így ebből az időszakból lehettek katonai tapasztalatai, rangját azonban már Rákóczi seregében szerezte. Szintén a seregben tartózkodott Ebeczky István ezredes, aki korábban Léván volt végvári katona, majd Bottyán János alatt szolgált először egyszerű huszárként, majd alezredesként. Magasabb rangját ő is Rákóczitól kapta. Ezek alapján érthető, hogy Forgách jelentős számbeli (de nem minőségi) túlereje ellenére is be akarta várni Károlyi Sándornak a szomolányi harcban megedződött seregét. A császári-királyi csapatok létszáma közelében sem járt a kurucokénak. Mikor Heister végigtekintett táborán, abban csupán 1600 gyalogos és 2000 lovas katonát talált. Azonban neki a kurucokkal ellentétben tapasztalt, reguláris katonái voltak, továbbá számíthatott a császári-királyi hadseregben edződött főtisztjeire is. Seregét nemcsak a császári-királyi hadsereg kötelékébe tartozó egységek alkották, hanem dán segédcsoportok is. Heister tüzérsége 12 lövegből állt.¹⁹⁷

Az ütközet előtti napokban Forgách többször is elhagyta táborhelyét. A magyar hadtörténeti irodalom különösen az egyik kis túrójának tulajdonított nagy jelentőségét. Még június 10-én a császári-királyi táborból kihívatta régi harcostársát, báró Peter Joseph de Viard ezredest, és vele hosszasan beszélgetett. Többen ezt az epizódot Forgách megbízhatatlanságára való bizonyítékként értelmezték, már a kortársak közül is. Forgách azonban csak személyes jó barátjának akarta elmagyarázni átállásának okait, ez világosan kiderül a csata után a beszélgetésről Viard által készített jelentésből is. Forgách tehát nem árulta el a csata előtt saját seregét, bár lelkiismerete megkönnyítésére igencsak szerencsétlen módot választott.¹⁹⁸

Forgách a pannonthalmi Szent Benedek–rendi főapátságot is felkereste, s meghívta a barátokat, hogy nézzék meg a napokban várható ütközetet, ami szerinte „örvendetes látvány” lesz. A koroncói csatát a lehető legteljesebben bemutató Markó Árpád tanulmányában bevallotta, hogy nem egészen érti Forgách dicsekvését, mondván

¹⁹⁷ FELDZÜGE 1879, 161.; HECKENAST 2005, 24., 125.; MARKÓ 2003, 68–70.; SÁGVÁRI 2002, 198.

¹⁹⁸ MARKÓ 2003, 71–72.; AR II/I. 315–317.

„egy csata végét előre senki sem jósolhatja meg.”¹⁹⁹ A válasz Forgách jellemében keresendő. Czigány István kutatásainak köszönhetően a történetírás ma már sokkal többet tud Forgáchról, mint Markó idejében. Forgách jellemének egyik árnyoldala volt gögös, nagyúri viselkedése, ennek fényében nem meglepő, hogy ilyen kijelentésekre ragadtatta magát.²⁰⁰

Ami az ütközet megvívásának terveit illeti nagyjából két csoportra oszthatjuk azokat. Az egyik lehetőség az volt, hogy Forgách serege Károlyi nélkül vállal csatát. Andrassy Istvánnak a csata után három évvel tollba mondott vallomása szerint az egyik haditanácson Forgách felvetette az éjszakai támadás lehetőségét, de Andrassy szerint ő maga és a többiek leszavazták. Történetírásunk fenntartásokkal szokta kezelni Andrassy báró vallomását, mivel erősen érződik rajta azon szándék, hogy az akkor már kegyvesztett Forgáchot tovább sározza.²⁰¹ Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy valóban felmerült a harc önálló (tehát Károlyi nélküli), esetleges éjszakai megvívásának lehetősége.

Az egykorú források tanúsága szerint ezt a lehetőséget végül elvetették és arra jutottak, hogy Károlyi seregével közösen vívni csatát Heister ellen. Június 11-én Forgách annak rendje és módja szerint fel is szólította Károlyit a csatlakozásra. Majd másnap, miután Károlyi válaszát megkapta megismételte a kérését. 12-én este vacsora időben megérkezett Károlyi Tallián Ádám nevű tisztje és jelentette, hogy Károlyi serege már átkelt a Rábán, erre Forgách Ráttky Dániel nevű tisztjét küldte Károlyihoz azzal az üzenettel, hogy még az éjszaka jöjjön Koroncóhoz, hogy másnap közösen támadhassák meg Heister állásait.²⁰²

Miután a kuruc vezetők ily módon a várható ütközetre felkészültek, Andrassy vallomása szerint Forgách az ágyúival üdvlövéseket adatott. Mai szemmel nézve, mikor minden katonai akciót a legnagyobb titoktartás övez, Forgách ezen lépése talán butaságnak tűnhet, de abban a korban ez teljesen elfogadott volt.²⁰³ Az ágyúlövésekkel vélhetően Károlyit is siettetni akarta. Azonban várakozásában csalatkoznia kellett. A lövéseket Heister is meghallotta és levonta a megfelelő következtetéseket. Ha Károlyi megérkezése előtt ki akart törni szorult helyzetéből, akkor ez volt az utolsó alkalom,

¹⁹⁹ MARKÓ 2003, 70.

²⁰⁰ CZIGÁNY 2008a, 336.; MARKÓ 2003, 70.

²⁰¹ MARKÓ 2003, 72.; THALY 1891b, 437–438.

²⁰² MARKÓ 2003, 73.; THALY 1890, 446–447., 455.; THALY 1891b, 438–439.

²⁰³ Például két évvel később Esztergom kuruc ostromakor Guido Starhemberg, a magyarországi császári-királyi csapatok akkori főparancsnoka Komárom várából is ágyúlövésekkel bízta további kitartásra az esztergomi helyőrséget. (PERJÉS 1954, 172.)

amikor még léphetett, ezért „...elhatározta, hogy június 12-én éjjel az összes málhát Győrbe küldi és éjfélt után összes csapatával elindul...”²⁰⁴ Forgách és Eszterházy éjszakai álmát alvó tábora felé. Csapatait két vonalba sorakoztatva állította fel, arányosan elosztva a gyalogságot és a lovasságot, míg 12 ágyúját egyenletesen osztotta el az egész arcvonalon. Felvonulása nem lehetett teljesen zavartalan, mert csak reggel 5 órakor került sor az első csatározásokra a kuruc járőrökkel.²⁰⁵

Forgách Károlyi érkezésére számítva hajnalban felkeltette seregét, elrendelte, hogy a katonákat szedjék rendbe, míg ő maga csekély kísérettel lóra ült, hogy a közeledő Károlyit megfelelően üdvözölje. Azonban nem Károlyi közeledett, hanem Heister. Forgách ezt csak akkor vette észre, amikor a császári-királyiak elővédjét alkotó rációk – akik a magyarokhoz nagyon hasonló egyenruhát viseltek – löni kezdtek rá. Andrassy István vallomásában úgy meséli el ezt az egészet, mintha Heister meglepte volna a kurucokat. Itt azonban ismét Andrassy rosszindulatát kell sejtenuünk. Az ekkor a kuruc táborban tartózkodó Kéry Ferenc két nappal későbbi leveléből kétség kívül kiderül minden. Ráadásul a kuruc vezéreknek még volt idejük csatarendbe állítani a seregeiket. Ezután Forgách a következő szavakkal fordult Eszterházy Antalhoz: „Kigyelmed édes Öcsém-Uram vegye azonbanba, míg én odaérek az hadakat rendbe és menjen arczúl rajtok; az két szárnyát pedig commandérozson az egyiket Andrassy uram, az másikat Ebeczky uram, és mikor én az hátulját megütöm, – akkor egyszermind neki! Lehetetlen, ennyi néppel az Isten meg ne segítsen bennünket!...”²⁰⁶ Forgách terve tehát egyértelmű. Míg Eszterházy Antal szemből leköti Heister erőit addig ő a terep adottságait kihasználva észrevétlenül megkerüli és hátba támadja az ellenséget. A korábban már említett hajdúkat az Ebeczky által vezetett balszárnyra állította azzal az utasítással, hogy a felvonulás közben útjukba eső dombot kihasználva bújjanak el, legyenek beavatkozásra készen, míg ő maga egy 7 000 fős lovas különítmény élén megpróbálja eljátszani Károlyi szerepét.²⁰⁷

A kuruc hadsereg harckészségét Forgáchnak a csata utáni napokban Rákóczihoz és Bercsényihez írt jelentései és az ütközet első felében tanúsított viselkedésük is bizonyította. Miután a kuruc sereg kettévált, Eszterházy a csapatok élén megindult Heister egységei felé. Mikor a németek meglátták a náluknál majd négyszer nagyobb kuruc arcvonalat megálltak és bevárták annak megérkezését. Heister seregét egy domb

²⁰⁴ KINCSES 2013, 302.

²⁰⁵ MARKÓ 2003, 74–75.

²⁰⁶ THALY 1890, 455–456.

²⁰⁷ THALY 1890, 455–456.; THALY 1891b, 440.; MARKÓ 2003, 77–78.

mellett állította meg, a kurucok erre felvontatták 6 ágyújukat, a hajdúk pedig a tervnek megfelelően elbújtak a domb mögött. Mikor a két sereg közel ért egymáshoz, nem tudni, hogy Eszterházy ezt saját elgondolásából, vagy a Forgáchcsal megbeszéltek szerint tette-e, felhasználva, hogy seregének arcvonala lényegesen túlnyúlt a németekén, bekerítette őket.²⁰⁸

Ezek után Heister az ágyúival ügyesen távol tartotta magától Eszterházy csapatait, míg a császári-királyi egységek sündisznóállást vettek fel. A kuruc ágyúk, csak az ellenfél jobbszárnyát tudták tűz alatt tartani, míg a sereg többi része a császári-királyiak ágyúzására csak a távolság miatt eredménytelen puska lövésekkel felelhetett. Markó Árpád szerint a kurucok másfél órán keresztül állták az ágyútűzet, de Eszterházy, Ebeczky és Andrássy hiába próbálták támadásra biztatni a csapataikat, a tapasztalatlan katonák lábát a földhöz szegezte az ágyútűz.²⁰⁹ Sokkal valószínűbb azonban, hogy egyszerűen csak meg akarták várni Forgách seregcsoportjának megérkezését, hiszen minden tervüket romba döntötte volna, Heister még Forgách megérkezése előtt megveri az ő seregcsoportjukat.

Forgách csapata fél hét körül ért a helyszínre. Az ezt észlelő Ebeczky ekkor támadásra bírta az embereit, és visszaszorította a Heister jobbszárnyán harcoló rácokat. Forgách is ezt a helyet választotta meg támadásául, és az elsők között lovagolva vezényelt rohamot. Ezt látva Eszterházy egész seregcsoportja, megindult az ellenség felé, de a császári-királyi katonák sortüzei az ilyen harcra ki nem képzett kurucok támadását sikeresen megtörték. Vezetőik – Forgách jelentéseiben, különösen Eszterházyt emelte ki²¹⁰ – hiába küzdöttek az első sorokban példamutató bátorságukról tanúbizonyságot téve. Forgách támadása végül kudarcot vallott, mert emberei nem követték. Továbbá a kurucok harcban járatlan katonáit teljesen felkészületlenül érhatték a csata olyan „zavaró körülményei” mint a füst és a zaj. Bár az ütközetben kevés ágyú vett részt (a két oldalon összesen 18 db) de a császári-királyi és a kuruc csapatok is szép számmal rendelkeztek puskákkal, amik az elsütésükkor csakúgy okádták magukból a lőporfüstöt, mely zavarhatta a harcban résztvevőket. A zajnak két fajtáját különíthetjük el, az egyik a fegyverek zaja, a másik az élőlényeké. A harc kezdetekor a tisztek kiáltoztak, buzdították alárendeltjeiket, a lovak pedig nyerítettek, amik szintén felkészületlenül érthette a harcban járatlanokat. A fegyverek zaja is bénítóan hathatott,

²⁰⁸ MARKÓ 2003, 79–80.

²⁰⁹ MARKÓ 2003, 80–82.

²¹⁰ „... Ott találván Esterházy Antal uramat - az ki mint az oroszlán úgy viselte magát... Oroszlán módjára viselte magát Antal; mi mindent elkövettünk...” (THALY 1890, 448., 450.)

különösen az ágyúk bömbölése és a lőfegyverek ropogása. Az ágyúk találatai pedig jelentős visszatartó erővel bírtak. Ellenük még az sem nyújtott teljes védelmet, ha a katonák lefeküdtek volna a földre, de a koroncói csatával kapcsolatos forrásaink nem is említenek ilyesmit. Ráadásul Forgách eredeti tervében valószínűleg nem számolt azzal, hogy az ellenséget teljesen bekerítik, támadása az ezen a szakaszon harcoló kurucok vonalát is megzavarta és ebben rés keletkezett. Heister ezt észrevette, és ellentámadásával oldalba kapta Forgách oszlopát, és szétszórta a kuruc balszárnyat. Meghárításukat látva a kuruc lovasság elmenekült, a még küzdő gyalogságát sorsára hagyta. Eszterházy és a többi tiszt mindent megtett, hogy a tűzvonalban tartsa a katonákat, de Heister ellenakciójával sikeresen eldöntötte a csata sorsát.²¹¹

A kuruc sereg rendezetlen futásban igyekezett elérni a Rába túlsó partját. Heister katonái még órákig üldözték őket, mire 10-11 óra körül a harcok elültek. A kurucok nagyjából 2000 embert, míg a császári-királyiak körülbelül 100 halottat vesztek. Károlyi elmaradásának körülményei a mai napig sem kellően tisztázottak. A történészek általában ezt azzal magyarázzák, hogy Károlyi inkább a portyázást, az aprólékharcot részesítette előnyben és szerette elkerülni a nyílt csatákat. A fejedelem véleménye a következő volt: „*A Dunántúlon akkor három tábornok működött, Forgách, Károlyi és Eszterházy Antal, és ezek szellemükénél fogva egyáltalán nem értették meg egymást.*”²¹² Bár Károlyinál valóban kimutatható némi kisebbrendűségi érzés a grófi ranggal rendelkező társai között, mivel ő maga csak báró volt, de Forgách nem adott okot a bizalmatlanságra, és egyenrangú félként kezelte Károlyit. Ami Forgách és Eszterházy viszonyát illeti, láttuk, hogy Forgách milyen meleg szavakkal emlékezett meg Eszterházy bátorságáról a jelentéseiben, továbbá emlékirata szerint a helyettese volt, a csatában pedig rá merte bízni a sereg vezetésének nagyobb részét, itt egyenlőre nem találtunk okot a nézeteltérésre.²¹³

A koroncói vereség után Eszterházy, Forgách és Károlyi is Sárvárra ment, hogy a szétszóródott kuruc sereget összegyűjtsék, és további teendőket megbeszéljék. Különösebb hadműveleti tervet nem tudtak kidolgozni, csupán az figyelhető meg, hogy a későbbiekben Károlyi a határ közelében tartózkodott, Forgách a Dunántúl középső részén, míg Eszterházy a keletin. Eszterházy meglátogatta itt időző feleségét is. Azonban csak néhány napig maradt a városban, majd elhagyva a Dunántúlt a fejedelem

²¹¹ KEEGAN 2000, 165–167., 189.; MARKÓ 2003, 80–82.

²¹² AR III/I. 336.

²¹³ KOVÁCS 1988, 64–65.; MARKÓ 2003, 83–93.

solti táborába ment. Utazásának kettős célja volt: egyrészt Forgách megbízta őt, hogy tegyen jelentést a fejedelemnek a kurucok dunántúli helyzetéről; másrészt Eszterházy a maga akaratából is Rákóczihoz szeretett volna menni. Bár egyidősek voltak, valószínűleg korábban nem találkoztak személyesen, hiszen Rákóczi gyermek- és ifjúkorát előbb a Rákóczi család kelet-magyarországi birtokain, majd külföldön töltötte, míg Eszterházy Antal a Nyugat-Dunántúlon, Semptén, később pedig Pápán lakott. Így valószínűleg Eszterházy szeretett volna bemutatkozni új urának, megismerni a közeljövőre vonatkozó terveit, esetleg meggyőzni arról, hogy a vereség ellenére a fejedelem mégis keljen át a Dunán, és közösen fejezzék be a Dunántúl felszabadítását. Ehhez Eszterházynek anyagi érdekei is fűződtek, hiszen birtokai itt feküdtek, s amíg az országrészben jelen volt a császári-királyi hadsereg, addig nem tudhatta ezeket biztonságban.²¹⁴

2.2. A rác kérdés és a rácok elleni hadjárat

Eszterházy a fejedelemnél nem időzött sokáig, mert június 24-én már Simontornyáról küldött levelet új urának. Rákóczitól három feladatot kapott: az első Székesfehérvár ostromának előkészítése, a második a dél-dunántúli rácok megfigyelése, a harmadik pedig a szétszóródott hadak összegyűjtése volt. Utóbbi két tevékenységéről többet tudunk. Amint Simontornyára érkezett, portyázókat küldött ki az ellenség szemmel tartása érdekében. A csapatok összeszedésére pedig Babocsay Ferencet küldte a „*Balaton mellékire.*” Horváth Ferenc simontornyai kapitány különösen aggódott a rácok miatt, így ezen intézkedések feltétlenül szükségesek voltak.²¹⁵

A Koroncónál elszenvedett súlyos vereség után a fejedelem elhatározásai megváltoztak. Az 1704-es évre vonatkozó kuruc katonai elképzelés az volt, hogy az előző évi sikerek folytatásával megteremtse a lehetőséget, a mozgalommal szimpatizáló francia és bajor csapatokkal való egyesülésre. Erre úgy tűnt meg is lesz a kínálkozó alkalom, hiszen Miksa Emánuel bajor választófejedelem (1679–1726) seregével még az év elején betört Ausztriába és bevette Passaut. Egy a Duna mentén a Kárpát-medencéből kiinduló Bécs elleni támadás sikerrel kecsegtetett volna a magyar fél számára is. Azonban a bajor csapatok nem indultak meg Bécs ellen, ezzel pedig időt adtak a Habsburg Birodalomnak, hogy összeszedje magát. Tisztán katonai szempontból

²¹⁴ BÁNKÚTI 2005a, 42.; SZABÓ 1940, 98–99.; THALY 1890, 450–451.

²¹⁵ MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 12–13. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. június 24.; HECKENAST 2005, 192. SZABÓ 1940, 99–100.

ekkor Rákóczinak nem lett volna más feladata, mint seregével átkelni a Dunán, maga mellé venni három tábornokát, és kiűzni Heistert a Dunántúlról. Tekintélye és személyiségének az egyszerű népre és a katonáskodó nemességre gyakorolt varázsa a felkelés ezen dinamikus szakaszában elegendő lett volna, hogy helyreállítsa a mozgalom ügyét.²¹⁶

A helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb volt. Az első nehézséget Rákóczi serege szolgáltatta. Ezen probléma kettős eredetű. Egyrészt a kuruc hadsereg sosem érte el a szervezettség és a fegyelem azon fokát, amelyen annak tagjai, tisztelet a kivételnek, saját érdekeiket alárendelték volna az egész közösség érdekeinek. Ezzel szoros összefüggésben állt a rác kérdés is. Rákóczi katonáinak nagy része a Tiszántúlról vagy a Duna-Tisza közéről származott, lakóhelyüket és családjaikat közvetlenül fenyegették az ország déli határait védő, bevételeiket gyakran szabadrablással kiegészítő rác katonaparasztok. Rákóczi már balul sikerült összeesküvése idején igyekezett megnyerni a rácokat. Ennek érdekében már 1698-ban felvette a kapcsolatot Csernovics Arzén ipeki pátriárkával. Erőfeszítéseit siker koronázta. A helyzetükkel elégedetlen rácok vezetője Rákóczi mellé állt és 40 000 katonát ígért neki háború esetén. A fejedelem cserébe valószínűleg a rácok 1690-es kiváltságainak elismerését ígérte. Az összeesküvést azonban leleplezték, Csernovics szerepvállalása is kitudódott, ezért Bécsbe rendelték és többet nem engedték vissza rácai közé. Ez a későbbi események fényében meghatározónak bizonyult.²¹⁷

A szökése után a szervezkedést Lengyelországban folytató Rákóczi kész tényként számolt a rácok csatlakozásával, ezt Bercsényi is megírta XIV. Lajosnak. A rácokra, mint szövetségesekre tekintettek a felkelés megindulásakor is. Ezzel szemben a rácok ellenálltak, és 1703 júliusában nagy pusztítást vittek végbe a kurucbarát Bihar vármegyében. A kurucok augusztus 6-án meglepték a váradoszi rácokat, és lemészárolták őket. Ezután Rákóczi a további szükségtelen vérontást elkerülendő augusztus 9-én kiáltványt bocsátott ki a rácoknak, amelyben elmagyarázta a szabadságharc okait, csatlakozásra szólította fel a rácokat cserébe a katonáskodóknak és leszármazottaiknak pedig adómentességet ígért. Azonban meg is fenyegette őket, hogyha a németek oldalára állnak, akkor fel fognak lépni ellenük. Szeptember 17-én Bercsényi megismételte Rákóczi ígérését. A kuruc vezetők bíztak felhívásaik sikerében, különösen azután, hogy a Hunyad vármegyei rácok kapitányuk vezetésével együtt álltak

²¹⁶ HECKENAST 1985, 346.; NAGY 2011, 20.

²¹⁷ NAGY 2011, 18.; BENDA 1980, 143.

kuruc zászló alá, továbbá a Duna-Tisza közti rácok is hajlandóságot mutattak a csatlakozásra, ezzel szemben a Maros vidékiek az udvar mellé álltak. Míg a kurucok és az udvar bizonytalanul várta a fejleményeket, addig Csernovics Arzén cselekedett. A Haditanács támogatását kihasználva kijárta, hogy a rácok jogait erősítsék meg. Az okirat elkészült, de az uralkodó egyenlőre nem írta alá, megvárta, amíg a rácok teljesítik az alku rájuk eső részét. A pátriárka 1703 végén hűséget esküdött a rácok nevében, és felszólította híveit a felkelők elleni háborúra. Bár a Dunántúlra és a Duna-Tisza közére küldött kuruc tábornokok igyekeztek megnyerni a rácokat, felhívásaiknak már nem volt visszhangja. Ezek közül a legismertebb eset 1704-ben Károlyi Sándor nevéhez fűződik. Első dunántúli hadjárata idején keresték őt meg a Dráva melléki, szerémi és bácskai rácok követei, akik a népük nevében késznek mutatkoztak felesküdni Rákóczira, s 500 fegyveres kiállítását vállalták. Károlyi védlevelet adott nekik, és megtiltotta hadainak a rácok elleni katonai fellépést. Az alkut azonban egyik fél sem tartotta be. A rácok Kreutz császári-királyi tábornokkal a Duna-Tisza közére mentek, de az itteni, a megegyezésről mit sem tudó kurucok legyőzték és visszaűzték őket a Dunántúlra, majd átkelve a Dunán megtámadták a követeket, és pusztították a rácokat, ahol érték. Ennek hírére Károlyi két tisztje, Zana György és Sándor László a rácok, németek, magyarok, görögök és horvátok lakta Pécs alá vonultak és hatalmas hadisarcot vetettek ki a városra. Az alkudozás során valaki a kurucokra lőtt, akik erre betörték a városba, két héten át szabadon raboltak és gyilkoltak. Az áldozatok nagy része rác volt, vagy pedig német. Ezzel Károlyi diplomáciai kísérlete is kútba esett a rácok megnyerésére.²¹⁸

Rákóczinak még egy oka volt arra, hogy dél felé tekintsen, mégpedig a törökök. A karlócánál megkötött béke (1699. január 26.) után, az Oszmán Birodalom bár elvesztette magyarországi hódításai jelentős részét és hatalmi súlyából a későbbi évtizedekben is fokozatosan veszített, befolyását és balkáni területeit meg tudta őrizni, egészen az első világháborúig, és a magyar politikából sem tűnt el teljesen nyomtalanul. A szabadságharc vezető grémiuma még a „török korban” született, így jobban belegondolva nem volt teljesen ördögtől való, hogy felvegyék a kapcsolatot a Portával és valamilyen formában segítséget szerezzenek az „ösellenségtől.” Rákóczinak az Oszmán Birodalomba küldött követei általában Thököly Imre hazaengedését, illetve zsoldosok felfogadásának engedélyezését szerették volna elérni. Ennek érdekében a temesvári pasához is követet küldött. Rákóczi tehát úgy vélte, összekötheti a török

²¹⁸ BENDA 1980, 144–146.; KOVÁCS 1989, 49–51.

zsoldosok felfogadását és a rácok leverését. Egy sikeres hadjárat azt az eredményt is hozhatta volna, hogy Rákóczi éket ver a magyarországi és erdélyi császári-királyi csapatok közé.²¹⁹

Lehetett még egy indoka arra, hogy végül a rácok ellen indult. Ez az elem azonban nem volt tudatos, és Rákóczi katonai, valamint magyarországi földrajzi ismereteinek hiányából fakadt, hiszen a fejedelem nem kapott katonai felkészítést és fiatal korát jó részt hazájától távol töltötte. Mivel Rákóczi attól félt, hogy katonái széteszlanak, ha nem vezeti rá őket az ellenségre, a sereg egyben tartásának kényszere miatt lemondott a főhadiszíntéren való beavatkozásról, és egy mellékhadszíntérre vezette seregét.²²⁰

Rácok azonban nemcsak a Duna-Tisza közén éltek, hanem ahogy fentebb láthattuk a Dunántúl déli részén is. Rákóczi ellenük is fel kívánt lépni. Erre a feladatra pedig Eszterházy Antalt szemelte ki a fejedelem, akit a napokban alkalma volt alaposabban megismerni. Rákóczi a következőképpen jelölte ki tábornoka feladatát: „*parancsot adtam Esterházy Antal grófnak a Duna mellett lefelé vonulásra egészen Illokig,*²²¹ *ahol a Dráva beleömlik, hogy üldözőbe vegye a rácokat...*”²²² Az Eszterházy által korábban elrendelt rácok elleni portyák és felderítő akciók, ezen hadjárat előkészítését szolgálták.²²³

Először azonban Eszterházynek egy személyes jellegű nézeteltérést kellett rendeznie a feleségével. Történt ugyanis, hogy a Devecseren időző Eszterházyt meglátogatta Forgách Simon, és elpletykált neki néhány „bécsi történetet,” melyekben Eszterházy is érintett lehetett, és amiket a felesége számon kért rajta. Hogy nem valami csip-csup dologról volt szó azt jelezte, hogy Eszterházyt férjét „szíve gyilkosának”²²⁴ nevezte. Eszterházy végül azt kérte a feleségétől, hogy személyesen rendezzék vitájukat, amire minden bizonnyal sor került. Eszterházy viszont Forgáchra alaposan megharagudott, amit az a félmondata is érzékeltethet miszerint „az ilyen barátot vigye el az ördög.”²²⁵

Feleségéhez írt ezen levelei alapján július első napjaiban indulhatott el seregével a dél-dunántúli rácok elleni hadjáratra. Rákóczi szabatos parancsát azonban nem

²¹⁹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 203.; PAPP 2004, 796–801.

²²⁰ NAGY 2011, 20–21.

²²¹ Ilok, Horvátország. Régi nevén Újlak.

²²² AR III/I. 356.

²²³ AR III/I. 356.

²²⁴ Eszterházy ezen két levele, melyben erről a vitáról van szó, tele van hasonló, barokkos túlzásokkal, már-már szappanoperákba illő, érzelmeiktől túlcsondult mondatokkal. (SZABÓ 1940, 100–104.)

²²⁵ SZABÓ 1940, 100–104.

sikerült végrehajtania. Bár a rác csapatokat Eszéknél és Pécsnél is megverték, Eszterházy megállította a hadjáratot és Pécs ostromához fogott. Ha a pécsiek kezdetben mutattak is valamiféle szimpátiát a kuruc ügy iránt, azt Zana György és Sándor László oktalan és ostoba dúlása végképp eltüntette belőlük. Eszterházy seregének sikerült elfoglalnia a várost, a lakosság nagy része azonban a várba menekült. A várat Karácsony István várparancsnok védte a polgárság aktív közreműködésével. Bár a szigetvári várparancsnok, Johann Huyn gróf szerint az ostrom heves volt, Eszterházy azt írta feleségének, hogy elsősorban kiéheztetéssel szeretné a várat megadásra bírni. Ez egyébként az ostromokat hagyományosan kerülő kuruc taktikának jobban meg is felelt. A kiéheztetés azonban nem vezetett eredményre és Károlyi egy levele szerint július 20-án Eszterházy már Simontornyan volt. A hadjárat tehát nem hozott, nem is hozhatott sikert, a rácokat nem sikerült megtörni, csak a már meglévő ellentéteket mélyítették el, ráadásul Pécs is a császári-királyiak kezén maradt. Hasonlóan a fejedelem hadjáratához, Eszterházy is betegséggel küszködött, de a siker elmaradása aligha ezen múlt. Szalay László nyomán Bánkúti Imre is azt írta Veszprém megye Rákóczi-szabadságharc kori történetéről szóló könyvében, hogy a 3 dunántúli tábornok, Károlyi, Forgách és Eszterházy július 15-én Jánosházán gyűlést tartott a további hadműveletek egyeztetése érdekében. Mivel Eszterházy egy nappal korábban még pécsi táborában volt, s feleségének azt írta, hogy reményei szerint 4-5 napon belül beveheti a várat, ennek fényében, bár elméletileg lehetséges, viszont valószínűtlen, hogy másnap már a majdnem 150 km-re lévő Jánosházán lett volna, bár ha a gyűlés, melyre Forgách a megyék képviselőit is elhívta több napig is elhúzódott, akkor nem kizárt, hogy a végére Eszterházy Antal is odaérhetett.²²⁶

2.3. A dunántúli uralom utolsó hetei

Míg Eszterházy a rácokkal viaskodott és Pécsset ostromolta, addig Károlyi július 4-én Szentgotthárdnál meglepte és legyőzte Johann Josep Rabatta gróf, császári-királyi vezérőrnagy csapatát. A koroncói csatához hasonlóan, a szentgotthárdi sem befolyásolta érdemben a hadi helyzetet, mivel Heister nem sokkal később visszavonult az örökös tartományokba, Károlyi pedig győzelme után is a Nyugat-Dunántúlon maradt, és folytatta a beütéseket Stájerországba, rettegésben tartva ezzel az egész környéket. Bár a

²²⁶ ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 424. folio 985V Nr. 389.; BÁNKÚTI 2005a, 42.; HECKENAST 2005, 198.; KÁROLYI 1897, 85.; SZABÓ 1940, 102–104.; SZALAY 1859, 178–179.

fejedelem azt várta Károlyitól és Eszterházytól, hogy csapataikat egyesítve és egymással együttműködve megvédjék a Dunántúlt, erre nem került sor. Eszterházy, bár gratulált Károlyi győzelméhez, közölte vele, hogy nem tud a segítségére sietni, mert a katonái nagy része hazaoszlott. Ezt ő azzal magyarázta, hogy otthon van rájuk szükség a mezőgazdasági munkák miatt, másrészt félnek a rácoktól, ezért nem is lennének hajlandóak elmenni.²²⁷ Ezen példálózásai azért furcsák, mert egy ugyanezen a napon írt másik levelében azt írta, hogy megmentette a népet és a földet a rácoktól, továbbá elkérte a Károlyi által Rabattától zsákmányolt ágyúkat, mert a fejedelem egy korábbi parancsa értelmében Székesfehérvár ostrománál akarta őket felhasználni.²²⁸

Eszterháznak a nagynénje, Thököly Mária panaszkodott, hogy Károlyi katonái négy lovát elhajtották, míg Eszterháznak ezüst értéktárgyai kerültek Károlyi katonáihoz, kérte őt, hogy ezeket szolgáltatassa vissza, ha kell, akkor ki is fizeti őket. Eszterházy egyébként saját magát és kisebbik fiát is betegnek mondta, az ő esetében elképzelhető, hogy a rácok elleni hadjárat során összeszedett betegsége kínozza tovább.²²⁹

A jánosházai döntés értelmében – akár közvetlenül, akár közvetve vett részt benne Eszterházy – a Dunántúl védelmét felosztották Eszterházy és Károlyi között. Károlyi az országrész nyugati részén maradt, és a Muraközt, illetve Stájerországot kellett megfigyelnie, míg Eszterházy Simontornya központtal továbbra is a rácokat tartotta szemmel. Forgách még néhány hétig a Dunántúlon maradt, és tárgyalt Széchényi Pál kalocsai érsekkel, valamint Franz Sigmund Lamberg gróffal, I. Lipót békebiztosával. Majd megkapta a fejedelem parancsát, melynek értelmében elnyerte az erdélyi kuruc csapatok parancsnokságát. Augusztus elején Simontornyán elbúcsúzott Eszterházytól, búcsúlevelet küldött Károlyinak, ezt követően pedig elhagyta az országrészt.²³⁰

Miután magukra maradtak, helyzetük továbbra sem javult. A Dunántúl különös földrajzi fekvésénél fogva gyakorlatilag teljesen el volt vágva az ország többi részétől, ami jelentősen megnehezítette a kapcsolattartást Rákóczival és a többi kuruc hadsereggel. Eszterházy és Károlyi kölcsönösen panaszkodnak egymásnak, hogy nem kapnak leveleket a fejedelemtől, Eszterházy szerint az ellenség elfogja őket, ő maga már 20 levelet írt a fejedelemnek, de csak egyszer kapott választ azóta, hogy Rákóczi

²²⁷ MNL OL P 396 - 1. - No. 382. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. július 29.

²²⁸ MNL OL P 396 - 1. - No. 383. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. július 29.

²²⁹ MNL OL P 396 - 1. - No. 384. Eszterházy Antal Thököly Máriának 1704. július 29.

²³⁰ BÁNKÚTI 2005a, 42–43.; CZIGÁNY 2008a, 326.; SZALAY 1859, 179.

megindult a rácok ellen. További gondot okozott a dunántúli katonaság újjászervezése. Eszterházy arról panaszkodott Károlyinak, hogy Fejér, Tolna és Baranya vármegyékben alig talált katonákat, mert „mind az három vármegyében sem hiszem, hogy tíz falu találtassék, az kikben mostanában laknának.”²³¹ A végvidék erősségeiben sem jobb a helyzet, mivel Ozoráról, Pincehelyről, Hidvégről, Tamássiról, Fokról, Szekszárdról, Mohácsról és Simontornyáról összesen 500 lovast és gyalogost remélt, de ezekkel sem megy semmire, mert kijelentették, hogy feleségeiket a szigetvári és eszéki rácok és németek közelsége miatt nem hajlandók magukra hagyni. Forgách Simonnal azt beszélte meg, hogy talán Kanizsa környékén kellene próbálkozniuk, de mivel ez Károlyi körzete, ezért ebben az ügyben döntsön ő.²³²

A kuruc hírszerzés sem állhatott a helyzet magaslatán, mivel Eszterházy könnyedén felült annak a nyilvánvaló álhírnek, hogy egy francia alakulat szállt partra Horvátországban, és egy települést el is foglaltak. Ez a hír napokig megtévesztette Eszterházyt, aki Pálffy János Horvátországba érkezését is ennek tulajdonította, holott a bán a kurucok ellen készülődött. Eszterházy, aki a távollévő Forgáchot is helyettesítette, augusztus első napjaiban három dologgal foglalkozott: portyákat indított a környéken, elsősorban a Buda körül gyülekező rácok ellen, megerősítette az átkelőket a Dunán és a Dráván, illetve igyekezett összeszedni a katonákat. Ez azonban nemcsak neki, hanem Károlyinak és a Pápát védő Andrássy István ezredesnek is komoly gondokat okozott. Ezen kívül blokád alatt tartotta Székesfehérvárt, melyet remélte, hogy néhány nap múlva puskalövés nélkül bevehet. Annak kérdésében, hogy melyikük menjen Kanizsára, továbbra sem tudtak megegyezni, mert Eszterházy ezt „ágyot nyomó” betegségére hivatkozva elhárította magáról.²³³

Mindeközben a politikában is fordulat következett be. Rákóczi még szegedi táborában kapta meg az udvar ajánlatát egy status quo alapján kötendő fegyverszünetről, amit úgy döntött, hogy elfogad, mivel az országnak szüksége van a békére. Ezért augusztus második felében Gyöngyösre utazott, ahová augusztus 20-án érkezett meg, és kezdte meg a fegyverszüneti tárgyalásokat.²³⁴

Eközben Eszterházy kérésekkel és tanácsokkal fordult Károlyihoz. Értesült arról, hogy Károlyi seregéből többen is dezertáltak, amit ő tévesen, a jelenség társadalmi okait fel nem ismerve, úgy vélhetett, hogy Károlyi nem tart elég fegyelmet a seregében és

²³¹ KÁROLYI 1897, 107.

²³² KÁROLYI 1897, 107–108.

²³³ KÁROLYI 1897, 111–112., 117–119.

²³⁴ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 206., 208., 216–217.

ezért a katonákkal, de a tisztekkel szemben is kemény fellépésre bízta. Károlyi némileg csalódottan vehette tudomásul, hogy nem ő lett a dunántúli csapatok főparancsnoka, még jelenlétét is feleslegesnek érezte. Már Forgách Simon mellett is kisebbségi érzés gyötörte, s ezek most újra előjöhettek rajta, hiszen ő maga csak báró volt, míg Eszterházy gróf, ráadásul a nádor rokona. Kedvvesztettsége annyiban jogosnak tekinthető, hogy régebb óta állt a fejedelem szolgálatában, azonban csak a felkelés alatt kezdte katonai pályáját, míg Eszterházy korábban hosszú évekig szolgált a császári-királyi hadseregben, Rákóczi választása így érthető. Eszterházy így vigasztalta a búslakodó Károlyit: „... írja azt is *Kegyelmed*, hogy *Kegyelmed olyan ezen az darab földön, mint az ötödik kerék a szekérben, kit én nem gondolok, hanem mindenkor oly opinióval *Kegyelmed felől* voltam s vagyok, hogy mindekkoráig is *Kegyelmed urunk ő Nagysága akaratójából és tetszéséből egyik commandirozó Generalis ezen az földön volt, s actu is az; ki is igaz magyar vérségét hazánk mellett igaz hív szolgálatjának contestatiojával meg is mutatja s mutatta is. *Kegyelmed azért ne gondolja azt kedves uram bátyám, hogy valakitől maga böcsületében megsértetődnek.*”²³⁵**

2.4. Heister támadása

Eszterházy augusztus 21-én értesítette Károlyit a fejedelem gyöngyösi tárgyalásairól, továbbá tudatta vele, hogy a császári-királyiaknak parancsuk van, hogy tartózkodjanak az ellenségeskedéstől, Eszterházy pedig azt javasolta, hogy tegyenek így ők is. A császári-királyiak ajánlatát Eszterházy annyira komolyan vette, hogy augusztus 31-re Keszthelyre gyűlésre hívta a dunántúli vármegyéket, hogy Rákóczi mellé követeket válasszanak. A Dunántúl felett azonban már gyülekeztek a viharfelhők. Andrassy István már augusztus 18-án tudósította Károlyit arról, hogy Heister benyomult a Rábaközbe, míg Eszterházy felhívásával egy időben Andrassy Pál labanc kapitány Kőszegről hódoltató levelet küldött Vas vármegyének. Másnap pedig a rácok egy csoportja rajta ütött, és kardélre hányt néhány hajdút Kanizsa közelében. Ugyanekkor egy másik dolog is történt. A fejedelem Eszterházy feleségének és háza népének ellátására rendelte a Gömör vármegyei Koháry birtokok közül Balogot és Derencsényt, a jolsvai kastéllyal együtt.²³⁶

²³⁵ KÁROLYI 1897, 128–130.

²³⁶ MNL OL P 396 - 1. - No. 494. Eszterházy Antal Sopron vármegyének 1704. augusztus 22.; RSzHD I. 2004, 196.; KÁROLYI 1897, 130–143.

Augusztus 26-án szemcsepusztai táborából²³⁷ három levelet is küldött Eszterházy, kettőt Károlyinak, egyet pedig a fejedelemnek. Tájékoztatta őket, hogy Kanizsára akart menni az ottani csapatok összeszedésére, azonban megtudván mi, történt elbizonytalanodott, mivel attól félt, hogy kevés katonájával inkább csak bajt csinál haszon helyett. Az ellenfél készülődései alaposan összezavarták Eszterházyt, ő a békére készült, és már a koroncói csata előtt is azt javasolta a fejedelemnek, hogy amint lehet, békéljenek meg az udvarral. A fejedelemnek írt leveléből megtudjuk, hogy a végházakból, ahonnan 500 lovast és gyalogost remélt, alig 200-at tudott összeszedni és nem nagyon reménykedett benne, hogy ez a szám nőni fog. Ezért kérte a fejedelmet, hogy küldje át Bercsényi seregét segítségül.²³⁸ Feleségét pedig utasította, hogyha rossz híreket hallana azonnal költözzön át új birtokukra.²³⁹ Károlyi közelebről érzékelte a veszélyt, Heister Rábaköz és Pálffy Horvátország felől közeledő csapatai elől előbb Szombathelyre, Sárvárra, majd 23-án Dabrókára tette át főhadiszállását, mivel a fejedelem még augusztus 17-én az ellenségeskedés beszüntetésére utasította.²⁴⁰

Heister és Pálffy készülődése, ami a fegyverszüneti tárgyalásokkal párhuzamosan zajlott nem csak Eszterházyékát zavarta össze, hanem a kuruc felső vezetést is. A Nyitrán lévő Bercsényi teljes bizonytalanságban volt. A fejedelemhez augusztus 27-én írt levelén jól érződik, hogy egyrészt tartani akarta magát a születőben lévő fegyverszünethez, másrészt a Dunántúlon is segíteni akart. Két lehetőséget mérlegelt: közvetlenül átkelni a Dunántúlra vagy – a szokásos kuruc taktikának megfelelően – egy ausztriai betöréssel elvonni Heister seregét, míg Pálffyval a dunántúli kurucok egyedül is elbírnak.²⁴¹

A dunántúli helyzet sokban hasonlított Károlyi első kísérletének végéhez. A fejedelem segítséget most sem tudott küldeni, csupán egy kiáltványt adott ki, mely büntetést helyezett kilátásba azok számára, akik nem állnak ellen az ellenségnek. A létszámában megfogyatkozott, segítséget nem remélő kuruc sereg ezek után nem is tudta megtartani a Dunántúlt.²⁴² Eszterházy a fejedelem sürgető parancsai miatt augusztus 27-én indult el, hogy Károlyival egyesüljön, augusztus 30-án a Gyulafirátót

²³⁷ Iregszemcse, Tolna megyében.

²³⁸ MNL OL P 396 - 1. - No. 495. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. augusztus 26.; MNL OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio18–19. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. augusztus 26.; KÁROLYI 1897, 149–151.

²³⁹ SZABÓ 1940, 104–107.

²⁴⁰ BÁNKÚTI 2005a, 44.

²⁴¹ AR I/IV. 94–97.

²⁴² KOVÁCS 1988, 68–69.

és Kádárta közötti táborából még mindig afelett sajnálkozott Károlyinak, hogy el kellett jönnie Simontornyáról, mert féltette az ottaniakat a rácoktól.²⁴³ A veszély nagyságát mindenesetre tisztán érzekelte, ugyanis feleségét ugyanezen a napon utasította, hogy azonnal induljon, hagyja el a Dunántúlt és költözzön az új birtokukra.²⁴⁴ A Dunántúl eleste ezután gyorsan végbement. Eszterházy és Károlyi nem tudták csapataikat egyesíteni, vagy akár bármilyen ellenállást kifejteni. Szeptember 3-án Károlyi Veszprémbe menekült, 5-én pedig már mindketten elhagyták a Dunántúlt, Eszterházy Soltra vonult vissza. Heister szeptember elején bevette Pápát, majd a hónap közepére elesett Simontornya és Dunaföldvár is. Bár a császári-királyiaknak azzal, hogy lovagiatlan módon a fegyverszüneti tárgyalások idejére időzítették a támadásukat sikerült saját dolgukat megkönnyíteniük, de a kurucok normál körülmények között sem tudták volna állásaikat megtartani. Ehhez hiányzott az anyagi és katonai feltételek mellett, a társadalmi támogatottság is.²⁴⁵

Eszterházy menekülése meglehetősen fejvesztett körülmények között mehetett végbe, mert 5-én csak Soltra érkezése után jutott eszébe utasítani egyik tisztjét, Pap István ezredest,²⁴⁶ hogy száz lovassal hozzon élelmiszert Simontornyáról. Hasonló parancsot adott Újlaki Istvánnak is, ám ő ezt nem teljesítette. A reguláris csapat vezetéséhez szokott Eszterházy ekkorra éppúgy kiábrándult a magyar katonák vezetéséből, ahogyan korábban a koroncói csata után Forgách Simon is. Károlyinak ekképpen panaszkodott: *„Én nem tudom minémű végét várhatja ember ennek a rút, undok, országpusztító, tolvaj módon húzó vonyó gaz nép cselekedetinek. Mert már annyira vagyon az dolog, hogy magam sem vagyok securus itt való létemben, kénteleníttem fegyveres kézzel szállásom tájékát istrázsálatnom, szemtül szememben fenyegetőznek... szokatlanképpen való mocskosságokat kell hallanom.”*²⁴⁷ Azt azonban el kell mondanunk, hogy a katonák fegyelmezetlensége általában a parancsnok felelőssége is. Saját jelenlétét is feleslegesnek érezte, katonái nem hajtották végre a parancsait. Emiatt nem tudta Dunaföldvárt és Soltot megerősíteni. A fentebb említett

²⁴³ MNL OL P 396 - 1. - No. 497. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. augusztus 30.

²⁴⁴ SZABÓ 1940, 107–108.

²⁴⁵ BÁNKÚTI 2005a, 44–45.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 217.

²⁴⁶ Valószínűleg azonos azzal a Pap Istvánnal, aki 1699. február 2-án részt vett Marsigli gróf kirablásában, majd 1703-ban a nagykőrösi és környékbeli kuruc szervezkedés egyik vezetője volt. 1703 június végén megszökött alakulatától, az Ebergényi huszárezredből és nem sokkal ezután csatlakozott Rákóczihoz. November 1-én már hadnagy, majd ezredes, de miután a szabadságharchoz egyre több nemesember csatlakozott, háttérbe szorult, ezredét Ilosvay Imre kapta meg és alatta szolgált alezredesként. 1704 végén eltűnt. (HECKENAST 2005, 327.)

²⁴⁷ KÁROLYI 1897, 155–156.

Újlaki Istvánt le is akarta tartóztatni emiatt. A feleslegesség érzése annyira elhatalmasodott rajta, hogy legszívesebben a fejedelemhez akart menni új megbízatásért, míg a katonákkal való vesződést meghagyta volna Károlynak.²⁴⁸ A hírnevén esett csorba és a birtokainak az ellenség kezébe kerülése mellett az élet egy újabb csapást mért rá: „*Istennek légyen szent akaratja, nagyobbik fiacskámnak szintén ezen órában az árnyék világból való kimulása által.*”²⁴⁹

A sors azonban úgy hozta, hogy Rákóczi Károlyt kérette magához, így Solt védelmének hálátlan feladata Eszterházyra maradt. Mikor megtudta, hogy a fejedelem neheztel rá és Károlyira a kudarcuk miatt, először igen megijedt, és a Rákóczihoz írt levelében megalázkodva, a hűség összes korabeli szinonimáját felsorolva bizonygatta a fejedelem melletti kitartását.²⁵⁰ A kudarcért Bercsényi is Károlyt és Eszterházyt hibáztatta: „*mivel nem üzték, azt véltem, csak per honor [becsületből] is megtartózkodnak. Magok okai, az sok istentelen praedával s ország-gázolással.*”²⁵¹ Kicsit később azonban összeszedte magát és kijelentette, hogy kész szembenézni bármilyen vizsgálattal, ha ez a fejedelem kívánsága. Ezen kívül a kudarc okait is részletesen elmagyarázta a fejedelemnek. A felelősséget áthárította a katonaságra, amely szerinte nem tisztelt semmilyen tekintélyt, nemcsak a tisztekét, de a tábornokokét sem. Eszterházy saját bevallása szerint is igen keményen lépett fel katonáival szemben. A legfegyelmetlenebbeknek még a kivégzésétől sem riadt vissza, de az is többször előfordult, hogy pálcájával vagy karabélyával alapos verésben részesítette az engedetleneket. A vitézlő rend megbízhatatlanságát is kárhoztatta, mert mire Eszterházy Károlyival egyesült volna, utóbbi már magára hagyták az emberei. Az a kevés katona pedig aki kitartott mellettük „*majd bele ölte magát az vízben, ugy költözött által.*”²⁵² Ugyanakkor a kuruc felső vezetést, név szerint Bercsényit is bírálta, amiért hiába kérték a segítségét, cserben hagyta őket. Ez Bercsényi fülébe is eljuthatott, mert a csípős nyelvről ismert főtábornok nemes egyszerűséggel csak „*Forgách Uram Herculesének*”²⁵³ nevezte őt. Eszterházy mindezek ellenére úgy vélte, ha a fejedelem hadgyűjtő pátenseket küldene, akkor rövid időn belül új sereget gyűjthetnének. Ezekben a napokban Eszterházy nemcsak a hadgyűjtéssel foglalkozott, hanem a dunántúli

²⁴⁸ MNL OL P 396 - 1. - No. 630. Eszterházy Antal Pap Istvánnak 1704. szeptember 5.

²⁴⁹ KÁROLYI 1897, 156.

²⁵⁰ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 22–23. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 9.

²⁵¹ AR I/IV. 135.

²⁵² MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 22–23. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 9.

²⁵³ AR I/IV 147.

menekültek – amely kategóriába ő maga is besorolható – szószólója lesz a fejedelemnél. Kérte Rákóczit, hogy gondoskodjon ezekről a hűséges emberekről, akik mindenüket feladták azért, hogy lojalitásukat bizonyíthassák.²⁵⁴

A helyzetet összességében nem látta teljesen reménytelennek. Azt kérte, hogy csupán 500 használható katonát küldjön a fejedelem, s ő készen mutatkozott a Dunántúl visszaszerzésére. Továbbá kérte, hogy a solti sáncok megerősítésére Pest vármegye mellett Nógrád és Heves is küldjön embereket, mert így nem tudják befejezni a munkát, illetve ne terheljenek annyira egy vármegyét.²⁵⁵ Újra írt a dunántúli menekültek ügyében, akik közül sokan csak az életüket tudták megmenteni. Szenvedéseik enyhítése érdekében a harmincadostól felvett 300 forintot, és azt kiosztotta közöttük.²⁵⁶ Pár nappal később azonban már újra borúlátóvá vált. Ebben szerepet játszhatott, hogy egy újabb betegség döntötte le a lábáról. Mindezek ellenére fáradhatatlanul dolgozott, körbejárta a sáncokat és felügyelte építésüket. Ekkor alaposabban is megfigyelhette katonáit, akik nemcsak kevesen voltak, hiányos felszereléssel, de a harci kedvük is alacsony volt. Ez akkor tűnhetett fel neki, amikor szeptember 12-én nagyjából kétszáz labanc katona portyázott a dunaföldvári sáncnál. A kedvetlenség okát a katonák ellátatlanságában látta, ami szerinte a hadbiztos hibája volt. Kérte is a fejedelmet, hogy küldjön egy „*activusabb*” embert.²⁵⁷ Eszterházy itt egy kicsit igazságtalan volt, mivel az év korábbi részében a fejedelem serege is hosszú ideig táborozott a közelben, és katonák felélték a vidéket, melynek lakói már nem tudták tovább etetni a kurucokat. Érdekeiket pedig, ahogy azt Eszterházy is megírta, készek voltak akár fegyverrel is megvédelmezni. Ezen egy „*activusabb*” ember sem nagyon tudott volna segíteni.

A dunántúli birtokok elvesztése nagyon nehéz anyagi helyzetbe hozta Eszterházyt. Nemcsak maga a föld veszett el, hanem rengeteg állat, élelmiszer és több hordó bor is. Az újonnan kapott birtokokkal nem volt megelégedve, mert csak kevés jövedelmet remélhetett belőlük, és megmaradt állatait sem tudta rajtuk legeltetni, amiket átmenetileg Károlyi Sándor fogadott be. Kérte a fejedelmet, hogy a jolsvai kastélyhoz

²⁵⁴ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 20–21. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 10.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 24–25. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 10.

²⁵⁵ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 24–25. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 10.

²⁵⁶ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 26–27. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 10.

²⁵⁷ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 28–30. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 13.

még csapjanak hozzá néhány falut és a környező erdők és halastavak használati jogát, mert nem tudták a családja számára szükséges élelmiszert állandóan a balogi uradalomból áthordani. Az állatai eltartására a Hatvan környéki fiskális birtokokból szeretett volna részt kapni. Csáky Zsigmond 2500 forinttal maradt apósa adósa, amit – Csáky labanc lévén – nem tudott behajtani rajta, ezért kérte, hogy Csáky konfiskált birtokai közül a fenti összegnek megfelelő mértékben részt kapjon. Szerette volna megkapni apósa peklényi birtokát is Tápolylippával és Rózsadombbal²⁵⁸ együtt, ehhez anyai ágon vérségi joga is volt. Mivel minden borát elvesztette, kérte a fejedelmet, hogy utaljon ki neki egy szőlőbirtokot a Hegyalján. Ezenkívül szerette volna megkapni öccse semptei birtokát, valamint igényt tartott apósa kassai házára is. Kéréseinek egy része megértő fülekre talált a fejedelemtől, hiszen a Gazdasági Tanács kiutalta neki a jolsvai kastély mellé a Jolsva, Jolsvatapolca és Süvete nevű falvakat is.²⁵⁹

Eközben az országos politikai ügyek is előrehaladtak. Az augusztus vége óta tartó gyöngyösi tárgyalások Rákóczi és az udvar képviselői között révbe értek, és szeptember 12-én életbe lépett a fegyverszünet. A fegyverszünet, bár a Heisternek a tárgyalások alatt végrehajtott támadása alaposan összezavarta a kuruc hadvezetést, mind a kurucoknak, mind az udvarnak előnyös volt. Megadta annak a lélegzetvételnél szünetnek a lehetőségét, amire mindkét félnek szüksége volt, hogy rendezzék soraikat, feltöltsék csapataikat, kipihenjék az előző hónapok fáradságait és felkészüljenek a béketárgyalásokra.²⁶⁰

Eszterházy azonban nem pihenhetett. Források hiányában nem állapítható meg pontosan, hogy Solt környékét mikor hagyta el, csak azt tudjuk, hogy október 1-én már a Hont vármegyei Hídvégen²⁶¹ volt. A fejedelemhez tartott, az volt a szándéka, hogy a fegyverszünetre való tekintettel engedélyt kér felesége meglátogatására. De más gondok is aggasztották: a feleségétől megtudta, hogy viszály keletkezett közte és Mária Wilhelmina Johanna nevű húga között az örökséget illetően. A fejedelemtől nem tudta elérni, amit akart, Rákóczi nem adott engedélyt a távozására. Ehelyett Eszterházy azt a parancsot kapta, hogy amíg ő a selmecebányai béketárgyalások ügyeit intézi, irányítsa az Ipolyságban állomásozó kuruc csapatokat. Így aztán három nappal később szomorúan kellett megírnia feleségének, hogy nem tudja meglátogatni. Az Eszterházy és a húga

²⁵⁸ Mindkét település Szlovákiában található.

²⁵⁹ MNL OL G16 I.2. folio 65–73. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1704. szeptember 17.; MNL OL G19 II.3.i folio 8.

²⁶⁰ HECKENAST 1985, 350.

²⁶¹ Ipolyhídvég, Szlovákia.

közötti viszály végül hamar megoldódott, október 18-án a felek már meg is egyeztek egymással, amit a Haditanács egyik biztosa szentesített. Eszterházy egyébként a viszály okát arra vezette vissza, hogy az öreg Nigrelli Oktávián halála után a lány nevelésének anyagi feltételei nem voltak biztosítottak, amit a lány jezsuita nevelői kihasználtak.²⁶²

Eszterháznak hamarosan egy még komolyabb ügy miatt kellett aggódnia. 1704. október 22-én I. Lipót Ferenc és József nevű testvéreinek adományozta, egyenlőre csak használatra, a birtokait.²⁶³ A nagypolitikában sem alakult jól a kurucok ügye. Október 17-én angol–holland közvetítéssel megindultak a béketárgyalások a kurucok és az udvar között. Bécsset Sigismund Lamberg császári tanácsos, Széchenyi Pál kalocsai érsek (1696–1710) és Koháry István gróf képviselte, a küldöttség vezetője Seilern miniszter volt. A békeközvetítőként részt vevő Angliát George Stepney bécsi angol, Hollandiát Jacobus Johannes Hamel-Bruyninx bécsi holland követ képviselte. A kurucok küldöttségét Bercsényi vezette, rajta kívül tagja volt még Jánoky Zsigmond, Ráday Pál és Mikes Mihály. A tárgyalások a két fél kölcsönös bizalmatlansága miatt nem jutottak eredményre és novembertől már ismét a fegyvereké volt a szó.²⁶⁴

2.5. Érsekújvár és Lipótvár ostroma

Miután a Dunántúlon két alkalommal is kudarcot vallottak, Rákóczi úgy döntött a Felvidékre helyezi át a hadműveletek súlypontját. A kuruc sereg hadműveleti célja Érsekújvár és Lipótvár elfoglalása lett, hogy Nyitra után a Vág folyó vonalának másik két kulcsfontosságú erődítménye is a kezükbe kerüljön. Először Érsekújvár ostromához fogtak, amivel könnyű dolguk volt. A visszafoglaló háborúban, 1685-ben szabadult fel az erősség a török uralom alól, de a helyreállítási munkálatokat csak igen hevenyészve hajtották végre, a lerombolt falrészeket csak cölöpökkel pótolták. Az őrségben 4-500 német katona mellett 300 magyar gyalogos volt. Ráadásul a német helyőrségben akadt egy áruló is Ernest Härtl hadnagy személyében, aki korábban Munkácson szolgált és összejátszott a kurucokkal. A fejedelem 7-8000 fős seregével november 5–6. környékén ért a vár alá. Az ostromot Bottyán János és a fejedelem francia mérnök- és tüzérszertjei irányították. Néhány napos lövetés után november 16-án éjjel a kurucok megrohanták a várat, és a magyar hajdúk segítségével el is foglalták azt.²⁶⁵

²⁶² SZABÓ 1940, 110–113. Nigrelli Mária Wilhelmina Johanna Eszterházy né más két hűgához hasonlóan apáca lett Bécsben, az Ágoston rend himmelpfortgasse-i zárdájában.

²⁶³ SZABÓ 1940, 115.

²⁶⁴ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 218–221.

²⁶⁵ HECKENAST 2005, 183.; MARKÓ 2003, 95–96.

Az erőd bevétele után Rákóczi Eszterházy Antal, Buday István tábornokok és Andrassy György ezredes vezetése alatt nagyjából 8000 fős katonaságot küldött a már szeptember eleje óta körülzárt Lipótvár alá. Lipótvár alig 40 évvel korábban épült a Vág folyó keleti partján szabályos nyolcszög alakban, oldalbástyákkal és fedett összekötő utakkal, vizesárokka.²⁶⁶ Az erősséget 5-600 német gyalogos és egy 50 fős lovas különítmény védte báró Carl Ferdinand von Schwarzenau ezredes parancsnoksága alatt. A várívás szakszerű levezetését a fejedelem, aki főhadiszállását Galgócon ütötte fel, ismét francia tisztjeire, elsősorban La Motte ezredesre bízta. Eszterházy Antalnak is voltak tapasztalatai a várívásban, hiszen két évvel korábban részt vett Landau ostromában, de mint lovastiszt akkor is az erőd körülzárásában, illetve felderítő akciók végrehajtásában kapott szerepet, a szabályos várostromhoz, nem értett.²⁶⁷

A vár lövetését a kurucok november 27-én kezdték meg. A hónap végén haditanácsot tartottak, ahol megbeszélték, hogy hogyan biztosítsák az ostromot. Bercsényit egy főleg lovasságból álló sereggel a Fehérhegyeken túlra küldte a fejedelem, hogy portyázzon Morvaországban, és terelje el Heister figyelmét az ostromról. Sennyey tábornoknak Pozsonyt és a Csallóközt kellett szemmel tartania, míg Bottyán Jánosra hárult a feladat, hogy a Dunántúli császári-királyi csapatoknak az átkelését Komárom, Esztergom és Buda tájékán meggátolja. Heister még a módszeres ostrom megkezdése előtt megkísérelte a vár megsegítését, de elővédjének november 24-én Jakabfalván bekövetkezett veresége miatt visszavonult.²⁶⁸

Az ostrom időközben biztatóan haladt előre, a 12 és 16 fontos ágyúk a vártnál eredményesebben törték a falakat. A napok azonban őszből lassan télbe fordultak és az idő a kurucok ellen dolgozott. A fejedelem már az ostrom kezdetén intézkedett, hogy Kassáról hozzanak lőport és nagyobb űrméretű mozsarakat, illetve ostromágyúkat. Kassa azonban majdnem két heti járásra esett Lipótvártól, az időjárás teljesen használhatatlanná tette az utakat, így a puszkapor csak jókora késéssel érkezett meg, az ágyúk pedig nem értek időben a vár alá.²⁶⁹

Eszterházy Antal az ostrom idején végig a táborban tartózkodott, bár december 3-án Bercsényi azt javasolta, hogy küldjék el Trencsén környékére portyázni. Erre valószínűleg nem került sor. Mindenesetre a kuruc táborban, a többi kuruc tiszthez

²⁶⁶ Az erőd mai méretei is lenyűgözőek. A két átellenes bástya között 620 méter, a két szomszédos bástya csúcsa között 310 méter volt a távolság, a homlokvonalak hossza pedig 95 méter volt. (DOMOKOS 2010, 850.)

²⁶⁷ DOMOKOS 2010, 850.; HECKENAST 2005, 377.; MARKÓ 2003, 97.

²⁶⁸ MARKÓ 2003, 97–99.

²⁶⁹ AR III/I. 345.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 224–225.; MARKÓ 2003, 97–98.

haszonlóan, ő is intrikálni kezdett, mégpedig Bercsényi ellen. Forgách Simonnal együtt azt rótták a főgenerális szemére, hogy ő a közeli Bajmócon tartja a feleségét, míg Eszterházy né a messzi Északkelet-Magyarországon lakott. Eszterházy talán még nem felejtette el, hogy október elején a fejedelem nem engedte meg neki, hogy találkozzon a feleségével, s bár később Kassán meg tudta látogatni ismételen várandós nejét, aggódott miatta, mert nem sokkal idősebbik kisleuk elvesztése után, a fiatalabb gyermekük is meghalt. Bercsényit meglepte Eszterházynek az ellene irányuló furkálódása, és az egész ügyet az intrikában szintén élen járó Forgách Simon káros befolyásának tulajdonította: „*Forgács Uramon igen csudálkozom, de jobban Antalon, s még jobban csudálnám, ha Simonynyal nem szóllott volna.*”²⁷⁰ Bercsényi nem haragudhatott meg különösebben, mert néhány nappal később már ismét azt szerette volna elérni a fejedelemnél, hogy Eszterházyt seregéhez küldjék.²⁷¹

November 28-án gajari táborából Heister két iratot bocsátott ki: az egyik Pozsony vármegyének, a másik a császárnak szólt. Az előbbiben gögösen kijelentette, hogy hamarosan Nagyszombat környékén fel fogja keresni Rákóczit, és seregét szét fogja verni, a vármegyét pedig hódoltatja. A másik levélben alázatosan könyörgött a császárnak, hogy vesse latba tekintélyét a Haditanácsnál, hogy a fenti fenyegetésének beváltásához szükséges csapatokat megkaphassa. A kurucok ily módon értesültek Heister szándékáról, s a Lipótvárat ostromló fejedelem is foglalkozott a gondolattal, hogy a császári-királyi fősereggel megmérkőzzön. Ennek érdekében magához rendelte Bercsényit, aki december 11-én otthagya csapatait, és elindult a fejedelem táborába. Itt Rákóczi, Bercsényi, Eszterházy Antal, La Motte ezredes és más kuruc főtiszték haditanácsot tartottak. Egyetértettek abban, hogy az ellenség, amennyire tudja, igyekszik majd elkerülni a Kis-Kárpátokat, nehogy ugyanarra a sorsra jussanak, mint nyolc hónappal korábban Ritschan tábornok serege. Heister csak Nagyszombat, esetleg Szered felé jöhetett, így nekik ezen a környéken kellett egy olyan helyet találniuk, amely a téli időjárás ellenére is alkalmas a lovas harcra, minthogy seregüknek ez volt a fő csapásmérő fegyverneme. A Nagyszombat körüli sík terület minden szempontból megfelelt ennek a követelménynek.²⁷²

²⁷⁰ AR I/IV. 200.

²⁷¹ AR I/IV. 195, 200, 210.

²⁷² KINCSES 2013, 311–312.; MARKÓ 2003, 110–113.

2.6. A nagyszombati csata

Míg a kurucok a várható ütközetet tervezgették, addig Heister december közepére megkapta a kért erősítéseket, és 20-án átkelt a Morva folyón. A kurucok igyekeztek megzavarni az ellenfél vonulását, legnagyobb akciójukat másnap hajnalban hajtották végre, amikor a máriavölgyi kolostor közelében a völgy kijáratát egy csapat hajdú Deák Ferenc vezetésével elzárta, és Heister seregét egész nap feltartóztatta. Bercsényi előbb a kuruc érzelmű szlovák lakosságot küldte Deák megsegítésére, majd miután a császári-királyi sereg elérte Récsét,²⁷³ 3000 lovast küldött utánuk, akik hátulról nyugtalanították Heistert. Récsén csatlakozott Heisterhez Herberstein tábornagy 7000 katonával és 16 ágyúval. Ezzel a császári-királyi haderő létszáma mintegy 20000 katonára és 24 ágyúra nőtt. Heister a következő napokban fokozatosan közeledett Nagyszombat felé, és amikor karácsony este tábort vert, már csak hat kilométerre volt a várostól. Bercsényi egy nappal korábban érkezett meg Farkashidára,²⁷⁴ a kuruc csapatok gyülekezőhelyére. Rákóczi ugyanekkor érkezett, a sereget az előzetes tervek alapján Eszterházy vezette. A kuruc sereg nagyságát Thaly Kálmán és Markó Árpád nyomán általában 19-20 000 főre szokták tenni. Mészáros Kálmán Markó és Thaly számításaihoz fűzött megjegyzései alapján 1-2 ezer fővel kevesebbre becsülte a kurucok létszámát.²⁷⁵

A két hadsereg tehát, ami a személyi állományát illeti egyenlő erejű volt, azonban hasonlóan a koroncói csatához a felszerelés, a fegyverzet és a tüzérség mennyisége és minősége szempontjából a császári-királyi hadsereg jobban fel volt szerelve, ami az erőviszonyokat az ő javukra billentette el. Ennek ellenére a december 25-én megtartott kuruc haditanács úgy döntött, hogy a terep adottságait és lovasságuk erősségeit kihasználva támadólag fognak fellépni. A haditanács egyébként nem mehetett végbe viták nélkül, mivel a fejedelem elvesztette hitét a vele lévő magasabb rangú főtisztokban, Bercsényiben és Eszterházyban.²⁷⁶ „*Minthogy igen újoncnak éreztem magam a haditudományban, örültem, hogy olyanoktól kérhetek tanácsot, akik azt hitték, hogy értenek hozzá, de hamar észrevettem, hogy ők sem értenek hozzá.*”²⁷⁷

Miután a haditanács végzett, a vezérek nekiláttak, hogy a kor szokásainak megfelelően már a táborban kijelöljék és elrendezzék, mely alakulatok kerülnek a

²⁷³ Rača, Szlovákia.

²⁷⁴ Vlčkove, Szlovákia.

²⁷⁵ MARKÓ 2003, 115–19.; THALY 1869, 39.

²⁷⁶ MARKÓ 2003, 121.

²⁷⁷ AR III/I. 346.

szárnyakra és melyek a sereg centrumába, illetve kijelölték ezen seregtestek parancsnokait is. Ezzel eltelt karácsony napjának hátralévő része, és már besötétedett, mire végeztek. Rákóczi még az éjszaka szeretett volna Nagyszombathoz vonulni, hogy legyen ideje a csapatai felett szemlét tartani és a csata színhelyét megvizsgálni. Azonban Bercsényi, miután jelentést kapott Heister seregének közelségéről, úgy vélte, hiba lenne éjszaka elindulni, mert a nagy nehezen rendbe állított csapatok a sötétben összekeveredhetnek, ezt elkerülendő pedig ráérnek hajnalban is elindulni. Bercsényi és Rákóczi ezen vitája tökéletes példája annak, amikor mindkét félnek igaza van, hiszen Bercsényi aggályai teljesen jogosak voltak, csupán abban hibázott, hogy ezt a haditanácson kellett volna felvetnie, amikor az éjjeli menet mellett döntöttek. Talán nem gondolták, hogy a csapatok felállításával ennyire sok idő fog el menni. Ugyanakkor Rákóczi szándékai is érthetőek és helyesek voltak. A fejedelemnek azt kellett felmérnie, hogy mikor veszít többet: ha ismeretlen terepen, de rendezett csapatokkal, vagy ha egy felderített területen, de fáradt csapatokkal kell csatát vívnia. Korábban már említettük, hogy Rákóczi nem volt tanult katona, így nem tudta levonni a megfelelő következtetéseket. A döntő pillanatokban mutatott engedékenysége a későbbiekben is többször ráfizetett.²⁷⁸

Heister tábornok egészen 26-án hajnalig csak erősen túlzó jelentéseket kapott a kurucok erőiről, de támadó szándékkal és elhelyezkedésükkel tisztában volt. Emiatt, miután a visszavonulás lehetőségét elvetette, kezdettől fogva védelemre rendezkedett be. Ezért egy erdőben, Fehéregyházától²⁷⁹ északra helyezte el seregét, de miután felfedezte, hogy Ocskay László és Ebeczky István lovas egységei két oldalról figyelik, elhagyta az erdőt és északkelet felé vonulva úgy állította fel csapatait, hogy hátát védje a Parna-patak. A kuruc lovasság támadásainak elhárítására hevenyészett sáncokat készített, amikbe rövid lándzsákat rakatott. 26-án hajnalban egy a kuruc hadseregből átszökött német katona pontosan tájékoztatta Heistert a magyarok létszámáról és szándékairól.²⁸⁰

Mikor a kuruc sereg Nagyszombathoz ért, és a reggeli órákban elkezdett a kijelölt hadrendbe felvonulni, Bercsényi és „*több más tiszt*” azt ajánlotta, hogy az ütközetet ne a város mellett, ahogy eredetileg tervezték, hanem Nagyszombatban és a város mögötti dombon vívják meg. Ez az elgondolás talán akkor működött volna, ha

²⁷⁸ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 226.; MARKÓ 2003, 122–123.; PERJÉS 2002, 115–116.

²⁷⁹ Pozsonyfehéregyháza, Bieli Kostol, Szlovákia.

²⁸⁰ MARKÓ 2003, 123–124.

Heister serege a támadó fél. Ebben az esetben, azonban egyáltalán nem volt logikus elgondolás, hiszen így Heister kikerülhetne volna a kuruc sereget, és szabad lett volna az útja Lipótvárig. Csak a magasabb rendű tisztek zavarodottságát mutatja ez az epizód. Rákóczi szerencsére nem engedett Bercsényi kérésének. Hogy Eszterháznak milyen szerepe volt ezekben a vitákban, arról sajnos hallgatnak a források.²⁸¹

Rákóczi a kor szokásait figyelembe véve a jobbszárny élére, az utána következő legmagasabb rangú személyt, vagyis Bercsényit állította, míg a balszárny parancsnoka Eszterházy Antal lett. A fejedelem a centrumban helyezte el gyalogságot, melynek Louis Fierville le Hérissy francia ezredes lett a parancsnoka, míg a lovasság a szárnyakra került. Rákóczi azt szerette volna, ha alakulatai több vonalban sorakoznak fel, ezt azonban csak a gyalogságnál sikerült kivitelezni. Eszterházy és Bercsényi a lovas ezredeket egymás mellé egyetlen vonalba helyezték el, ami miatt a fejedelem meg is róttá Eszterházyt az *Emlékirataiban*.²⁸² Markó Árpád azzal magyarázta ezt a hibát, hogy a csataterre érve és meglátva az előttük felsorakozott császári-királyi sereget – mely a délelőtti órákban a várossal szemben, nagyjából téglalap alakba állt fel – nem akartak egy hosszabb időt igénylő, több soros kialakítással bajlódni.²⁸³ Az is elképzelhető azonban – különösen, ha kurucok valóban kevesebben lehettek, mint eddig gondoltuk – hogy Eszterházy és Bercsényi felmérte azt, hogy amennyiben kettő vagy három sorban állítják fel a rendelkezésükre álló nyolc-nyolc lovas ezredet, akkor Heister seregének arcvonala hosszabb lett volna az övékéénél. Ezzel szemben az egy vonalas felállással az ő vonaluk lett hosszabb, lehetőséget adva számukra az ellenfél bekerítésére vagy oldaltámadások kierőszakolására.

Rákóczi szűkebb kíséretével elindult, hogy Nagyszombatot megkerülve felderítse a csatateret, de a délután 1 órakor kezdődő váratlan hóviharban eltévedt, és mire kíséretével visszavergődött a csataterre, a harc már elkezdődött. A két sereg ágyúi szakadatlanul lötték egymást. Heister miután látta, hogy a kuruc arcvonal hosszabb az övéénél, hogy az átkarolás ellen védekezzen, a balszárnyát északnyugati irányba elindította. A tényleges ütközetet tulajdonképpen ez a lépés indította el. Bercsényi félreértve ezt a mozdulatot, hadsegédje útján azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy hagyják az ellenséget elvonulni. Rákóczi azonban parancsot adott Bercsényinek, hogy a jobbszárny szélén álló Ebeczky lovas ezred támadja meg az ellenséget. De Bercsényi

²⁸¹ MARKÓ 2003, 126–127.; PERJÉS 2002, 116.

²⁸² AR III/I. 347

²⁸³ MARKÓ 2003, 128–131.; PERJÉS 2002, 116.

rosszul adta ki a parancsot és a rohamjelet a többi ezred is átvette és a teljes kuruc jobbszárny eltávolodva a gyalogságtól rátámadt a császáriakra. Bercsényi a hibáját azzal is tetézte, hogy kijelölt helyét elhagyta, hogy a gyalogságot is harcba vezesse, pedig ez nem az ő dolga lett volna. Ezt látva, Eszterházy is elindította a kuruc balszárnyat. Az nem derül ki a forrásokból, hogy a saját elhatározásából cselekedett-e vagy pedig parancsot kapott a fejedelemtől. De a jobbszárny támadását és a centrum ágyúzását látva joggal hihette azt, hogy általános támadás kezdődött. A kuruc szárnyak támadása sikert hozott, a császári-királyi csapatok menekültek vagy teljesen összezavarodtak. Eszterházy katonái olyan ügyesen harcoltak, hogy Heister jobbszárnyának ágyúit is elhallgattatták, míg a másik oldalon már a császári-királyiak társzekereit fosztogatták. Ezt látva a kuruc gyalogság is megindult előre. A támadásuk sikeres volt, áttörték az ellenség arcvonalát, Heister is közvetlen életveszélyben forgott.²⁸⁴

A kuruc sikerek nyomán azonban a harc zűrzavaros, áttekinthetetlen lett, a kuruc felső vezetés már nem tudott érdemi befolyást gyakorolni a csatára. A császári-királyi hadvezetés azonban ki tudta heverni a kezdeti sokkot, és rendezni tudták a menekülő csapataikat. Heister észrevette a kuruc jobbszárny és a centrum közötti rést, és három lovasezreddel ellentámadást hajtott végre. A résen könnyedén áthatoltak, majd balra és jobbra fordulva felszámolták a jobbszárny fosztogató lovasságát, illetve oldalba és hátba támadták a kuruc gyalogságot. Ezt látva a kuruc gyalogság bal oldalán harcoló, szökevény németekből álló Scharudi zászlóalj átállt az ellenséghez, és oldalba támadta a többi kuruc gyalogost. Ezután a kuruc gyalogság arcvonala összeomlott. A legtovább Eszterházy alakulatai tartottak ki, de kezdeti sikeres előretörésüket ők sem tudták kihasználni, mert *„amikor a málháig hatolt előre, szintén fosztogatni kezdet”*²⁸⁵ írja Rákóczi. Ezt a megállapítását, történetíróink kritika nélkül átvették, azonban úgy vélem, hogy Rákóczit ennél a körülménynél megtréfálta az emlékezete. Heister ugyanis seregének balszárnyán állította fel társzekereit, a lehető legmesszebb Eszterházy csapataitól, akik ezeket csak úgy érthették volna el, ha az egész császári-királyi sereget hosszában kettévágják, erre azonban biztosan nem került sor. A fosztogatás a kuruc seregben igen általános jelenség volt, harctéri viselkedésével pedig gyakran egybefolyt, ezért utólag Rákóczi vélhette azt, hogy ez vezetett a balszárny meghátrálásához. Rákóczi bár szeretett volna a tartalék élén személyesen beavatkozni a harcba, környezete megakadályozta ebben. Ezután a fejedelem kénytelen volt kiadni a

²⁸⁴ MARKÓ 2003, 132–134.; PERJÉS 2002, 117.

²⁸⁵ AR III/I. 348.

visszavonulási parancsot. A kurucok vesztesége halottakban és sebesültekben kb. 400, a császári-királyiaké kb. 600 fő volt.²⁸⁶

Eszterházy Antal, ha visszatekintett és levonta az 1704. év tapasztalatait, valamint tanulságait, szomorúan kellett látnia, hogy a mérleg inkább negatív volt. Bár Rákóczi tábornokká léptette őt elő, és kivette a részét a második dunántúli hadjárat eredményeiből is, összességében ez volt az egyetlen siker, amit elkönnyvelhetett. A dunántúli családi birtokai az év második felében az ellenség kezébe kerültek, és Rákóczitól csak a messzi Északkelet-Magyarországon kapott újakat. A felkelők táborában sem tudott magának megbecsült helyet kivívni, katonai szakértelmét több esetben megkérdőjelezték. Életét emellett egyéni tragédiák is sújtották, mert fiai, a két és fél éves Ferenc Oktávián és a fél éves Antal Kajetán életüket veszítették, amiben a Dunántúl elhagyásának hányatott körülményei is szerepet játszhattak.

3. Politikai sikerek, katonai kudarcok

3.1. Az új megbízatás

A nagyszombati vereség után a kurucok három felvidéki folyóra, a Vágra, a Nyitrára és a Garamra támaszkodva kívánták Heister további térnyerését megakadályozni. Eszterházy Antalnak Deák Ferenc ezredével a sempte–szeredi hídfőt kellett védelmeznie. A helyzet kísértetiesen hasonlított az előző évre, csak éppen fordított felállással, Eszterházy akkor még császár-királyi ezredesként védte szedett-vedett csapatokkal a Vág folyót a győzelmesen előretörő kurucokkal szemben. Bercsényi most azt várta el Eszterházytól, hogy amennyiben Heister túlerővel támadna, akkor egy ideig tartsa fel, majd rombolja le a hidat, és vonuljon vissza. Ezt azonban nem sikerült végrehajtani. December 29-én Heister csapatai megtámadták az átkelőt védő kurucokat, akik egy ideig védekeztek, a hidat azonban nem rombolták le teljesen, csupán megrongálták, majd pedig visszavonultak. Eszterházy valószínűleg passzív szerepet játszott a védelemben. Amikor a császári-királyi seregben lévő öccse, Ferenc a helyiektől érdeklődött a holléte felől, azok azt mondták, hogy a néhány kilométerre lévő

²⁸⁶ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 227–228.; MARKÓ 2003, 135–140.; PERJÉS 2002, 118.

Vágpattán²⁸⁷ van; továbbá Bercsényi a Rákóczihoz írt jelentésében sem őt, hanem Deák Ferenc ezredest marasztalta el.²⁸⁸

Eszterházy 1705 januárját a Vág folyó vonalának védelmével töltötte, felettese Bercsényi volt, aki többször is felvetette a fejedelemnek, hogy a Dunántúl visszafoglalására Eszterházy Antalt és Bottyán Jánost kellene elküldeniük. Ebben az időben Eszterházy nevéhez csupán egyetlen egy nevezetesebb esemény köthető, mégpedig az, hogy beiktatta Andrássy Györgyöt a hajdúk generálisává. A Dunántúlra küldésének ötletét végül elvetették, és Eszterházyt a harcmezőktől távol találtak új megbízatást.²⁸⁹

Bár a nagyszombati csata érdemben nem befolyásolta az erőviszonyokat, mivel a császári-királyi csapatok nem tudták kihasználni a győzelmüket – erejükből csupán Lipótvár felmentésére futotta –, a kurucok kénytelenek voltak levonni bizonyos következtetéseket. Az első az volt, hogy a francia–bajor hadsereg höchstädti vereségével (1704. augusztus 13.) eldőlt, hogy a háborút nem tudják gyorsan befejezni, a kurucok pedig önmagukban nem elég erősek ahhoz, hogy döntést csikarjanak ki, míg ellenfelük beéri pozícióinak megtartásával. A második tanulság az volt, hogy felismerték, hadseregük – legalábbis nyílt ütközetben – nem ér fel a császári-királyi csapatokkal, ezért ha ki akarnak tartani a spanyol örökösödési háborút lezáró végső békéig, akkor a sereget okvetlenül át kell szervezniük.²⁹⁰

A feladat nem ígérkezett könnyűnek: az ellenfél, a Habsburg hadsereg már jó ötven éves előnnyel rendelkezett az állandó hadsereg megteremtésére irányuló törekvésekben, hiszen ingadozó létszámmal ugyan, de a harmincéves háború vége óta voltak állandóan fegyverben tartott egységeik, továbbá Nyugat-Európában épp a 17. század középső harmadában kezdtek el terjedni a különböző tisztképző akadémiák is. A hadsereg megreformálását egyébként Forgách Simon szorgalmazta leginkább, de az előző fejezetben láthattuk, hogy Eszterházy Antal is mennyire kiábrándultan írt a kuruc katonákról.²⁹¹

Bár Rákóczi már a felkelés korai szakaszától kezdve törekedett arra, hogy a hadseregben szervezett keretek jöjjenek létre, az igazi regularizáció csak 1705 elején érte el a kuruc hadsereget. Ekkor döntöttek három reguláris lovas és három gyalogos

²⁸⁷ Vágpatta, Pata, Szlovákia.

²⁸⁸ AR I/IV. 257., 260.; MARKÓ 2003, 144–145.

²⁸⁹ AR I/IV. 289., 291., 294–297., 346.

²⁹⁰ HECKENAST 1985, 353.

²⁹¹ BAGI 2011, 359–363.; CZIGÁNY 1991, 26.; CZIGÁNY 1995, 57.

ezred felállításáról. A gyalogezredeket a hadifogságban lévő Louis Fierville le Hérissyn kívül Carl Bremer és Czelder Orbán kapta, míg a lovas alakulatokat Eszterházy Antal, Palocsay György és ifj. Barkóczy Ferenc. A megnevezett ezredek közül álló csapatot vezetője, egyben a szervezés felügyelője szintén Eszterházy Antal lett.²⁹²

Ezzel együtt Rákóczi úgy döntött, hogy szabályozza a vármegyék által kiállított portális katonaság számát is. A portális katonák azokból a jobbágyokból kerültek ki, akik nem álltak be önként az irreguláris ezredekbe, hanem a vármegyékre rótt kötelezettségek keretében „besorozták” őket. A vármegyéknek kezdetben portánként tíz gyalogos katonát kellett kiállítaniuk, ami azonban túl soknak bizonyult, különösen úgy, hogy élelmiszeradásról is gondoskodniuk kellett. Rákóczi ezt belátta, és a kiállítandó katonák számát portánként négyre csökkentette. De a ritkábban lakott vármegyék még ennyit sem tudtak kiállítani. A birtokos nemeseknek 1705-ben jobbágyportánként két jól felszerelt lovasot kellett kiállítaniuk, illetve ha a fejedelem megkövetelte, személyesen is hadba kellett vonulniuk. Amennyiben a nemesek alkalmatlanok voltak a hadakozásra – magas életkoruk vagy valamilyen betegségük miatt –, akkor kötelesek voltak maguk helyett zsoldost kiállítani. Rákóczi egy héttel az Eszterházyhoz küldött parancs után tájékoztatta a vármegyéket Eszterházy Antal érkezéséről, kérte őket, hogy segítsék a munkáját, és büntetést helyezett kilátásba ennek elmaradása esetén. Egyik legfontosabb feladatként pedig a szökevény katonák összefogdosását jelölte meg.²⁹³

Eszterházyt tehát a feladatai Felső-Magyarországra szólították. A megbízatás kedvére való lehetett, hiszen így újra felkereshette új birtokait és több időt tölthetett várandós felesége mellett. Még január végén Bercsényi is megírta a fejedelemnek, hogy: „*Antal Úr mindenre kész, Kassának – látom – örülne...*”²⁹⁴ A kuruc világ viszonyaira olyannyira jellemző módon Eszterházy már jó egy héttel a hivatalos megbízólevél kelte előtt tudatta feleségével, hogy Felső-Magyarországra megy vezénylő tábornoknak.²⁹⁵

²⁹² RITTLING 2012a, 55.

²⁹³ ESZE 1955, 28–29., 37., 39–41.; SZIRÁCSIK 2004, 279–281.

²⁹⁴ AR I/IV. 304.

²⁹⁵ SZABÓ 1940, 114–117. – A hivatalos megbízólevélen Eszterházy dunántúli főgenerálisként szerepel, ami megtévesztette Szabó Istvánt és Heckenast Gusztávot is, akik úgy vélték, hogy Eszterházy ezzel felső-magyarországi főkapitányi címet kapott. Heckenast Eszterházy főgenerálisságának „dunántúliságát” azzal magyarázta, hogy azt Eszterházy szülőhelyéhez képest kell érteni, érveit pedig azzal támasztotta alá, hogy Eszterházy később Torna vármegyei ügyekben intézkedett ezzel a címmel. Mészáros Kálmán azonban ezt nem tekintette perdöntő bizonyítéknak, mivel a kuruc hadseregben máskor is előfordult, hogy adott címmel rendelkező személy máshol teljesített szolgálatot, például az ugyanebben az időben tiszántúli főkapitánnyá kinevezett Károlyi a Dunántúlon harcolt. Jelen sorok szerzője az utóbbi véleménnyel ért egyet és úgy véli Eszterházyt mint a fejedelem megbízottját és nem pedig mint a rendi-

Rákóczi a február 13-án, a kistapolcsányi kastélyba keltezett utasításban Eszterházy feladatait hat pontban összegezte. Eszterháznak Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Torna, Sáros, Szepes, Borsod, Gömör, Nógrád, Nagy- és Kis-Hont vármegyékbe kellett mennie „...az *Haza szolgáltyában esett fogyatkozások rendben vételére, orvoslására...*”²⁹⁶ Mik voltak ezek a fogyatkozások? Fel kellett ültetnie a nemesi felkelést, továbbá össze kellett szednie a dezertőröket, helyre kellett állítania a közbiztonságot. Először Kassára kellett mennie, mert Bercsényi ide küldte el a dezertőrök névsorát. A parancs azt is kikötötte, hogy a nemesi felkelés során ne tegyen különbséget a katonai szolgálatra alkalmas és alkalmatlanok között, hanem küldjön mindenkit a fejedelem táborába, majd ott eldöntik, hogy kinek kell szolgálnia. Azok a nemesek, akik a vármegyében valamilyen tisztséget viseltek, és ez meggátolta őket a katonai szolgálatban, kötelesek voltak maguk helyett zsoldos katonát állítani. Ha nem voltak hajlandók engedelmeskedni, akkor először a vármegyei szerveken keresztül kellett intézkednie. Amennyiben ez nem lett volna célravezető, nyugodtan alkalmazhatott katonai erőt is. A hazaoszlott csapatokért tiszteket kellett küldenie, ha nem voltak hajlandók visszatérni a hadseregbe, akkor Eszterháznak minden tizediket fel kellett akasztania. A dezertálások meggátolása érdekében a fejedelem megparancsolta, hogy az általa, Bercsényi vagy Eszterházy által kiadott útleveél nélkül közlekedőket fogassák el. Továbbá Eszterháznak segítenie kellett az élelmiszerbeszerző hadbiztosok munkáját, jelen kellett lennie a megyék gyűlésein, a kassai fegyvertárat pedig ki kellett javíttatnia.²⁹⁷

Eszterházy lassan és körülményesen kezdett hozzá új feladatához. Február 14-én azt írta a feleségének, hogy 2-3 napon belül fog indulni és nagyjából 8 nap múlva érkezik. Kísérete legalább harminc emberből állt, akiknek az elhelyezése miatt prefektusuk, Radó Pál már előre bosszankodott. Ugyanakkor a már előrehaladott terhes felesége is megharagudott az utazást halogató férjére, amit az is mutat, hogy Eszterházy a szokásos „*herzallerliebster Schatz*” megszólítás helyett a „*zornihes Weiberle*” elnevezéssel illette feleségét.²⁹⁸ Utazását mindenesetre tovább kellett halasztania, mert 16-án Heister lovasságával meglepetésszerűen rátámadt még Sopornyan. Az

katonai hierarchia egyik posztját betöltő személy tevékenykedett Felső-Magyarországon. Ezzel egybevág, hogy a kerületi főkapitányságok megszervezésére csak 1706-ban került sor. (MÉSZÁROS 2006, 35–36.; A főkapitányságok megszervezéséről részletesen lásd: MÉSZÁROS 2006, 48–55.)

²⁹⁶ MNL OL G16 I. 2.d. Nr. 262. 566–567. folio. II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. február 13.

²⁹⁷ MNL OL G16 I. 2.d. Nr. 262. 566–567. folio. II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. február 13.

²⁹⁸ A német kifejezések jelentése: „szeretett kincsem”, illetve „haragos feleség.”

összecsapás Eszterházy szerint nagyjából három órán át tartott, a németek harminc halottat hagytak hátra, majd visszavonultak a Vágon túlra. Eszterházy katonái közül mindenki túlélte a harcot. A feleségéhez és a fejedelemhez írt leveleinek köszönhetően Kassára vezető útja jól követhető. 17-én már Verebélyről keletkezett levelét, egy héttel később Losoncon járt, két nappal később az új balogi birtokukon, 28-án a Torna megyei Szilason volt, első Kassáról írt levelét pedig március 7-én keletkezte.²⁹⁹

Késlekedésének okaként felesége előtt az utak rossz állapotát hozta fel melegségként. Losoncon kapta a hírt régi szolgáján, Allegronon keresztül, hogy felesége megszülte harmadik kisfiukat, akit Bálint József névre kereszteltek és aki egyetlen gyermekükként a felnőttkort is megérte. Eszterházy Bálint József születési dátumát is tudjuk, mivel maga Eszterházy írta meg Rákóczinak, hogy február 14-én lett harmadszor is apa. A gyermeket másnap Krucsay Miklós csatári apát meg is keresztelte.³⁰⁰

3.2. *Eszterházy Antal hadszervező tevékenysége Felső-Magyarországon*

Eszterházy felső-magyarországi hadszervező munkájáról az első jelentést február 26-án küldte el Rákóczinak. Egy káros jelenségre rögtön felfigyelt az új ezredek szervezése kapcsán, azaz, hogy ifj. Barkóczy Ferenc ezredébe Farkas Sándor és Esze Tamás ezredéből fogadják fel a katonákat, amit helytelennek tartott. Az érdemi munkát még nem tudta elkezdni, mivel Bercsényi nem küldte el neki a vármegyék által kiállított katonák listáit, továbbá Pápay János sem küldte el neki a Gömör vármegyére vonatkozó utasításokat, továbbá a fejedelemtől is hiába várta saját, német lovasezredének alapító pátensét. A vármegyék képviselői kezdetben még késnek mutatkoztak a kuruc tervek támogatására, legalábbis Eszterházy szerint. De február 26-i levelét azonban azzal zárta, hogy kénytelen volt a szabadságharcot becsmérő zsemberi³⁰¹ papot a Hont vármegyei viceispánnal elfogatni.³⁰²

Február 28-án a Torna megyei Szilasról azt írta feleségének, hogy másnap Kassára fog érkezni, ami addigi, kissé optimista becslései ellenére valószínűleg meg is

²⁹⁹ SZABÓ 1940, 117–123.; MNL OL G19 II.2.e/A folio 319–321 Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 7.

³⁰⁰ SZABÓ 1940, 120.;

<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22647-20263-56?cc=1554443&wc=MPX2-3TT:107654301,109211501,109432901,135210501> 2014. 06. 09.; MNL OL G19 II.2.e/A folio 319–321 Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 7.

³⁰¹ Zemberovce, Szlovákia.

³⁰² SÁGVÁRI 2002, 209–210.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 457R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. február 26.

történt. Az első Kassán töltött napok és a szervezés további menetéről március 7-én tájékoztatta a fejedelmet. Eszterházy leveleiben visszatérő elem, hogy előszeretettel domborította ki saját érdemeit. Most sem tett másképp, amikor büszkén írta a fejedelemnek, hogy alig három órányi pihenés után máris munkához látott.³⁰³ A szervezőmunkában két legközelebbi munkatársa Keczer Sándor kerületi főhadbiztos és Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos volt. Keczer munkájára kezdetben nem számíthatott Eszterházy, mert a főhadbiztos betegeskedett, így eleinte lényegében helyette is dolgoznia kellett. Lónyay Ferencsel nem volt megelégedve, aki szerinte a saját zsebére is dolgozott. Azt is a szemére vetette, hogy a szintén ekkoriban alakuló Róth ezredet – melynek legénységét a Felvidéken nemrégiben kapitulált Kassa, Eperjes, Szendrő, illetve Szatmár várának őrségéből toborozták, és így az értékesebb alakulatok közé tartozott a kuruc hadseregben – nem látta el megfelelően fegyverekkel és egyenruhával. Eszterházy jogosan félt attól, hogy az ő saját ezredével is így fog jární. De lehetséges, hogy itt egy kicsit elhamarkodottan értékelt, hiszen Lónyay már január 28-án jelentette a hiányt, amit Rákóczi úgy próbált orvosolni, hogy utasította Szepesi Márton kassai vicekapitányt, hogy az összes keze alatt lévő muskétát adja át Lónyaynak. Azonban a kuruc hadsereg fegyverigénye nagyobb volt, mint amit fedezni tudtak.³⁰⁴

A Kassára tartó útja során kiadott intézkedéseinek köszönhetően Eszterházy egyenlőre 8 zászlónyi katonaságot tudott összeszedni, akiket a Léva mellett lévő táborba küldött. Azt remélte, hogy a létszám még növelhető, hiszen 9-én tartották Abaúj vármegye gyűlését, innen pedig Zemplénbe és Sáros vármegyébe készült. Ung és Bereg vármegyék gyűlésére nem tudott személyesen elmenni, ide a magyar és a szepesi kamara korábbi tanácsosát, Kraszna vármegye egykori főispánját, Kassa kapitulációjakor a kurucokhoz csatlakozott Szentiványi Lászlót küldte. Saját alakulatának az állapota még meglehetősen kezdetleges volt ekkor: alig lézengett benne 70-80 rosszul felfegyverzett vitéz, és tisztjei sem voltak, akikkel a toborzást elkezdhette volna. Továbbá a pénz sem volt elegendő, hiába vett fel hetente 12 000 rajnai forintot Johann Wilhelm Prucknertől, a kassai pénzverőház vezetőjétől, ez közel sem fedezte a költségeket, hiszen csak Szatmár vármegyébe 25 000 forintot kellett küldenie, Erdélyből pedig 100 000 forintot kértek az ottani hadak költségére. A kasszában viszont

³⁰³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 457R–458R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 7.

³⁰⁴ BÁNKÚTI 1976, 159.; BÁNKÚTI 1980, 17.; CZIGÁNY 2008a, 334.; RITTLING 2013, 208.; SÁGVÁRI 2002, 210.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 457R–458R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 7.

alig 7000 forint volt, amit ő a saját ezredének a toborzására tartott vissza. Az erdélyi hadak Magyarországról való eltartását károsnak tartotta, mert így az itteni felszerelésben is folyamatosan hiány keletkezett. A kassaiak kérelmezték Eperjes erődítéseinek elbontását, amit – elképzelésüket pártolva – továbbított a fejedelemnek. A katonaszökevények összefogdosását is elkezdte, és meglepetten vette tudomásul, hogy a legtöbbjük nem Bercsényi seregéből szökött meg, hanem Erdélyből.³⁰⁵

Március 9-én terveinek megfelelően részt vett Abaúj vármegye gyűlésén, de a kért csapatok kiállításánál a megye részéről ellenállásba ütközött. A vármegye azzal hárította el a személyes felkelésben való részvételt, hogy Abaúj lakói közül már 4000-en álltak be Rákóczi seregébe, ha még többen mennének el, az már az élelmiszertermelésben is gondokat okozna. Eszterházy ugyan egyetértett velük, de ő szerette volna „házon belül” megoldani a kérdést, a vármegye azonban ragaszkodott hozzá, hogy követeket küldjenek a fejedelemhez, amit nem tudott megakadályozni. A vármegye panasza megalapozott lehetett, mivel a Bercsényi hadairól készült április 11-i kimutatásban Abaúj vármegyéből összesen 2 zászlóalj szerepelt, míg az egész térségből pedig nyolc-nyolc zászlóaljba szervezve nagyjából 2000 ember. Magáról a gyűlésről Eszterházy azt írta, hogy alig látott rajta 10 nemes embert, a résztvevők többsége paraszt volt. A vármegye a későbbiekben is okozott gondokat, például amikor megtagadták Patay Sámuel tokaji harmincados és kapitány azon kérését, amikor munkásokat kért a vármegyétől. Maga Kassa városa szintén fejtörést okozott Eszterházynek, mivel a város privilégiumaira hivatkozva, nem volt hajlandó részt venni a személyes felkelésben, amit Eszterházy csak egy rossz német törvénynek tulajdonított. Viszont a város hajlandó volt megígérni, hogy május 1-jére kiállítja az ágyúk vontatásához szükséges szekereket és állatokat. Keczer Sándorral és Berthóti Ferencsel elkezdtek dolgozni az eperjesi védőművek bontásán. Majd ismét jelezte a fejedelemnek, hogy a zempléni és a szepesi megyegyűlésekre nem tud elmenni, mivel a szervezés feladatai Kassához kötik, továbbá a francia követet várja. Utóbbi a későbbiekben is többször megjelölte, mint a munkáját akadályozó tényezőt. Nógrád vármegye ígéretet tett az elmaradt 60 nemes táborba küldésére, akiket Eszterházy

³⁰⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 457R–458R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 7.; HECKENAST 2005, 348., 407–408; SÁGVÁRI 2002, 210–211.

Egerbe, a fejedelem táborába irányított, a vármegyét pedig tovább sürgette a portális gyalogosok kiállítására.³⁰⁶

A következő jelentése nem tartalmazott sok újdonságot. A kassaiakkal való vitája odáig fajult, hogy a város elhatározta, hogy szintén követeket küld a fejedelemhez. A kérésük azonban végül nem járt eredménnyel, a fejedelem nem ismerte el a privilégiumukat. Eszterházy Róth János György ezredét elindította Erdély felé, előtte március 22-én Jókúton megmustrálta az alakulatot, és a fegyverzet nagyfokú hiányát leszámítva nyugodt szívvel küldte el őket Forgách Simonnak. Távozásukkal viszont a kassai őrség létszáma nagyjából 500 emberre olvadt, és a kevés altiszt miatt sokan dezertáltak. Kétségeit fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy saját ezrede készen áll-e a május 1-jei határidőre, mivel eddig csak 70 lovat tudott szerezni. Azt szerette volna elérni, hogy a Pogány István által a hadsereg számára vásárolt lovakból neki is jutsson. Az annona házak ügyeinek rendbehozását pedig Szentiványi Lászlóra bízta volna.³⁰⁷

Eszterházy ezek után Eperjesre ment, hogy részt vegyen Sáros vármegye gyűlésén. A vármegyével kezdetben nagyon meg volt elégedve, ez a fejedelemhez írt leveléből is kitűnik, később azonban kiderült, a sárosiak csak azért ilyen engedelmeseek, mert a fejedelem megígérte nekik, hogy csupán 300 hajdút kell kiállítaniuk. Ellenben a többi vármegyében katonai végrehajtást kellett alkalmaznia, mert a megyék nem értettek a szép szóból. Eperjesről Szepes vármegyébe készült továbbmenni, hogy az ottani megyegyűlésen is részt vegyen. Javasolta a fejedelemnek, hogy az Eperjesen lévő élelmiszert szállítsák át Kassára, a rend fenntartására harminc hajdút hagyott a városban, amíg a bontás munkálatait be nem fejezik. A betegségéből felgyógyuló Keczerrel nagyon meg volt elégedve, ezzel szemben Lónyayról továbbra is lesújtó volt a véleménye. Rávilágított a kuruc világra jellemző korrupcióra is, mikor kifejtette a fejedelemnek, hogy a harmincadokból alig folyik be jövedelem, továbbá a sóbányák is csak a kezelőiket gazdagítják. Azt kérte, hogy a fejedelem bízza meg Keczer Sándort, hogy vizsgálja ki ezeket az ügyeket. A fejedelem azonban gyorsabb volt, és már március elején utasította Keczert a harmincad jövedelmekről való elszámoltatásra. A puszkaporhiány további gondokat okozott, mivel Eszterházy Tokajban csak 48 mázsa, a puszkapor előállításához nélkülözhetetlen salétromot talált, amit ha feldolgoznak, akkor

³⁰⁶ RSzhD II. 2003, 46.; SZIRÁCSIK 2005, 144.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 458R–V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 11.

³⁰⁷ ESZE 1955, 35.; SÁGVÁRI 2002, 211.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 458V–459R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 17.

nem tud többet szerezni. Két megoldást látott: az egyik a külföldi vásárlás, a másik pedig az, hogy a Dunántúlról, Simontornya környékéről hozzanak puskaport.³⁰⁸

A fejedelem, amennyire tudott, igyekezett segíteni az alakuló ezredek fegyverhiányán, különösen a már az erdélyi hadszíntér felé masírozó Róth regimentjén. Előbb Sréter Jánost utasította, hogy a már elkészült fegyvereket küldje Róth után, majd pedig Lónyayt, hogy a Srétertől kapott, illetve a keze alatt lévő fegyvereket – legyenek azok kész vagy szinte nyersanyag formában – küldje Erdélybe. A fejedelem a salétrombeszerzés módját is megreformálta, amiben Eszterházy javaslatán kívül más okok is közrejátszottak. Az előző években különböző mentességeket igyekezett adni a salétromfőző mestereknek, amiket azonban a vármegyék nem tartották be, és a fejedelem sem alkalmazta őket következetesen. Ehelyett 1705-től Lányi Pálnak bérbe adta az összes salétromfőzőt és officinát, minek következtében a salétromtermelés növekedésnek indult.³⁰⁹

Mindezek mellett Rákóczi megpróbált segíteni a hadseregszervezésben is. Már a felkelés korábbi éveiben nagyon szigorú intézkedéseket helyezett kilátásba, ha a vármegyék a szökött katonákat nem küldenék vissza a hadseregbe. Amennyiben a vármegye bújta a katonákat, akkor szigorú megrovásban részesült, a települések elöljárói pedig börtönbüntetést is kaphattak. Később a katonákat bűjtató falusi bírák felakasztatását is elrendelte. A fejedelem március 21-i újabb felszólításának hatására például Nógrád megyében elrendelték, hogy az alispán büntesse meg a parancsnak nem engedelmeskedő elöljárókat, illetve intézkedtek a kért katonák egy részének kiállításáról. A fejedelem május 8-án is hazafiúi kötelességre intette a vármegyéket, és megparancsolta nekik a kért zsoldosok kiállítását. Nógrád vármegye, már Eszterházy távozása után, június 17-én a rá kirótt két század katonát ki is állította.³¹⁰

Lónyaynak március végén kelt jelentéséből megtudjuk, hogy Eszterházy saját ezredének szervezésében inkább Keczer Sándorral működött együtt, az ezred felszerelése és fegyverzete Keczer területén készült. Ifjabb Barkóczy Ferenc lovas ezredének Kassán, míg Palocsay György ezredének Debrecenben készítették az egyenruhát. Fierville, Czelder Orbán és Carl Bremer ezrede számára már a köpenyeket is elkészítette, akár csak a fejedelem palotás és karabélyos ezrede számára. A szerény

³⁰⁸ RSzHD II. 2003, 41.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 459V–460R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 24.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 460R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. március 25.

³⁰⁹ BÁNKÚTI 1980, 19.; BÁNKÚTI 1991, 158–159.

³¹⁰ SZIRÁCSIK 2004, 17., 22., 27.

anyagi lehetőségek Lónyay kezét is megkötötték, az erdélyi hadak fizetése sok pénzt emésztett fel, emiatt kevesebb jutott a magyarországiakra. Ami a csapatok felfegyverzését illeti, Eszterházyhoz hasonlóan kizártnak tartotta, hogy a május 1-i határidőre készen legyenek velük, csak arra látott némi esélyt, hogy Eszterházy Antal hét századból álló ezredét sikerül kellően felfegyverezni. Ez alapján úgy látszik, hogy a szervezés közben Eszterházynek időnként maga felé hajlott a keze. A fegyverhiányt lengyelországi vásárlásokkal igyekezett enyhíteni.³¹¹

A vármegyékben végrehajtott körútja után Eszterházy visszatért Kassára, melyre hadszervező munkája során központként tekintett. Innen folytatta a nemesi inszurrekció és a vármegyei portális hajdúk felültetését és az ellátásukhoz szükséges élelmiszerkészletek előteremtését. A nemesi felkelés azonban megbízhatatlanul működött, mivel a legtöbben kérvényezték a fejedelemnél különböző okokra hivatkozva a katonáskodás alóli felmentésüket. Eszterházy javasolta is Rákóczinak, hogy az ügymenet felgyorsítása érdekében ezeket a kérvényeket hadd bírálja el ő maga. Elérte, hogy Ferdinánd Zinzendorf, a kuruc fogságba esett egri vár parancsnoka levelet írjon Heisternek, és kérvényezze a nagyszombati csatában foglyul ejtett Fierville kiváltását. A közvetítés azonban nem járhatott sikerrel, mert Fierville 1705 végéig sínylődött a császár fogságában. Eszterházy helytelenítette, hogy Zinzendorft Eperjesen őrizték, mert a körülmények – a helyőrség hiánya, illetve a lakosság vegyes viszonyulása a felkeléshez – szerinte erre nem megfelelőek.³¹²

Eszterházy Antal legmaradandóbb és egyik leghasznosabb javaslatát április 14-én vetette papírra. A külföldön szerzett tapasztaltak alapján azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy a kurucok a külföld tájékoztatására és az ország megvigasztalására rendszeresen jelentessenek meg egy hírlapot. Ő maga már össze is állított egyet, amit a fejedelem engedélyével szeretett volna külföldre juttatni. Ennek az Eszterházy által összeállított újságnak sem a tartalmát, sem pedig a későbbi sorsát nem ismerjük. Azt is javasolta a fejedelemnek, hogy küldjön mellé egy személyt, aki csak az újság szerkesztésével foglalkozna, míg maga „amennyire lehet, abban kooperálodom”.³¹³ Benda Kálmán ezt a kijelentését annak idején úgy értelmezte, hogy Eszterházy elvállalná az újság főszerkesztését.³¹⁴ Leveléből szerkesztői elvei is kitűnnek, miszerint az újságnak nem feltétlenül kell mindig igazat állítania. Az akkori időkben (és a későbbiekben is) ez a

³¹¹ BÁNKÚTI 1980, 20–22.

³¹² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 460V–461R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 8.

³¹³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 460V–461R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 14.

³¹⁴ BENDA 1979, 8–15.

hozzáállítás nem számított egyedülállónak, hiszen a bécsi *Wienerisches Diarium* sem riadt vissza attól, hogy a kurucokról valótlanosságokat állítson. Rákóczi gyorsan magáévá tette Eszterházy elképzelését, és az újság a későbbiekben, ha nem is rendszeresen, de többször is megjelent. Elsődleges feladata a külföld tájékoztatása volt, emiatt latin nyelven jelent meg, rendeltetését sikerült ellátnia, mert amikor megjelent a külföldi udvarokban, akkor szívesen olvasták és többé-kevésbé sikeresen ellensúlyozta a *Wienerisches Diariumot*. Ami az újság szerkesztését illeti azt Rákóczi nem Eszterházyra, hanem Ráday Pálra bízta. Ráday a szabadságharc egyik legműveltebb embere volt, iskoláit Rahón, Losoncon, Selmecbányán és Körmöcbányán végezte, folyékonyan beszélt latinul, németül és franciául is. Emellett kitűnő író volt, a szabadságharc több kiáltványa fűződik a nevéhez, járatos volt a diplomáciában, továbbá a kancellária igazgatójaként közeli munkakapcsolatot ápolt Rákóczival. Ezen tulajdonságai valóban alkalmasabbá tették őt a később *Mercurius Veridicus ex Hungaria* néven ismerté vált újság szerkesztésére, mint az általában a hadakkal, a fejedelmi udvartól távol lévő, ekkor pedig a hadszervezés problémáiban éppen elmerülő Eszterházyt.³¹⁵

A hivatalos kuruc újság feltalálásán kívül, Eszterházy leginkább az ezrede számára szükséges lovak beszerzésével foglalatoskodott. A lovakra szánt pénzt úgy számították ki, hogy darabját 25 forintért fogják beszerezni, de ilyen olcsón sehol sem lehetett lovakat kapni, ezért 30 forintért vette meg az állatokat, hogy legalább azok készen álljanak a május 1-jei mustrára. Az ezredét nem tudta a kívánt számban kiállítani, mert Forgách Simon még nem küldte el Erdélyből az általa ígért német századokat. Korábbi levelei alapján arra lehetett következtetni, hogy az 1704-ben a Dunántúlon, főleg végvári katonákból szervezett ezrede megszűnt, illetve eloszlott, amit ő annak tulajdonított, hogy nem volt az alakulat mellett. Intézkedett, hogy az eredetileg Fierville ezredébe szánt Ráttky György ezredes vegye át az alakulat vezetését Ocskay Sándortól. Bejelentette továbbá az igényét egy mintegy 300 flintából és pisztolyból álló fegyverszállítmányra, amit 10 francia tiszt hozott Lőcsére. A fegyvereket a saját dragonyos- és a többi lovasezred felfegyverzésére kívánta felhasználni. A kuruc fegyverhiány mértékét jól mutatja, hogy Eszterházynek még úgy is szüksége volt erre a szállítmányra, hogy a fegyvereket át kellett volna alakítani a lovasok számára. Sáros vármegye április vége felé megküldte a limitált számú portális hajdút, Eszterházy

³¹⁵ BENDA 1979, 8–15.; FABINYI 2005, 9.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 460V–461R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 14.

azonban nagyon elégedetlen volt velük, mert még a könnyített feladatnak sem tudtak megfelelni. Saját ezredét viszont már elég nagyinak ítélte (annak ellenére, hogy továbbra is várt néhány századot Erdélyből), ezért kérte a fejedelmet, hogy eltartásukról és fizetésükről gondoskodjon. Rákóczi Keczer Sándort bízta meg ezekkel a feladattal, és megküldte Eszterháznak a csapatászlókat is. Eszterházy április 11-én parancsot adott Nógrád vármegyének, hogy minél előbb állítsák ki a személyes felkelőket és a portális katonaságot, aminek a vármegye mindeddig nem tett eleget. Megfenyegette a vármegyét, hogyha nem állítják ki teljes számban a kért katonaságot, akkor faluról, falura járva személyesen fogja összeszedni őket.³¹⁶

Ugyanakkor Eszterházy Károlyi Sándornak írt levelében tovább panaszkodott a vármegyékre, akik a kért katonák kiállítása helyett folyamatosan kifogásokat kerestek. A Károlyival jó viszonyt ápoló Eszterházy azt sem mulasztotta el, hogy megvigasztalja őt újabb dunántúli kudarca miatt. A vigasztalás rá is fért, mivel a fejedelemtől és Bercsényitől épp elég elmarasztalást kapott, míg utóbbi gúnyolódott újabb kudarcán, addig az előbbi két hétig várakoztatta egri táborában, majd pedig a Tiszántúlra helyezte át.³¹⁷

3.3. Kiábrándulás a vármegyékből

Május elején apróbb ügyek kötötték le Eszterházy figyelmét. A fejedelem Günther Jánost, korábbi tokaji sóhivatali ellenőrt és a kassai fegyvertár hadszertárosát nevezte ki a végbeli tüzérség hadbiztosának, valamint tüzérség mellé rendelt fegyvercsináló hadbiztosnak. De probléma adódott abból, hogy Günther meg akarta tartani hadszertárosi hivatalát, amit Eszterházy ellenzett, és helyette Bácsmegyei Ádám alezredes kinevezését támogatta, aki a kassai ágyúöntő műhely vezetője volt. Továbbá kérte Rákóczit, hogy pontosan szedtesse utasítást adjon Günthernek arról, hogy mi a feladata. Mivel a hadszertárosnak Eszterházy szerint a fegyvertárban kellett volna laknia, ez újabb problémát generált, ugyanis a fegyvertár lakrészét La Motte hadmérnök foglalta le magának. A fejedelem megfogadta Eszterházy tanácsát, és Bácsmegyei Ádámot tette meg hadszertárosnak, míg Güntherről úgy rendelkezett, hogy a pontos utasításokat akkor kapja meg, ha a kért ágyúkat a fejedelemhez szállította. Az

³¹⁶ SÁGVÁRI 2002, 210–211.; SZIRÁCSIK 2005, 145–146. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 460V–461R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 14.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 461R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 17.

³¹⁷ KÁROLYI 1897, 182–184.; KOVÁCS 1988, 77–78.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 330R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. április 23.

akadékoskodó Günther azonban nem lehetett ilyen egyszerűen helyre tenni, egymásra azzal jelent meg Eszterháznál, hogy személyesen akarja felkeresni a fejedelmet. Eszterházy, aki már csak az alkalomra várt, hogy az akadékoskodó tisztvéselőjétől megszabadulhasson, Günther kérését támogatásával együtt juttatta el a fejedelemhez.³¹⁸

Ugyanekkor többen megkeresték Eszterházyt azok közül, akik a kamarától napidíjat kaptak, amíg Kassa a császár kezén volt, és kérelmezték, hogy fizetésüket a kurucok folyósítsák tovább. A kérelmezők között volt egy Kassán élő német orvos, Johannes Baptista Brabant, akinek a szolgálataira a városban nagy szükség volt, ezért Eszterházy az ő kérését szintén pártolva továbbította Rákóczi felé. Rákóczi azonban azzal utasította el a kérést, hogyha majd Kassán feláll az ispotály, akkor az orvos is talál ott alkalmazást.³¹⁹ Rákóczi válaszából megtudjuk azt is, hogy Eszterházy Csáky Istvánhoz hasonlóan igényt nyújtott be Csáky Zsigmond szendei birtokára. A fejedelem 6000 forintot kért tőlük, de hogy melyiküké legyen a birtok, azt rájuk bízta. Mivel Eszterházy korábban arra panaszkodott Károlyinak, hogy az új birtokaiból alig folyik be valamennyi pénz, a fejedelemtől pedig csak 200 forint segítséget kapott, és a birtokai utáni 36 katona kiállítása alól júniusban mentességet kért, nem valószínű, hogy a kért összeget elő tudta volna teremteni.³²⁰

A vármegyék panaszkodtak a fejedelemnek a tolvajok elszaporodásáról és a közbiztonság romlásáról. A fejedelem parancsba is adta Eszterháznak, hogy tegyen rendet, aki az új parancsot teljes értetlenséggel fogadta, ő ugyanis nyugalmat tapasztalt a vármegyékben, a tolvajok elfogását pedig egyébként is a feladatának tekintette. Jó érzékkel mutatott rá a rendszer azon fogyatékoságára, hogy bár a területi hadakat neki kell megszerveznie és a vármegyékkel is ő tartja a kapcsolatot, a vármegyéktől követelt létszámokon nem változtathat, emiatt pedig az erre irányuló panaszokkal is a fejedelemnek kell foglalkoznia, holott ő maga nagyon egyszerűen levehetné ezt a terhet Rákóczi válláról.³²¹

Május 18-án írt levelében szomorú képet festett az addig kiállított hadakról. Bár 26-án már az Eger melletti maklári táborban kellett volna lenniük, ez több okból sem volt megvalósítható. Némely csapat egyszerűen túl messze volt ahhoz, hogy időben

³¹⁸ HECKENAST 2005, 32., 170.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 461V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 5., illetve II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. május 7.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 461V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 6.

³¹⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 461V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 7., illetve II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. május 16.

³²⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 373V–374R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. június 27.; KÁROLYI 1897, 182–187.

³²¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 462R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 15.

odaérjen, továbbá 600 katonát leszámítva, akikből 200 a saját ezredéhez tartozott, nem voltak kellően felszerelve. Véleménye szerint, ha megkapná az Eszterházy Dániel által Bazin, Modor és Szentgyörgy visszafoglalásakor szerzett fegyvereket, abból további 2000 katonát tudna rendesen felfegyverezni, erre azonban kevés esélyt látott. Mindenesetre kért még némi haladékot a fejedelemtől, hogy befejezhessék a munkát. Ekkor jelezte azt is először, hogy amennyiben lehetséges, szívesen elmenne a sereggel ő is.³²²

Néhány nappal később végre néhány jó hírről is beszámolhatott. La Motte vezetése alatt elindította a tüzérséget a fejedelem táborába, és minden egységnek kiadta a parancsot az indulásra, annak ellenére, hogy nagy volt a fegyver- és egyenruha hiány. Az alakulatokat május 25-én Kassa mellett akarta megmustrálni. Már Bremer ezredének gránátos százada is úton volt, Czelder Orbán viszont a parancs ellenére sem küldte el a már készen álló embereit Rákóczi táborába, helyette az egész ezredét együtt tartva akart a fejedelemhez menni. A vármegyék által kiállítandó zsoldosok előteremtésén még dolgozott. Kicsit intrikált Forgách Simon ellen, aki továbbra sem küldte el neki a német századokat, pedig ha azok meg lettek volna, akkor már kész lett volna a dragonyos ezrede is.³²³

Május 25-én Lőcséhez érkezett Czelder Orbán ezrede, és Eszterházy elkezdhette megmustrálni őket, de a többi csapat még mindig nem ért oda. Rákóczi és Bercsényi között lehetett valamiféle félreértés, mert Bercsényi Nyitrára irányította Fierville és Czelder ezredét Eger helyett. Bercsényi június 14-én Szerednél találkozott Czelder ezredével, akkor a következőket mondta róla: „*mintegy hatszáz közlegin, jó formában vadnak, - csakhogy még szabályjok azoknak sincs, flintájok sincs...*”³²⁴ Ami a lovasságot illeti, Eszterházy ezrede már „*completissima*” volt, bár akadtak benne hiányosságok és elküldte ifjabb Barkóczy regimentjét is, bár maga Barkóczy elég gyarlónak mondta őket. A vármegyék által kiállított hadak továbbra is késtek, Eszterházy ezt azzal magyarázta, hogy Bercsényi április 29-i utasítását még csak ekko hirdették ki. Ennek az Ugocsa vármegyéhez szóló példányát ismerjük.³²⁵ Ebből megtudjuk, hogy a vármegyék katonaillesztése a személyes felkelés helyett zsoldosok kiállításával is kiváltható volt, a zsoldosokat pedig az adó arányában kellett kiállítani. Az így kiállított katonákból külön

³²² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 462V–463R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 18.

³²³ SÁGVÁRI 2002, 211.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 462V–463R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 20.

³²⁴ AR I/IV. 572.

³²⁵ BÁNKÚTI 1976, 164–167.

ezredeket szerettek volna szervezni, jelen esetben az egyik ilyen ezredet Ugocsa, Szabolcs, Szatmár és Bereg megye katonasága adta volna ki. Az ezred tíz századból állt, ebből egyet adott Ugocsa vármegye, egy században pedig nyolcvan katonával számoltak. Gömör, Abaúj és Torna vármegyéknek közösen szintén egy ezredet kellett kiállítaniuk, ennek vezetője Andrassy György lett, akinek – Bercsényi parancsa értelmében – a szervezésből is ki kellett vennie a részét. Sennyey Pongrác lett a Zemplén, Ung és a végül ide kerülő Bereg vármegye, Szemere László Sáros és Szepes, Géczy Zsigmond Zólyom, Nógrád, Kishont és Rimaszombat, míg Szentmarjay Zsigmond Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bihar és Arad vármegye gyalogezredének a parancsnoka. Emellett a nemesek által kiállított katonákat szintén ezredbe szervezték. A zsoldosállítás alól még a vármegye tisztségviselői sem vonhatták ki magukat. De maga Eszterházy nem nagyon bízott abban, hogy a reformok javítanának a helyzeten.³²⁶

A fejedelemtől engedélyt kapott, hogy amikor a reguláris ezredék készen állnak, akkor csatlakozzon Bercsényi seregéhez. Ennek nagyon örült, mert leveleiből tisztán érződik, hogy mennyire unta már a vármegyékkel folytatott szélmalomharcot. Nemcsak a vármegyékkel, hanem a katolikus egyház tagjaival, nevezetesen Sigray János szepesi préposttal is vitába keveredett, aki nem volt hajlandó a rá eső két zsoldost kiállítani. A fejedelem parancsára Eszterházy konfiskálta a prépostság javait, magát Sigrayt pedig elfogatta. A fogság hatására a prépost már hajlandónak mutatkozott a kért katonák kiállítására, de csak bizonyos feltételekkel. Mégpedig, az elvett tizedeket adják vissza, a behelyezett protestáns prédikátorokat távolítsák el. Rákóczi erre azt válaszolta, hogy a zsoldosok kiállítása törvény és Sigray ne szabjon neki feltételt, emiatt maradjon fogoly, azonban bántódása ne essék. Eszterházy május 26-i leveléből azt is megtudjuk, hogy nem Sigray volt az egyetlen egyházi ember, aki felemelte a szavát a kurucok ellen.³²⁷

Eperjes bontása is haladt előre, a külső védművek már nem álltak, amikor a terveket félreértő eperjesiek felbujtották a fejedelmet a munkálatok felfüggesztésére. Az eperjesiek azt hitték az összes fal el lesz bontatva, pedig csak a külső védművekről volt szó.³²⁸

Május 20-i levelében Eszterházy arra utalt, hogy az általa szervezett ezredet valaki más fogja megkapni, és ez már az alezredes Noirvall fülébe is eljutott, aki ezek után nem volt hajlandó Eszterházyval együttműködni. Az esetet Ságvári György is

³²⁶ BÁNKÚTI 1976, 164–167.; ESZE 1955, 29., 40–41.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. 33–36. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 26.

³²⁷ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. 33–36. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 26.

³²⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 463R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. május 30.

ismertette a 2002-ben a kuruc hadsereg kezdeti regularizációjáról írt tanulmányában a „mindeközben azonban valami a háttérben is történhetett...” kezdetű mondattal.³²⁹ Ez a „valami” a fejedelem kísérlete volt arra, hogy a márciusban megérkezett francia követet, Des Alleurs márkit bevonja a kuruc hadvezetésbe. A július 7-én a csabai táborban kelt sorai legalábbis erre engednek következtetni, miszerint Eszterházy ezredét „*pro hic et nunc francia generális directiója s inspectiója alá biztuk.*”³³⁰ Úgy tűnik ez volt a fejedelem első próbálkozása arra, hogy Des Alleursból „kuruc tábornokot” faragjon. Mint ismert Des Alleurs részt vett a zsigárdi csatában (1705. november 11.), és állítólag Rákóczi a tábornagyi rangot is felajánlotta neki, amit azonban a francia diplomata udvariasan visszautasított. Rákóczi Eszterházyt azzal nyugtatgatta, hogy mihelyst a haza szüksége úgy kívánja, visszaadja neki az alakulatát, ahogy az később meg is történt.³³¹

Június 7-én Eszterházy számot vetett addigi ténykedésével. A vármegyéknek becslése szerint ekkor még mindig legalább egy, de inkább két hónapra lett volna szükségük a kért csapatok kiállítására. Elsősorban a nemességnek voltak elmaradásai, mivel a legtöbb nemes nem tudta megkülönböztetni a zsoldosállítási és a személyes felkelési kötelezettségét. A vármegyék meg nem tudták eldönteni, hogy a nemesség hány zsoldost állítson ki, a kispapok szerették volna ezt a számot minél kisebbre csökkenteni. Eszterházy véleménye szerint katonai erőt kell majd alkalmazniuk a zsoldosok behajtására. Ami a reguláris ezredeket illeti, Fierville és Czelder Orbán ezredét, némi vármegyei katonasággal már elküldte Bercsényi táborába, 12-én pedig útnak indította az ifj. Barkóczy és Bremer ezredét is. Barkóczy ezrede 950 katonából állt, de ebből csak 800-nak volt lova, míg ruhája alig 300-nak, fegyvere pedig 100 főnek volt. Az ezredét,³³² amit még mindig a sajátjának tekintett, szerette volna maga mellett tartani, ha esetleg katonai erő alkalmazására lenne szüksége. Tájékoztatta a fejedelmet, hogy Eperjes bontásával nem haladt előre. Ismét kérte a Rákóczit, hogy helyezze át őt harctéri szolgálatra, mert teljesen belefásult a vármegyékkel vívott eredménytelen vitákba.³³³

Eszterházy kérése hamarosan meghallgatásra talált, ugyanis még ugyanezen a napon kapta meg a fejedelem levelét, amelyben magához kérte őt. Eszterházy

³²⁹ SÁGVÁRI 2002, 210–211.

³³⁰ OSZK Kt. Fol. Hung 1389/17 342R–V II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. július 5.

³³¹ MÉSZÁROS 2006, 113–114.; OSZK Kt. Fol. Hung 1389/17 342R–V II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. július 5.

³³² Eszterházy ezrede egy október végi fizetési kimutatás szerint kb. 639 emberből állt. MNL OL G28 V.2.e. folio 276–280.

³³³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 463V–464R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. június 7.

Bercsényi utasításának engedelmeskedve még egyszer felszólította a vármegyéket, hogy az eddig ki nem állított zsoldosokat hiánytalanul pótolják. Majd 12-én már Egerben volt, ahol a fejedelemmel is találkozott. A lovagias Rákóczi érdeklődött Eszterházyról, majd Eszterházyt Bercsényi hadseregéhez utasította. Eszterházy azonban nem sietett a főgenerálissal egyesülni, hanem előtte még megszervezett egy találkozót balogi birtokukon a feleségével június 15-én.³³⁴

3.4. A nyári hadjárat

Mire a kuruc hadsereg felkészült a nyári hadjáratára, addigra Rákóczi tervei is kikristályosodtak. Forgách Simon eredményesen hadakozott Erdélyben, aminek következtében az ottani császári-királyi hadsereg Brassó, Szeben, Fogaras és Déva városába szorult vissza és jelentése szerint Szeben „*nem tarthatja magát új esztendő napig. Ha pedig Szeben oda lesz per se hajol Brassó, Fogaras és Déva*”³³⁵ is. Rákóczi, miután hátát biztosítottak vélte, ismét személyesen készült a Dunántúl meghódítására. A kömlödi hídfőnél jelentős haderőt vont össze, de ennek ellenére a császári-királyiaknak sikerült felszámolniuk a kuruc állásokat, ami a fejedelmet a Dunántúllal kapcsolatos tervei megváltoztatására kényszerítette. Az erdélyi had szorongatott helyzete nem kerülte el az Udvari Haditanács figyelmét sem, akik gondoskodni szerettek volna a megsegítésükről. A május 5-én elhunyt I. Lipót császárt és királyt a hatalomban fia, I. József (1705–1711) követte, aki Louis Herbeville tábornagy személyében új főparancsnokot nevezett ki. Herbeville számára két feladatot jelölt ki a Haditanács. Először mentse fel a blokád alatt tartott Lipótvárat, majd vonuljon Erdélybe és egyesüljön az erdélyi hadsereg parancsnokával Rabutinnal. Rákóczi pedig úgy döntött, hogy mindenképpen megakadályozza Lipótvár felmentését, ezért seregével a Vág vidékére vonult.³³⁶

Eszterházy, miután találkozott a feleségével június 22-én az esti órákban érkezett meg Szeredre, Bercsényi táborába. A következő parancsokat kapta Bercsényitől: ha az ellenség Mátyusföldre, azaz a Kis-Kárpátok és a Vág közötti síkságra menne, akkor vissza kellett vonulnia, ha azonban Érsekújvár ellen menne Herbeville, akkor Pozsony ellen kellett diverziós hadműveletet végrehajtania. Eszterházy ezekben a napokban tovább ment nyugat felé és a Nagyszombattól délre fekvő Majtényből küldte a

³³⁴ SZABÓ 1940, 126–128.; SZIRÁCSIK 2005, 155–156.

³³⁵ RITTLING 2013, 214.

³³⁶ HECKENAST 1985, 353–355.; RITTLING 2013, 214.

jelentéseit Bercsényinek. Feleségének írt leveleiben továbbra is reménykedett abban, hogy a felek hamarosan fegyverszünetet köthetnek egymással, ezen reményében csatlakozni kényszerült, sőt július 5-én Bercsényitől azt a feladatot kapta, hogy vegye be a már kiéheztetett Szomolány várát, majd Ocskayval egyesülve portyázzon az örökös tartományokban. Így aztán 8-án 8000³³⁷ emberrel megindult és július 9-én a vár alá érkezett, amelyre még aznap este 17 lövést adott le, és másnap reggel az erősség megadta magát.³³⁸

Bercsényi igencsak meg volt elégedve Eszterházyval, két mozsarat is utána küldött, Eszterházy pedig átkelve a Fehér-hegyeken Holics vára ellen indult. Holics, Szomolányhoz hasonlóan nem számított a fontos erősségek közé, Eszterházy is csak azért vesződött az elfoglalásával, mert az őt Ausztriától és Morvaországtól elválasztó folyók annyira megáradtak, hogy csak nehezen kelhetett volna át rajtuk, míg a gázlókat őrizte az ellenség, így volt ideje a kis vár bevételére. Míg Holics alatt időzött, folytatódott a tavasszal megszervezett dragonyosezrede körüli huzavona is. Az, hogy elvették tőle az ezredet, azért is érintette különösen rosszul, mert mostanra még az előző évben a Dunántúlon megszervezett mezei lovas ezrede is elszlott, a legénysége maradékát pedig a fejedelem parancsa értelmében más alakulatokba helyezték át. Fájdalommal írta a fejedelemnek, hogy ha a dragonyos ezred az ő keze alatt maradhatott volna, akkor talán nem indult volna annyira oszlásnak, mint ahogy Eszterházy hallotta. Ezért újra kérte a fejedelmet, hogyha már vezetni nem vezetheti őket, legalább maradjon a neve alatt a csapat. Noirvall alezredes ellen is szót emelt, mondván, túl keményen bánik a katonákkal, szerinte a kuruc katonával türelmesen kell bánni. Ez azért is érdekes, mert egy évvel korábban még ő is a keményebb fellépés híve volt.³³⁹

Holics elfoglalása után Eszterházy felfogadta az erőd százharminc német védőjét a kuruc hadseregbe, majd elfoglalta a Kopcsány falunál lévő, Morvaországot őrző két sáncot, majd betörve Morvaországba egészen Nikolsburgig sikeres portyát hajtott végre. Saját bevallása szerint 45 falut és várost gyújtott föl, és több mint 4000 tehenet zsákmányolt. Továbbá zsákmányként elhajtotta Lichtenstein herceg ménesét is. A 40 legszebb lovat a fejedelemnek ajándékozta, a feleségének egy szép kocsit küldött, míg a lovak maradékát kótyavetyére bocsátotta a katonák között, hogy akik elvesztették

³³⁷ A 8000 ezres létszámot Eszterházy írta a feleségének, míg Bercsényi szerint 3000 gyalogos és 4000 lovas volt vele. (AR I/IV. 621.)

³³⁸ AR I/IV. 594., 602., 625., 632., 635.; SZABÓ 1940, 127–132.

³³⁹ AR I/IV. 635.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 373V–374R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. június 27.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 229R–230V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1705. július 17.

lovukat a hadművelet során, veszteségüket pótolhassák.³⁴⁰ A következő napokat még a határ közelében, Sasvárnál töltötte, és tovább panaszkodott a fejedelemnek az általa szervezett dragonyos ezred sorsáról, és jelezte, hogy szeretné visszakapni az alakulatot. Rákóczi azzal utasította vissza a kérését, hogy mivel Eszterházy a határhoz közelebb állomásozik, ha az ezredet hozzáküldené, annak idegen legénysége jóval könnyebben szökhetne meg. Ezt pedig a fejedelem szerette volna elkerülni. A rossz hír mellett azonban jót is kapott Rákóczitól, aki meghívta őt az országgyűlésre.³⁴¹ Eszterházy ezt örömmel újságolta el július 26-án a feleségének, és kérte is az asszonyt, hogy a legszebb ékszereit és ruháit hozza magával, mert az ősszel esedékes országgyűlésen más előkelő dámák is jelen lesznek. Az országgyűléstől Eszterházy talán azt is várta, hogy békét kötnek a császárral, feleségének írt leveleiben a békés rendezés lehetőségébe vetett hit visszatérő téma volt.³⁴²

3.5. Vereség a Vág-folyónál

Mialatt Eszterházy portyázott, Rákóczi a Vág vidéken felkészült a Herbeville tábornaggal történő összecsapásra. Úgy döntött, szabályos ütközet helyett megpróbálja csapdába csalni a császári-királyi csapatokat a Vág és a Dudvág kanyarulatai között. Ennek érdekében egyesült Bercsényi seregével, és Eszterházy Antalt is csatlakozásra szólította fel. Herbeville augusztus 3-án indult el 12-13 000 fős seregével, és pont azt az utat választotta, amin a kurucok által felállított csapda várta őt. Valószínűleg azért jött éppen erre, hogy a Kis-Kárpátok felől közeledő Eszterházyt elkerülhesse.³⁴³

A csapda elkészítését a fejedelem francia hadmérnökére, Louis Lemaire-re bízta, aki Galgóctól nem messze, Alsózele és Szilad között, ahol a Vág és a Dudvág a legközelebb van egymáshoz egy erős sáncot emelt, a folyókba pedig kihegyezett karókat vertek le, hogy az ellenség a vízen átkelve se tudja megkerülni a sáncot. A csapdából csupán egyetlen helyen lehetett kijutni, Farkashidánál, de ezt a falut a fejedelem külön megerősíttette egy másik francia mérnökével, Antoine La Motte-al.

³⁴⁰ SZABÓ 1940, 127–129.

³⁴¹ AR I/I. 379.; OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1389/4 folio 231R–V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. július 21.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 430R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. július 26. illetve II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1705. augusztus 5.

³⁴² SZABÓ 1940, 134–135.

³⁴³ FELDZÜGE 1881, 438.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 250–252.; AR III./I. 355.; MARKÓ 1934, 250.; BÁNLAKY 1941, 272–274.

Emellett a fejedelemnek sikerült egy a magyarországi viszonylatban igencsak nagy sereget, mintegy 25 000 katonát a hadműveletre összpontosítania.³⁴⁴

Herbeville augusztus 5-én érkezett meg a csapda bejáratához, ahol táborot vert és a nap hátralévő részében kisebb tüzéségi, illetve az éjszaka folyamán járőrharcot vívott a kurucokkal. Rákóczi, Bercsényi és a többi kuruc tiszt (Eszterházy ekkor még biztosan nem érkezett ide) 5-én este határoztak a haditervről. Két, egyenként 4000 fős lovas csoportot alakítottak, melyek közül az egyiket Bercsényi, a másikat az általa akánlott Géczy Gábor nevű ezredes vezette. Bercsényi feladata a következő volt: a Vág keleti partján északi irányba kellett vonulnia az embereivel, majd a zellei sánctvonalon keresztül visszakanyarodva megtámadni a császáriakat oldalról vagy hátulról. Géczy Gábornak pedig egy nagy kerülőt kellett tennie dél felé, a vágsellyei átkelőn keresztül Galánta irányába, hogy észrevétlenül kövessék a császáriakat, és szorítsák be őket a csapdába.³⁴⁵

Rákóczi hajnalban felkelt, és várta az előző este elküldött lovasait, akik egyenlőre nem mutatkoztak. Mivel az ellenség már készülődött, Bercsényi pedig egy gyors levélben tudatta a fejedelemmel, hogy az éjszakai menete elakadt, és nem tud az ellenség mögé kerülni, ezért Rákóczi, egyetlen megmaradt lovasezredét Buday István vezetésével elküldte, hogy kerüljön az ellenség mögé, és próbálja meg helyettesíteni a továbbra sem mutatkozó Géczy-csoportot. Buday ezt sikeresen végre is hajtotta, míg a császári-királyiak fokozatosan közeledtek a kurucoknak az úton keresztben lévő sáncjaihoz. Eközben a folyókat szegélyező sáncokból a kurucok folyamatos tűz alatt tartották az ellenséget. Déli 12 órakor Herbeville serege elérte az Alsózele és Szilad közötti sáncokat, ami után meggyőződhetett róla, hogy a kurucok teljesen bekerítették.³⁴⁶

Miután Herbeville felderítőket küldött ki, és megállapította, hogy Buday lovascsoportja nem tudja teljesen elzárni a Vág és a Dudvág közötti utat, megfordult és seregével elindult visszafelé. A teljes megmenekülés érdekében a császári-királyi seregnek át kellett kelnie Farkashidánál a Dudvágon. Itt három sáncban La Motte mérnök brigadéros parancsnoksága alatt erős őrség volt. A fejedelem az időközben megérkező Eszterházy Antalt, annak gyalogságával együtt Farkashidára küldte, hogy vegye át a parancsnokságot, és az ellenség átkelését mindenképpen akadályozza meg.

³⁴⁴ BÁNLAKY 1941, 274.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 252.; LEMAIRE 2004, 167.

³⁴⁵ BÁNLAKY 1941, 275–276.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 252–253.; MARKÓ 1934, 254.

³⁴⁶ BÁNLAKY 1941, 276–278.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 253.; MARKÓ, 1934, 255–256.; AR I/IV. 672.

Bercsényi pedig engedélyt kért arra, hogy lovasságával hátba támadhassa a császári királyi csapatokat, és ezáltal jóvá tehesse korábbi hibáját. Rákóczi, aki egy magaslatról szemlélte az eseményeket, jól látta, hogy a németeknek át kell kelniük egy patakon, ami nagy nehézségeket okozott nekik. A fejedelem felismerte, hogy elérkezett a pillanat a támadásra, de Bercsényi a többször megismételt parancsai ellenére sem mozdult. Rákóczihoz ekkor egy futár érkezett Eszterházy üzenetével, hogy a sáncban nem talált elegendő embert az ellenség feltartóztatására, és ezért inkább visszavonul. Ez súlyos hiba volt a tábornok részéről, mert először mindenképpen meg kellett volna keresnie La Motte mérnök brigadérost, hogy tőle a helyzetről pontos képet kaphasson. Eszterházy visszavonulás közben találkozott La Motte-al, akitől megtudta, hogy annak egész gyalogsága a sáncok közelében jól elrejtve, harcra készen áll. Eszterházy ekkor megint jelentést küldött a fejedelemnek, hogy nem tudta, hogy ennyi embere van, és visszamegy, de ekkor már késő volt, Herbeville előőrsei már átkeltek a túlsó partra, Eszterházy és Bercsényi pedig, akik úgy vélték, feladatukat már nem teljesíthetik, visszatértek a fejedelem táborába.³⁴⁷

Ennek a különösen zavaros ügynek a tisztázásában jó támpontot nyújt Lemaire visszaemlékezése. A farkashidai esetről a következőket írta: *„Elhatározták, hogy... Bercsényi tízezer lovas élén átkel a szeredi hídon, a császáriak nyomába szegődik, és mihelyt az átkelőhelyekért vívott csata első lövéseit meghallja, azonnal rájuk csap. De la Motte úr, tüzérségi ezredes nyolc ágyút, háromszáz francia gránátost és egy hajdúezredet vezet harcba; a többi gyalogos csapat élére pedig Ottlik³⁴⁸ úr állt, a fejedelem főudvarmestere, aki régebben is harcolt már a törökök ellen. A lovasság azonnal megindult az átkelő felé. Eszterházy Antal tábornok kapta a megbízást, hogy az egész hadműveletet vezesse, s a Király hadmérnökével és a tüzérségi ezredessel egyetértésben elkészítse a védelem tervét... Az ellenség már közeledett, de sem a gyalogság, sem a lovasság nem mutatkozott. Egyedül Ottlik érkezett meg a fejedelem üzenetével, hogy a tüzérséget meg az ütegeket kísérő csapatokat vissza kell vonni, és új állásokban áthelyezni, s hogy azért nem adott még parancsot a többi csapat előnyomulására... A jelenlévő Eszterházy tábornok azt mondta a hadmérnöknek és a tüzérségi ezredesnek: csak ezerötyszáz emberem van tízezer helyett, Ottlik felel majd a szóbeli parancsért, amelyet a fejedelem nevében adott. Az ellenség túlságosan előrenyomult már, és ilyen kis létszámú csapattal nem is lehet megállítani; meg kell*

³⁴⁷ BÁNLAKY 1941, 278–279.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 254.; MARKÓ 1934, 258–259.

³⁴⁸ Ottlyk György, a fejedelem főudvarmestere. (HECKENAST, 2005, 320.)

*tehát menteni a tüzértséget és azt a kevés embert, aki velünk van.*³⁴⁹ Lemaire szerint tehát a fejedelemtől, vagy legalábbis Ottlyk udvarmestertől érkezett parancs miatt nem állták útját a császári-királyi erőknek, bár azt ő is elismeri, hogy Eszterházy azt hitte, hogy nincs elég embere. Ugyanakkor, ha úgy történt, ahogy Lemaire írja, miszerint ő és La Motte Eszterházyval volt, akkor a másik francia tisztnek fel kellett volna hívnia Eszterházy figyelmét arra, hogy a többi csapat elrejtve ott van a sáncok körül. Ha pedig nem így történt, akkor Eszterházynek feltétlenül tájékozódnia kellett volna, mielőtt ilyen elhamarkodott döntést hoz. Eszterházy igen súlyos mulasztást követett el, mikor rosszul mérte fel a rendelkezésére álló erők számát, ráadásul a nyomás alatt rossz döntést is hozott, ezzel pedig jelentős mértékben hozzájárult a fejedelem tervének romba dőléséhez. Úgy gondolom, nem tévedek nagyot, ha kijelentem, hogy ez volt Eszterházy Antal katonai karrierjének legsúlyosabb melléfogása.³⁵⁰

A császári-királyiak így hát sikeresen kijutottak a csapdából, és gondoskodhattak Lipótvár ellátásáról. Géczy Gábor különítménye, csak 6-án este érkezett meg a helyszínre, késlekedésének okai máig nem kellően tisztázottak. Herbeville két napig pihent Lipótvárnál, majd augusztus 10-én visszaindult a Csallóközbe. Ezalatt a fejedelem tárgyalt Szirmay István gróffal, aki a császár békefeltételeit közvetítette. Ezeket Rákóczi nem fogadta el, de Szirmaytól megtudta, hogy Herbevillenek parancsa van arra, hogy az erdélyi csapatokat fel kell mentenie, ezért Rákóczi elhatározta, hogy ismét szembeszáll az ellenséggel. Ennek megfelelően seregét a Cífer³⁵¹ nevű falu melletti síkságon csatarendbe állította és itt tervezett csatát vívni az ellenséggel. Augusztus 11-én reggel 7 órakor fel is tűntek Herbeville és Pálffy János csapatai, azonban úgy döntöttek nem ütköznek meg a kurucokkal, hanem Vöröskő felé fordulva letértek az útról a Kis-Kárpátok felé, hogy a kuruc hadsereget kikerüljék.³⁵²

Rákóczi úgy gondolta, hogy ezzel el is érte a célját, és szeretne volna végiggondolni a következő lépéseket. Míg a fejedelem gondolkodott, alvezérei cselekedtek. Ocskay László felkereste Eszterházy Antalt, és meggyőzte őt arról, hogy hiba lenne hagyniuk az ellenséget elvonulni, a katonák harcra készek, itt a remek alkalom, hogy megismételjék az előző évi szomolányi győzelmet. Együtt felkeresték Bercsényit, és őt is meggyőzték, majd Ebeczky Istvánnal kiegészülve a fejedelemhez

³⁴⁹ LEMAIRE 2004, 173.

³⁵⁰ LEMAIRE 2004, 173.

³⁵¹ Község Nagyszombattól 10 km-re DK-re.

³⁵² BÁNLAKY 1941, 285–286.; FELDZÜGE 1881, 438.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 255–256.; MARKÓ 1934, 261–265.

mentek.³⁵³ Rákóczi ezt így írta le az emlékirataiban: „*Ez a beszéd, bevallom, türelmetlenné tett, de akármilyen fiatal voltam is, erőt vettem magamon és hidegvérűen megmondtam nekik, hogy türelmetlenségük és nyugtalanságuk nagy kárunkra lehet, hogy a vidék tele van vízmosságokkal, hogy sok időre lesz szükségünk, míg csatarendbe állunk, hogy minden szabdalt vidék hátrányos az olyan seregek, amely számbelileg fölényben van, s különösen ha lovasságával van fölényben, hogy csak úgy tudjuk legyőzni a németeket ha bekerítjük őket; hogy most tudjuk, hol vagyunk, de nem tudom, milyen vidékre kerülnénk előnyomulás közben...*”³⁵⁴ Bár a történetírásunk inkább elítélően nyilatkozik a fellépésükről, úgy vélem az alvezérek elképzelése alapján véve nem volt hibás, viszont a szomolányihoz képest megváltozott körülményeket – az ellenség nagyobb létszámát, a nagyobb kuruc sereg irányítása okozta problémákat – nem vették figyelembe.

A fejedelemnek csak alvezérei első próbálkozását sikerült leszerelnie, másodszor már hagyta magát meggyőzni, és a kuruc sereg csatarendjét megtartva az ellenség után indult. Nagyjából 12 óra lehetett, amikor Pudmeric közelébe értek, és Rákóczi megszemlélte a későbbi csatateret, ami a járhatatlan domboldalak és az erdővel tarkított völgy miatt nem volt alkalmas a lovas harcra, ezért úgy döntött, hogy védekező harcot fog vívni Herbeville tábornaggal. A kuruc sereg a következőképpen állt csatásorba: az első vonalat a gyalogság alkotta, és a falu nyugati szegélye felett helyezkedtek el; a Pudmeric feletti lejtőn állították fel a tüzérségüket; a lovasság a második vonalba került, nagyjából 1 km-re a gyalogság mögé, valamivel a dombtető alá. A sereg jobb szárnyát Bercsényi, a balszárnyat Eszterházy Antal vezette. A császári-király hadsereg az ellenkező irányból közelített Pudmerichez. Ocskay, Bercsényi és Eszterházy pedig újra felkereste a fejedelmet, és azt javasolták, hogy ellenséges támadás esetén három oldalról hajtsanak végre ellentámadást. Ennek megfelelően egy gyalogos csoportot előretoltak a balszárnyon, egy lovas csoportot pedig a jobbszárnyon.³⁵⁵

A császári-királyiak azonban visszahúzódtak a kurucokkal szemközti dombok mögé, majd elkezdték kikerülni a kuruc állásokat, akik azonban ebből semmit sem láttak, hiába teltek-múltak eseménytelenül a délutáni órák, a kurucok azt hitték, hogy az ellenség a domb mögött támadásra készül. Rákóczi még a lovasságot is visszarendelte a domb mögé, hogy az ellenség tüzérségétől biztonságban legyen. Eközben az ellenség

³⁵³ BÁNLAKY 1941, 286.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 256.; MARKÓ 1934, 266.

³⁵⁴ AR III/I. 359.

³⁵⁵ BÁNLAKY 1941, 287–288.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 257.; MARKÓ 1934, 272–274.

már túlhaladt a kuruc balszárnyon és éppen táborveréshez készült, amikor felfedezték, hogy sokkal közelebb vannak a kurucokhoz, mint gondolták. Herbeville a kurucokkal szemközti dombon hátrahagyott egy lovas osztagot, ami észrevette a kuruc jobbszárny előreküldött lovasságának visszahúzódását, és az üldözésére indult, de a kuruc ágyúk visszaűzték őket a kiindulási helyükre. Ezt meghallotta Pálffy János, aki meggyőzte Herbevillet, hogy támadják meg a kurucokat.³⁵⁶

A támadást a kuruc gyalogság balszárnya ellen hajtották végre és elfoglalták a pudmerici malmot. A kuruc tüzéség azonban ledöntötte a malmot, majd a gyalogság ellentámadása kiűzte a császári-királyiakat. A következő császári-királyi gyalogostámadás azonban visszaszorította a kurucokat a faluba. Ezt látva néhány kuruc lovas osztag, akik a gyalogság mögötti dombtetőn maradtak, a gyalogság segítségére akart sietni, de a lóval alig járható úton támadásuk szétszakadozott, és anélkül, hogy érdemi segítséget nyújthattak volna a gyalogságnak, csak tovább növelték a faluban tomboló zűrzavart. Nagyjából fél hét körül a császári-királyi lovasság, Hannover és La Tour vértés ezredei oldalba támadták a faluban küzdő kuruc sereget, ami eldöntötte a csata sorsát. Eszterházy lovassága még beavatkozhatott volna a harcba, azonban a szél által feléjük fújt porból tévesen egy ellenük irányuló ellenséges támadásra következtettek, ezért visszavonultak. Bercsényi hasonlóan cselekedett. Bercsényi nem volt jó hadvezér, Eszterházy pedig jóindulattal is csak egy gyengén közepes hadvezér volt, de ezen a héten már másodszor sikerült csúnyán alulmúlniuk magukat. Rákóczi, Eszterházy lovasságát még megállította, hogy a futókat visszafordítsák, de a menekülést nem sikerült megakadályozni. Ezzel a kuruc sereg elszenvedte harmadik vereségét nyílt csatában. A vereség oka a kurucokra kedvezőtlen terep és a császári-királyiak sikeres oldaltámadása volt. A veszteségek egyik oldalon sem voltak jelentősek, a kurucok halottakban és sebesültekben 200, a császári-királyiak 300 katonát vesztek.³⁵⁷

A csata utáni egyik esemény jól rávilágított a kuruc hadsereg morális válságára, ami miatt Eszterházy Antal szót is emelt a fejedelemnél. Két dunántúli katonának, név szerint Jona Jánosnak és Madocsáni Imrének az ingóságait szállító szekerét a vágdudvági kelepce negatív hőse, Géczy Gábor és katonái kifosztották.³⁵⁸

³⁵⁶ BÁNLAKY 1941, 288–289.; FELDZÜGE 1881, 439.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 258.; MARKÓ, 1934, 274., 276.; PÁLFFY 1986, 422–423.

³⁵⁷ AR II/II. 188–189.; BÁNLAKY 1941, 293–295.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 258–259.; MARKÓ 1934, 284–287.

³⁵⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 233R-V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. augusztus 16.

A fejedelem a vereség után Érsekújvárra küldte Eszterházyt, hogy innen szervezze meg Vág folyó vonalának a biztosítását. Eszterházy a fejedelem parancsának megfelelően intézkedett is, hogy egy hadmérnök erősítse meg a folyó átkelőinek a védelmét, továbbá Eszterházy egyetértett abban a fejedelemmel, hogy a vár őrőségét meg kell erősíteni, mert az őrőség „*tudatlan népből áll.*”³⁵⁹

3.6. A szécsényi országgyűlés

Augusztus 31-én Eszterházy elindult az országgyűlésre, a fejedelem seregét is neki kellett vezetnie. Útja Verebélyen át Feketekelecsényen, Hídvégen, Érsekvadkerten és Nógrádkövesden keresztül vezetett Szécsénybe. Az utazás nem telt eseménytelenül. A késmárkiak helyett korábban befizetett az államkasszába 3000 forint ezüstpénzt, amitt rézpénzben kapott vissza, és szerette volna elérni, hogy ehelyett ezüstben kapja meg a pénzét, vagy más módon kártalanítsák őt. A seregében lévő tatár katonák pedig fosztogatták az út menti falvakat, és a felelősségre vonásnak is megkíséreltek ellenállni Eszterházy közülük kettőt azonnal kivégeztetett, de Rákóczi engedélyezte, hogy szükség esetén megtizedelje a tatárokat. Útközben pedig szemmel kellett tartania az Erdély felé menetelő Herbeville-t is. Ilyen előzmények után érkezett meg az országgyűlésre szeptember 16-17-e körül.³⁶⁰

A szécsényi országgyűlés résztvevői azzal a jogi problémával voltak kénytelenek szembenézni, hogy gyűlésüket nem tekinthették országgyűlésnek, mivel Rákóczi nem volt sem király, sem nádor, márpedig országgyűlést csak ők hívhattak össze, továbbá a főbb méltóságviselők (mint a nádor, az országbíró, a horvát bán stb...) is hiányoztak. Bercsényi javaslatára ezt a problémát úgy hidalták át, hogy lengyel mintára az ország rendjei szövetségre léptek egymással, és konföderációt alakítottak. A konföderáció megalakulásáról egy bizottság tájékoztatta Rákóczit, aminek Eszterházy Antal is tagja volt. A következő napon, szeptember 19-én pedig fel is esküdtek a konföderációra. A mágnások közül Eszterházy harmadikként tette le esküjét Bercsényi és Forgách után. A konföderáció vezérének Rákóczit választották, tisztségébe pedig szeptember 20-án iktatták be. Az ünnepség tetőpontján Rákóczi esküt tett a

³⁵⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 235R–236V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. augusztus 18.

³⁶⁰ AR I/I. 402–405., 408–411.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 342V–343R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. augusztus 31.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 464V; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 237R–V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 5.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 239R–241V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 6.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 242R–243V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 10.

konföderációra és a nemesi szabadságok megvédésére, ezután pedig Bercsényi, Forgách, Eszterházy Antal és Csáky István tábornokok székestől a magasba emelték Rákóczit. Érdeemes vetni egy pillantást erre a társaságra. Azt már R. Várkonyi Ágnes is megállapította a Rákócziról írt életrajzi könyvében, hogy Rákóczit, aki jobbágyok élén kezdte a harcot, majd a köznemesekre támaszkodva építette három éven át a kuruc államot, főnemesek emelték a magasba.³⁶¹ Ha vetünk rájuk még egy pillantást látjuk azt is, hogy mindhárman Bercsényi közelebbi-távolabbi rokonai voltak: Csáky István gróf Bercsényi sógora,³⁶² Forgách Simon pedig Bercsényi unokatestvére volt, míg Eszterházy Antal³⁶³ első házassága révén tartozott Bercsényi tágabb rokonságához.

Eszterházynek ez volt az utolsó cselekedete az országgyűlésen, mivel még aznap délután távoznia kellett Szécsényből, tudni illik a császári-királyi hadsereg átkelt a Dunán és Pestről folytatta az útját a Duna-Tisza között keresztül Erdély felé.³⁶⁴ Láthatjuk, hogy Eszterházy csak rövid ideig volt jelen az országgyűlésen, ez alatt az idő alatt betöltött szerepe azonban arról tanúskodik, hogy bár annak idején utolsók között csatlakozott a felkeléshez, azonban alig több mint egy év alatt a kuruc elit élvonalába küzdötte magát, a szabadságharc irányítói közül a legfontosabbak között foglalt helyet, csak Rákóczi és Bercsényi előzte őt meg, egyenrangú személy volt Forgách Simonnal és a távollévő Károlyi Sándorral. A fejedelem beiktatási ceremóniáján elfoglalt előkelő pozíciója pedig arra enged következtetni, hogy Rákóczi nem neheztelt rá a Vág-vidéken elkövetett hibái miatt.

Szintén ezt támasztja alá az is, hogy szeptember 25-én, amikor több napi egyeztetés után megválasztották Rákóczi tanácsadó testületének, a szenátusnak a tagjait, akik közé Eszterházy Antal is bekerült, mégpedig hatodikként. Szenátori megbízásához évi 1000 forint jövedelem is társult. A szenátus egyébként a legtöbb kérdésben a döntés jogát meghagyta a fejedelemnek. Ami az országgyűlés eredményeit illeti, Rákóczi vallásszabadságot hirdetett, amit a katolikusok egy része sérelmezett, de a többség megnyugvással fogadta. Az országgyűlés alatt az erőviszonyok is eltolódtak. Az irányítás a Rákóczit támogató köznemesek kezéből, a Bercsényi vezette főnemesi tábor kezébe került. Az országgyűlés több komolyabb döntéstől is elzárkózott. Nem szakítottak a Habsburg-házzal, de nem ismerték el I. József királyságát sem. Az

³⁶¹ CSÉCSI 2004, 135–137.; GEBEI 2009, 53–56.; Szécsényi 1866, 427.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 270.

³⁶² Vö. HECKENAST 2005, 57–58 és 93–94.

³⁶³ Csécsi János naplója szerint csak Bercsényi és Eszterházy emelték a magasba a fejedelmet. (CSÉCSI 2004, 137.)

³⁶⁴ CSÉCSI 2004, 137–138.

országot nem nyilvánították függetlennek, de megalkották a konföderációt. A szabadságharc vezetésében a főnemesek befolyásának megerősödését leszámítva nem történt nagyobb változás, de az addigi viszonyokat szabályozott keretek közé terelte. Akik egyszer már fegyvert fogtak a szabadságharcban, azokat törvény kötelezte, hogy 1 hónapon belül térjenek vissza a seregbe.³⁶⁵

3.7. Család vagy kötelesség?

Rákóczi a Herbeville megfigyelésére küldött Eszterházytól a következőket várta: amennyiben Herbeville Ceglédet és Nagykőröst elhagyva Kecskemét felé menne tovább, akkor Eszterháznak Szolnokhoz kell vonulnia, ott Károlyival egyesülnie, majd Debrecenen át Váradhoz vonulni. Mielőtt ezt a parancsot kézhez kaphatta volna, katonái a német Cusani vértés ezred egyik zászlótartóját vezették elé. A német át akart állni a kurucokhoz, és elárulta, hogy Herbeville nagyjából 15 000 fős sereget irányít, a célja pedig Erdély. Eszterházy továbbküldte Rákóczihoz a katonát, a fejedelem pedig örült, hogy már biztos lehet az ellenség szándékában. A német katonát azonban nem vette be a hadseregbe, mivel „szovaiban is igen tétovázó, oly hirtelen érdeemesnek nem látjuk.”³⁶⁶ A zászlótartó leginkább azért lehetett tétovázó, mert néhány nappal korábban, annak ellenére rabolták őt ki Károlyi katonái, hogy kurucnak szeretett volna állni. Eszterházy arra is bízta Rákóczit, hogy siessen Erdélybe, mert Forgách Simon nem fogja tudni a rábízott feladatokat időben elvégezni, és feltétlenül vigyen magával magyarországi katonaságot is. Utóbbi tanácsot végül megfogadta a fejedelem, előbbit nem.³⁶⁷

Két nappal később Rákóczi úgy módosította korábbi parancsát, hogyha a németek Kecskemét felé mennek, akkor Eszterházy Szolnokhoz menjen, ha pedig Szolnokhoz megy Herbeville, akkor Tokaj felé menjen. Eszterházy még aggodalmaskodott amiatt, hogy a táborában lévő német tisztek La Motte mérnöknel gyűléseket tartanak, azonban Rákóczi biztosította az időközben Ecsédre vonuló Eszterházyt La Motte megbízhatósága felől.³⁶⁸ Eszterházy helyzetéről Károlyit is tájékoztatta, de a báró felől sokáig nem kapott újabb hírt, így egészen október 5-ig Ecséden rostokolt, és nem sokat tudott Herbeville hollétéről. A bizonytalanságbán

³⁶⁵ HECKENAST 1985, 356.; CSÉCSI 2004, 141.; GEBEI 2009, 59.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 272–273.

³⁶⁶ AR I/I. 421.

³⁶⁷ AR I/I. 419–421; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 275–276.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 44–45. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 23.

³⁶⁸ AR I/I. 422.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/4 folio 246R–247V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 25.

Rákóczi is inkább várakozásra intette őt. Ami az Eszterházy keze alatt csoportosuló sereg létszámát illeti, 5000 lovasa³⁶⁹ és 6-7000 gyalogos katonája volt, tüzérsséggel együtt.³⁷⁰

Bár az információhiány mozdulatlanságra kényszerítette Eszterházyt, ez nem jelentette azt, hogy tétlenkedett. Bottyán hadát, melynek feladata Herbeville seregének nyugtalanítása volt, saját lovasságával erősítette meg, míg gondoskodott arról, hogy Szolnok várát lássák el élelmiszerrel, bár úgy tudta a vár nem elég erős ahhoz, hogy adott esetben meg lehessen védeni.³⁷¹ Október 5-én elszánta magát a továbbvonulásra, bár Szolnokhoz kellett volna mennie, úgy vélte, ha az ellenség Csongrádnál kelne át a Tiszán, akkor azzal már behozhatatlan előnyre tenne szert. A fejedelem ezért inkább Tiszacsege felé irányította Eszterházyt. A seregét 4500 főre becsülte, melyet az Esze Tamás, Révay Gáspár, Andrassy Miklós, Géczy Zsigmond és Domokos Ferenc vezetett gyalogezredek alkottak. A fejedelem azt is elvárta Eszterházytól, hogy Váradnál mindenképpen előzze meg a németeket. Eszterházy aggodalma végül alaptalannak bizonyult, mert október 9-én Herbeville, Károlyitól és Bottyántól nem zavartatva, Szegednél kelt át a Tiszán.³⁷²

Eszterházy Debrecenbe tartó útjának források hiányában csak az elejét és a végét tudjuk rekonstruálni. Október 6-án Nagyfügeden,³⁷³ 7.³⁷⁴ és 9.³⁷⁵ között pedig Átányánál táborozott, innen valószínűleg Poroszló felé ment tovább, majd Tiszacsegénél átkelt a Tiszán, és október 16-án megérkezett először Balmazújvárosba,³⁷⁶ majd onnan Debrecenbe.³⁷⁷ Leveleiből csak annyi derül ki, hogy ellátmánnyal bőségesen rendelkezett, mert még a Tiszántúlra átkelő Herbeville-t megfigyelés alatt tartó

³⁶⁹ Eszterházy szeptember 21-én és 22-én is tájékoztatja Károlyit az erőiről 21-én 3000 lovasról, másnap már 5000-ról írt, de nem említette, hogy erősítést kapott volna.

³⁷⁰ AR I/I. 424.; KÁROLYI 1897, 295–296.; P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. szept. Fasc. 2. B. 7. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. szeptember 22.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 60. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. szeptember 27.

³⁷¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 378R–V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 1.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 46–47. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 3.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 378V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 4.

³⁷² AR I/I. 428–430.; HECKENAST 1984, 356.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 342V–343R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 5.

³⁷³ MNL OL P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. okt. Fasc. 1. A. 30. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. október 6.

³⁷⁴ MNL OL P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. okt. Fasc. 1. A. 31. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. október 7.

³⁷⁵ MNL OL P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. okt. Fasc. 1. A. 32. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. október 9.

³⁷⁶ MNL OL P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. máj. Fasc. 1. A. 16. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. október 16.

³⁷⁷ MNL OL P 396 – 1. sorozat. Ser. I. registrata - 1705. okt. Fasc. 1. A. 33. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1705. október 16.

Károlyinak is felajánlotta, hogy küld neki. Mivel az országnak ezt a részét nem ismerte, kérte Károlyit, hogy fokozatosan tájékoztassa őt a fejleményekről. A hosszú menetelés alaposan kifárasztotta a gyalogságát, ezért Debrecenben három napig pihentette az embereit. Időközben Rákóczi is felismerte, hogy a császári-királyi hadsereg célja Erdély, és intézkedett a zsidói és karikai szorosok elsáncolásáról. Eszterházy Debrecenbe érve megtudta, hogy a császári-királyi hadsereg már Aradnál jár, és attól tartott, hogy nem érhet az ellenség előtt Erdélybe. Ezen aggodalma azonban nem volt megalapozott. Debrecent és környékét egyébként a lakosság előkelő része elhagyta, a köznép azonban megmaradt szerencséjére így a városban volt elegendő élelem. A fejedelem parancsa értelmében mindent el kellett követnie, hogy az egyszerű emberek is elhagyják a várost, hogy az ellenség ne találhasson benne élelmet. A szegény embereket látva, Eszterházy megsajnálta őket, és a parancsot nem sok kedvel teljesítette.³⁷⁸

A néhány napos pihenő után Eszterházy tovább indult Erdély felé 20. és 23. között Nagylétánál, Margittánál és Dédánál, majd 24–25-én Szilágysomlyónál, 26-án Zilahnál táborozott, és 29-én érkezett meg a karikai szorosba. Margittai táborából előreküldött néhány embert, hogy segítsék a karikai szorosban zajló sáncépítő munkákat. Menetét csak az zavarta meg, hogy táborában sikerült elfogniuk egy kémeket, aki Pálffy Jánosnak dolgozott. Emellett aggódott, hogy a hosszú és kimerítő úton (nagyjából 160 km-t tettek meg 10 nap alatt) a katonák egy része dezertálni fog. Ez végül levelei szerint nem történt meg, bár seregét összesen 3000 főre becsülte, holott a hónap elején még 4500 katonával indult Debrecen felé. A karikai táborba érve a legnagyobb problémája az volt, hogy miután Des Alleurstól az országgyűlés után visszakapta ezredét, most híre járt, hogy Noirvall alezredes, akivel az év korábbi szakaszában már viszályba került, visszatérhet az alakulathoz, amit a fejedelemnél szeretett volna megakadályozni, és helyette a Chassant ezred alezredesét, Rassin grófort szerette volna alkalmazni.³⁷⁹

Bár sem a zsidói, sem a karikai szorosban épített sáncok nem készültek el időre, a kuruc tábor bizakodó volt, hogy Herbeville-t fel tudják tartóztatni, utána pedig a

³⁷⁸ HECKENAST 1984, 356.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 50–51. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 18.

³⁷⁹ HECKENAST 2005, 357.; KÁROLYI 1897, 315., MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 54. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 20.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 56–57. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 22.; MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 58. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 23.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 379R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 24.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 374V Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 25.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/17 folio 379V–380R Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. október 26.

fejedelem ténylegesen is birtokba veheti erdélyi fejedelemségét. Ezt a nézetet oszthatta Eszterházy Antal is, aki még október 23-án kérte feleségét, hogy jöjjön Erdélybe, és Szatmárra elküldte egy tisztjét, hogy elősegítse felesége útját. Azonban valamilyen félreértés történhetett, és Eszterházy né nem Szatmár, hanem Munkács felé ment. Eszterházy ezt november 3-án tudta meg, és megbízottját Nagybányára irányította át. Másnap újabb aggasztó híreket kapott a feleségéről. Az asszony megbetegedett, a mindig túlzó hírek szerint a halálán volt. Eszterházynek választania kellett kötelessége és a felesége között. Úgy gondolom, nem ítélnéjük el azért, mert az utóbbit választotta. Már csak azért sem, mert jelen volt a kuruc táborban a fejedelem mellett Forgách Simon és Des Alleurs márki is, és Eszterházy joggal gondolhatta, hogy hárman bőven elegendőek a sereg irányítására. Így 4-én elbúcsúzott Rákóczitól, és Szatmár felé tartott, ahová másnap meg is érkezett alig egyetlen nap alatt leküzdve a több mint 100 km-es távolságot. A kurucok így Eszterházy nélkül vívták meg és veszítették el a zsigói csatát, bár Eszterházy jelenléte a végkimenetelen aligha változtatható volt. A zsigói vereséggel elveszett Erdély, a fejedelem tekintélye pedig a külföld előtt is súlyos csorbát szenvedett.³⁸⁰

November 30-án Eszterházy még mindig Szatmáron volt, a helyiek panaszkodtak is a katonái ellen, ő pedig mentegette magát a fejedelemnél. A balul sikerült őszi hadjárat után azzal vigasztalódhatott, hogy Bottyán sikeresen visszafoglalta a Dunántúlt, így birtokai újra kuruc kézre kerültek. Az 1705. évben a kurucoknak nem sikerült döntésre vinniük a dolgot, a háború tovább folytatódott. Ami Eszterházy Antalt illeti, az év első felében láthattuk, hogy testhez álló feladatot kapott az új reguláris ezredek megszervezésében. A kuruc hadseregreform sikertelensége rajta kívül álló okok miatt következett be. Úgy vélem, ő mindent megtett az ügy érdekében. A nyári portyázó akciók során is derekasan helytállt, az efféle hadviselésben nagyobb tehetséget mutatott, mint a szabályos harcban, ez kiderült a Vág folyónál és a pudmerici csatában elkövetett hibáiból is. A szécsényi országgyűlés bebizonyította, hogy az ország legbefolyásosabb politikusi közé tartozott, azonban alkatilag nem érdeklődött a politika iránt. Az őszi hadjárat során gyalogságot irányítva a hadvezetés egy új formájában próbálhatta ki magát, és nem vallott szégyent. Személyes élete alakulásával elégedett lehetett az 1705. év végén.³⁸¹

³⁸⁰ KÁROLYI 1897, 320.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 279–282.; SZABÓ 1940, 138–139.

³⁸¹ MNL OL G15 Capsula A2 fasc. folio 64–65. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1705. november 30.

4. Eszterházy szerepvállalása Esztergom ostromaiban

4.1. Ismét Felső-Magyarországon

Az előző év katonai kudarcai arra kényszerítették a kurucokat, hogy tovább folytassák az előző évben megkezdett hadseregreformokat. A fejedelem továbbra is számított Eszterházy munkájára, megfigyelhető, hogy némileg – legalábbis ami a reguláris hadak szervezését illeti – háttérbe szorult az 1706. évet a szűkebben vett Magyarországon töltő Forgách Simon mögött. Rákóczi 1705. december 26-án kelt, Forgáchnak küldött utasításának 8. pontjában Eszterházy feladatait a következőképpen határozta meg: „*A lovas-regimenteknek fogadását és felállítását, maga könnyebbségére nézve is, mind peniglen, hogy hamarább véghez mehessen hazánk szolgálatja, bízva generális Esterházy Antal urra, ki is Lőcsén resideálván, mind a lovaknak megvételét Lengyelország széliben, mind egyéb requisitumokat jobban adurgeálhatja.*”³⁸² Bercsényi azonban a már sok helyen idézett 1706. január 13-i somorjai levelében elég lehangoló jelzőkkel illette a kuruc vezérkart: „*Elnézem magunkot; Forgács rettegő, Antal rekedő, Károli boszorkodó, Barkóczi panaszkodó, Pekri sopánkodó...*”³⁸³ Míg magát úgy jellemzi, hogy „*magam sem vagyok egy ebbel is jobb az Diákné vásznánál!*”³⁸⁴

Eszterházy február 9-én érkezett meg Lőcsére, és a várost nagy zűrzavarban találta, mert az északi háború egy százszokból, oroszokból és lengyelekből álló serege jelent meg Lubló környékén, ami nemcsak a lakosságot rémisztette meg, hanem az itt lévő katonaságot is, de Eszterházynek sikerült lecsillapítania őket. A saját dragonyos ezrede számára szeretne volna elkezdni az egyenruhák gyártását, de a vörös és kék posztó hiánya miatt ezzel nem sokat haladt előre, kérte is a fejedelmet, hogy a nála lévő Keczer Sándor hadbiztosnak és Berthóti Ferencnek, a Sáros és Szepes vármegyei fiskális birtokok előljárójának adjon parancsot a kért anyagok beszerzésére. A hónap végéig valószínűleg Lőcsén maradt, amikor Forgách Simonnal egyeztettek a szervezendő ezredek dolgairól.³⁸⁵

³⁸² BÁNKÚTI 1976, 175., 179.

³⁸³ AR I/V. 10–11.

³⁸⁴ AR I/V. 10–11.; BÁNKÚTI 1976, 175., 179.; SÁGVÁRI 2002, 209., 212.

³⁸⁵ MNL OL G19 II.2.e/A folio 116–117. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. február 9.

Az 1706. évi hadszervezésben újra megjelentek az előző évi problémák. Bár a rábízott ezredeket teljes tehetsége szerint igyekezett – legalábbis saját bevallása szerint – kiállítani, nem tudott mindenkit kellően felszerelni, tehát az ezredek, akárcsak az előző évben egyenlőre foghíjasnak látszottak, és azok is maradtak legalábbis az április 2-i mustra szerint, ahol Eszterházy dragonyosezredében 868 fő volt jelen az előírásban szereplő 1200 helyett, a fegyverekkel való ellátottsága pedig 50-60% körül mozgott.³⁸⁶

Március végén Eszterházy dolgát tovább nehezítette, hogy egy betegség ledöntötte őt a lábáról, feleségéhez írt március 26-i levelének szaggatott és rendetlen írásképeiből is látszik, hogy komoly testi kínok gyötörhették. A helyzeten csak az segített, hogy Forgách Simon elküldte saját orvosát, aki a betegségből sikeresen kigyógyíthatta, mert következő leveleiben nem panaszkodott rosszulletekre, és március 30-án már Lőcsén volt. Itt a sors ismét összehozta őt előző évi haragosával, Noirvallal, akit a fejedelem az év elején alezredesből, ezredessé léptetett elő, és aki Georges Chassant francia brigadéros dragonyosezredének vezénylő ezredese lett. Noirvall szállását Szepes vármegyében jelölték ki, de a vármegye nem adta ki a tiszt számára a neki járó porciót, ezért Eszterházy, feledve a régi haragot, utasította Görgey Jánost, Szepes vármegye alispánját, hogy gondoskodjon a Noirvall grófnak kijáró ezredesi porció kiadásáról, amit majd beleszámítanak a vármegye által viselt terhekbe.³⁸⁷

Rákóczi egyenlőre közel sem volt megelégedve két tábornoka teljesítményével, Forgáchot a kapitulált helyőrségek német katonáinak alkalmazása, Eszterházyt pedig a foghíjas regimentek miatt marasztalta el: „Írtam ugyan Eszterházi Antalra is egy kevésbé pirongatás formában - mellyet, tudom, a szokott panasz közété fog inserálni; [sorolni] de mit tehetek róla, ha magok az okai?”³⁸⁸

Az április 2-i, Lőcsén Léhner Ferenc commissárius által megtartott mustra után egy héttel, Eszterházy jelezte a fejedelemnek, hogy a reguláris hadak – legalábbis a felszerelt részük –, készen állnak az indulásra. Belekeveredett egy vitába is amiben érintett volt Erasmus Ruijter ezredes, illetve néhány francia tiszt, és a fejedelem azzal vádolta Eszterházyt, hogy elfogult lenne Ruijter irányában; Eszterházy biztosította a fejedelmet, hogy szó sincs ilyesmiről.³⁸⁹ Mivel Eszterházy az előző évvel ellentétben ezúttal Forgách Simonnal közösen viselte a reguláris hadsereg megszervezésének

³⁸⁶ MNL OL G19 II.2.e/A folio 191–192. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. március 7.; RITTLING 2012a, 57.; SÁGVÁRI 2002, 214.

³⁸⁷ OLÁH 2012, 356.; SZABÓ 1940, 142–143.

³⁸⁸ AR I/I. 492.

³⁸⁹ MNL OL G19 II.2.e/A folio 281–282. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. április 9.

terheit, más jellegű ügyekkel is tudott foglalkozni. Ilyen volt az is, amikor Lubomirski herceg, szepesi sztarosztja embere Eszterházy szerint „*minden ok nélkül*” lelőtte a fejedelem egyik katonáját. Eszterházy a gyilkos kiadatását kérte a sztarosztától, s kérte Rákóczit is, hogy szintén járjon közben az ügyben. Pártolva továbbította az igen elhanyagolt állapotban lévő dunaveczi³⁹⁰ vár kapitányának, Aczél Jánosnak a kérését a vár rendbe tételére. Amikor egy kereskedő a piacon nem volt hajlandó elfogadni a rézpénzt, Eszterházy csak megdorgálta őt, mivel úgy vélte, hogy már fellépésével is annyira megijesztette a többi kereskedőt, hogy több ilyen probléma nem lesz.³⁹¹ A Ruijter-üggyel összefüggésben a Chassant dragonyosezred tisztjei panaszt tettek Eszterházyra, még hozzá a brigadéros tudta nélkül, amit nemcsak ő, hanem Eszterházy is nehezményezett. Természetesen a hadszervezési ügyeket sem hanyagolta el, és a dragonyosezredekben a lőfegyverek hiányát úgy próbálta orvosolni, hogy a fegyvertelen katonák között kopjákat osztatott szét. A reguláris ezredek tisztjei pedig amiatt panaszkodtak Leopold Wilhelm Kochlatznak, hogy a hadnagyok, kapitányok és őrnagyok fizetése kisebb, mint a mezei ezredekben. Rákóczi megnyugtatta Eszterházyt, hogy intézkedik az ügyben.³⁹²

A feszített tempójú szervezőmunka végül mégis meghozta az eredményét és április 13. és július 24. között fennálló fegyverszünet ideje alatt a reguláris hadtest felszereltsége olyannyira megerősödött, hogy Rákóczi a nagyszombati béketárgyalások során, június végén az érsekújvári mezőn már egy 12 000 fős reguláris és udvari hadakból álló hadtestet mutathatott be a császár békeköveteinek, illetve az angol és holland mediátoroknak.³⁹³

4.2. A Dunántúl és a Rákóczi-szabadságharc

A Dunántúl már a szabadságharc kezdetétől fogva fontos szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc katonai és politikai elképzeléseiben. Mivel a felkelés célja az ország szabadságának helyreállítása volt, ezt a területet is el kellett foglalniuk a kurucoknak. Megszerzése esetén az örökös tartományok ellen indított rajtaütések és portyák számára is kiváló háterszágként szolgált volna. A kurucok a felkelés első éveiben még számoltak a francia hadsereggel való esetleges egyesüléssel, amire ők két lehetőséget láttak. Az

³⁹⁰ A Lengyelország déli részén és Szlovákiában található Dunajec folyó a Visztula jobbparti mellékfolyója. A partján található Nedec (Niedzica) falu mellett, a folyó partján lévő várról van szó.

³⁹¹ MNL OL G19 II.2.e/A folio 294–295. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. április 15.

³⁹² MNL OL G19 II.2.e/A folio 304–305. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. április 17.

³⁹³ OLÁH 2012, 359.

első az volt, hogy a francia–bajor erők nyugatról törnek Bécs irányába, míg Rákóczi katonasága kelet felől támad, és így a császári–királyi hadsereget két tűz közé szorítva a Habsburg Birodalmat békére kényszeríthetik. A másik lehetőség pedig egy esetleges francia partraszállás lett volna az Adriai-tenger partján, de ehhez Rákóczinak nemcsak a Dunántúlt, hanem Horvátországot is meg kellett volna hódítania, amire a kurucoknak igazi lehetőségük a horvát rendek ellenséges magatartása miatt soha nem is adódott. Ahogy láthattuk, céljuk elérése érdekében a felkelők több hadjáratot is indítottak a Dunántúl megszerzésére Károlyi Sándor és Forgách Simon vezetésével, de végül csak az 1705. november–decemberi hadjáratban sikerült Bottyán Jánosnak ezt az országrészt elfoglalnia.³⁹⁴

Míg az ország más részein különösen a nép körében lelkesen fogadták a kurucokat és idővel a nemesség is csatlakozott a felkeléshez, addig a Dunántúlon más volt a helyzet. Az itteni polgárságot és nemességet sokkal szorosabb szálak fűzték az örökös tartományokhoz, mint például a tiszántúliakat, ezért a kurucok megjelenésekor az arisztokrácia jelentős része Ausztriába menekült, és támogatta a császári–királyi hadsereget pénzzel, fegyverekkel vagy akár a mozgalom leverésében való személyes részvétellel is. Aki mégis átállt, az tetteit utólag a kurucok túlerejével magyarázta, illetve azzal, hogy csupán a birtokait szerette volna megvédeni. Bevett gyakorlat volt, hogy a nemesek igazolást kértek a helyi császári–királyi parancsnoktól, hogy csupán kényszerből álltak Rákóczi mellé. A jobbagyság támogatása is kisebb volt, mint máshol, mert a Dunántúlon jóval kevesebb katona állomásozott, mint az ország keleti részén, és az itt élők féltették a kurucoktól a visszafoglaló háború végeztével bekövetkező viszonylagos nyugalmut. Mivel Rákóczinak nem sikerült a délvidéki rákokat maga mellé állítani, ezek az udvarhű katonaelemek portyáikkal folyamatosan zaklatták a Dél-Dunántúl lakosságát és elképzeltetlen kegyetlenkedéseket műveltek, ami szintén nem segítette elő a kurucok ügyét.³⁹⁵

1706. június 28. óta Rákóczi dunántúli csapatainak parancsnoka gróf Eszterházy Antal volt, akit a fejedelem tábornaggyá léptetett elő, továbbá a miskolci szenátusi ülés határozata értelmében a dunántúli főkapitányi címet is birtokolta. Eszterházy erői a fegyverszünet³⁹⁶ végén a következőképpen helyezkedtek el: két gyalogezred és hat

³⁹⁴ HECKENAST 1985, 381.; KOVÁCS 2002, 47.; KÖPECZI 1966, 50–60.; MARKÓ 2003, 24., 27–28., 30.

³⁹⁵ KOVÁCS 2002, 46–47.

³⁹⁶ A nagyszombati béketárgyalások idején életben lévő fegyverszünetről van szó, mely 1706. árpilis 14. - 1706. július 24. között volt érvényben.

lovasezred állomásozott Karvánál,³⁹⁷ a Rábaközt nyolc gyalogezred védelmezte Andrassy István parancsnoksága alatt, a Rábaköz biztosításával és ezen kívül az Ausztria irányába történő portyák és felderítő akciók végrehajtásával Bezerédj Imre brigadéros volt megbízva két lovasezreddel. Stájerország és a Muraköz felé Kisfaludy György és Kisfaludy László biztosított szintén két lovasezreddel, Horvátországot Domonkos Ferenc gyalogezrede tartotta szemmel, továbbá Dunaföldvárnál állomásozott Andrassy Pál két gyalog- és egy lovasezreddel, Pápánál pedig tartalékban állt tizenegy lovasezred Bottyán János parancsnoksága alatt. Ez összesen 35 ezred, azonban a kuruc hadseregben az ezredek feltöltöttsége sosem volt teljes Perjés Géza hadtörténész Esztergom ostromairól írt tanulmányában nagyjából 500 fős egységekkel számolt átlagosan, ettől én sem kívánok eltérni. Így az Eszterházy keze alatt lévő sereg létszámát körülbelül 17 500 fő környékére tehetjük, melynek nagyjából kétharmada lovas katona volt. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ez a sereg a teljes dunántúli megszálló haderő volt, ami nagy területen szétszórva helyezkedett el, ennyi katona egyszerre sosem állt egy helyen Eszterházy rendelkezésére. Jelentéseiben csak kétszer írt saját katonasága létszámáról: szeptember 12-én 2600 katona és hét mozsárágyú alkotta a seregét,³⁹⁸ szeptember 26-án pedig arról panaszkodott a fejedelemnek, hogy bár névleg 4000 katonája van, ez a valóságban alig tesz ki 1000 embert.³⁹⁹ Szintén erre az időszakra vonatkozóan Lemaire hadmérnök az emlékiratában 3-4000 főre becsülte Eszterházy embereinek létszámát. Azonban azzal is számolnunk kell, hogy a kuruc csapatok feltöltöttsége erősen ingadozott, maga Eszterházy is nem egyszer panaszkodott arra, hogy seregéből sokan dezertáltak.⁴⁰⁰

A dunántúli kuruc főparancsnoknak azonban nemcsak az ellenség hadmozdulataira kellett figyelnie, hanem arra is, hogy a kuruc katonaság megszerezze és megtartsa a lakosság szimpátiáját. Ennek egyik legfontosabb eszköze a falvak, vagyis az egyszerű nép számára adott védelem, korbelt latin kifejezéssel élve a *salva guardia* volt. Eszterházy Antal tábori könyvét olvasva szinte minden oldalon találhatunk ilyen és ehhez hasonló bejegyzéseket: „*Nemes Veszprín vármegyében Mező-Lak nevű falura*

³⁹⁷ Bár Szlovákiában található egy Kravany nad Dunajom nevű község, melynek a magyar neve Karva a kurucok nem ezt, hanem a Duna jobb partján található Nyergesújfalu melletti erődöt hívták Karvának.

³⁹⁸ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 28. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 12.

³⁹⁹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 57. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 26.

⁴⁰⁰ AR I/V. 128.; HECKENAST 2005, 133–134.; LEMAIRE 2004, 208.; MÉSZÁROS 2006, 48–51.; PERJÉS 1954, 147–151.

*salagvardia adatott.*⁴⁰¹ Foglalkoznia kellett a lakosságnak a katonák ellen tett panaszaival is, mint például a kuruc katonák által megvert tihanyi barát esetében is, illetve a tihanyi lakosok és a tihanyi apát közötti nézeteltérést is megpróbálta elsimítani.⁴⁰²

4.3. A Pálffy János utáni hajsza

1706. július 24-én lejárt a kuruc és a császári-királyi fél közötti fegyverszünet, és rögtön ezután megindultak a hadműveletek is. Az újdonsült dunántúli főparancsnoknak először Pálffy Jánossal kellett szembenéznie, aki Starhemberg Guido köpcsényi⁴⁰³ táborába igyekezett seregével eljutni. Pálffy eredeti vonulási tervéről keveset tudunk. Légrádból⁴⁰⁴ indult el seregével július utolsó napjaiban, és valószínűleg Sopron felé akart vonulni, a *Feldzüge* szerint legalábbis itt kellett volna Pálffy serege számára élelmiszerraktárakat létesíteni. Feltehetően Körmenden is volt a császári-királyi csapatoknak egy raktára, mert Eszterházy egy későbbi levelében említette, hogy fel akarta azokat gyűjtani. Eszterházy július 29-én értesült róla, hogy Pálffy 3500, főleg horvát és rác határőrökből álló seregével kijött a Muraközből, felgyűjtotta Belatincot,⁴⁰⁵ és észak felé tartott, hogy Starhemberg Guido császári-királyi főparancsnokkal egyesüljön.⁴⁰⁶ Hogy a Belatinc nevű helységet miért gyűjtötták fel a császári-királyi csapatok, csak találgatni tudunk.⁴⁰⁷ Eszterházy leveleiben és tábori könyvében nincs nyoma, hogy kuruc katonaság állomásozott volna ott. Valószínűleg csupán a rác katonák fegyelmetlenségének egy újabb megnyilvánulásáról lehet szó.

Eszterházy Bottyán Jánost küldte Pálffy serege ellen négy lovasezreddel (a két Kisfaludy, Szekeres István és Bottyán saját ezredével) és szekerekre rakott 500 hajdúval, hogy az ellenséget „üsse meg.”⁴⁰⁸ Érdeemes megvizsgálnunk Eszterházy eredeti szándékait. Tudjuk, hogy Pálffy seregét igen gyengének tartotta. Emiatt valószínűsíthetjük, hogy a horvát bánt nem csupán kiszorítani akarta az országból, hanem seregét teljesen fel akarta számolni. Eszterházynek tudnia kellett, hogy a

⁴⁰¹ THALY 1901, 418.

⁴⁰² THALY 1901, 415., 431.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 2–4. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 3.

⁴⁰³ Kittsee, Ausztria.

⁴⁰⁴ Legrad, Horvátország.

⁴⁰⁵ Beltinci, Szlovénia.

⁴⁰⁶ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 8–10. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. július 29.

⁴⁰⁷ FELDZÜGE 1882, 423–424.; PERJÉS 1954, 165.; THALY 1901, 415–416.

⁴⁰⁸ THALY 1901, 416.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 8–10. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. július 29.

szabályos ütközetekben a császári-királyi hadsereg van fölényben, hiszen az előző esztendő nagyobb csatái közül harcolt Koroncónál, Nagyszombatnál és Pudmericnél is. A portyák során és a kisebb összecsapásokban azonban, ahol az egyéni kezdeményezőkézség és a leleményesség jobban tudta befolyásolni az eseményeket, a kurucok a siker reményében vehették fel a harcot az ellenséggel, mint ahogy azt tették a szomolányi és a szentgotthárdi csatában is. Két nappal későbbi intézkedései is azon törekvését látszanak alátámasztani, hogy Pálffy rácaival le akart számolni. Ugyan Szekeres István ezredét a Pálffy ellen küldött csoportosításról leválasztotta és Bezerédj Imréhez irányította át, akinek Ausztriába kellett betörnie, intézkedett, hogy Bottyán Szentgotthárdnál egyesüljön Kisfaludy Lászlóval, azzal a határozott utasítással, hogy további parancsra nem várva, ütközzön meg az ellenséggel.⁴⁰⁹ Ami Szekeres István ezredét illeti, a Bezerédjvel való közös megbízatása csupán átmeneti jellegű lehetett, mert Bezerédj augusztus 2-i levelében már arról tájékoztatja a rábaközi kuruc hadak parancsnokát, Andrássy István bárót, hogy Szekeres Istvánt visszaküldi Eszterházy Antalhoz. Ami a fejedelem véleményét illeti, ő úgy gondolta, hogy elsősorban Esztergom ostromára és az ottani kuruc tábor biztonságára kell koncentrálniuk. Abban az esetben, ha Starhemberg a főerőkkel Esztergom felé indul, akkor haladéktalanul Tatához, illetve Esztergomhoz akarta rendelni Eszterházyt. Az ő szemében tehát a Pálffyval való leszámolás csak másodlagos jelentőségű volt.⁴¹⁰

Ezek után maga Eszterházy is elhagyta Pápa melletti táborát, hogy Pálffy ellen induljon. Augusztus 5-i levelét már Szentgotthárdról írta Rákóczinak. Serege nagyrészt vagy teljes egészében lovasságból állt, mivel a gyalogságot nem merte kivonni a Rábaközéből, félve Starhemberg esetleges támadásától, továbbá mert helyesen mérte fel, hogy a nyári melegben a gyalogság nem lenne képes tartani a lovasság tempóját. Bottyán azonban nem tudott eredményesen fellépni Pálffy ellen, mert a hozzá hasonlóan jó katonai képességekkel megáldott horvát bán úgy manőverezett seregével, hogy a kuruc lovasság nem férhetett hozzá. Ez felbosszantotta Eszterházyt, aki ezért elhatározta, hogy felgyűjtja a császári-királyi csapatok körmendi raktárait.⁴¹¹

Augusztus 7-én Körmendről írt levelében már némileg pontosabb képet festett a fejedelemnek az eseményekről. Bottyán nem tartotta elégségesnek a saját erőit a

⁴⁰⁹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 14–15. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. július. 31.

⁴¹⁰ BÁNKÚTI 2008, 225–226.; FELDZÜGE 1882, 423–424.; PERJÉS 1954, 165.; AR I/IX. 295.; AR I/I. 578.

⁴¹¹ FELDZÜGE 1882, 423–424.; PERJÉS 1954, 165.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 17. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 5.

Pálffyval való megmérettetésre, ezért Eszterházy is Pálffy ellen vonult, Bottyánénál jóval nagyobb seregével. Erre azonban Pálffy „azonnal, a mire ide érkesztem⁴¹² volna, már egész corpussával edgyütt Fölöstöm⁴¹³ felé az kű sziklák és ki monthatatlan hegyek közé vette magát.”⁴¹⁴ Pálffy visszavonulásával megghiúsította a kurucok szándékát. Bottyánnak és Eszterházynak a terep adottságai miatt már nem volt módja Pálffy üldözésére. Az elszalasztott lehetőség miatt a két kuruc tábornok csúnyán összeveszett egymással, de itt adjuk át a szót Eszterházynak: „oly impatienciával [türelmetlenséggel] voltam Bottyán János ellen, hogy majd csak nem kardra költünk.”⁴¹⁵ Viszont kihasználva Pálffy, és a határőrei távollétét Kis Gergelyt portyázni küldte a Muraközbe, abban a reményben, hogy a rác és horvát katonák családjukat féltve feloszlanak és hazamennek. Eszterházy egyébként a rác sereget meglehetősen hasznavehetetlennek tartotta a gyakori szökések és a szegényes fegyverzetük miatt. (Eszterházy szerint a legtöbben csak fejszékkel voltak felfegyverezve.)⁴¹⁶

Eszterházy nem adta fel a Pálffyval való összezapás tervét, és még augusztus 9-i levelében is arról tájékoztatja a fejedelmet, hogy keresi a harc lehetőségét, intézkedéseket tett, hogyha a császári-királyi csapatok Lakompak,⁴¹⁷ vagy Léka⁴¹⁸ felé vonulnának, akkor útjukat elvágghassa, de ha továbbra is a hegyek és erdők között maradnak, akkor erre semmilyen lehetőség nincs. Egy elfogott horvát katonától azt is megtudták, hogy Pálffy Bécsújhelyhez akar vonulni, és onnan menne tovább Starhemberg köpcsényi táborába.⁴¹⁹ Eszterházy igyekezete végül hiábavaló volt, a horvát bán serege kicsúszott a kezei közül, és augusztus 13-án egyesült Starhemberggel. A vállalkozás tehát csak részleges eredményt hozott, bár Pálffynak egy jelentős kerülővel vissza kellett vonulnia Ausztriába, de seregét megsemmisíteni nem tudták. Annyit mindenesetre elértek, hogy a császári-királyi főereg lassabban egyesült és vált akcióképessé, értékes időt nyerve ezzel a fejedelemnek Esztergom ostromához. Pálffy akciójával párhuzamosan Bezerédj több portyát is indított a Sopron környéki ún. línea felderítésére, illetve július 30-án Eszterházy utasította őt, hogy hajtson végre egy

⁴¹² Eszterházy kézírásának gyakran visszatérő eleme, hogy a szóvégi „m” betűket csak rövidítve írja ki.

⁴¹³ Fürstenfeld, Ausztria.

⁴¹⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 18. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 7.

⁴¹⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 19. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 7.

⁴¹⁶ FELDZÜGE 1882, 423–424.; PERJÉS 1954, 165.; MNL OL G15 Capsula fasc. 57. folio 18–20. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 7.

⁴¹⁷ Lackenbach, Ausztria.

⁴¹⁸ Lockenhaus, Ausztria.

⁴¹⁹ MNL OL Capsula C. fasc. 57. folio 21–23. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 9.

nagyobb portyát Ausztriába. Bezerédj egészen Badenig tört előre lovasaival, és augusztus 2-án tért vissza.⁴²⁰

4. 4. A soproni línea elfoglalása

Eszterházy és Bottyán következő közös vállalkozása lényegesen jobban sikerült, mint a Pálffy elleni hajsza. Bezerédj portyáinak köszönhetően a kurucok nagyon pontos képet kaptak a Sopron környéki línea erejéről és a benne lévő csapatokról. Eszterházy elhatározta, hogy egy ponton megkísérli áttörni a líneát. A támadáshoz 4000 lovast és 1000 gyalogost vont össze, bár Bottyán János a támadás másnapján Károlyi Sándorhoz írt levelében csak 3000 támadóról ír, a szakirodalomban az 5000 fő az elfogadott létszám. A különbség oka az lehet, hogy egyes alakulatok hátramaradtak biztosítani az esetleges visszavonulást, és ezeket Bottyán nem számolta a támadók közé.⁴²¹

Ami a védők létszámát illeti, Eszterházy augusztus 18-i levelében nagyjából 2000 főre becsülte őket. Bár ő maga is jelen volt, egy elejtett félmondata arra enged következtetni, hogy magát a támadást, amely reggel 4 és 5 óra között zajlott, inkább Bottyán János és Bezerédj Imre irányította.⁴²² A támadás idejét és helyét is jól megválasztották, hiszen az ellenség tartalékai nem tudtak beavatkozni a harcba, illetve a reggeli eső jelentősen rontotta a látási viszonyokat, ami hozzájárult a meglepetésszerű rajtaütés sikeréhez. A kurucok először a Balfnál⁴²³ lévő *redutot* foglalták el, majd erre támaszkodva sorban a többi, miközben egy lovascsapat megtámadta az ellenség Sopronnál lévő táborát is, és az ott lévő erőket visszakergették a városba. A hat *redutból* a kurucok hármát fegyverrel foglaltak el, míg a másik három őrsége pedig megadta magát. Ezek közül az egyik védőit Bottyán lefegyverezte és Sopronba kísérte, míg a másik kettőét a kurucok fogságba vetették. Ami a veszteségeket illeti, Eszterházy becslései alapján a császári-királyi erők nagyjából 400 embert vesztek, ami kissé túlzónak tűnik, különösen a kurucok veszteségeihez képest, akiknek Eszterházy szerint csupán 19 halottjuk és 20 sebesültjük volt.⁴²⁴ A kurucok veszteségeit Bottyán még kisebbre becsülte, szerinte emberei közül, alig négyen-öten estek csak el.⁴²⁵ Eszterházy három nappal későbbi levelében beszámolt a fejedelemnek arról, hogy a császári-

⁴²⁰ FELDZÜGE 1882, 423–424.; PERJÉS 1954, 166.; THALY 1901, 415–416.

⁴²¹ KÖPECZI–R.VÁRKONYI 2004, 642. FELDZÜGE 1882, 429–430.; PERJÉS 1954, 166.; AR I/IX. 297.; THALY 1901, 423.

⁴²² AR I/IX. 298.

⁴²³ 1985-ig önálló község, ma már Sopron része.

⁴²⁴ AR I/IX. 298–299.

⁴²⁵ AR I/IX. 297.

királyiakat, különösen a rácokat nagyon megrémítette ez az akció. Eszterházy az ütközet után kapával felszerelt parasztokat rendelt a helyszínre, hogy a línéat a lehető legjobban megrongálják, hogy ez az „átjáró” minél tovább nyitva maradjon.⁴²⁶ Botyán fentebb említett levelében azt is megírta, hogy összesen 104 foglyot ejtettek.⁴²⁷ A fogságba esett németeket a fejedelemhez küldték, mert többen közülük át akartak állni a kurucokhoz, a 61 rác foglyot azonban egy kuruc tiszt fia miatti bosszúra hivatkozva felkoncolták.⁴²⁸ A sikert kihasználva Bezerédj augusztus 20-án Bécs körül portyázott, majd szeptember 2-án 2000 emberrel újabb beütést hajtott végre Ausztriában, ezúttal Bécsújhely irányába, de Eszterházy az égetéseket megtiltotta Bezerédjnek, ami miatt a fejedelem később elmarasztalta őt.⁴²⁹ Sopron ostromára a kurucok ezúttal nem vállalkoztak. Ennek nemcsak alacsony létszámuk és tüzérségi eszközeik hiánya készíthette őket, hanem az 1705. december 24. és 1706. január 10. között lezajlott előző ostrom is, amelynek során Botyán kellemetlen tapasztalatokat szerzett Sopron védőinek elszántságáról.⁴³⁰

A sikert a kuruc propaganda is felhasználta. Az előző fejezetben bemutatott *Mercurius Veridicus ex Hungaria* [Magyarországi igazmondó Mercurius], hosszú és részletekbe menő leírásban tájékoztatta az olvasóközönséget a línéa elestéről. A beszámoló meglehetősen pontos képet festett az eseményekről. Leírta, hogy a magyarok meglepetésszerűen támadták meg a *redutok* védőit, akik rövid ideig ellenálltak, majd pedig a kurucok egymás után elfoglalták a sáncokat. Botyán levele és Eszterházy jelentése,⁴³¹ illetve a *Mercurius Veridicus* tudósítása között a fő különbség, hogy az utóbbinál a kurucoknak több támadást kellett intézniük a császári-királyi csapatok ellen, és csak az Eszterházy Antal által vezetett második hullám beérkezése törte meg a védők ellenállását. További különbség, hogy a *Mercurius Veridicus* a támadás kapcsán egy szót sem szólt Bezerédj Imre szerepéről, helyette viszont megemlíti a császári-királyi csapatokat vezető báró Ebergényi László altábornagyot, akiről Eszterházyék jelentései hallgatnak. A beszámoló elhallgatta a rác foglyok lemészárlását, csupán azt emelték ki, hogy a kuruc csapatok sok foglyot ejtettek.⁴³²

⁴²⁶ AR I/IX .299.; MNL OL Capsula C. fasc. 57. folio 24–26. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez, 1706. augusztus 21.

⁴²⁷ AR I/IX. 297.

⁴²⁸ MNL OL Capsula C. fasc. 57. folio 24–26. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez, 1706. augusztus 21. Feltehetőleg Sallér László fiáról van szó, aki Kis Gergely muraközi portyájában vett részt, amely során Eszterházy szerint fogságba esett és a rácok megölték.

⁴²⁹ AR I/I. 606–607.

⁴³⁰ BAGI 2008, 203–206.; BAGI 2009, 294–297.; FELDZÜGE 1882, 429–430.; PERJÉS 1954, 166.

⁴³¹ AR I/IX. 297–299.; MNL OL Capsula C. fasc. 57. folio 24–26. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez, 1706. augusztus 21.

⁴³² BENDA 1979, 99–100.

A kurucok sikeréről a bécsi udvarban működő angol követ, Lord George Stepney is megemlékezett néhány mondat erejéig augusztus 21-én Harley miniszternek írt levelében.⁴³³ Értesülései azonban felületesek és pontatlanok. Bottyánról és Bezerédjéről semmit sem mondott, csak a tények tömör átadására szorítkozott, miszerint Eszterházy bevette a Sopron és a Fertő-tó közötti erődöket, az őrség veszteségeit nagyjából 200 főre becsülte, illetve vélhetően tévedésből oláhokat írt rácok helyett. A rác foglyok kivégzéséről a *Mercurius Veridicus*hoz hasonlóan ő sem írt semmit. Azok alapján, ahogyan erről az esetről írt, a rácok kivégzését vagy nem tartotta fontosnak, vagy pedig egyáltalán nem is tudott róla.⁴³⁴

4.5. Az ellenfél lépéseire várva

Augusztus 24-én Eszterházy Lébényszentmiklóásra vonult, bár ő maga is elismerte, hogy ezzel hibát követett el, mert onnan kevés dolgot tudott elintézni, ráadásul a fejedelem is ellenezte az ötletét. Egy kisebb sikert mégis elkönnyvelhetett, hiszen néhány száz hajdúja elfoglalta az abdai sáncot, ezáltal a táborhelyét is biztonságosabbá tették. Innentől kezdve Eszterházy és a fejedelem az ellenfél lépéseit várta, a követendő stratégia kapcsán pedig Eszterházy nagyon bizonytalan volt. Ezen a napon írt levelében már jól kirajzolódott az a három lehetőség, amelyek közül Rákóczinak és Eszterházyknak el kellett döntenie, hogy melyik szolgálja az adott helyzetben Esztergom elfoglalásának és a Dunántúl megvédésének érdekét. Ezek közül az első, hogy Eszterházy vonuljon előbb Tatához, majd Esztergomhoz és egyesüljön a fejedelem seregével. Maga Rákóczi az egész időszak alatt ezt tartotta a legjobb megoldásnak, hiszen már augusztus 24. óta tudni vélték, hogy Starhemberg Esztergom megsegítésére készül. Második lehetőségként Eszterházy a Rábaköz és a Csallóköz területét megvédve szerette volna Starhemberget feltartóztatni, elsősorban portyázással, mert a nyílt összecsapást nem tartotta lehetségesnek, mivel erre seregének ereje nem volt elegendő. Ezt az ötletet párhuzamosan az Esztergomhoz vonulással is megvalósíthatónak vélte, előbbi esetben Bottyán Jánosnak kellett volna zavarnia az ellenséget. Felhívta a fejedelem figyelmét arra a problémára, miszerint a hagyományos kuruc felderítés, melyet portyákkal hajtottak végre, már nem volt megfelelő. Ezt Eszterházy azzal magyarázta, hogy a katonák nem mentek elég közel az ellenséghez és

⁴³³ A levél augusztus 10-re van datálva, mivel az akkori Nagy-Britanniában még a Julianus-naptárt használták és csak 1752. szeptember 14-én tértek át a Gergely-naptár alkalmazására.

⁴³⁴ AR II/III. 212.

így kevés foglyot ejtettek. További problémát jelentett, hogy a császári-királyi csapatok táborukat szekerekkel erősítették meg, ezzel szemben pedig Eszterházy kénytelen volt elismerni tehetetlenségét. Harmadik lehetőségként felvetette egy nagyobb Ausztria elleni portya lehetőségét. Ezzel Starhemberg figyelmét vonták volna el az esztergomi ostromtól.⁴³⁵ A fejedelem végül úgy dönt, Eszterházy engedélyt kap az ausztriai beütésre, de csak abban az esetben, ha Starhemberg nem a teljes hadseregével próbálja Esztergomot felszabadítani. Ha a császári-királyi fővezér mégis így tenne, akkor Eszterházynek minden erejével Esztergomhoz kell sietnie.⁴³⁶ A fejedelem és Eszterházy levélváltásában később felmerült egy negyedik lehetőség is, miszerint Eszterházy Győr környékén maradva próbálja a dunántúli rendet megtartani, mivel a kuruc generális attól félt, hogy a lakosság (nemesek és jobbágyok egyaránt) labanccá válnának abban az esetben, amint észlelnék a kuruc csapatok meghátrálását.⁴³⁷

Augusztus 25-én írt levelében Eszterházy megismételte ezt a tervet, kiegészítve azzal, hogy Bezerédy Imrét sem tartja alkalmasnak arra, hogy egyedül feleljen egy ekkora terület biztosításáért.⁴³⁸ Az augusztus 29-i levelében figyelmezteti a fejedelmet, hogy a Csallóközben lévő nagymagyarai és püspöki⁴³⁹ sáncot védő Balogh István és Thuróczy János jelentették, hogy hadaik nem elegendőek pozíciójuk megtartására. Eszterházy parancsot kért a fejedelemtől azzal kapcsolatban, hogy az eddigi elképzeléseik közül melyiket hajtsa végre.⁴⁴⁰ Rákóczi ezúttal pontos és jól érthető utasításokkal válaszolt. Megnyugtatta Eszterházyt, hogy ne aggódjon a sáncok védelme miatt, mert az ottaniaknak parancsuk van arra, hogy a császári-királyi csapatok támadása esetén vonuljanak vissza. Ami a teendőket illeti, ha Starhemberg a Csallóközben nyomulna előre, akkor Bezerédj Imre, Kisfaludy László, Kiss Gergely és Somogyi Ádám ezredei portyázzanak Ausztriában. A Rábaközt Czirjáky László és Török István ezredeinek kell megvédenie. Bottyánnak csatlakoznia kell Esztergom ostromához, a dunántúli katonaság nagy részének pedig a Dunához kell visszahúzódnia. Miután az ellenség elhagyta Komáromot, akkor abban az esetben, ha a Duna jobb

⁴³⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 27–28. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 24.

⁴³⁶ AR I/I. 595–596.

⁴³⁷ PERJÉS 1954, 168–169.

⁴³⁸ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 16. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 25.

⁴³⁹ Nagymagyar, Zlaté Klasy, Szlovákia. Pozsonypüspöki Podunajske Biskupice néven ma már Pozsony része.

⁴⁴⁰ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 57. folio 29. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. augusztus 29.

partján vonul Esztergom felé, Bezerédj Imrének hátulról kell portyákkal nyugtalanítani, Eszterháznak pedig előlről. Amennyiben a másik parton vonulna, Eszterháznak át kell kelnie a karvai hídon, mégpedig az ellenséget megelőzve. Amennyiben Starhemberg a Rábaköz ellen fordulna, akkor Eszterháznak Tata mellé kell visszahúzódnia.⁴⁴¹

Szeptember 3-án két levelet is írt a fejedelemnek: az elsőben még arról számolt be, hogy a kapott utasításnak megfelelően előkészületeket tett a Rákóczi sereggel való egyesülésre, valamint figyelmeztette őt, ha az ellenség megszerzi a Csallóközt, akkor annyi ellátmányhoz juthat, amivel hosszabb időre megoldja a serege ellátását.⁴⁴² Az aznapi második, titkos jelekkel ellátott levelében Eszterházy tájékoztatta a fejedelmet, hogy Starhemberg újabb erősítést kapott. Valószínűleg a szeptember 1-jén Bécsbe érkező Wolfskehl dragonyosezredre utalhatott. Eszterházy amiatt is aggódott, hogy az ellenség olyan helyen táborozott, ahol nem tehet ellene semmit. Arra is felhívta Rákóczi figyelmét, hogy a Rábaköz egy ellenséges támadás esetén nem tartható, illetve Bonafous ezredét nem küldené át Forgách seregéhez, mivel a dunai átkelőhelyek túl közel vannak a császári-királyiak táborához, és inkább nem veszélyeztetné az alakulatot.⁴⁴³ Másnap arról tudósított, hogy a császári-királyiak erőiket háromfelé osztva indultak Sopron, Csallóköz és Morvaország felé. Bár a Starhemberg seregének szétválásáról szóló hírek később nem állták meg a helyüket, Eszterházyt annyira megzavarták, hogy újra előhozakodott a Sopron felé, illetve Ausztria irányába indítandó portya tervével, és kérte a fejedelmet, hogy az új fejlemények tükrében küldjön parancsot. Készített egy részletes kimutatást arról, hogy a rendelkezésére álló erőket hogyan szeretné elosztani. Eszerint a fejedelem utasításának megfelelően nyolc ezredet küldene Esztergom alá Bottyán János vezetésével, a Csallóközben csak Somogyi Ferencet hagyná bent, a Rábaközt három ezred védené, ő maga pedig hat ezredet vinne magával az ausztriai rajtaütésekhez, mialatt a csallóközi és rábaközi hadakból tartalékot képezne, amiket szükség esetén szintén a fejedelemhez küldene.⁴⁴⁴ A fejedelem még szeptember 4-én megírta a válaszát: sürgette az Esztergomhoz küldendő erősítést, és azt

⁴⁴¹ PERJÉS 1954, 169.; AR I/I. 601–602.

⁴⁴² MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 2–4. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 3.

⁴⁴³ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 1. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 3.

⁴⁴⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 5–8. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 4.

parancsolta Eszterháznak, hogy az előnytelen harcot kerülve inkább Tata környékén próbálja meg szembeszállni Starhemberggel és ne Győr mellett.⁴⁴⁵

Eszterházy bizonytalankodását részben az okozta, hogy a császári-királyi vezetők szintén határozatlanok voltak Starhemberg seregének felhasználását illetően, a Haditanács ugyanis több alkalommal megváltoztatta a haditervét. Kezdetben azt akarták, hogy Starhemberg Rabutinnel, az erdélyi császári-királyi csapatok parancsnokával együttműködve indítson hadjáratot Felső-Magyarország ellen, majd a két sereg Budánál történő egyesülését tűzték ki célul. Végül azt akarták, hogy Starhemberg foglalja el a Dunántúlt, és mentse fel Esztergomot. Szeptember elejére Starhemberg seregének nagy része már együtt volt, ezért elhatározta, hogy amíg pontos utasítást nem kap, elfoglalja a Csallóközt. Ezzel az volt a célja, hogy gátat szabjon a Morvaország irányába történő kuruc portyáknak. Ehhez először a nagymagyarai sáncokat kellett elfoglalnia, amiket Winkler Vilhelm ezrede tartott. A sáncok elfoglalását Pálffy lovassága hajtotta végre, a horvát bán jelentése szerint különösen a Wolfskehl-ezred és a Secula-huszárok jeleskedtek a támadásban. A kurucok nem sokáig tudtak ellenállni a császári-királyiak meglepetésszerű akciójának. Pálffy a jelentésében, amit a *Feldzüge* szó szerint idézett, kiemelte, hogy lovas alakulatai gyalog hajtották végre a támadást, és így is különösen jól harcoltak. A kurucok közül sokan megadták magukat, de a rácok nekik sem kegyelmeztek, maga Winkler ezredes is sebesülten esett a császári-királyi csapatok fogságába. A hírre a püspöki sáncot védő kurucok a korábbi parancsnak megfelelően visszahúzódtak, és csatlakoztak Eszterházyhoz, aki Kapuvárra küldte őket. Starhemberg 8-án végre határozott parancsot kapott Bécsből, hogy mentse fel Esztergomot, és szeptember 10-én a lovasság a szárazföldön, a gyalogság pedig a Dunán el is indult Komárom felé. Az ellenség csallóközi előretörésének hírére Eszterházy is reagált, és 7-én a Győr és Komárom között félúton fekvő Banárhoz vonult. Ebben az időszakban írott leveleiben továbbra is hangot adott azon szándékának, hogy szeretne a Nyugat-Dunántúlon maradni, és Ausztria irányába egy nagyobb betörést végrehajtani.⁴⁴⁶

Eszterházy bizonytalankodásának másik oka az volt, hogy talán nem ismerte fel Esztergom megszerzésének jelentőségét. Ő a hagyományos kuruc felfogásnak

⁴⁴⁵ AR I/I. 605.

⁴⁴⁶ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 9–11. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 6.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 14–15. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 7.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 16–17. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 7.; FELDZÜGE 1882, 431–432.; GOTTRICH 1956, 144.; PERJÉS 1954, 140–142., 169–170.

megfelelően a fennhatósága alá adott terület megvédését és mindenekelőtt az ellenség elleni portyákat tartotta elsődleges fontosságúnak. Rákóczi, aki sokkal jobban átlátta a stratégiai helyzetet, mint Eszterházy, tudta, hogy tábornoka nem ismeri fel az esztergomi átkelő és a vár megtartásának fontosságát, ezért szeptember 7-én, saját tábornokát is félrevezetve sokkal kézzelfoghatóbb indokot adott neki a Tatához vonuláshoz és az Esztergomnál történő csapatösszevonáshoz:⁴⁴⁷ „...ezen várat nem egyéb okbul szállottam vala meg, hogy az ellenséget a lineából kihúzáván, velle megharcolhassunk...”⁴⁴⁸

Rákóczi „csele” csak részben vált be, mert Eszterházy, bár elhagyta Lébényszentmiklóst, terveiről a továbbiakban sem mondott le, és a meddő vita tovább folyt a fejedelem és generálisa között. Szeptember 8-án már újra azzal kezdte ostromolni a fejedelmet, hogy hadd vezessen egy portyát Ausztriába, vagy ha azt nem is, legalább a kisebb dunántúli, még labanc kézen lévő várakat hadd foglalja el, vagy legalább a Rábaközt hadd védhesse meg, hogyha Starhemberg mégsem Esztergom felé menne. Szándéka tehát továbbra is az volt, hogy diverzáns műveletekkel kösse le Starhemberg figyelmét. Azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy maga helyett inkább gróf Forgách Simon csapatait rendelje magához. Eszterházy komolyan aggódhatott a Dunántúlért, ha még a fejedelemmel szemben is ennyire makacskodott.⁴⁴⁹ Szeptember 9-én azzal érvelve javasolta Rákóczinak a sümegi vár megszállását, hogy jelentős hadianyaghoz juthatnak.⁴⁵⁰ A tervet a fejedelem is támogatta, Eszterházy azonban továbbra is Banán vesztegelt. Tartott tőle, hogyha Rabutin is a Dunántúlra jön, akkor őt könnyedén legyőzhetik, de a fejedelem biztosította, hogy Rabutin egyenlőre Szolnoknál van, és nem fogják hagyni, hogy átkeljen a Dunán.⁴⁵¹ Szeptember 12-én már arról írt a fejedelemnek, hogy Starhemberg szárazon és vízen is Komárom felé tart. A kuruc felderítés ekkor jól működött, hiszen Starhemberg 13-án valóban megérkezett a városba. Eszterházy Banán való maradását azzal indokolta a leveleiben, hogy továbbra is félti a Rábaközt. Erre minden oka meg volt, mert Starhemberg parancsot kapott az elfoglalására. Azt azonban nem tudhatták a kurucok, hogy ezt csak Esztergom

⁴⁴⁷ PERJÉS 1954, 145.

⁴⁴⁸ AR I/I. 609.

⁴⁴⁹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 18. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 8.

⁴⁵⁰ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 19–24. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 9.

⁴⁵¹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 25–26. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 10.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 27. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 10.; AR I/I. 612–613.

felmentése után kellett volna végrehajtania, mint ahogy azt sem, hogy Starhemberg majdnem két hetet fog Komáromban elvesztegetni, és csak szeptember 26-án indul tovább Esztergom felé.⁴⁵²

Szeptember 14-én a fejedelem párkányi táborába igyekvő Eszterházy és serege olyan akadállyal szembesült, amelynek leküzdésére nem voltak felkészülve. Nyergesújfalunál megkezdtek az átkelést a Duna bal partjára, a katonák egy része és maga Eszterházy is a túlparton volt már, amikor a feltámadó vihar váratlanul elszakította a hidat. Éppen két csapat átkelése zajlott, de szerencsére ki tudtak vergődni a vízből egy szigetre. Eszterházyt ez a balszerencse nem csüggesztette el és az egész időszak alatt tőle megszokott lendülettel vetette bele magát a teendőkbe. Még 14-én levelet írt a fejedelemnek, és mesterembereket kért, hogy a hidat ki tudják javítani.⁴⁵³ A munkálatokhoz, amint lehetett, hozzákezdtek a kurucok, Eszterházy még személyes szolgálait is munkára fogta, hogy minél előbb készen legyenek. A híd javítását végül a szeptember 15-ről 16-ra virradó éjszakán fejezték be. Eszterházy azt szerette volna, ha a serege a folyó bal partján maradhat, mert ebben az esetben biztosabbnak vélte az ellátottságát. Erről a tervéről azonban hamarosan letett, mert további leveleit, már a Duna jobb partjáról, Nyergesújfaluról címezte a fejedelemnek. Szeptember 16-án írt első levelében beszámolt arról, hogy a Kisalföld jobbágysága már az ellenségtől kérte a salagvárdiát, így a falvakra támaszkodva nem tudja megoldani a csapatok élelmiszerellátását. Portyákat küldött ki, hogy a hátralévő útjuk során mindenhol élelmiszerrel várják őket, de bizonytalan volt abban, hogy a lakosság együttműködik-e majd velük.⁴⁵⁴ Aggodalma ezúttal megalapozatlan lehetett, mert a problémával nem hozakodott elő többször. Szeptember 18-i leveleiben az ellen tiltakozott, hogy a fejedelem Tatahoz rendelte őt. Azzal érvelt, hogy az ellenség alig néhány órányira van az erősségtől, neki pedig nincs elég gyalogos katonája a vár megvételehez, ha tehetné, szíve szerint inkább Sopron, mint Tata felé vonulna. Ami a karvai híd Esztergomhoz szállítását illeti, a jelentései itt sem teljesen egyértelműek, mert már 16-án az egész serege a Duna jobb partján volt, de a híd elszállításához csak lassan fogtak hozzá. Kérte

⁴⁵² MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 28. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 12.; FELDZÜGE 1882, 434.

⁴⁵³ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 31–32. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 14.

⁴⁵⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 35–36. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 16.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 37–38. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 16.

a fejedelmet, hogy küldjön csapatokat Várpalotához, hogy az Esztergomba, a vár leendő kuruc őrsege számára küldött élelmiszerszállítmányokat biztosítsák.⁴⁵⁵

Miután Esztergom szeptember 17-én megadta magát, Rákóczinak különösen nagy gondot okozott a megfelelő várkapitány megtalálása. A magyarok közül Bottyán János és Gyürky Pál került szóba. A feladatra Bottyán lett volna a legalkalmasabb, hiszen korábban ő volt az esztergomi császári-királyi lovasság parancsnoka, tehát jól ismerte a várat és a város környékét. Neki azonban személyes elszámolnivalója volt báró Franz Ferdinand Kuckländer vezérőrnaggyal, az esztergomi vár parancsnokával. Mikor Bottyán még I. Lipótot szolgálta, Kuckländer folyamatosan áskálódott ellene, majd miután Bottyán kurucnak állt, feleségét börtönbe vetette, és a szegény asszony meg is halt a fogságban. A fejedelem nem engedhette, hogy Bottyán a hadijogot felrúgva kitöltse személyes bosszúját, aki ezen annyira megbántódott, hogy ágynak esett, és a várkapitányságot nem vállalta. Gyürky Pál szintén visszautasította a megbízást, mert korábban már két alkalommal is megesett vele, hogy egy ostromlott várba szorult és ezen negatív tapasztalatok miatt más lovastisztekhez hasonlóan nagyon félt attól, hogy várban kell szolgálnia. Így aztán a fejedelem jobb lehetőség hiányában a francia Bonafous ezredest bízta meg az esztergomi kapitánysággal. Érdekes, hogy Rákócziban fel sem merült, hogy a két „reguláris” tábornoka, Forgách Simon és Eszterházy Antal közül válasszon várkapitányt. Ennek az lehet az oka, hogy ezek a személyek olyan fontos posztot töltöttek be a kuruc államban, mely nélkülözhetetlenné tette őket, vagy esetleg a fejedelem nem tartotta őket alkalmasnak a várvédelemre. Forgách esetében azzal is számolnunk kell, hogy Rákóczi talán már ekkor sem bízott benne, hiszen két hónappal később, november 22-én le is tartóztatta.⁴⁵⁶

4.6. Erőfeszítések az esztergomi vár védelmében

Eszterházy egyik utolsó nyergesújfalui intézkedése az volt, hogy a kijavított hidat elszállíttatta Esztergomhoz. Szeptember 19-i levelében tájékoztatta Rákóczit, hogy a szükséges intézkedéseket megtette, az ellenség akár szárazon, akár vízen nyomuljon is előre, a karvai erőd képes lesz Starhemberg seregének ellenállni. Eszterházy szerette

⁴⁵⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 41. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 18.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. fol. 42–43. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 18.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 44. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 18.

⁴⁵⁶ KÖPECZI 1978, 384–385.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 318–319.; PERJÉS 1954, 178.; AR I/I. 682.; MÉSZÁROS 2008, 160.

volna, ha a fejedelem megerősíti a gyalogságát, mert ily módon az ellenség dunai közlekedését képes lett volna megzavarni. Intézkedett, hogy Veszprém, Székesfehérvár és Zala vármegyék gondoskodjanak az Esztergomba szállítandó ellátmány előteremtéséről, és a szállításához szükséges szekerek kiállításáról.⁴⁵⁷

Ugyanezen a napon konkrét parancsot kapott a fejedelemtől, hogy menjen Esztergomhoz. „Az mi az *Kegyelmed maga személyét illeti: mivel ma írott levelünküből érthette, hogy magunk is bagácsiánkhoz szándékozunk menni, szükségesnek ítélem lenni, hogy az dispositióknak folytatására nézve *Kegyelmed magát Esztergomban conferálja.*”⁴⁵⁸ Eszterházy a kapott parancsnak ezúttal viszonylag gyorsan eleget tett, saját szándéka is az Esztergomhoz vonulás volt, és 20-án érkezett meg a vár alá. Először is felmérte a rá váró feladatokat. Az erősségben siralmas helyzet fogadta. Sehol sem találta Barsonville hadmérnököt, pedig nélküle nem tudták a vár megerősítését elkezdeni. A bástyákat ki kellett javítani, a munkálatokhoz szükséges alapanyagokat pedig biztosítani kellett. Mindezekhez munkásokat kért, valamint a vár közigazgatásának megszervezéséhez szeretne volna, ha a fejedelem egy prefektust, kasszát és egy hús komisszáriust küldene, hogy a csapatok élelmezése megfelelő módon történjen. Bár Bonafous várkapitány optimista volt az ellenség támadásának visszaverését illetően, az összes többi tiszt és katona panaszkodott a rézpénzben kapott zsold miatt. Ezért Eszterházy kérte a fejedelmet, hogy küldjön ezüstpénzt. A hídépítést is megkezdték, de a kötelek hiánya hátráltatta a munkát, Eszterházy azonban kijelentette: ha kell, ő maga is részt vesz a munkálatokban, és úgy vélte, három nap alatt készen lehetnek.⁴⁵⁹ A terv végül sikerült is, és az Esztergomot Párkánnyal összekötő híd elkészültét szeptember 24-én jelentette a fejedelemnek. A hidat sikerült olyan erősre építeni, hogy ágyúkat is elbír. Eszterházy szeretne volna, ha lovasságát is megerősítenék, mert attól félt, hogy a várba igyekvő élelmiszer és hadianyag karavánokat a székesfehérvári és budai császári-királyi helyőrség könnyedén elfoghatja.⁴⁶⁰ A várbeli tisztekkel közösen kívánta megtanácskozni az ellátmánnyal*

⁴⁵⁷ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 39–40. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 19.; THALY 1901, 440–441.

⁴⁵⁸ AR I/I. 621.

⁴⁵⁹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 45–47. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 21.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 48–49. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 22.; THALY 1901, 441.

⁴⁶⁰ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 52. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 24.

kapcsolatos igényeiket.⁴⁶¹ A fejedelem azt kérte Eszterházytól, hogy a karvai sáncot irányító Chassant brigadérost Thuróczy Gáspárral váltsa le.⁴⁶² A betegeskedő Thuróczyt Eszterházy elküldte ugyan, de az nem vállalhatta a feladatot, mert a sánc parancsnoka Chassant maradt.⁴⁶³

Eszterházy szeptember 23-án még, a császári-királyi ostrom előtt küldte első, baljóslatú jelentését Bonafoussal kapcsolatban. Szerinte a francia tiszt nem bírt a magyarokkal, és bár ő is pártolta a kinevezését, belátta, hogy talán tévedett, és azt ajánlotta, hogy a várban tartózkodó Horváth Tamást tegye meg a fejedelem parancsnokká. Eszterházy nemcsak a várparancsnok, hanem az őrség lecserélését is javasolta Andrássy István ezredére.⁴⁶⁴ Bár maga Rákóczi is kételkedett Bonafousban, de Eszterházy tanácsát nem fogadta meg, hanem Csajághy Jánost szeretne volna esztergomi várkapitánynak megtenni, és Vay Ádámot küldte Esztergomba, hogy Bonafoust vegye rá a lemondásra. Vay küldetése azonban nem járt sikerrel, így a fejedelem végül kénytelen volt meghagyni Bonafoust a tisztségében.⁴⁶⁵

Másnap Eszterházy már érezte, hogy közeleg az ostrom, portyákat küldött ki, és továbbra sem bízott Bonafousban, ezért felment a várba, és megpróbált rendet tenni. Így jellemezte a francia várkapitányt: „*Bonafus egészen más emberé lett, úgy veszem észre az Tiszti is jobban gondolkodnak.*”⁴⁶⁶ Azt is jelentette a fejedelemnek, hogy a németek már körülzárták a karvai sáncokat, és szakadatlan harcban állnak Eszterházy felderítőivel, akik nem tudták visszatartani őket.⁴⁶⁷ A helyzet másnap sem javult. Eszterházy tájékoztatta Rákóczit, hogy a németek megtámadták a karvai sáncot. Az erőd ellenállt, de a francia parancsnok, Georges Chassant ezredes puskaport kért Eszterházytól. Mivel nem akarta a várbeli készleteket csökkenteni, Érsekújvárról kért puskaport, de az ottaniak csak a fejedelem parancsára küldhettek volna, ezért kérte Rákóczi közbenjárását. Eszterházy egyébként túlzónak tartotta Chassant folyamatos utánpótlás igényét és így felelt neki: „*Mi okból merészelte 8 holnapi munitiót kívánni a*

⁴⁶¹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 45–47. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 21.

⁴⁶² AR I/I. 621.

⁴⁶³ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 48–49. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 22.

⁴⁶⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 50–51. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 23.

⁴⁶⁵ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 319.; PERJÉS 1954, 179.

⁴⁶⁶ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 52. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 24.

⁴⁶⁷ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 52. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 24.

sáncban, holott ha Bécs volna is, elegendő volna három hólnapi obsidiója [ostroma]; mely három hólnapra mind por, mind golóbis elegendő volna.”⁴⁶⁸ Ami a németek támadását illeti, az még biztosan nem a fő támadás volt, legfeljebb egy nagyobb felderítő akció, mert Starhemberg csak 26-án indult el Komáromból. A vár ellátásával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy minden igyekezete ellenére sem sikerült Eszterháznak teljesen feltölteni, mert Bonafous is panaszkodott, hogy nincs elegendő élelmiszere, és a puskapor is kevés. A kuruc felderítés az augusztus végi esethez hasonlóan most sem működött jól. Eszterházy hiába küldött ki felderítőket, azok nem mentek elég közel az ellenséghez, és így nem tudott új hírekkel szolgálni Starhembergről.⁴⁶⁹ Eszterházy szeptember 26-ra átkelt a Duna északi oldalára, és már Párkányból címezte az új levelét. Ez az üzenet csupa mentegetőzés, ami híven beszámol a kuruc csapatok szinte teljes morális válságáról is. Maga a tábornok saját bevallása szerint mindent megtett, amit csak lehetett, hogy a vár és a sánc védelme megfelelően működjön, de senki másra nem számíthatott. A katonák kedvetlenek voltak, semmilyen módszerrel nem lehetett őket munkára bírni, de Eszterházy sorait olvasva ez nem is csoda: „...csak aranyat is többet attam harmincznál, keménységgel is próbáltam, az budzigánnyal valo utés, veretés mind meg lehet, de mikor az lova éhel holt, az katona naponként fogy, az én Generalisi Authoritássom [tábornoki tekintély] sem viheti aszt végben az kivel tartoznék...”⁴⁷⁰ Eszterházy amiatt is panaszkodott a fejedelemnek, hogy kevés katonája van ahhoz, hogy a rábízott feladatnak megfeleljen, mert serege alig 1000 főt számlál. Annak viszont kifejezetten örült, hogy a karvai erőd még tartja magát, dicsérte Chassant kemény ellenállását. Eszterházy igyekezett minden szükséges segítséget megadni neki.⁴⁷¹

A fejedelem mindent elkövetett, hogy körültekintően szervezze meg Esztergom védelmét. Tervének lényege az volt, hogy amíg a császáriak Karva erődjét és Esztergom várát ostromolják, addig Bezerédj Imrének Sopron felé kellett volna egy betörést végrehajtania, míg Forgách Simon több lehetőség közül is választhatott: 1. a császári-királyiak pozsonyi élelmiszerraktárainak a felgyújtása, és amennyiben lehetséges, Pozsony rajtaütésszerű elfoglalása; 2. beütés Ausztriába; 3. portya Morvaországba.

⁴⁶⁸ THALY 1901, 443.

⁴⁶⁹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 59–60. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 25.

⁴⁷⁰ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 57. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 26.

⁴⁷¹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 56–58. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 26.; FELDZÜGE 1882, 434. PERJÉS 1954, 183.

Mindhárom akció célja az lett volna, hogy Starhemberget Esztergom alól visszafordítsa.⁴⁷² Itt érdemes megállnunk egy pillanatra. Rákóczi visszaemlékezései nyomán a történetírásban kialakult nézet szerint Eszterházy rossz hadvezér volt, tipikus „főúri tábornok” aki képtelen volt végrehajtani, vagy akár csak követni is a fejedelem terveit. Valójában Eszterházy már szeptember elején javasolta a fejedelemnek, hogy nagyobb egységekkel portyázzanak Ausztriába (amit Bercsényi is megfontolandó javaslatnak tartott), hogy Starhemberg figyelmét elvonják az esztergomi eseményekről. Ha Rákóczi akkor Eszterházyra hallgat, talán megakadályozhatóak lettek volna a későbbi események.

Forgách a kapott parancsot vagy félreértette, vagy pedig egyéni nyereségvágyból szándékosan figyelmen kívül hagyta. Lemaire hadmérnök jelentése szerint ugyanis Forgách a karvai sáncból magához vette a háromszáz legjobban felszerelt katonát, és bár valóban megjelent Pozsony alatt, hagyta, hogy az ottani polgárok megvesztegessék. Ezután betört Ausztriába és Morvaországba, ahol Zinzendorfot⁴⁷³ felgyűjtotta, és példátlan kegyetlenséggel lépett fel a lakossággal szemben: a nőket és a gyermekeket sem kímélte. Mindezzel azonban elkésett, mert bár a Haditanács visszarendelte Starhemberget, addigra Esztergom már elesett.⁴⁷⁴

A kurucok, ahogy Eszterházy több leveléből is kitűnt, igyekeztek az Esztergom külső védelmi vonalához tartozó Karvát is megerősíteni, ezért odaküldték Lemaire hadmérnököt, aki visszaemlékezésében tanulságos képet fest az erőd ostromáról. Lemaire úgy vélte, hogy az erőd megtartható lett volna abban az esetben, ha a Forgách által elvont embereket sikerül pótolni. Ezért elment Eszterházy Antalhoz, akitől a kért katonákat meg is kapta. Itt érdemes megállnunk egy pillanatra. Lemaire 3-4000 főre becsülte Eszterházy seregét, míg Eszterházy szerint a létszám alig tesz ki 1000 főt.⁴⁷⁵ Mind Lemaire, mind Eszterházy tapasztalt katonák voltak, egy táborozó sereg létszámát hozzávetőleges pontossággal megbecsülni elméletileg egyiküknek sem kellett volna, hogy problémát okozzon. Hogy melyiküknek van igaza, azt nehéz eldönteni. Az mindenesetre Lemaire becslése ellen szól, hogy visszaemlékezéseit valamivel az események után írta meg, és talán már nem emlékezett pontosan minden részletre.⁴⁷⁶

⁴⁷² AR I/V. 239.; KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 319.; PERJÉS 1954, 179–182.; BÁNLAKY 1941, 368–369.

⁴⁷³ Zistersdorf, Ausztria.

⁴⁷⁴ KÖPECZI-R. VÁRKONYI 2004, 320.; LEMAIRE 2004, 208.; PERJÉS 1954, 182.; BÁNLAKY 1941, 369–370.

⁴⁷⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 56–58. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. szeptember 26.

⁴⁷⁶ LEMAIRE 2004, 208.; FELDZÜGE 1882, 434.

Lemaire nem tudott időben visszaérni az erősítéssel, mert az erős őszi szél annyira hullámzóvá tette a Duna vizét, hogy nem tudtak átkelni a folyó déli partjára. Így a karvai erőd szinte a francia hadmérnök szeme láttára esett el szeptember 27-én. A császáriak először egy külső őrtornyot rohantak meg, ahonnan az őrség visszamenekült a fő erődbe. Annak ellenére, hogy a kuruc ágyúk folyamatosan lőtték a császári-királyi csapatokat, azok rendületlenül folytatták támadásukat. A helyőrség egy része sortüzekkel próbálta megtörni az ellenséget, de a császári-királyiak bekiabáltak az erődbe, hogy aki megadja magát, az kegyelmet kap, mire néhányan kinyitották a kaput. Erre Starhemberg csapatai beözönlöttek az erődbe, és a hadijog legelemibb szabályait is figyelmen kívül hagyva a védők nagy részét kegyetlenül megölték. A parancsnok, Chassant túlélte a mészárlást, és egy császári tiszt fogságába esett.⁴⁷⁷

Karva elestének a hírére Rákóczi visszasiertt Esztergomhoz. Két ezredet át akart küldeni a Duna déli partjára, hogy támadják oldalba az ostromot megkezdő Starhemberg seregét, a tisztek olyan kedvetlennek és motiválatlannak látszottak, hogy a fejedelem felismerte, semmire sem megy velük, így kénytelen volt elállni a szándékától. Rákóczi figyelmét ekkor már Kassa védelme kötötte le, amit Rabutin erdélyi császári-királyi főparancsnok vett ostrom alá.⁴⁷⁸

Eszterházy és Lemaire leírásaiból tudjuk, hogy a császári-királyi csapatok a Szent Tamás- és a Szent György-hegy⁴⁷⁹ irányából lőtték a várat tizenegy ágyúval és hat mozsárral. A védők az ostrom első néhány napjában két kitörést is végrehajtottak, sikeresen elűzve a császári-királyi csapatokat ütegállásaikból, illetve Starhembergnek az alsóváros ellen intézett rohamát is vissza tudták verni.⁴⁸⁰ Eszterházy az ostrom kezdetekor a Párkánytól 16 km-re északnyugatra fekvő Bény faluhoz húzódott vissza, ahol sáncokkal megerősített tábort épített. Starhemberg Eszterházy seregének semlegesítésére ezer rác és négy-ötszáz német katonát küldött át a Duna bal partjára, akik többször is megtámadták a tábort, de visszaverte őket. A védőkkel az egész ostrom alatt tudta tartani a kapcsolatot, bár folyamatosan visszatérő elem a fejedelemnek írt leveleiben, hogy félt ennek a megszakadásától. Érsekújvárról tarackokat kért, hogy azokkal zavarhassa az ostromlókat, azonban ezeket nem kapta meg.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 320.; LEMAIRE 2004, 209.; FELDZÜGE 1882, 434.; PERJÉS 1954, 183.

⁴⁷⁸ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 320.; KÖPECZI 1978, 382.; RABUTIN 2004, 279–280.

⁴⁷⁹ A Szent György hegy ma már nem létezik, mert az esztergomi Bazilika építéskor elhordták.

⁴⁸⁰ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 320.

⁴⁸¹ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 1–2. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. október 2.

Eszterházy október 5-én ismét tájékoztatta a fejedelmet az ostrom állásáról. Starhemberg Budáról és Komáromból is hozatott ágyúkat. Hallották, hogy a császári-királyi tüzérek folyamatosan lövik a várat. Ennek ellenére Eszterházy bizakodott, hiszen a vár jól el volt látva.⁴⁸² Ennek az optimizmusnak azonban másnap már nyoma sem volt, sőt azt írta Rákóczinak, hogy Lemaire már nemcsak Esztergomot, hanem Érsekújvárt is félti az ellenségtől. A védők fegyelmén a francia hadmérnök sem tudott javítani, tevékenységében pedig egy későbbi sérülés is megakadályozta. Eszterházy felvázolt egy tervet, miszerint Forgách Simontól erősítést kér, de nem bízik abban, hogy tábornoktársa segíteni fog neki, ezért kérte a fejedelmet, járjon közben, hogy az erősítést valóban meg is kapja, majd átkelve a Dunán Bottyán Jánossal együtt éjszaka, hátulról megtámadhassa Starhemberg táborát. A tervét azonban nem hajtotta végre.⁴⁸³ Október 10-i és 12-i levelében beszámolt arról, hogy Bonafous feladta a várat, annak ellenére, hogy az ellátmánya akár egy hónapra is elegendő lett volna és az ellenség által a falon ütött rés sem volt Eszterházy szerint olyan nagy, hogy a védők ne tudták volna tartani. Lemaire hadmérnöktől azt is tudjuk, hogy nagyjából 18 öl széles lehetett a rés.⁴⁸⁴

Eszterházy a vár feladásáért egyformán okolta a lázadó védőket és Bonafous tehetetlenségét. A fejedelmet is bírálta, amiért nem Bottyán Jánost tette meg várkapitánynak. Ám, ahogy azt fentebb írtuk, Bottyán ekkor megsértődött, és belebetegedett abba, hogy a fejedelem nem adott engedélyt az ellenségével, Kuckländer császári-királyi esztergomi várkapitánnyal való leszámolásra. Így, ha minimális mértékben is, de Bottyán és Rákóczi is okolható a vár elestéért. Eszterházy a maga kevés emberével nem tehetett sokat a vár felmentéséért, bár azt leszögezhetjük, hogy elszántabban is akadályozhatta volna az ostromot, de Starhemberg az átküldött 1500 emberrel eredményesen hátráltatta őt. Ugyanakkor teljesen elmarasztalni sem lehet, mert lehetőségeihez képest megpróbált segíteni a védőkön, az már nem rajta múlt, hogy az érsekújvári parancsnok szinte semmiben nem volt hajlandó együttműködni vele. Amiről Eszterházy nem tudhatott, hogy a fejedelem által diverziós akciókkal

⁴⁸² MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 6–7. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. október 5.

⁴⁸³ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 8. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. október 6.

⁴⁸⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 10–12. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. október 10.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 2–4. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. dátum nélkül.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 320.; LEMAIRE 2004, 213–214.; FELDZÜGE 1882, 434–435.

megbízott Forgách és Bezerédj csak késve vagy egyáltalán nem hajtották végre a kapott parancsokat, emiatt pedig Starhemberg zavartalanul foglalhatta vissza Esztergomot.⁴⁸⁵

4.7. Az év vége

Esztergom eleste után Eszterházy Érsekújvár miatt is aggódott, és attól tartott, hogy Starhemberg átkelve a Dunán a kurucok legfontosabb felvidéki vára ellen fog indulni. Még október 10-én javasolta a fejedelemnek, hogy: *„Bottyán Uramat méltóztatnék Fö- Commendánsnak Nagyságod belétenni, kinek is nagy kedve vagyon; s melléje válogatott, commendírozva való hajdúságot Róth, Fodor és Révay Gáspár ezerébül, – hiszem Istent, jól folynának az dolgok! . . . Mert ha Ebeczky (Imre) Uramra léssen bízva: már is sokféle nyavalyáirúl panaszolkodván, – bizony, féltém Újvárt!”*⁴⁸⁶

Az Érsekújvár iránti aggodalmai motiválták azon lépését is, hogy seregével a vár közelében fekvő Nagysurányhoz vonult, és megvizsgálta az erődöt. Nyugodt szívvel állapította meg, hogy az mind élelemmel, mind lőszerrel kellőképpen el van látva, továbbá a várőrséget megerősítették Révay Gáspár ezredével. Eszterházy félelmei a császári-királyi hadsereg esetleges Érsekújvár elleni támadásával kapcsolatban megalapozatlanok voltak, mert Starhemberg nehéz ágyúit visszaküldte Budára, míg seregével Komárom felé vonult vissza, útközben kihordatta az ágyúkat a karvai sáncból, majd az egész sáncot felgyújtatta.⁴⁸⁷

Eszterházy ezt követően Nyitrára ment, hogy az ottani vár ellátottságáról meggyőződjön, megtudta, hogy Starhemberg Lipótvárba készül élelmiszert szállítani, ezért ezt megakadályozandó szeretett volna Forgách Simonnal együttműködni, de Eszterházy szerint azonban Forgách ezelől elzárkózott.⁴⁸⁸ Esztergom visszafoglalása az egyszerű emberek körében nagy riadalmat keltett, ennek lecsillapítása érdekében Eszterházy mind Érsekújváron, mind pedig Nyitrán Te Deum Laudamust tartatott, hálából Kassa felmentéséért és Forgách morvaországi portyázásáért.⁴⁸⁹

A következő napokban azonban elbizonytalanodott Starhemberg szándékait illetően. A fejedelemnek két lehetőséget ajánlott: ha Starhemberg a Dunántúlon marad,

⁴⁸⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 10–12. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. október 10.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. folio 2–4. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez 1706. dátum nélkül.

⁴⁸⁶ AR I/IX. 307.

⁴⁸⁷ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. folio 20–21. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. október 16.

⁴⁸⁸ Forgách emlékiratában nem írt Eszterházyról ennek a résznek a tárgyalásánál. (FORGÁCH 2004, 452.)

⁴⁸⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 210–211. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. október 20.; FORGÁCH 2004, 452.

akkor egyesül Forgách Simon hadtestével, és közös erővel betörnek Ausztriába és Morvaországba, abban a reményben, hogy ennek hírére Starhemberg is oda vonul, feladván magyarországi terveit; ha viszont Starhemberg Lipótvárhoz menne és a Felvidéken kezdene hadműveleteket, akkor ő Nyergesújfalunál átkelne a Dunántúlra és Bottyánnak meg is parancsolta, hogy az átkeléshez szükséges eszközök beszerzéséről gondoskodjon. Utóbbi lépését és egyben elbizonytalanodását az indokolhatta, hogy ekkoriban kaphatta meg a Dunántúlon állomásozó Bezerédj Imre levelét, amelyben az ottani csapatok elhanyagolt állapotáról panaszkodott Eszterháznak, továbbá tájékoztatta őt arról, hogy a császári-királyi csapatok bevették Kapuvárt és Keszőt.⁴⁹⁰

Eszterházy hamarosan meggyőződhetett arról, hogy az ellenség valóban Lipótvár készleteinek feltöltésére indult, s ennek megfelelően igyekezett ellenintézkedéseket hozni. Az ellenség előre jutásának megakadályozása érdekében felégettette a karkóci⁴⁹¹ hidat, innen pedig egészen Felsőzéléig⁴⁹² bevágatta a berkeket, és a Dudvágon gátat épített, hogy a megduzzasztott folyóval elárassza a területeket. Erőfeszítései hiábavalóságával azonban ő maga is tisztában volt. A berkek elárasztása nem volt sikeres a Dudvág apadása miatt, és gyalogságot sem tudott ott elhelyezni. Neki csak két dragonyos ezrede volt, mivel Somogyi Ferenc és Balogh István ezrede eloszlott, Forgách pedig továbbra is elzárkózott az Eszterházyval való együttműködés elől. Így Starhemberg különösebb gond nélkül hajthatta végre Lipótvár ellátását.⁴⁹³

November elején Eszterházy a fejedelemnek írt leveleiben két dolog miatt aggodalmaskodott. Az egyik az volt, hogy mi lesz a Dunántúllal és az ottani kuruc csapatokkal miután Starhemberg újra átkel a Dunán, a másik pedig, hogy a beköszöntő hideg idő egyre kevésbé volt alkalmas a táborozásra, szerette volna már téli szállásra küldeni a csapatait. A dunántúli kurucok azonban önmaguk javították a helyzetükön, amikor november 6-án és 7-én Bezerédj Imre, Béri Balogh Ádám, Kisfaludy László és Kisfaludy György vezetésével győzelmet arattak a Muraközből előretörő Hannibál

⁴⁹⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 212–213. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. október 24.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 247–249. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1706. október 22.; AR I/IX. 309.

⁴⁹¹ Karkóc, Trakovice, Szlovákia.

⁴⁹² Felsőzélle, Horné Zelenice Szlovákia.

⁴⁹³ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 26–27. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. október 25.; FORGÁCH 2004, 452.

Heister serege felett Győrvárnál. A menekülő Heister tábornokot maga Bezerédj fogta el.⁴⁹⁴

Miután Lipótvár megsegítését nem tudta megakadályozni, Eszterházy visszament Érsekújvárra. Innen pedig megparancsolta Bottyánnak, hogy keljen át a Dunántúlra az ottaniak megsegítésére, majd miután az idős tábornok nem tett eleget Eszterházy parancsainak, (Eszterházy szerint Bottyán úgy vélte a Dunántúlnak nincs szüksége erősítésre) ő a fejedelmet kezdte ostromolni, hogy küldje át Bottyánt. Bottyán azzal védekezett, hogy november elején hiába intézkedett, hogy Szluha Ferenc hadbiztos az átkeléshez szükséges kompokat, hajókat, ladikokat szedje össze az nem sietett a parancs végrehajtásában. Egy héttel később (november 11-én) pedig, miután a szükséges anyagok már összegyűltek, Bottyán azzal védekezett, hogy a dunántúliak nem kértek segítséget.⁴⁹⁵ Rákóczi végül november 14-én kinevezte Bottyánt a Dunántúl kormányzójának. Bottyán ezután sem ment a Dunántúlra, megvárta amíg Starhemberg téli szállására vonult, csak ezután kelt át a folyón. 1706–1707 telén azonban az ő erélyes és eredményes hadvezetésének volt köszönhető, hogy a kurucok meg tudták tartani a Dunántúlt Starhemberg és Rabutin egyidejű támadásával szemben.⁴⁹⁶

Eszterházyt Rákóczi a Fehér-hegyek környékére küldte, hogy vegye át a parancsnokságot Forgách Simontól, akit a Rozsnyóra összehívott szenátusi tanácsülés ürügyén hívatott magához a fejedelem. Eszterházy ezt meg is tette, november 20-án már Korlátkőn⁴⁹⁷ volt. Itt azt tapasztalta, hogy az ellátatlan hadak már elidegenítették maguktól a lakosságot, ezért azt javasolta, hogy a reguláris hadtestet hadd vonja vissza a Fehér-hegyek mögé.⁴⁹⁸ Erre engedélyt is kaphatott, mert következő iratát már Csejtről keltezte, nem messze a Vágtól. Ez a levél azonban nem a fejedelemnek, még csak nem is valamelyik másik kuruc tábornoknak szólt, hanem Forgách Simon feleségének, Eszterházy távoli rokonának Eszterházy Ágnesnek.⁴⁹⁹ November 22-én ugyanis, ahogy

⁴⁹⁴ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 28–29. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 2.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 3–4. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 3.; BARISKA 2003, 80.

⁴⁹⁵ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 58. 29–30. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 12.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 30–31. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 13.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 208–209. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 14.; MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 32–33. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 15.; AR I/IX. 311–315.

⁴⁹⁶ HECKENAST 1984, 382.

⁴⁹⁷ Korlátkő, Cerová, Szlovákia. A kuruc korban még régi nevén Lészkónak hívták a települést.

⁴⁹⁸ MNL OL G15 Capsula C. fasc. 59. 34–35. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. november 22.; MNL OL G27 V.1.a 25. folio. II. Rákóczi Ferenc válasza az 1706. november 22-én Szécsényből küldött pontokra.

⁴⁹⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 570. folio. Eszterházy Antal Eszterházy Ágnesnek 1706. november 25.

azt fentebb is írtuk, a fejedelem letartóztatta Forgách Simont. Rákóczi *Emlékirataiban* azzal indokolta a döntést, hogy Forgách nem hajtotta végre a neki kiadott Esztergom megtartását elősegítő parancsot. A kutatás jelenlegi állása szerint azonban sokkal valószínűbb, hogy Forgáchnak azért kellett bűnhődnie, mert érintett volt Rákóczi belső ellenzékében. Forgách utóda a reguláris hadtest élén Eszterházy Antal lett. Bár az intrikus kuruc tábornoki karban a mai értelemben vett őszinte barátságról aligha beszélhetünk, Forgách és Eszterházy jó viszonyt ápolt egymással. Ennek megfelelően biztosította Eszterházy Ágnest, hogy igyekszik segíteni Forgáchon. Ezek után azonban kettős játékba kezdett: bár érdeklődött Bercsényinél és Károlynál Forgáchról, de Bercsényit buzgón tudósította Forgách viselt dolgairól is. 1707. január 15-én Forgáchnak is írt egy levelet, de csak a hadi helyzet állásáról tudósította őt.⁵⁰⁰

Az év végén Eszterházy aggasztó hírekről számolt be a fejedelemnek. A rézpénz romlása már olyan méreteket öltött, hogy 1 ezüstforintért 5-6 rézforintot kértek, holott a két pénz névértéke elvileg azonos volt. A rézpénzt már a katonák is megvetették, hiszen azon semmit sem tudtak vásárolni. A jelenség alól maga Eszterházy sem volt kivétel, hiszen a hadseregnek adott 1000 forint értékű búzáért, illetve az államnak adott 3000 forintos rézpénzben kifizetett kölcsönért ezüstpénzben kért kárpótlást. Mindez előrevetítette, hogy a kurucok számára az 1707. év is rendkívül nehéz lesz.⁵⁰¹

5. A „dunántúli” főkapitány felvidéki harcai

5.1. Eszterházy és a dunántúli veszedelem

Eszterházy az 1707. év nagy részét Érsekújváron és a Felvidék keleti részén töltötte és az itteni főkapitányság ügyeivel foglalkozott. Mint láthattuk, hogy Esztergom eleste után a fejedelem Bottyán Jánost nevezte ki a Dunántúl kormányzójává, és Eszterházy kissé mellőzötté vált, bár név szerint továbbra is ő volt a dunántúli főkapitány. A jelenléte Érsekújváron mindenesetre indokolt volt, hiszen a főkapitányi viszonyok ebben a kerületben nem voltak kellően tisztázottak. Mikor 1706-ban a miskolci tanácsülésen a kurucok döntöttek a kerületi főkapitányságok felállításáról,

⁵⁰⁰ MNL OL P396 - 1 - Ser. I. registrata - 1707. jan. fasc. 1. A. 4. 34–37. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnal 1707. január 15.; AR III/I. 384–385. CZIGÁNY 2007, 1183–1184

⁵⁰¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 224–225. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. december 27.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/5 226–228. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1706. december 31.

akkor elsősorban az lebegett a szemük előtt, hogy az elkövetkezendő nagyszombati béketárgyalásokon – melynek sikerében sokan hittek – keresztül tudják vinni, hogy a jövőben a magyar rendek nagyobb szerepet kaphassanak az országot érintő katonai ügyekben. Ennek megfelelően a felkelésben érdekelt főurak ezeket a pozíciókat elosztották egymás között. Forgách lett a kassai, Károlyi a tiszántúli, id. Barkóczy Ferenc a Duna-Tisza közti és Eszterházy Antal a dunántúli főkapitány. Az érsekújvári főkapitányságról a fejedelem a következőképpen nyilatkozott: „Az érsekújvári főkapitányságot *Bercsényi gróf fővezéri rangjához adtam...*”⁵⁰²

Bercsényit családi tradíciói és saját tapasztalatai is szinte predesztinálták arra, hogy érsekújvári főkapitány legyen, hiszen 1667-től 1687-ig előbb apja, majd Esterházy Pál nádor helyetteseként a következő öt évben ő volt az érsekújvári helyettes főkapitány. Továbbá a szabadságharcban is gyakran vezetett hadakat ebben a térségben. De rangjához képest visszalépésnek érezte volna a főkapitányi cím elfogadását, hiszen főgenerálisként Rákóczit leszámítva mindenki felett állt a hadseregben. Emiatt az érsekújvári főkapitányi cím sokáig betöltetlen maradt.⁵⁰³

A főkapitányságok helyzetén a marosvásárhelyi országgyűlés változtatott, mivel itt Rákóczi az erdélyi rendek kérésének engedve ígéretet tett a teljes Partium Erdélyhez való csatolásához. Emiatt viszont a tiszántúli főkapitányság összezsugorodott. Az ónodi országgyűlésen visszaállították a régi török kori főkapitányságok határait, ami személyi változásokat is hozott. Az öreg Barkóczy Ferenc és Károlyi Sándor főkapitánysága megszűnt (bár utóbbi továbbra is használta a tiszántúli generálisi címét), azonban Barkóczy 1706 után többé nem vállalt tábort szolgálókat, így tiszteletből megkapta az érsekújvári főkapitányi címet. Így 1707 második felére az a furcsa helyzet állt elő, hogy a Dunántúlon Bottyán János vezényelt a főkapitány Eszterházy helyett, míg az érsekújvári főkapitányságot Eszterházy igazgatta az idős Barkóczy helyett, miközben mindkettejük felett elsőbbséggel rendelkezett Bercsényi, mint főgenerális.⁵⁰⁴

1707. január 1-jén a fejedelem meghívót küldött Eszterházynek a szenátus rozsnyói tanácsülésére. Az szenátusnak az ország sorsát érintően fontos döntéseket kellett meghoznia, hiszen az előző évi nagyszombati béketárgyalások zsákutcába jutottak. 1706. augusztus 5-én Rákóczi levélben kérte XIV. Lajost, hogy növelje Franciaországnak a magyar konföderáció felé nyújtott támogatását. Rákóczi nemcsak a

⁵⁰² AR III/I. 386.; MÉSZÁROS 2006, 48.

⁵⁰³ MÉSZÁROS 2006, 52–53., 59.

⁵⁰⁴ MÉSZÁROS 2006, 57–59.

segélypénzek megemelését szeretne volna elérni, hanem azt is, hogy Franciaország kössön velük hivatalos szerződést, valamint Rákóczi biztosítékot szeretett volna kapni arról, hogy a konföderációt is belefoglalják az általános európai békébe. XIV. Lajos Des Alleurs márki útján azt üzenté Rákóczinak, hogy vele mint erdélyi fejedelemmel szívesen köt szövetséget, a rendi konföderációval azonban, ami még mindig I. Józsefet ismeri el királyának nem teheti ezt meg. A rozsnyói tanácsülésen a szenátus elfogadta, hogy az ónodi országgyűlésen dönteni fognak a magyar királyi trón üresnek nyilvánításáról. Mindezt azonban Eszterházy nélkül tették. Joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés: miért? A forrásokat megvizsgálva két okot találtunk.⁵⁰⁵

A meghívásra, amely inkább parancs volt, Eszterházy január 12-én válaszolt. Kifejtette Rákóczinak, hogy különösebb gond nélkül meg tud ugyan jelenni a kitűzött időpontban, azonban arra kérte a fejedelmet, hogy helyettesül küldjön egy tisztet, akinek nem kell részt vennie a tanácskozáson, mert mint Rákóczinak írta „*jól lehet most talán az ellenségre nézve semmi hátramaradás nem lenne, hanem csakhamar meg is történhetnék, hogy egy kevéskéig való absentiámban,*⁵⁰⁶ *az ellenség motussi*⁵⁰⁷ *felől egy kis hírecske interveniálván,*⁵⁰⁸ *az hadak között confúsió*⁵⁰⁹ *következhethék.*”⁵¹⁰ Amíg a kijelölt helyettes meg nem érkezik, addig Csáky Mihály grófot vagy Buday Istvánt szeretne volna megbízni az ügyek intézésével.⁵¹¹

Mivel Eszterházy következő levelét január 15-én Érsekújvárról címezte, így nyugodtan kijelenthetjük, a kellő időben nem érkezett meg Rozsnyóra. A levél, ahogy az előző fejezetben már említettük, a fogva tartott Forgách Simonnak szólt. A hadi helyzetről való tudósítás mellett azt is megírta Forgáchnak, hogy bízik abban, hogy a kurucok hamarosan újabb tárgyalásokba kezdenek az udvarral, és rövidesen békét kötnek a császárral. Ez alapján elképzelhető, hogy amennyiben Eszterházy tudta, hogy Rákóczi és a szenátorok arra készülnek, hogy megegyezzenek a magyar trón üresnek nyilvánításáról, akkor ehhez nem kívánta a nevét adni.⁵¹² Bercsényi egy későbbi levele

⁵⁰⁵ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 333–337.; R. VÁRKONYI 2007, 1137–1138.

⁵⁰⁶ távollétemben

⁵⁰⁷ mozdulatai, mozgása, hadmozdulatai

⁵⁰⁸ közbejön

⁵⁰⁹ zavar

⁵¹⁰ MNL OL G19 7.d. II.2.e/A 26–27. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. január 12.

⁵¹¹ MNL OL G19 7.d. II.2.e/A 26–27. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. január 12.

⁵¹² MNL OL P396 - 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1707. jan. Fasc. 1. A. 4. 34–37. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak 1707. január 15.

szerint Eszterházy nem érezhette magát ekkoriban teljes biztonságban: „*Forgács dolgában, mintha ötet is fenyegetnék, ijesztik az példával.*”⁵¹³

A tábori könyvében lévő bejegyzések sem engednek arra következtetni, hogy 15. után sietve Rozsnyó felé vette volna az irányt. Január 16-án például olyan intézkedéseket hozott, melyek a dunántúli kurucok helyzetét voltak hivatva megerősíteni, illetve engedélyezte Ebeczky Tamás nyitrai parancsnok hazamenetelét. Rivier francia hadmérnöknek parancsot adott a Fehér-hegyeken „*túl és innend lévő erősségeknek rendben hozására...*”⁵¹⁴ Lipótvár blokádjával kapcsolatban is hozott intézkedéseket, pl.: Révay Gáspárt és csapatát Thuróczy Gáspárral váltotta fel.⁵¹⁵ Mivel január második felében Rabutin az erdélyi hadsereggel sietve Pest felé nyomult, Eszterházyra az állomáshelyén volt szükség, s a fentebb említetteken túl ez lehetett a fő oka annak, hogy kihagyta a rozsnyói tanácsulást.⁵¹⁶

Bár Eszterházynek Rabutin útját kellett volna állnia, még mielőtt elérje Pestet, és zavarnia kellett volna a vonulását, ezt nem tartotta kivitelezhetőnek, miután értesült Rabutin gyors haladásáról. Így a Bercsényitől kapott parancsa értelmében úgy döntött, a Dunához fog nyomulni, hogy onnen támogassa a dunántúliakat, vagy mint ahogyan ő maga írta Rákóczinak: „*az Dunántúl való nyájaink bátorítására nézve vegyem indulatomat.*”⁵¹⁷ Mielőtt azonban ezt végrehajtotta volna, még a Nyitra mellett fekvő Nagyemőke⁵¹⁸ felé vette az irányt, hogy az ottani „*disposíciókat*” rendbe tegye. Ezután pedig Eszterházynek Bercsényi parancsa értelmében a Garam és az Ipoly között kellett gyülekeztetnie Géczy, Rétey György és Rétey János, Ebeczky és Szalay ezredeit. Eszterházy Géczy Gábornak, Szalay Pálnak és Rétey Györgynek már január 18-án (három nappal Bercsényi parancsa után) kiadta az utasítást ezredek gyülekeztetésére, mégpedig Rabutin közeledése miatt. Január 20-án Ipolysághoz irányította őket, a parancsot pedig másnap is megismételte. Január 21-én a parancsot annyival módosította, hogy az Ipolyság után Drégely várához menjenek. Majd 23-án Rétey Györgynek megüzente, hogy nem szükséges az Ipolysághoz mennie, hanem a további parancsokat Károlyi Sándortól várja, míg Géczy Gábornak pedig azt írta, hogy miután

⁵¹³ AR I/V. 362.

⁵¹⁴ THALY 1901, 479.

⁵¹⁵ THALY 1901, 478–480.

⁵¹⁶ MNL OL G19.7.d. II.2.e/A 50–51. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. január 23.; AR I/V. 362.

⁵¹⁷ MNL OL G19.7.d. II.2.e/A 50–51. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. január 23.

⁵¹⁸ Nagyemőke, Vel'ké Janíkovce ma Nyitra része, akkoriban még önálló település.

elérte az Ipolyságot, értesítse Károlyit, és további utasításokat tőle fog kapni. Ennek a különítménynek január végén parancsot adott Rabutin zavarására.⁵¹⁹

Eszterházy a Bercsényitől kapott parancs értelmében a Duna felé nyomult és Köbölkúton⁵²⁰ állt meg. Innen kérte Rákóczit, hogy vegye figyelembe a dunántúliak kéréseit, és amennyiben lehetséges küldjön erősítést nekik Rabutin ellen. Eszterházy igyekezett biztatni őket, de félt attól, hogyha nem kapnak tényleges segítséget, akkor ennek nem sok hasznát fogják venni.⁵²¹ Kérésére azt a választ kapta Rákóczitól, hogy a zajló jég miatt még nem tudnak csapatokat átküldeni a Dunán, kérte, hogy ezt értesse meg az ottaniakkal, de ha a helyzet súlyosbodna, akkor a fejedelem biztosította Eszterházyt a segítségről. Maga Rákóczi egyébként úgy vélte, hogy Rabutin serege meggyengült és akcióképtelen.⁵²²

Február elején Eszterházy intézkedéseket hozott a Duna vonalának védelmére. A kéméndi⁵²³ és komáromszentpéteri⁵²⁴ kuruc tiszteknek megparancsolta, hogy Esztergom és Komárom között sűrűn járőrözzenek. Bonafusnak parancsot adott, hogy a karvai sánc őrségét lássa el egy hónapra való élelemmel, az őrséget pedig 300 hajdúval erősítse meg. Hasonló parancsot kapott Fodor László is. Az erőit is igyekezett erre a frontra irányítani, Lipótvár blokádjából két század hajdút vont el. Ebeczky Istvánt és Nagy Jánost is Köbölkútra rendelte csapataikkal együtt.⁵²⁵ Az intézkedésekre szükség is volt, mert február 3-án és 4-én Rabutin mintegy 12 000 katonával Pestnél átkelt a Dunán.⁵²⁶ Bercsényinek két levelet is írt február 7-én és 9-én, amelyekben felhívta a főgenerális figyelmét, hogy a dunántúli nemesség egy része otthona elhagyására készül, az átkelésük biztosítására pedig már intézkedéseket is tett. Felhívta Bercsényi figyelmét arra is, hogy az ezredek morálján csak a zsoldhátralékuk kifizetésével lehet javítani. Javaslatokat tett a legénység és a tiszti állomány felruházására, lovak beszerzésére, 16 mázsa vasat kért a szekerek kijavítására, 1400 forintot kért az igavonó állatok ellátására, továbbá javasolta, hogy a katonák a jövőben rendszeresen kapják meg a fizetésüket.⁵²⁷ Bercsényi a kérések kapcsán kiadta a szükséges parancsokat, a helyzet orvoslása

⁵¹⁹ THALY 1901, 482–483.

⁵²⁰ Köbölkút, Gbelce, Szlovákia.

⁵²¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 225–226. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. január 26.

⁵²² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 226. folio. II. Rákóczi Ferenc Eszterházy Antalnak 1707. január 30.

⁵²³ Kéménd, Kamenín, Szlovákia.

⁵²⁴ Komáromszentpéter, Svätý Peter, Szlovákia.

⁵²⁵ THALY 1901, 487–490.

⁵²⁶ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1627.html#ref4> 2015. 01. 24.

⁵²⁷ MNL OL G24 1.d. II.6.a 130–131. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. február 9., illetve másolatban OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/18 184–185. folio.

azonban nem ment végbe ilyen egyszerűen, Bezerédy Imre a hó végén még mindig arról panaszkodott Eszterháznak, hogy ezredének újoncai egy éve nem kaptak sem zsoldot, sem pedig egyenruhát.⁵²⁸

Február 8-án Bicskén haditanácsot tartott Rabutin és Starhemberg, melynek keretében megbeszéltek egymással Bottyán és a kurucok kiszorításának tervét a Dunántúlról. A haditerv a következő volt: Rabutinnak el kellett foglalnia a kurucok kelet-dunántúli bázisát, Simontornyát, majd pedig Veszprém felől Pápa felé nyomulna, hogy ott találkozzon a nyugat felől érkező Starhemberggel, hogy közösen megsemmisítsék a dunántúli kuruc főerőket. Ami az erőviszonyokat illeti, Bottyán mintegy 10-12 000 katonával rendelkezett szétszórta a Dunántúlon, Starhembergnek 10-11 000 embere volt az ország nyugati határán, akiket a főparancsnok öccse, Maximilian Starhemberg altábornagy vezetett, Bercsényi a Felvidéken tartózkodott nagyjából 5000 emberrel, míg az Eszterházy által összevont erőket Bánlaky József – kissé talán nagyvonalúan – 15 000 főre becsülte. Mivel Bottyán serege elsősorban lovasságból állt, sürgette Eszterházyt, hogy küldjön számára gyalogságot. A gyalogságra azonban Eszterháznak Érsekújváron és a karvai sáncban, valamint Trencsén és Lipótvár blokádjánál volt szüksége, de Rétey Györggyel és Győri Nagy Jánossal így is átküldött a Dunán 1000 lovast és 8-900 gyalogost. Emellett Eszterházy arról is intézkedett, hogy ingóságait a Dunántúlról biztos helyre menekíthesse. Mint magánember helyesen járt el, hiszen az adott viszonyok közepette egyáltalán nem volt biztosított, hogy birtokai épen maradnak. Azonban mint katona és hadvezér ezzel egyáltalán nem mutatott jó példát, intézkedéseivel csak a Rabutin érkezésének hírére a bátorságukban megrendülő dunántúli katonák morálját ásta alá.⁵²⁹

Eszterházy és Bottyán együttműködése nem volt teljesen zökkenőmentes. Még január 27-én Eszterházy azt a parancsot adta Bottyánnak, hogy erőit tartsa együtt és ne aprózza szét. Az öreg tábornok azonban éppen ellentétesen cselekedett, seregét több részre osztva igyekezett állandóan nyugtalanítani mind Rabutin, mind pedig Starhemberg seregét, helyesen felismerve, hogy nyílt harcban mindenképpen alulmaradna a császári-királyi csapatokkal szemben. Az események Bottyánt igazolták, csapatai naponta többször is csatározásokba bocsátkoztak az ellenséggel, a környék falvait kiürítették, az élelmiszerkészleteket elhordták vagy elégették, így a császári-

⁵²⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 339–340. folio. Bezerédy Imre Eszterházy Antalnak 1707. február 27.

⁵²⁹ HECKENAST 1985, 382.; <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1628.html> 2015. 01. 24.

királyiak nem találtak maguknak táplálékot, míg a kuruc hadtápszolgálat kitűnően működött, hála Szentgyörgyi Horváth Zsigmond főhadbiztos munkájának.⁵³⁰

Bár a szakirodalom általában helyesli és elismeréssel szól Bottyán intézkedéseiről (melyekkel magunk is egyetértünk) az események végkimenetelét előre nem ismerő Eszterházy korántsem volt ilyen biztos abban, hogy a kuruc fegyverek sikerrel járnak. Néhány intézkedése legalábbis erre enged következtetni. Ebeczky Tamás nyitrai kapitánynak például megtiltotta, hogy muníciót szállíttasson ki a várból. Az Érsekújvár környéki falvak lakóinak fővesztés terhe alatt megparancsolta, hogy ne szállítsanak élelmiszert az ellenségnek. Egy február végén kelt utasításában pedig azt magyarázta Bottyánnak, hogyha nem érezné magát elég erősnek, akkor a karvai átkelőnél hozza át a seregét a Dunántúlról. A zavarodottságára jellemző, hogy egy nappal később már arról tájékoztatta a dunántúli vezért, hogy 12 mázsa puskaport, 10 mázsa ólmot és 200 db kősót küldött Sümegre.⁵³¹ Február utolsó napján viszont Bercsényinek küldött jelentésén ismét a pesszimizmus érződik. Kifejti a főgenerálisnak, hogy a dunántúli hadak félnek az ellenségtől. és vezetőik ugyan próbálják buzdítani őket, de az előző évben jól látszott Karva és Esztergom esetében, hogy mennyit ér az ilyen buzdítás. Öntudatosan azt is jelezte, hogy ő ezekre a veszélyekre felhívta a kuruc felső vezetés figyelmét, ők azonban nem hallgattak rá. Mivel Rabutin nem boldogult Simontornyával, serege pedig annyira legyengült a téli időjárás és az ellátatlanság következtében, hogy Bottyán seregének felszámolására nem gondolhatott, a Balaton-felvidéken küzdötte végig magát, hogy Max Starhemberg hadával egyesülhessen. Eközben Starhemberg a Lapincs folyó tájékán járt már, míg Ebergényi László a Rába folyó környékét tartotta ellenőrzése alatt, emiatt pedig alig volt már a kurucoknak átjárója a Dunántúlra és így Eszterházy további erősítést sem tud küldeni Bottyánnak.⁵³²

Ha ismerte volna Rabutin seregének állapotát, talán Eszterházy sem lett volna ennyire borúlátó. Rabutin teljesen legyengült hadával március 3-án Jánosházán találkozott Max Starhemberg erőivel. Ezután átkelt a Rábán és téli szállásra vonult Ausztriába. A megmaradt császári-királyi erők először a folyóra, majd nyáron az országhatárra támaszkodó védelmi vonalat alakítottak ki.⁵³³

⁵³⁰ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1628.html> 2015. 01. 25.; THALY 1901, 484.

⁵³¹ THALY 1901, 493., 497–499.

⁵³² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/18 177–178. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. február 28.

⁵³³ HECKENAST 1985, 383.

5.2. A tavaszi események

Bár Rabutin és Starhemberg seregének meghátrálása a kuruc seregek egyik legjelentősebb fegyverténye volt a felkelés történetében, a Dunántúl és azon belül a kuruc sereg helyzete nem lett sokkal jobb. Palkovics Ferenc hadbiztos Eszterháznak írt levele legalábbis erre enged következtetni. Palkovics kifejtette, hogy a hadak között jelentős a só és a lovassági takarmány hiánya, a császári-királyi csapatok által sikertelenül ostromolt Csobánc várára is ráfért volna a felújítás, hasonlóan Simontornyához, továbbá javasolta két új prófuntház felépítését is.⁵³⁴

Rabutin és Maximilian Starhemberg seregei még korántsem voltak legyőzve. Ezt legjobban talán a sitkei eset bizonyítja. Március 3-án Sitkénél (más források szerint Vashosszúfalunál) Béri Balogh Ádám és Bezerédj Imre lest állítottak a császári-királyiak elővédjét alkotó rácoknak. Thaly nyomán Bánlaky 1200 főre becsülte a kurucok erejét, Béri Balogh és Bezerédj leveleikben 3-500 fős csapatról írtak. A rajtaütés kezdetben sikeresnek tűnt, azonban ahogy egyre több rác és német katona érkezett a harc színhelyére, a kurucok hamar létszámhátrányba kerültek, mire Béri Balogh Ádám gyorsan visszavonult. Bezerédjt rövidesen körbevette az ellenség, és értéktárgyaitól megfosztva, fogolyként igyekeztek elhurcolni, szerencséjére azonban két katonája, egy dragonyos és egy zászlótartó észrevették és kimentették az ellenség fogságából. Az eset után Bezerédj szemrehányóan írta Eszterházy Antalnak, hogy a háború során már számtalan anyagi kár érte, amikért hiába ígértek neki kárpótlást, ha kérte őket, akkor csak haragos szavakat kapott.⁵³⁵

Bezerédj megbánván előbbi kirohanását, következő levelében már jóval békülékenyebb hangot ütött meg, s elpanaszolta Eszterháznak, hogy Bottyán azzal vádolta meg, hogy a posztjára tör, amit Bezerédj a lehető leghatározottabban igyekezett megcáfolni, s intrikált Bottyán ellen, miszerint az öreg tábornok kijelentette, hogy Eszterháznak csak akkor hajlandó engedelmeskedni, ha átjön a Dunántúlra. Ezután a brigadéros kifejtette, hogy hűséges Eszterházyhoz, és hogy őt tartja a felettesének. Mind Bezerédj, mind Béri Balogh Ádám üzeneteiből érződött, hogy mindketten úgy gondolták, hogyha a császári-királyiak a közeljövőben újra támadnának, akkor azt a Dunántúli katonaság nem lenne képes visszaverni.⁵³⁶ A pesszimista hangok közé

⁵³⁴ AR I/IX. 350–352.

⁵³⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 372–373. folio. Béri Balogh Ádám Eszterházy Antalnak 1707. március 3.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 341–342. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1707. március 9.; <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1628.html> 2015. 02. 01.

⁵³⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 344. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1707. március 11.

optimista akkordok is vegyültek, mivel március 7-én Pápán Bottyán János feleségül vette a nála majd 50 évvel fiatalabb gróf Forgách Juliannát.⁵³⁷ Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez a nap az öreg katona karrierjének és életének csúcspontja volt, hiszen egyszerű végvári vitézből sikeres hadvezér lett, s házassága révén bekerült a társadalom legfelsőbb köreibe is.

Bezerédjnek a Bottyán elleni intrikái Eszterháznál megértő fülekre találtak. Eszterházy Bercsényinek és Károlynak írt levelében igyekezett erősen hangsúlyozni a sikerben játszott szerepét, miszerint a hadszervezés és hadellátás ügyeit inkább ő intézte Bottyán helyett, mert az öreg kurucot erre alkalmatlannak tartotta. Azt is kiemelte, hogy a harcok alatt erősítést és bátorító írásokat küldött a Dunántúlra, melyek segítettek megtörni Rabutin seregét. Figyelmét azonban legalább ennyire lekötötték a Felvidék ügyei is. Még február végén megtudta, hogy a morvaországi német csapatok Trencsénbe élelmiszert kívánnak beszállítani, ennek megakadályozását Ocskayra bízta és erősítésül rendelkezésére bocsátotta Géczy, Szalay és Rétey György ezredeit, ha pedig az ellenség Lipótvár környékén próbálkozna hasonlóval, akkor Babocsay Ferencnek kell feltartóztatnia őket.⁵³⁸

Ocskay megsegítésére küldte helyettesét, Buday István tábornokot is, azt azonban a brigadérosra bízta, hogy megvárja-e a Buday által vezetett, fent említett három ezredet, vagy egyedül tör be Morvaországba. Március 18-án pedig már sürgette Budayt, hogy csapatait tartsa együtt és álljon készen Ocskay megsegítésére, ha szükséges. Ocskay azonban egyedül vállalkozott a betörés megindítására, így Eszterházy Budayt végül a Csallóköz szemmel tartására rendelte, míg Bokros Pál ezredest egy Ausztriába induló betörés végrehajtására utasította, és Buday harccsoportjából, pedig három századot átengedett neki. Ocskay március közepére szedte össze erőit Szakolcán, és 18-19-én sikeres betörést hajtott végre, egészen Nikolsburgig tört előre, és 20 települést gyűjtött fel, mielőtt gazdag zsákmánnyal megrakodva visszatért. Eszterházy Bottyán révén még március elején értesült arról, hogy Guido Starhemberg Lipótvár élelmiszerral való feltöltésére készül. Ennek megakadályozására hadait a Vág túlsó partjára helyezte át, és Szenc környékén vonta

⁵³⁷ BÁNKÚTI 2005a, 57–58.

⁵³⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 227–228. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. március 4.; MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1707. márc. Fasc. 1. A. 5. 36–39. folio. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1707. március 11.

össze. Mivel hosszabb ideig semmi sem történt, Ocskay akciójával nagyjából egy időben maga Eszterházy is Pozsony környékén portyázott.⁵³⁹

Mivel semmi olyat nem észlelt, ami az ellenség Lipótvár felőli szándékára utalt volna, sőt Starhemberg Mosonmagyaróvárra húzódott vissza, hadait visszavonta a Vág bal partjára. Erre azért is szükség volt, mert a jobb parton lévő kiélt falvak nem tudták a hadakat eltartani. Jóváhagyta viszont Ocskay javaslatát a pozsonyi híd lerombolására, és meghagyta a Trencsén blokádját irányító Turóczy Gáspár alezredesnek, hogy a karkóci Dudvág hidat is romboltassa le. Bercsényit arra kérte, hogy jöjjön Nyitrára, mert a rézpénz inflációja miatt már csak ígéretessel tudott lelket tartani a katonákban.⁵⁴⁰

Guido Starhemberg nem véletlenül volt a császár egyik legkiválóbb hadvezére, egy ügyes csellel sikerült kijátszania Eszterházy és a kuruc csapatok éberségét. Hainburgnál hidat veretett a Dunán Dévény irányába. Emiatt Eszterházy azt hitte, hogy seregével vissza készül térni Morvaországba, és március 26-án parancsot küldött Ocskaynak, hogy a dévényi malmok felgyújtásával és a Dunán való leúsztatásával pusztítsa el a pozsonyi hidat, amit Ocskay valószínűleg már másnap végre is hajtott, mert Eszterházy szolgálatait 28-án meg is köszönte neki. Ez a siker teljesen meggyőzte Eszterházyt afelől, hogy Lipótvár megsegítésétől már nem kell tartania, fáradalmi kipihenése végett pedig Sempte várába utazott. Március 29-én Starhemberg Bécsből Pozsonyba utazott, és 31-én hajnalban mintegy 2500 lovassal elindult a szorongatott város megsegítésére. Eszterházy ugyan reggel értesült az ellenség mozgásáról, és gyorsan parancsokat küldözgetett alárendeltjeinek csapataik összegyűjtésére, de mire ez végbement, az ellenség már hat-nyolc heti élelmiszert szállított be a várba. Ugyan a visszaúton a kuruc hadak bele-belecsíptek Starhemberg különítményébe, és „*az ellenségnek nem kevés kárt tettek*”⁵⁴¹. Bercsényi nem neheztelt Eszterházyra az eset miatt, de a kurucok itt egy súlyos taktikai vereséget szenvedtek, ami ismét bizonyította a császári-királyi sereg fölényét a lázadók felett.⁵⁴²

A kudarc feldühítette Eszterházyt, mert amikor április elején Ocskaytól értesült arról, hogy a Morvaországban lévő császári-királyi erők Herkules Montecuccoli tábornok vezetésével Trencsén megsegítésére készülnek, a következő parancsot küldte a

⁵³⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 229–230. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. március 23.; THALY 1901, 503–506.; THALY 1905, 99–101.

⁵⁴⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 229–230. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. március 23.; THALY 1901, 507–508.; THALY 1905, 101.

⁵⁴¹ THALY 1901, 512.

⁵⁴² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/18 170. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. április 13.; THALY 1901, 511–512.; THALY 1905, 101–103.

brigadérosnak: „...*Generális Budai István urammal conjungálván magát, avval az kennyő haddal, bár jőjön Trencsénnek segítségére az morvai ellenség, bár nem: menjen be Morvában és valami hostilitást elkövethet, elkövesse.*”⁵⁴³ Minden bizonnyal ezen parancs szellemében járt el, amikor Ocskay eredeti kérését megtagadva nem engedte át neki Trencsén blokádjánál lévő gyalogságot, hanem annak csak egy századát, valamint Bezegh Imre és Luzsényszky Sándor lovasezredét rendelte a parancsnoksága alá. Tábori könyvében ugyan az események fordítva szerepelnek, s először csak a morvaiak szándékának meggátolását adja parancsba Eszterházy, azonban elképzelhető, hogy a parancsok dokumentálásakor tévesztés történt, azaz Eszterházy a portyázásra adott parancsot adhatta ki először és az erre alkalmas lovascsapatok átcsoportosítását másodsor.⁵⁴⁴

Ocskay, Bokros Pál ezredet Ausztriába küldte portyázni, míg ő maga Morvaországba ment. A két beütés olyan sikeres volt, hogy ezután Eszterházy hódoltató pátenseket bocsátott ki a határ menti osztrák és cseh falvakba, s tőlük nemcsak pénzbeli juttatásokat, hanem élelmiszert és haszonállatokat is követelt. Emellett folytatódott a propagandaháború is. Április 10-én Sopron vármegye számára adott ki Eszterházy ellenpátenst, melyben a lakosokat halálbüntetéssel fenyegette, hogyha a vármegyében lévő kurucokat vagy javaikat, illetve szimpatizánsaikat kiadják a császári-királyiaknak, ellenben jutalmat ígért azoknak, akik feladják a németek híveit, vagy pedig foglyokat visznek Bottyán János táborába. Pozsony vármegyének szóló pátensében emlékeztette a lakosságot a németek mindenkori kétszínűségére, és megtiltotta, hogy nekik bárminemű adót fizessenek. Veszprém vármegyében a hónap végén elrendelte, hogy mutassák be Vay Ádám *Animadversiones Apologiacaе* című munkáját.⁵⁴⁵

Emellett Eszterháznak a rohamosan közeledő, az ónodi mezőre meghirdetett országos gyűlés ügyeivel is foglalkoznia kellett. Április 10-én Bottyánt, Buday István és Gyürky Pál tábornokot, valamint Bezerédj Imre, Ocskay László és Ebeczky István brigadérost értesítette, hogy saját seregükből 4-5 „*értelmes személyt*” május 1-jére Ónodra küldjenek. Öt nappal később már arról értesítette a vármegyéket, hogy az országos gyűlést május 16-ra halasztották. Bercsényi annyira meg volt elégedve Ocskay és Bokros portyáinak eredményével, és a kurucok felvidéki állásait oly biztosnak vélte, hogy azt javasolta Rákóczinak, hogy Eszterházy is részt vehessen az ónodi gyűlésen,

⁵⁴³ THALY 1901, 513.

⁵⁴⁴ THALY 1901, 513.; THALY 1905, 104.

⁵⁴⁵ THALY 1901, 10–11., 13–15., 517. ; THALY 1905, 105.

Csáky Mihály tudná őt helyettesíteni, s nem lenne helyes „*annyira kedvetlenüleni senatori dignitássát Antal Úrnak...*”⁵⁴⁶ Bercsényi azonban május 4-én, tehát egy héttel később már meg is gondolta magát, és azt írta Rákóczinak, hogy Eszterházyra az állomáshelyén van szükség. Május 5-én viszont Rákóczi érvelt amellett Bercsényinek, hogy Eszterházynek a gyűlésen meg kell jelennie, mivel a fejedelem szerint Eszterházy erősebbnek gondolta az ellenséget a valóságosnál, és szeretne volna elejét venni az ebből következő zavaroknak.⁵⁴⁷

Az eseményekkel párhuzamosan Eszterházynek birtokügyeire is figyelmet kellett fordítania. Tudomására jutott, hogy a Gazdasági Tanács a császár pártján álló Ferenc testvére semptei birtokát, ami Eszterházy részben a sajátjaként tekintett, bérbe kívánja adni. Eszterházy ezért vérségi jogára hivatkozva figyelmeztette a Gazdasági Tanácsot, hogy Semptét ne merészeljék másnak bérbe adni. Eszterházy fenyegető üzenete azonban nem sokat ért, mert április 22-én már Bercsényit értesíti arról, hogy Semptét jogsértő módon a Gazdasági Tanács másnak engedte át. Mindezek mellett értesült arról, hogy Bottyán bontási munkálatokat rendelt el, a szabályos ostromnak ellenállni már nem képes, helyenként romos, pápai erődítmények között, ami miatt megfedte az idős tábornokot.⁵⁴⁸

Eszterházy a katonai helyzet alakulása miatt végül nem vehetett részt az ónodi országos gyűlésen. A dunántúli katonaság érdekeit azonban szeretne volna képviseltetni, ezért azt ajánlotta az ezereskapitányoknak, hogy az ügyeket jól ismerő Kisfaludy Györgyöt küldjék el képviselőjüként. A katonaság egyik legsúlyosabb sérelme a rézpénz volt, és azt várták, hogy a gyűlés újra elrendeli az ezüstpénzben való fizetést, vagy a rézpénzt valamilyen más módon váltják fel. Eszterházyhoz hasonlóan a katonaság és a tisztek egy részének is a helyén kellett maradnia. Mivel a tisztek nagy része nemes ember volt, Eszterházynek el kellett magyaráznia nekik, hogy az országos gyűlést a hadi helyzet miatt kell kihagyniuk, amit nemes egyszerűséggel a következőképpen oldott meg: „*De mivel az ellenségnek indulóban lévő szándékára nézve most nemhogy az hadi tiszteket meg lehetne oszoltatni, sőtinkább mindenünnen contraháltatnak... vévén magoknak csak énrólam is példát, ki egy érdemetlen senatora, a mellett possessionatus úri tagja lévén az nemes hazának, elmulthatatlanúl kívánhattam*

⁵⁴⁶ AR I/V. 407.

⁵⁴⁷ AR I/V. 407., 422.; AR I/II. 73. THALY 1901, 515–517.; THALY 1905, 106.

⁵⁴⁸ THALY 1901, 514., 518–519.; <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1630.html> 2015.03.01.

ott való jelenlétemet.”⁵⁴⁹ A tiszteket ezen kívül azzal nyugtatta meg, hogy a hadak képviselőivel Eszterházy Dániel és Buday István tábornokok, Kisfaludy György és Szemere László brigadérosok, Rétey György, Révay Imre, Karády Mihály és Szalay Pál ezredek és Bajcsi György alezredes lettek megbízva.⁵⁵⁰

A munkáját május 31-én megkezdő országos gyűlés feladata volt, hogy biztosítsa a háború folytatásának feltételeit, mivel az előző évi tárgyalások zátonyra futottak. Rákóczi felismerte, hogy az államháztartás egyensúlyban tartása érdekében muszáj adót kivetnie. Két millió forint rendkívüli hadiadó és fél millió forint portális adó kivetéséről döntöttek. Rákóczinak azt is sikerült keresztülvinnie, hogy az adót a nemességnek is fizetnie kelljen. A katonaság kérését a rézpenz megszüntetéséről és ezüstpénzzel való pótlásáról azonban nem tudta teljesíteni, a szükséges nemesfém mennyiség hiányára hivatkozott. Az ezzel kapcsolatos vitában Bars, Nyitra és Turóc vármegyék követői felvetették, hogy rézpenzzel továbbra se lehessen jószágot vásárolni és zálogot kiváltani, Bercsényi pedig azzal érvelt, hogy a rézpenz becsületét ezzel növelhetnék. A vita június 6-án folytatódott és a mindenki által jól ismert véres eseményekbe torkollott. A tanácskozás során Rákóczi felelősségre kívánta vonni Turóc vármegye két követét az országgyűlés előtt terjesztett, a kuruc államot támadó röpiratért. A tanácskozás során a két követ a vármegye sérelmeit és ügyük igazát védte, a gyűlés pedig hallgatott, amiből Rákóczi azt a következtetést vonta le, hogy egyetértenek a turóciakkal. Emiatt le akart mondani, és távozni akart a gyűlésről, de ekkor többen visszatartották, és az ebből támadó zűrzavarban a két követet meglincseltek. Rakovszky Menyhért jegyző belehalt a bántalmazásba, míg Okolicsányi Kristóf alispánt pedig a fejedelem mentette ki a többi követ és a katonák kezéből.⁵⁵¹

Okolicsányit három nappal később árulásért kivégezték, több Turóc vármegyei nemest, köztük a főispánt, Okolicsányi Pált elfogták, a vármegye pecsétjét összetörték, zászlóját pedig széttépték. Ezek a kemény intézkedések elhallgattatták az ellenzékét. Korábban már többször utaltunk rá, hogy a kuruc háború az ország állapotát alaposan lerontotta, a népességet pusztította és elszegényítette, emiatt pedig egyre többen óhajtották a császárral megkötendő békét. Bár Rákóczi magát okolta a kialakult helyzetért, jelen ismereteink szerint az ellenzék egy részének fizikai megsemmisítése nem tudatos cselszövés, hanem a véletlenek szerencsétlen összjátékaként következett

⁵⁴⁹ THALY 1901, 24.

⁵⁵⁰ THALY 1901, 16–19., 24–25.

⁵⁵¹ HECKENAST 1985, 387.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 358–362.

be. A kuruc ügy külföldi megítélésének azonban nem tettek jót a véres események. A *Theatrum Europaeum* Bercsényi szerepét hangsúlyozva ítélte el a vérengzést. A Rákóczi mellett tartózkodó francia követ, Des Alleurs szintén elítélően nyilatkozott az eseményekről, Rákócziról írt jellemzésében a fejedelmet, amolyan keleti despotaként mutatta be. A bécsi *Wienerisches Diarium* több számában is tudósított az országgyűlésről, a követeket ért atrocitások kapcsán a magyar nemességen belüli ellentéteket hangsúlyozták, míg a trónfosztás kapcsán azt emelték ki, hogy Rákóczi és társai még messzebbre mentek az I. Józseffel való szakítás útján. Rakovszky meggyilkolásának és Okolicsányi Kristóf kivégzésének híre még a távoli Amerikába is eljutott, az ottani újság, a *Boston News-Letter* számolt be róla. Bár Eszterházy előzőleg bánta, hogy az országos gyűlésen nem vehet részt, úgy véljük, összességében jobban járt, hiszen a továbbiakban is tiszta lelkiismerettel szolgálhatta a fejedelmet, az ő kezéhez nem tapadt vér.⁵⁵²

Az országos gyűlésen a továbbiakban sorra fogadták el a különböző gazdasági reformokat. A rézpénzt kb. 60%-al devalválták, továbbá a gazdaság minden ágazatában elfogadott fizetőeszközzé tették, fel lehetett ezentúl használni adósságok kifizetésére és birtokok kiváltására is. Átalakították az adórendszert, ezentúl a nemességnek is adót kellett fizetnie. Az intézkedés azonban nem hozta el a közteherviselést, hiszen a nemesség kedvezőbb kulcsok szerint adózott, és a terhek nagy részét még mindig a kiváltsággal nem rendelkezőknek kellett viselnie. Az új adó inkább a jövedelmeket sújtotta. Június 13-án az országos gyűlés kimondta az *interregnumot*. A katonaság helyzetének szabályozására pedig törvénybe iktatták a *Regulamentum Universalet*. Ezen általános katonai szabályzat azonban sokkal inkább a kívánt állapotokat jelölte meg, semmint a valós viszonyokat tükrözte volna. Mint legfelsőbb igazságügyi szervet, létrehozták az ítélőtáblát. Ezekkel a reformokkal szerette volna elérni a kuruc felső vezetés, hogy a szabadságharc folytatódhassék.⁵⁵³

Míg a tanácskozás tartott, addig Eszterházy igyekezett felkészíteni Érsekújvárt egy esetleges ostromra, mivel az a hír járta, hogy Starhemberg a vár bevételére készül. Azt is közölte Bercsényivel, hogyha az újoncok nem érkeznek meg a hadműveletek megkezdéséig, akkor a németek ellen portyázáson kívül mást nemigen tehet. Kérte Bercsényit, hogy segítsen eloszlatni azt a pletykát, miszerint Starhemberg őt egy tonna

⁵⁵² G. ETÉNYI 2007, 1323–1324., 1329–1330.; KINCSES 2013, 391–392.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 263.; R. VÁRKONYI 2007, 1144–1148.; TÓTH 2007, 1306–1307.

⁵⁵³ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 363–367.

arannyal megvesztegette, hogy ne akadályozza meg Lipótvár ellátását, és ezért a fejedelem őt börtönbe vetette. Bár Érsekújvárt képesnek tartotta arra, hogy ellenálljon az ostromnak, kérte Bercsényit, hogy gondoskodjanak az őrség fizetéséről, mert sokat panaszkodnak, és Eszterházy attól tartott, hogy a várat nem fogják adott esetben sokáig védeni.⁵⁵⁴

5.3. A nyári hadműveletek és Erdély elvesztése.

Az ónodi országos gyűléssel párhuzamosan a Dunántúlon is folytak harcok. Starhemberg a nyári hadműveleteket előkészítendő, április vége óta, Köpcsénynél gyülekeztette a csapatait, s a Rába vidékéről is elvonta erőinek egy részét. Bottyán ezt kihasználva előbb Mosonnál aratott győzelmet a rác csapatok felett, majd a Rábán ismét átkelve a németeket a területről kiszorította, akik Köpcsény felé vonultak vissza. Bezeredy Imre a hadművelet keretén belül elfoglalta Köszeget. Válaszképpen Starhemberg megkísérelte elválni a kommunikációt Eszterházy és Bottyán seregcsoportjai között, mégpedig úgy, hogy az esztergomi és a komáromi helyőrséget a győri sajkásokkal kiegészítve utasította, hogy támadják meg a karvai erődöt. Az akciót június 8-án hajtották végre, de a kurucok sikeresen megvédték a sáncokat. Hogy a további császári-királyi próbálkozásoknak elejét vegye, Eszterházy erősítést küldött a karvaiaknak.⁵⁵⁵

Eszterházy ebben az időszakban elsősorban Nyitra megerősítésével és a tavaszi lipótvári fiasco megismétlődésének megakadályozásával foglalkozott. Nyitrára Rivier hadmérnökkel löszert küldetett, míg Szabó Mátyás parancsnokot utasította, hogy tegyék félre nézeteltéréseiket az odaküldött Czelder Orbánnal a vár védelme érdekében. Ocskay Lászlóval és Ebeczky Imrével figyeltette a Lipótvárra menő utakat, Starhemberget pedig állandóan nyugtalanítaniuk kellett, és ha szükségesnek ítélték, a hidakat is nyugodtan lerombolhatták. A parancs értelmében, amikor az ellenség megindul és feltartóztatni nem tudják, vissza kellett vonulniuk a szeredi hídhoz. Babocsay Ferencet is figyelmeztette, hogyha az ellenség Galgóc felé menne Lipótvárnak, akkor az ő kötelessége zavarni a németeket. Június 5-én pontosította az Ebeczkynek szóló parancsot azzal, hogy Födémes és Nagy-Magyar között várja az ellenséget, valamint a császári-királyiak lipótvári szándékáról értesítette Berthóti István

⁵⁵⁴ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 235–236. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. május 18.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 237–238. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. május 22.

⁵⁵⁵ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1630.html> 2015.03.01.

érsekújvári parancsnokot is. Mindezekre az intézkedésekre igen nagy szükség volt, mert még június 2-án Starhemberg elhagyta táborát, és Somorjához érkezett. Eszterházy, átvéve Bottyántól a télen oly sikeresen alkalmazott „felperzselt föld” taktikáját, megparancsolta a Kis-Duna melléki falvak népének, hogy költözzenek át a Vágon.⁵⁵⁶

Eszterházy nemcsak a csapatok összevonásáról gondoskodott, hanem igyekezett azokat megfelelően felruházni is, hogy nyáron képesek legyenek nagyobb hadműveletek végrehajtására is. Andrássy Pál ezredének 441 nadrágot, 151 dolmányt, 125 köpönyegnek való abát, Thuróczy Gáspár ezredének 500 emberre való posztót, 8 zászlóalj számára selymet és 200 pár csizmát, a tiszteknek 45 rőf posztót és 25 rőf selymet kért. Révay Gáspár ezredének 8 zászlóaljnyi ruhaanyagot, Czelder Orbán ezredébe 700 emberre való posztót, míg Géczy Gábor ezrede számára 491 dolmányt és ugyanannyi nadrágnak való anyagot, és 600 köpönyeg elkészítéséhez szükséges abát rendelt.⁵⁵⁷

Eszterházy 1000 fős erősítést küldött Ocskaynak, illetve Andrássy Pál alá adta saját dragonyos ezredét és Galgóchoz küldte őket, intézkedéseiből azonban kitűnik, hogy az ellenséget inkább zavarni, lelassítani próbálta, semmint erélyesen feltartóztatni. Ennek az lett az eredménye, hogy a sok óvintézkedés ellenére Starhemberg ismét átjutott a kuruc blokádon és Lipótvár szorongatott erődítményét újra megfelelő mennyiségű élelmiszerral, hadianyaggal és friss erővel látta el, így az a további ellenállásra újfent alkalmassá vált. Thaly Kálmán Ocskay Lászlóról írt könyvében az újabb fiaskót Starhemberg hadvezéri ügyességével magyarázta, miszerint a császári-királyi hadvezér sikeresen elkerülte azokat a lovas harcra különösen alkalmas helyeket, ahol a kurucok eredményesen rajta üthettek volna hadseregén. A kudarc másik oka abban állt, hogy a szétszórt kuruc erők nem tudtak kellően nagy ellenállást kifejteni, ami Starhemberget céljától eltéríthette volna.⁵⁵⁸ Ebben Eszterházyt is terheli a felelősség, hiszen Bottyánnal ellentétben nem a „frontvonalról”, hanem a viszonylag távol fekvő Érsekújvárról, később Mocsonokról próbálta irányítani a hadműveleteit.

Eszterházy újabb baklövéséről június 9-én tájékoztatta Bercsényit. Leveléből kitűnt, hogy Starhemberg további céljait illetően teljes bizonytalanságban van. Egyaránt elképzelhetőnek tartotta, hogy a császári-királyi hadvezér a Dunántúlra vonul, a felvidéki kuruc erőket szórja szét vagy pedig Erdélybe indul. Starhemberg a Felvidéket

⁵⁵⁶ THALY 1901, 527–533.; THALY 1905, 108–110.

⁵⁵⁷ THALY 1901, 535.

⁵⁵⁸ THALY 1905, 111–112.

választotta, és bevette Sempte és Szered várát. Eszterházy továbbra is a rajtaütésekből álló stratégiát kívánta követni ellenfelével szemben, és június 10–11-én parancsot adott Ebeczkynek, Ocskaynak, Balogh Istvánnak és Andrásynak, hogy éjszaka üssenek rajta az ellenség táborán. Kedvező lehetőség híján ez ezúttal sem következett be, s Ocskay hamarosan vissza is vonult Szomolány tájékára, hogy a Fehér-hegyeken túli földet őrizze. Ebeczky pedig hamarosan olyan parancsot kapott Eszterházytól, hogy a Vágon túl portyázzon. Ez aztán olyan jól sikerült, hogy június 20. körül a Starhemberg számára lisztet szállító Hannover vértés ezredet meglepte és sikeresen visszaszorította.⁵⁵⁹

Eszterházy június végén ismét Érsekújváron tartózkodott. Innen küldött az elmúlt hetek eseményeiről egy részletes jelentést Bercsényinek. Beszámolt neki többek között arról, hogy a németek Starhemberg parancsára elkezdték megerősíteni a semptei várát, valamint hogy Bercsényi parancsa értelmében – aki talán Érsekújvár ostromától tartott – a gyalogság nagy részét itt vonta össze, míg ő maga vissza szándékozott térni a Nyitra mellett hagyott lovasságához. Thaly Kálmán azzal magyarázta Eszterházy ezen lépését, hogy az Ebeczky által elfogott német katonáktól értesültek Starhemberg Érsekújvár elleni szándékáról. Ettől függetlenül Eszterházy komolyan készült a vár megvédésre, mert mind Hellenbach János bányavárosi és selmeczi kamarai adminisztrátortól, mind pedig Sréter Jánostól, a bányavárosok felügyelőjétől (aki egyben a tüzérség főfelügyelője is) kézigránátokat, ásókat és kapákat kért. Aggodalmait a *Theatrum Europaeum* sorai is alátámasztják, miszerint Starhemberg valóban Érsekújvár ellen készült. Elismerte, hogy a június elején Karva ellen végrehajtott császári-királyi akció komolyan megnehezítette a Bottyánnal való kommunikációját. De, hogy az eset ne ismétlődhessen meg, két további kisebb erődöt építtetett. Ezen kívül 300 hajdút, Gyürky Pál karabélyos ezredét és 2 tarackot küldött Karvához erősítésképpen. Beszámolt továbbá a hosszú ideig Itáliában harcoló, jó tiszt hírében álló Bagossy Pál kuruccá válásáról, és az ezredével kapcsolatos szervezési munkálatokról. Azt is jelezte Bercsényinek – levelezésük gyakran visszatérő elemeként – hogy nincs elegendő pénze a csapatok fizetésére, és emiatt már nemcsak a dunántúliak panaszkodnak, hanem Ocskay is. Ismételten kérte a főgenerálist, hogy segítsen enyhíteni ezeken a bajokon, mert különben hitelét fogja veszíteni a csapatai előtt.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ THALY 1905, 113–115.

⁵⁶⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 241–243. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1707. június 25.; KINCSES 2013, 396. Érdekességképpen szeretnénk megemlíteni, hogy Eszterházy panaszkodott Bercsényinek, hogy olyan mértékű papírhiánnyal küzd, ami már a napi ügyintézését fenyegeti és hiába kér

Hogy Starhemberget Érsekújvártól eltérítse, Eszterházy parancsot adott a Vágon túl állomásozó Ocskaynak, hogy csapatait vonja össze és egésszítse ki a kuruc üggyel szimpatizáló szlovák érzelmű lakossággal, majd pedig törjön be Morvaországba. Ezután mindkét hadvezér megváltoztatta a pozícióját. Július 4-én Starhemberg Lipótvárhoz ment, Thaly szerint azért, hogy a várat az Érsekújvári ostrom előtt még egyszer ellássa hosszabb időre elegendő élelemmel. Starhemberg serege a következő egységekből állt: a lovasságot a Hannover, a Hohenzollern, a La Tour, az Uhlefeld, a Steinville, az Althann, a Schönborn és a Wolfskehl dragonyos ezred, valamint Saecula rác huszárai alkották, míg a gyalogság a Salm, a Hasslingen, a de Wendt, a d'Arnan, a Sickingen, a Tollet, és a Deutschmeister ezredből állt. Eszterházy pedig Érsekújvárt elhagyván Nyitra mellé tette át táborát, hogy Starhemberg seregén rajta üthessen, értesülvén azonban az ellenség hadának létszámáról, és erejéről ezen szándékáról letett.⁵⁶¹

Ocskaynak nem kellett Morvaországba törnie ahhoz, hogy Starhemberget terve feladására kényszerítse, ugyanis mihelyst a császári-királyi tábornagy értesült Ocskay csapatainak gyülekezéséről, ellene indult, de a szeredi táborában hagyott 1500 gyalogost és 2000 lovat (tehát seregének nagyjából a felét). Ocskay végig ügyesen manőverezve kitért előle, majd amikor szembetalálkozott Montecuccoli tábornok Morvaországból Starhemberg serege felé siető haderejével, azt sikeresen visszaszorította. Starhemberg miután belátta, hogy Ocskay kisiklott a kezei közül, a Fehér-hegyekben lévő kisebb várak megszállásába és ostromlásába kezdett, felszólította a szlovák lakosokat a hazatérésre, a falvakban pedig hagyta kegyetlenkedni a katonáit. Július 10-én sikeresen megszállta az üres Sasvárt és Szakolcát, bevette Éléskőt és ostrom alá vette Detrekőt. Eszterházy igyekezett erősítést juttatni a fenyegetett erősségbe. Szinay Mihálynak megparancsolta, hogy kelljen át a Vágon, és Thuróczy Gáspárral egyesülve erősítsék meg a szorongatott várat.⁵⁶²

Ocskay olyan parancsot kapott Eszterházytól, hogy Starhemberg seregét az ostrom alatt folyamatosan nyugtalanítsa. Amennyiben az ellenség visszavonulna vagy a vár elesne, akkor kövesse és zaklassa Starhemberget egészen Lipótvárig, majd pedig törjön be Morvaországba, ahol „...égetés, rablás, s még csöcsömössek kardra való hányása is recommendáltatik.”⁵⁶³ A feladat végrehajtásához Ocskay mellé rendelte

a Gazdasági Tanácstól utánpótlást, nem kap, eddig Nagyszombatról vásárolt papírt a saját pénzén, de kéri Bercsényit, hogy oldják meg a helyzetet.

⁵⁶¹ THALY 1901, 547.; THALY 1905, 115.; FELDZÜGE 1883, 299.

⁵⁶² THALY 1901, 551.; THALY 1905, 116–117.

⁵⁶³ THALY 1901, 554.

Babocsay Ferenc, Perényi Miklós és Bagossy Pál erőit is. Július 19-én két levelet is írt. Az első Eszterházy Józsefnek szólt, és figyelmeztette a császári-királyi hadseregben harcoló öccsét, hogy a malmok felgyújtásával és más, civilek elleni atrocitásokkal hagyjon fel. Testvérére olyannyira megharagudott, hogy másnap Balogh Istvánnak megparancsolta, hogy portyázzon Szered alatt, és amennyiben lehetősége lesz rá Eszterházy Józsefet fogja el. A második levél a magyarországi császári-királyi erők főparancsnokának szólt. Eszterházy a korábban említett égetéseket kérte számon Starhembergen, továbbá azt, hogy Szakolcáról több nőt is rabságra vettetett. Választ követelt, és megfenyegette német kollégáját, hogy annak elmaradása esetén ők is hasonlóan fognak eljárni. Július 23-án, mivel tudomásom szerint választ nem kapott, Fáy István strázsamesternek parancsot adott különböző labanc személyek feleségeinek elfogására.⁵⁶⁴

Időközben lezajlott Detrekő ostroma. Bár Thaly Kálmán azt írta, hogy az Eszterházy által odaküldött Szinay féle gyalogságnak és a Thuróczy Gáspár által vitt erősítésnek a bejutása már nem sikerült.⁵⁶⁵ Ennek némileg ellentmondanak a Thuróczy által Eszterházyhoz, már a vár eleste után, augusztus 2-án írt levél következő sorai: *„egymás után lövetelle, ugy hogy bent livin az várban, alig tuttam ki gyűnny, környűl vévén minden felűl, bent marattam volna, de nem livin rendeltetve, tartottam atul, ne talántán valami szerencsétlenség esik az kint livő hajdúságon.”*⁵⁶⁶ Ebből világosan látszik, hogy Thuróczynak megvolt a lehetősége a parancsnokság átvételére, ezt azonban kint rekedt csapatai érdekeire hivatkozva végül elvetette.⁵⁶⁷

Starhemberg hét napi körülzárás, majd három napi lövés és egy sikertelen roham után július 21-én megegyezett a várat védő Stupavszky Andrással és Verbay Ferencsel arról, hogy a védők szabadon elvonulhatnak, szavát azonban megszegte, és a várat védő hajdúkat elfogatta.⁵⁶⁸ Thuróczy Gáspár tudósítása szerint Starhemberg mintegy kétszáz katonát vesztett az ostrom során, és egyszer még az ő élete is közvetlen veszélyben forgott, mikor egy a várból kilőtt ágyúgolyó közvetlenül az ebédlőasztala alá csapódott.⁵⁶⁹ Mindez azonban nem tántorította el Starhemberget, és három nappal később már Trencsén alatt termett, áttörte a kuruc blokádot, és az elmúlt hetekben rabolt

⁵⁶⁴ THALY 1901, 554–557.; THALY 1905 117–118.

⁵⁶⁵ THALY 1905, 119.

⁵⁶⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/7 81. folio. Thuróczy Gáspár Eszterházy Antalnak 1707. augusztus 2.

⁵⁶⁷ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/7 81. folio. Thuróczy Gáspár Eszterházy Antalnak 1707. augusztus 2.

⁵⁶⁸ THALY 1905, 119–120.

⁵⁶⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/7 81. folio. Thuróczy Gáspár Eszterházy Antalnak 1707. augusztus 2.

élelmiszert bevitte a városba. Július 28-án pedig rövid ostrom után bevette Jókő várát, majd a szeredi erődítési munkálatok megszemlélésére vonult.⁵⁷⁰

Láthattuk, hogy az elmúlt hetekben Eszterházy és seregének pozíciója meggyengült. Eszterházy ezekben a napokban többször is a bizonytalankodás jeleit mutatta. Legügyesebb alvezére, Ocskay parancsnoksága alatt ugyan igyekezett nagyobb katonai erőt összpontosítani, de ezt nem sikerült megfelelően felhasználnia, hiszen hol azt parancsolta Ocskaynak, hogy Morvaországra támadjon, hol pedig Starhemberg ellen szerette volna a seregét felhasználni, a határozatlanság végeredménye az lett, hogy a kurucok több támaszpontjukat is elvesztették. Ezt érezte Eszterházy is, ennek megfelelően cselekedett. A Dunántúlon a labanc Pálffy János által elkövetett gyújtogatások megtorlásoképpen két parancsot is küldött Balogh Ádámnak, hogy Pálffy birtokait, nevezetesen Pudmericet és Királyfalvát az ott lévő kastélyával együtt égettesse fel. Július 29-én pedig Szalakúzon haditanácsot tartott Ocskayval. Csáky Mihályt öt ezreddel átküldte a Vágon, hogy nyugtalanítsa Starhemberg seregét; ha a németek Ocskay ellen indulnának, akkor egyesüljön a brigadérossal; ha pedig a Csallóközbe, akkor egészen odáig kísérjék őket, majd térjenek vissza Érsekújvárhoz. Ocskaynak pedig július 31-én újabb parancsot adott a Morvaország elleni betörésre.⁵⁷¹

Ocskay nem télenkedett, miután visszatért csapataihoz, megtudta, hogy a Steinville vértés ezred élelmiszert szállít Sasvárra, ezért augusztus 3-án hajnalban rajtuk ütött, és szétugrasztotta őket. Thaly Kálmán szerint mintegy 400 németet vágta le Ocskay katonái, 500 lovat és temérdek fegyvert, illetve hadi jelvényeket zsákmányoltak. Starhemberg a nem várt fiaskó hírére elhagyta Szered melletti táborát, és ismét Ocskay ellen indult, de a kuruc brigadéros, akárcsak korábban, ezúttal is sikeresen tért ki előre. Starhemberg néhány kisebb mezővárost felgyújtott, de más eredményt nem tudott felmutatni, amikor augusztus 16-án visszatért Lipótvárhoz.⁵⁷²

Eszterházyt egyébként igen érzékenyen érintette Pápa pusztulása, hiszen nemcsak anyagi javai voltak itt, hanem a városhoz kötötte őt gyermek- és ifjúkorának megannyi kedves emléke is, amire nyugodtan mondhatjuk, hogy egyik otthonaként tekintett. Rabutin és Pálffy dunántúli égetéseiről Eszterházy augusztus 20-án számolt be a fejedelemnek. Azt is feltételezte, hogy Rabutin egyesülni kíván Starhemberg seregcsoportjával, és közösen Érsekújvár bevételére készülnek. Ezen felvetése kissé

⁵⁷⁰ THALY 1905, 119–120.

⁵⁷¹ THALY 1901, 558–560.; THALY 1905, 121.

⁵⁷² THALY 1905, 123–127.

érthetetlen, hiszen tábori könyvének bejegyzései szerint már korábban tudomást szerzett arról, hogy Rabutin Erdélybe fog benyomulni, míg Starhemberg Nyitra ostromára készül. Beszámolt arról is, hogy ezredei legénységének nagy része hazaoszlott, hogy részt vegyen az ez idő tájt esedékes mezőgazdasági munkálatokban, hiszen rendszeres zsoldot (melyből a harcoló katona a maga és családja számára szükséges élelmiszert beszerezhetne volna) a kuruc állam továbbra sem tudott biztosítani.⁵⁷³ Ezekre a hírekre a fejedelem kétszer is reagált. Először augusztus 25-én, amikor is értetlenségét fejezte ki az ellenség Érsekújvár elleni szándékával kapcsolatban, majd elmagyarázta Eszterháznak, hogy amennyiben Rabutin nem indulna el Erdély felé, akkor neki át kell kelnie a Vágon, és az ottani csapatokkal Morvaországba kell betörnie, míg Eszterházyt a Vác környékéről odasiető Károlyinak kell helyettesítenie.⁵⁷⁴

Másnap Rákóczi – valószínűleg azután, hogy a leveleket átadó tisztet kihallgatta, valamint Bottyántól is levelet kapott – újabb, ezúttal éles hangú, helyenként már-már gunyoros hangvétellű levelet küldött Eszterháznak. Eszterházy levelét a fejedelem összevetette Bottyánéval, és úgy találta, hogy a helyzet nem olyan súlyos, mint azt Eszterházy lefestette. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy miután Eszterházy számos panaszkodó levelét olvastuk, megállapíthatjuk, hogy a fent említett augusztus 20-i irat semmivel sem drámaibb, mint más üzenetei, amelyekben a csapatok fizetlensége vagy eloszlása miatt panaszkozik.⁵⁷⁵ Rákóczi a fejére olvasta Eszterháznak, hogy a város és annak javai pusztulása miatt szomorkodik, holott az ellenség már más városokat és malmokat is felprédált, de ezeket a kurucok újjáépítették, mint ahogy a labancok is újjáépítették azokat a javaikat, amiket a kurucok pusztítottak el. A levél talán legmegdöbbenőbb, legérzékletlenebb sorai csak ezután következtek: „*A népét levágta? igen jól cselekedte, miért nem futott előtte, mint mások, és ezzel magát hamishitűvé tévén Confoederációkhoz, tőlünk is megérdemlette volna annak büntetését.*”⁵⁷⁶ A fejedelem viszonylag könnyen beszélhetett, hiszen a harcoktól az ő birtokai feküdtek a legtávolabb. A levél végén azzal is megvádolta Eszterházyt, hogy azért kér segítséget a fejedelemtől, hogy beosztottjai előtt menthesse magát, hogy ő sem kapott.⁵⁷⁷

⁵⁷³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/18 129. folio. Gundelfinger Dániel Eszterházy Antalnak 1707. augusztus 16.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 378–379. folio. Révay Gáspár Eszterházy Antalnak 1707. augusztus 17.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 248. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. augusztus 20.; THALY 1901, 558.

⁵⁷⁴ AR I/II. 83–86.

⁵⁷⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 248. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. augusztus 20.

⁵⁷⁶ KÖPECZI 1958, 139.

⁵⁷⁷ KÖPECZI 1958, 138–139.

Eszterházy és Rákóczi nézeteltérését az események gyorsan túlhaladták, hiszen már augusztus 24-én, tehát a fent tárgyalt irat keletkezése előtt, Starhemberg a két nappal korábbi, még csak tüntető felvonulása után ismét megjelent Nyitra alatt, és ostrom alá vette a várost. Bottyán összehívta a dunántúli nemesi felkelést, hogy hadainak létszámát felduzzassza, és augusztus 26. és 28. között Bezerédjvel együtt betörték Ausztriába, és mintegy 60-70 helységet, falvakat és mezővárosokat egyaránt, felgyújtottak. József császár és a haditanács a hírek hallatára azonnal visszarendelte Starhemberget, aki szeptember 8-án már Sopron környékén állomásozott.⁵⁷⁸

Ahogy fentebb említettük Eszterházy augusztus végén már tisztában volt azzal, hogy Rabutin Erdélybe készül. A kuruc vezetés valahol a Duna és a Tisza között szerette volna feltartóztatni, ugyanakkor abban is biztosak voltak, hogy Rabutin Herbevillehez hasonlóan Zsibónál fog bevonulni Erdélybe. Ezért Rákóczi parancsot adott Pekry Lőrincnek a szorosok még alaposabb megerősítésére, Eszterháznak és Károlyinak pedig megparancsolta, hogy erőiket egyesítve tartóztassák fel Rabutint.⁵⁷⁹ Thaly szerint Eszterházy 5000 katonát vitt magával erre a hadjáratra, ez azonban fentebb említett Eszterházy levelek tükrében kissé soknak tűnik, mindazonáltal kijelenthetjük, hogy Eszterházy a felvidéki kuruc csapatok egy jelentős részét magával vitte. Távolléte idejére Ocskay Lászlót tette meg helyetteséül. Csapataival Tótkesziről indult és Honton keresztül Veresegyházához vonult. Már maga a menet is jelentős akadályokba ütközött. Eszterházy szomorúan számolt be Károlyinak, hogy a hadbiztosság lemaradt tőlük, emiatt pedig gyorsan kifogytak az élelmiszerből. Augusztus 29-én pedig azt jelentette Rákóczinak, hogy hidegtele van. Közben folyamatosan sürgette Károlyit, hogy seregével vonuljon közelebb az övéhez, így nemcsak az üzenetváltások lennének egyszerűbbek, hanem seregeiket is hamarabb összevonhatnák, ha kell.⁵⁸⁰

Augusztus 29-én Eszterházy portyázói útján értesült arról, hogy Rabutin Budánál átkelt a Duna bal partjára. Rákóczi ezután azt a parancsot adta Eszterháznak és Károlyinak, hogy mivel gyalogsággal egyikük sem rendelkezett, nyílt harcban ne próbálják megtámadni Rabutint, hanem éjszakai rajtaütésekkel nyugtalanítsák a császári-királyi csapatokat. Ha Rabutin Szeged felé indulna, akkor Eszterházy

⁵⁷⁸ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1630.html> (2015. 04. 05.); KÁROLYI 1897, 657–658.

⁵⁷⁹ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1633.html> (2015.04.11.)

⁵⁸⁰ KÁROLYI 1897, 669–670.; P 396 – I. sorozat: Ser. I. registrata - 1707. aug. Fasc. 1. A. 70. 100–101. folio. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1707. augusztus 28.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/18 217. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. augusztus 29.

késlekedés nélkül térjen vissza a Vág vidékére.⁵⁸¹ Eszterházy ezen parancs szellemében azt javasolta Károlyinak, hogy csapataikat három részre osztva üssenek rajta az ellenségen.⁵⁸² Szeptember 1-én azonban kissé csalódottan jelentette a fejedelemnek, hogy Rabutin szekerekkel vette körül a táborát, ők pedig egy esetet leszámítva nem találtak fogást rajta. Azt javasolta, hogy hagyják az időközben dél felé forduló Rabutin üldözését és minden erejükkel forduljanak Starhemberg ellen, Ocskay és Károlyi a Vág mellett, ő pedig a Dunántúlon vehetné fel a harcot a császári-királyi erőkkel. Nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint Tata vagy Székesfehérvár elfoglalását, továbbá a dunántúli katonai és gazdasági ügyek rendbetételét.⁵⁸³

Miután a fejedelem felismerte, hogy akárcsak két évvel korábban Herbevillet, úgy most Rabutint sem fogják tudni megállítani. Ezért, hogy a Vág mellékén nagyobb baj ne történjen, parancsot adott Eszterházynek, hogy csapataival térjen vissza korábbi állomáshelyére, azt azonban meghagyta neki, hogy a Dunántúlra addig ne menjen át, amíg tőle erre külön parancsot nem kap. A dunántúli tervekkel pedig akkor fognak foglalkozni, amikor aktuálisak lesznek.⁵⁸⁴ Eszterházy szeptember 7-én az Ipolyságból válaszolt Rákóczinak, és biztosította őt arról, hogy a kapott utasításnak megfelelően fog eljárni, bár felhívta a fejedelem figyelmét egy korábbi haditanácsra, ahol arról határoztak: hogyha Starhemberg a Vág mellett maradna (ami, mint fentebb említettük nem történt meg), akkor ő csapataival átmehet a Dunántúlra. Ezek után Eszterházy csapataival gond nélkül visszatért Érsekújvárra.⁵⁸⁵

Rabutin szeptember 6-án egyesült a Duna-Tisza közti rácokkal, és három nappal később megérkezett Szegedre. A fejedelem ezután Erdélybe küldte Károlyit, ahol az ottani főparancsnok Pekry, és környezete bizalmatlanul fogadták őt, miután október elején tanácskoztak. Bár Pekrynek parancsa volt a Vaskapu-szoros eltorlaszolására, aminek eleget is tett, a Maros völgyében közelítő Rabutint semmilyen módon nem zavarta meg, aki szeptember utolsó napján a dévai szoroson keresztül gondtalanul Erdélybe vonult, ahonnan rövid idő alatt kiszorította a kurucokat. Ezzel Rákóczi és a

⁵⁸¹ AR I/II. 89–90.

⁵⁸² P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1707. aug. Fasc. 1. A. 79. 110–113. folio. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1707. augusztus 30.;

⁵⁸³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 249–250. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. szeptember 1.

⁵⁸⁴ AR I/II. 93–94.

⁵⁸⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 251–254. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. szeptember 7.

felkelés számára a tartomány végleg elveszett, itt többé nem tudták megvetni a lábukat a kurucok.⁵⁸⁶

5.4. Őszi aprólékharok a Vág-vidéken és Eszterházy áthelyezése a Dunántúlra

Eszterházy visszatérése után igyekezett Starhemberg seregét a Dunántúlról elvonni, hogy Bottyán ottani csapatait tehermentesítse, illetve az ellenséget a folytonos ide-oda vonulással kifárasztja. Ennek érdekében szeptember 16-án Bagossy Pál gyalogságával a legfontosabb Vág parti átkelőt, Szered várát kezdte ostromolni. Ennek érdekében, hogy az erődöt a külvilágtól elzárja és hogy a Starhemberg által Nagyszombaton hagyott mintegy 4000 katonát szemmel tartsa Csáky Mihályt egy lovas különítménnyel Szered és Nagyszombat közé küldte. Hasonló feladatot adott Balogh Istvánnak is, akinek Diószeghez kellett mennie, hogy az esetlegesen Pozsony felől küldendő erősítést feltartóztassa. Emellett pedig a Morvaországból nemrég visszatért Ocskayt Orosz Pál és Níkházy György ezredével megerősítve újabb portyára küldte, hogy *„ottan mentől hasznosabb operációkat tegyen... mivel Guido Starembergh... hasonló évetéseket kíván elkövetni a dunántúli földön.”*⁵⁸⁷

Bagossy hajdúi már szeptember 16-án megtámadták a szeredi hidat, és a bal parton lévő sáncokból a németeket kiszorították, akik a hidat úgy próbálták megtartani, hogy annak közepére barikádot emeltek és abból tüzeltek a támadókra. Eszterházy parancsot adott a barikád bevételére, míg ő maga miután Csákytól hírt kapott arról, hogy lehetőség nyílt Nagyszombat bevételére is, ezért a gyalogság és a tüzérség egy részét magához vette, és Nagyszombathoz indult. Ide azonban már nem jutott el, mert az esős időjárás visszafordulásra kényszerítette, bár ezt utólag nem nagyon bánta. Bagossy több szerencsével járt: emberei 17-én bevették a barikádot; majd még aznap éjjel magasságában rohamot vezényelt a vár ellen, ezt azonban a császári-királyi csapatok visszaverték. Szeptember 21-én Balogh István értesítette Eszterházyt, hogy Starhemberg Pozsony felől Szered felé tart, és még aznap meg is érkezett. Eszterházy terve ezzel sikerrel járt, és Bottyán erőit tehermentesítette. Starhemberg nem tétlenkedett, és erőit azonnal a híd visszafoglalására küldte, de rohamukat a kurucok visszaverték. Eszterházy ezután felgyújtatta a hidat, hiszen Szered közelsége miatt amúgy sem tudták volna tartósan megtartani, majd visszatért a Kisfaludnál lévő

⁵⁸⁶ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1633.html> (2015.04.12.) KOVÁCS 1989, 95–96.; RABUTIN 2004, 281–282.

⁵⁸⁷ THALY 1901, 569.; THALY 1905, 135.

poggyászvonatához. Ezért az akciójáért Rákóczi szeptember 27-én dicséretben részesítette őt. Starhemberg pedig miután felismerte, hogy a császári-királyi erődlánc nem zár megfelelően, megerősítette Sellyét, Diószeget és a galántai kastélyt.⁵⁸⁸

Az ezt követő napokban elsősorban manőverező és portyázó harcok folytak, melyeknek keretében Starhembergnek sikerült Ocskay csapatait a Vág bal partjára visszaszorítani. Azonban Ocskay egy Beckó elleni rajtaütés után, október 13-ra visszaszerezte a Vágon túli pozícióit. Ocskay a sikeres akció után eltávozást kért, hogy nemrégiben kapott sztropkói birtokát megszemlélhesse, így Eszterháznak hosszú időre nélkülöznie kellett legjobb alvezérét. A császári-királyi csapatokat ezután kisebb lovas portyákkal igyekeztek nyugtalanítani, de ezekkel nem jártak sok sikerrel, a császáriak a fent említett helyeket gond nélkül megerősíthették, és a Vágon túl erős védelmi vonalat hoztak létre. Ez a tétlenség Rákóczi figyelmét sem kerülte el, és ismét elmarasztalta Eszterházyt, amiért hagyta mindezt megtörténni, és a szeredi akcióhoz hasonló hadműveletekkel nem próbálkozott. Bár azt Rákóczi is elismerte, hogy talán egészségügyi gondjai hátráltatták Eszterházyt.⁵⁸⁹

A hadi helyzet alakulásával elégedetlen kuruc felső vezetés változtatásokra szánta el magát. Bercsényi október végén meglátogatta a Vág vidéki kuruc hadakat, és nagyon elégedetlen volt a látottakkal. Így aztán Rákóczi és Bercsényi úgy határoztak, hogy változtatásokat eszközölnek a vezetőségben. Bottyán a Dunántúlon már többször kérte a felmentését fásultságra, illetve egészségügyi okokra panaszkodva. A tavaszi események ismertetésénél kitértünk arra, hogy Bezerédj többször is intrikált az idős tábornok ellen és ezen tevékenységével az ősz folyamán sem hagyott fel. Olyannyira nem állhatták egymást, hogy szeptember elején már Bezerédj is az áthelyezését kérte: „...nem bánom ha vasra veret is, de én Isten engem úgy segéllen által megyek, sem hogy in innend eő tüle dependeállyak, s commondoja alatt legyek...”⁵⁹⁰ Askálódásainak részben Eszterházy is hitelt adott, ami tovább rontotta Bottyán amúgy sem derűs hangulatát. Végül megszületett a döntés Bottyán és Eszterházy helycseréjéről. Az év hátralévő részében Eszterházy még a Felvidéken, főleg Érsekújváron tartózkodott, majd

⁵⁸⁸ AR I/II. 106–109.; THALY 1905, 136–137.

⁵⁸⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 255–256. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1707. október 8.; AR I/II. 111–113.; THALY 1905, 138–143.

⁵⁹⁰ AR IX. 413.

1707. december 25-én Sümegen Bottyán hivatalosan is átadta a dunántúli kuruc hadsereg vezetését Eszterházy Antalnak.⁵⁹¹

6. A sümegi részgyűlés és a Bezerédj ügy

6.1. A sümegi részgyűlés

Eszterházy 1707 decemberében két levélben vázolta fel a dunántúli vármegyéknek, hogy a következő évben mire is számíthatnak. Főkapitányi programjának egyik sarkalatos pontja volt az ónodi országos gyűlésen elfogadott katonai szabályzathoz, a *Regulamentum Universale*hoz való ragaszkodás. A Regulamentumban lefektették a hadsereg felépítése és továbbfejlesztése során követni kívánt elveket. A szabályozás hét részből állt, foglalkozott többek között az alakulatok létszámával és szervezeti felépítésével, a hadsereg fizetésével, a katonaság adókedvezményeivel, a mustratartás rendjével, a katonák elszállásolásával, a hadiadó begyűjtésével, a kassai, érsekújvári és a dunántúli hadbiztosság feladataival és a haditörvényszéki eljárással. Azt is a vármegyék tudtára adta Eszterházy, hogy munkájában nem lesz egyedül, hanem helyetteseként ifj. Eszterházy Dániel fog szolgálni, akinek állandó tartózkodási helye Sümeg várában lesz. Helyettese feladatairól így írt: *„én mezei szolgálatokban és hadi munkában, ő kegyelme... az interveniálandó panaszokat orvosolhassa, eligazíthassa, büntethesse, úgy az vármegyék és hadak között származó dolgokat jó rendben tarthassa, nemkülömben a nemes vármegyékben assistentiaképpen commandérozott⁵⁹² tisztekkel is szabadon parancsolhasson...”⁵⁹³* A vármegyék számára azonban volt egy, még ennél is sokkal fontosabb üzenete: *„az hadak által tett excessusokat és gravameneket conscribálván,⁵⁹⁴ – mindennemő szükséges, a közjót illető dolgoknak a repraesentációjára⁵⁹⁵ ezen előttünk való 1708. esztendőbeli januariusi vagyis Boldogasszony havának 15. napjára Sümegre hozzám maga böcsületes követjeit a tekéntetes, nemes vármegye expediálni⁵⁹⁶ ne sajnálja...”⁵⁹⁷*

⁵⁹¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 359–362. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1707. szeptember 6.; AR IX. 439., 465.; BÁNKÚTI 2005a, 59.

⁵⁹² segítségképpen vezényelt

⁵⁹³ THALY 1901, 85.

⁵⁹⁴ kihágásokat és panaszokat összeírván

⁵⁹⁵ képviselétére

⁵⁹⁶ küldeni

⁵⁹⁷ THALY 1901, 86.

A gyűlés célját úgy határozta meg, hogy az országrész és a lakosság problémáit szeretné orvosolni, ezen keresztül pedig a hadsereg helyzetén is javítani akart.⁵⁹⁸

Eszterházy hasonló levelet küldött a magasabb beosztásban szolgáló katonatiszteknek is. Tájékoztatta őket arról, hogy mostantól minden a szolgálattal kapcsolatos, vitás esetben a Reglamentumot tekintsék kiindulási alapnak, hiszen abban mindenkinek le vannak fektetve a kötelességei, és meghívta őket a január 15-én tartandó sümegei gyűlésre is. A tisztektől azt kérte, hogy állítsanak össze egy listát,⁵⁹⁹ „*hogy mely nemes vármegye mennyi zsoldos katonát vagyis portális hajdút állítván, s mennyivel restantiarius?*”⁶⁰⁰ *hanem, zsoldos vagy portális léssen is, melyik vármegyéből, micsoda helységből való?*”⁶⁰¹

Mik voltak az országrész és a lakosság legsúlyosabb problémái? Ha röviden szeretnénk válaszolni erre a kérdésre, akkor azt mondhatnánk, hogy maga a háború. A probléma azonban jóval összetettebb. A Dunántúlon a háború nyolc évéből hatban szinte folyamatos harcok zajlottak, hol a kuruc hadsereg igyekezett folyamatos hadjáratokkal megvetni itt a lábát, majd miután ez sikerült neki a császári-királyi haderő tett meg mindent, hogy Rákóczi hadinépét kiszorítsa a területről. A két fél közötti folyamatos tusakodás megterhelte a lakosságot, melynek mind a kuruc, mind a császári-királyi hadsereget el kellett látnia, amikor az a lakóhelyén átvonult. A terheket a császári-királyi hadsereg gyűjtogatásai, és az ellátatlan, vagy zsákmányra éhes kuruc katonák rablásai tovább tetézték.⁶⁰²

Ezen felül a lakosság még a vármegyék által nyújtandó törvényesen előírt szolgáltatásokkal is tartozott. Nemcsak zsoldosokat és portális hajdúkat kellett adniuk a hadseregnek, hanem részben azok felszereléséről is gondoskodniuk kellett. Portális szekereket is ki kellett állítaniuk „személyzettel” és állatokkal együtt. Továbbá el kellett látniuk a konföderáció hadseregét, a különböző ezredek mellett, a visszamaradt helyőrségekről, a betegekről és sebesültekről is gondoskodniuk kellett. Bánkúti Imre tíz évvel ezelőtt Veszprém megye kuruc kori történetéről írt könyvében már sikeresen korrigálta azt a téves nézetet, miszerint a katonaság magatartása nagyrészt a vezénylő tábornokon múlt volna, és egyedül Bottyán volt képes rendet tartani a csapatok

⁵⁹⁸ RITTLING 2012a, 62–63.; THALY 1901, 83–87.

⁵⁹⁹ THALY 1901, 90–92.

⁶⁰⁰ hátralékos, hátralékban lévő

⁶⁰¹ THALY 1901, 91.

⁶⁰² BÁNKÚTI 2005a, 60.

között.⁶⁰³ Ezen nézetéhez csak csatlakozni tudunk, hiszen a problémák Bottyán Dunántúlra érkezésével sem szűntek meg. Olyannyira nem, hogy 1706-ban Veszprém és Fejér vármegye beadványt szerkesztettek a katonaság visszaéléseiről. Bár a kurucok 1706-ban megszervezték a gazdasági ügyek irányítására a „Dunáninnend levő Oeconomicalis Deputatio”-t és a hadellátást irányító districtuális commissáriusokat neveztek ki, ez nem segített a problémák megoldásán. A két szervezetről még lesz szó a későbbiekben.⁶⁰⁴

A másik (országos méretű) probléma az volt, hogy a kuruc állam többnyire nem tudott megfelelő mennyiségű és minőségű fizetést biztosítani a katonáknak, hiszen a rézpénz 1708-ra már szinte minden értékét elvesztette, annak ellenére, hogy a kuruc állam vasszigorral lépett fel a pénz értékének megőrzése érdekében. A továbbra is hadak fizetetlenek vagy rongyosak maradtak, hiszen a rézpénzt sehol sem fogadták el. A parasztság pedig rettegett a katonák pénzgyűjtő akcióitól. Az elmérgesedő helyzetet mi sem mutatja jobban, minthogy 1707. október 20-án maga Eszterházy adott ki egy edictumot a katonák számára, amiben fővesztés terhe mellett megtiltotta a katonaságnak a civil lakosság zaklatását.⁶⁰⁵

Kikre, illetve milyen szervezetekre számíthatott Eszterházy a munkája során? Elsősorban a már említett Dunáninnend levő Oeconomicalis Deputatio munkatársaira és a kerületi hadbiztosokra. A dunántúli gazdasági ügyeket irányító szervezetet 1706-ban szerveztette újjá a fejedelem Radvánszky János irányítása alatt, akinek politikailag megbízható tanácsosokat kellett kineveznie, a fiscális birtokokat pénzért bérbe kellett adnia, a szőlők bérbe adásáért viszont bort kellett kérnie. Az így keletkezett jövedelem a kerületi kasszába került, utalványozási joga azonban csak Rákóczinak volt. Ezen kívül gyakran a hivatal felelt a birtokadományozásért és a visszabocsátásokért is, továbbá átvállalta a hadbiztosság feladatait, hiszen különböző hadianyagokat (fegyvert, egyenruhát stb...) készítetett vagy vásárolt. A Deputatio vezetője Horváth Zsigmond volt. Horváth korábban Vas vármegye alispánja volt, a felkelés elején pedig megfordult mind a kuruc, mind a labanc táborban. Nemcsak a deputatio vezetője volt, hanem főhadbiztosként is tevékenykedett. A deputatiót négy tanácsos és öt egyéb munkatárs alkotta. A tanácsosok munkájával Eszterházy már megérkezése után sem volt

⁶⁰³ BÁNKÚTI 2005a, 61–62.

⁶⁰⁴ BÁNKÚTI 1978, 175–177.; BÁNKÚTI 1991, 19–21.

⁶⁰⁵ BÁNKÚTI 2005a, 64–65.; THALY 1901, 74–75.

megelégedve, mivel több tanácsos nem a Dunántúlon székelt, az üléseket pedig csak elvétve látogatta.⁶⁰⁶

Az országos főhadbiztosságot Bercsényi sógora, gróf Csáky István irányította azonban a fontosabb ügyeket Rákóczi és Bercsényi öt megkerülve közvetlenül a kerületi hadbiztosokon keresztül intézték. A Dunántúlt először két részre osztották Vas, Sopron, Zala és Moson vármegye alkotott egy kerületet, a már említett Horváth Zsigmonddal az élen, míg a másikat Újvári Ferenc irányította, ez Veszprém, Somogy, Győr, Fejér, Tolna, Baranya vármegyéből, valamint Esztergom és Komárom vármegye dunántúli feléből állt. A Regulamentum Universale életbe léptetése után azonban a két körzetet összevonták, és az itteni főhadbiztos Horváth Zsigmond lett. Horváth mellett Eszterházy munkatársa volt helyettese, ifj. Eszterházy Dániel is, viszonyuk azonban nem volt nézetkülönbségektől mentes, és Eszterházy igyekezett megszabadulni távoli rokonától.⁶⁰⁷

A sümegi részgyűlést az előzetes terveknek megfelelően január 15-én nyitották meg, a dunántúli vármegyék közül valamennyi megjelent, csak Moson vármegye maradt távol. A résztvevők közül a különböző tervezetek aláírásai alapján az alábbi személyeket azonosíthatjuk: Nagy Mihály, Sopron vármegye alispánja; Szélessy Ádám, szintén Sopron vármegye követe volt; Vas vármegyéből Horváth József alispán, Csákányi Mihály helyettes jegyző és Eöry Mihály követ érkezett; Komáromy István, mint Győr és Komárom vármegye alispánja mindkét vármegyét képviselte, akárcsak Tanyi Imre követ; Chernel János és Peczovicz Ferenc voltak Veszprém vármegye küldöttei; Fejér vármegye képviselőjében pedig Kecskeméthy Mihály veszprémi prépost és Losonczy János alispán jelentek meg; Tolna és Baranya vármegye az alispánját, Wlassich Jánost küldte; Pesthy Ferenc jegyző pedig Somogy vármegye érdekeit védte.⁶⁰⁸

A sümegi gyűlésre az érintett felek alaposan felkészültek és hosszú listákat készítettek javaslataikról és panaszairól. Eszterházy összesen 28 pontban kérte a vármegyék segítségét, vagy világított meg különböző jellegű problémákat, melyek nagyrészt ugyan katonai ügyekkel foglalkoztak, de érintettek gazdasági vetületű kérdéseket is. Először is egy általános áttekintést szeretett volna kapni a vármegyék állapotáról, és felkérte őket, hogy tegyenek előkészületeket a sereg ellátására a következő

⁶⁰⁶ BÁNKÚTI 1991, 20–21.; HECKENAST 2005, 195.

⁶⁰⁷ BÁNKÚTI 1991, 44–46.

⁶⁰⁸ HECKENAST 2005, 85., 91–92., 129., 241., 332., 336., 405., 463.; THALY 1899, 233–234.

hadjáratban, amire két hónapot adott nekik. A vármegyék a kért tájékoztatást nem tudták megadni. A sereg ellátását illetően egy homályos ígéretet tettek, miszerint mindent el fognak követni, illetve javasolták, hogy a kincstári kezelésben lévő birtokok által termelt gabonát használják fel a sereg ellátására, könnyítve ezzel a szegénység terhein.⁶⁰⁹

Az Eszterházy által benyújtott jegyzékben a 2. ponttól a 21. pontig foglalkozott a hadsereg átszervezésével, kiállításával és ellátásával. Ami a hadsereg átszervezését illeti, abban a Regulamentum rendelkezései alapján kívánta a dunántúli sereg ezredeit átalakítani. Ez annyit jelentett, hogy 1-1 ezredet egy, vagy szükség esetén több vármegyéből egészítettek volna ki, és itt is szállásolták volna el. Mikor azonban Eszterházy javaslatot kért a vármegyéktől, hogy melyik vármegye melyik ezredet vállalja magára, akkor az egybegyűltek válasz helyett csak azt kérték, hogy erőszakkal senkit se vigyenek el a hadseregbe, illetve engedjék haza azokat, akik már nem kívánnak tovább szolgálni. Eszterházy azt is szerette volna elérni, hogy a gyalogságnak és a lovasságnak nem csak a felszereléséről gondoskodjanak a vármegyék, hanem a kiállításukat is a helyi apparátus vezényelje le. Ezt azonban a vármegyék – az adószedés és más adminisztratív feladatok miatti leterheltségre hivatkozva, illetve arra, hogy korábban már adtak nagyobb mennyiségű hadianyagot, és lovakat a hadseregnek – elvetették. Eszterházy azon javaslatára, miszerint az ezredeket a vármegyékben kell elszállásolni, csak annyit kértek, hogy ne terheljék meg a megyéket erőn felül. Olyan újításokat is bevezettek, amik a megyéket védték a katonaság túlkapásaival szemben. Megegyeztek abban, hogy nem csupán minden ezred, hanem minden század mellé egy biztost (commissariust) küldenek, akinek arra kell ügyelnie, hogy a katonák ne éljék fel túl hamar az ellátmányukat. Az ellátmány mennyiségéről és a további szükségletekről pedig havi szinten beszámolót kell készíteniük. Igen érdekes a 12. pont, amely az elmaradt katonák kiállításával foglalkozik. A ki nem állított katonák pótlására portánként három hajdút kért Eszterházy, a vármegyék azonban a felelősséget áthárították a tisztekre, mondván, a katonaillesztésre szánt pénzt minden esetben kiadták a felelős tiszteknek, amennyiben létszámhiány keletkezett, akkor ez nem az ő felelősségük.⁶¹⁰

A 13. pontban a feleknek nem sikerült megegyezésre jutniuk. Ebben Eszterházy a tisztek elmaradt porcióinak kifizetését kérte a vármegyéktől, ugyanakkor jelezte,

⁶⁰⁹ BÁNKÚTI 2005a, 65.; THALY 1899, 196–198.

⁶¹⁰ THALY 1899, 198–204

hogya a vármegyék valamelyik tiszttel szemben panasszal kívánnak élni, akkor ezt nála vagy Eszterházy Dánielnél megtehetik. A vármegyék az országrész lepusztult állapotára hivatkozva ezt megtagadták, és kérték, hogy az ügyben Rákóczi döntsön. Ennek megfelelően a részgyűlés végeztével Eszterházy felterjesztette az ügyet Rákóczihoz:⁶¹¹ „egyedül csak a közönségessé tett regulamentumban emlékezetben lévő tiszt uraimék vacans portiói⁶¹² maradtanak in suspensio,⁶¹³ melyek megfizetésével, ezen pusztult tartománynak a milítiának számos voltára nézve is nagy, s talán elviselhetetlen terhe következnek, de mivel a militia előtt is constál⁶¹⁴ azon vacans portióinak regulamentaliter⁶¹⁵ szabados kiszedhetése, nagy disgustussa⁶¹⁶ lett abból, az nemes haza szolgálatjának tapasztalható rövidsége nélkül, úgy is hat havi fizetése subtrahálva⁶¹⁷ lévén, privátioja⁶¹⁸ nem fog következni.”⁶¹⁹ Oly megoldást kért, hogy „azon vacans portiók súlyos kifizetésével se a föld ne terheltezzék, se pedig annak subtractiójával⁶²⁰ az vitézlő rend ne disgustáltassék...”⁶²¹ Ehhez hasonlóan a 24. pontot is Rákóczihoz vitték tovább. Ennek a pontnak az volt a lényege, hogy Eszterházy tudomására jutott, hogy egyes, a labanc várak közelében elhelyezkedő falvak védelmet kértek az ellenségtől, Eszterházy úgy vélte, hogy szükség esetén ezen helységek lakosságát el kell költöztetni, amit a vármegyék a leghatározottabban elleneztek: „Azon loboncz várok elein való faluknak maradások az hadak tartásáért és haza szolgálotjára méltóbbaknak ítéltetnek; mert az illetén elszállítása az olyan heleknek megszámlálhatatlan károkkal lenne.”⁶²²

A 14. pontban igen óvatosan egy megajánlást kért a vármegyéktől, amit a hadseregére szeretett volna fordítani. A vármegyék összesen 12 200 forintot ajánlottak meg, melyet a porták alapján osztottak szét egymás között. Vas vármegye 400 porta után 4300 forintot, Sopron vármegye 191 porta után 2053,25 forintot, Veszprém vármegye 96 porta után 1032 forintot, Zala vármegye a Muraközön kívüli 142,5 porta után 1531,87 forintot, Somogy vármegye 118 porta után 1268,5 forintot, Fejér

⁶¹¹ THALY 1899, 204–206.

⁶¹² hiányzó fejadagjai

⁶¹³ felfüggesztésben

⁶¹⁴ constál: ismeretes

⁶¹⁵ a hiányzó fejadagoknak a hadiszabályzat szerinti

⁶¹⁶ kedvetlenség

⁶¹⁷ subtrahálva: elvonva, eltávolítva

⁶¹⁸ privátio: megfosztás

⁶¹⁹ OSZK Kt Fol. Hung. 1389/9 18–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. január 29.

⁶²⁰ subtractió: kivonás, kisebbités

⁶²¹ OSZK Kt Fol. Hung. 1389/9 18–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. január 29.

⁶²² THALY 1899, 213.

vármegye 50 porta után 537,5 forintot, Tolna vármegye 15 porta után 161,25 forintot, Győr, Komárom és Esztergom vármegyék pedig 104 porta után összesen 1118 forintot fizettek. Minden portára 50 dikányi adót számoltak.⁶²³

Eszterházy a Regulamentummal összhangban javaslatot tett arra is, hogy a vármegyék állítsanak ki egy 30-30 lovasból és gyalogosból álló, elsősorban rendvédelmi feladatok ellátására szolgáló egységet. Ezt a vármegyék is támogatták. A tűzértség fejlesztésénél elsősorban Kőszeg városától várt támogatást. A 17. és a 18. pont ismét különösen fontos volt, mert a katonák beszállásolásával és a vitézek, valamint hozzátartozóik mentességeivel foglalkozik, összhangban a Regulamentum rendelkezéseivel. A vármegyék a katonákat mentessé nyilvánították az élelmiszeradási kötelezettség és a forspont alól, továbbá 1 dikányi adómentességet kaptak és a személyük után járó dikát sem kellett megfizetniük. Ugyanakkor Eszterházy megtiltotta, hogy a katonaságot nemesi kúriákba, vagy pedig parókiákra szállásolják be. Ezek mellett szót emelt a labanc várak élelmezése ellen is.⁶²⁴

További intézkedéseként megemlíthetjük, hogy megegyeztek egyes áruk árának a limitálásában, mégpedig a rézpenz értékének védelmében. A Dunántúlon hiánycikknek számító áruk beszerzésére néhány kereskedőnek külön megbízást adtak, visszaállították a vármegyei apparátust az ügyintézés felgyorsítása érdekében. Határozatot hoztak az utakon, hidakon szükséges javítások elvégzéséről is.⁶²⁵ Végül, de nem utolsó sorban megegyeztek a postavonalak felállításában, ez a következőképpen nézett ki: *„Kűszögtől fogvást a Dunáig való lineán lesznek ezek a posták, úgymint: Kőszegen, Szombathelyen, Rumban, Jánosházán, Alásomban,⁶²⁶ Pápán, Patonán,⁶²⁷ Sz.-Miklóson⁶²⁸ és Ethén; ugyan Pápárúl Vásárhelen⁶²⁹ és Sümögön.⁶³⁰ Az pápai tartozik két szekeret tartani, a többi egyet, jót; a pápainak leszzen esztendeig való fizetése 200 forint és szénája, a többinek penig 75 forint a Nemes Vármegyéktül, amellet immunitáltotnak⁶³¹ az quartélyadástül,⁶³² intertentiótül⁶³³ és forspontozástül,⁶³⁴ azon*

⁶²³ BÁNKÚTI 2005a, 65–66.; THALY 1899, 206–209.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 18–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. január 29.

⁶²⁴ THALY 1899, 209–211.

⁶²⁵ BÁNKÚTI 2005a, 66.; THALY 1899, 212–214.

⁶²⁶ Nagyalásony Veszprém vármegyében.

⁶²⁷ Lovászpátona Veszprém vármegyében.

⁶²⁸ Tápszentmiklós Győr vármegyében.

⁶²⁹ Somlóvásárhely Veszprém vármegyében

⁶³⁰ Sümeg Zala vármegyében

⁶³¹ felment, mentesít

⁶³² szállásadástól

⁶³³ élelmezés, a katonaság ellátása

*kívül minden impositának⁶³⁵ terheitül.*⁶³⁶ A posták fizetését szintén szétosztották a vármegyék között, így mindegyiknek hozzá kellett járulnia a költségekhez. Vas vármegyében 4 posta 300 forintnyi fizetését a vármegye állta. Veszprém megyében Pápa mellett 3 posta volt, ami együtt 425 forintba került, ebből Vas vármegye adott Veszprémnek 44 forintot Pápára, ehhez Veszprém hozzáadta a maga 72 forintját és 56 pénzt, Somogy vármegye még adott 101 forintot és 48 pénzt, Zala vármegye pedig 42 forintot és 20 pénzt. Győrben és Komáromban 2 postát állítottak fel, amiknek a fenntartása 150 forintba került, amiből ez a két vármegye 89 forint 49 dénárt tudott finanszírozni, így Fejér vármegye 43 forinttal, Zala vármegye 4 forint 80 dénárral, Tolna vármegye pedig 12 forint 75 dénárral segítette ki Győr és Komárom vármegyét.⁶³⁷

Felkészültségben a vármegyék sem akartak elmaradni Eszterházytól, és 27 pontban foglalták össze sérelmeiket. Egyik legfontosabb céljuk a még 1701-ben megállapított nádori adóporták számának csökkentése volt. Ezen kérésüket teljesen megalapozottnak tekinthetjük, hiszen az adóalanyok kijelölésekor I. Lipót már eltörölte a vitélő rendet és kiváltságait, így az egykori végvári vitézek adókötelesek lettek, azonban a felkelés államában újra adómentesekké váltak, ami egyenetlenné tette a terhek eloszlását. Nem kevés személyről van szó, hiszen a végvárak összeírásakor Pápán 450, Veszprémben 500, Vázsonyban 200, Palotán 150 volt katonát tartottak nyilván. A portaszámok korrekciójára Eszterházytól ígéretet is kaptak.⁶³⁸

A vármegyék további pontokban igyekeztek felhívni Eszterházy figyelmét az egyenetlen megterhelés veszélyeire. Nehezményezték a várórségek eltartását, és mentességet kértek a porción felüli beszállásolásra. Emellett pedig Veszprém vármegye sérelmezte, hogy Domonkos Ferenc és Fodor László ezredét is el kell tartania. Eszterházy megkövetelte az ezredek eltartását, ugyanakkor tett egy bizonytalan ígéretet arra, hogy egyetlen vármegye sem lesz erőn felül megterhelve. Emellett a vármegyék legnagyobb sérelmei a különböző hadseregek által elkövetett rablások, dúlások és más visszaélések voltak.⁶³⁹ *„Nyilván van az is az egész Dunáninnét való földnek, hogy Erdélyből Rabutin általjövedele a N. Vármegyékben, minemő rettenetes károkat, nyomorúságokat okozott; mennyi ezer marhákat hajtott el, a kik a szép biztatásra nézve házoknál maradván, a hadai elmentek, keserves romlásokat tettek, úgy, hogy a*

⁶³⁴ szállítás, fuvarozás

⁶³⁵ kivetett adók

⁶³⁶ THALY 1899, 214–215.

⁶³⁷ BÁNKÚTI 2005a, 66.; THALY 1899, 216.

⁶³⁸ BÁNKÚTI 2005a, 66–67.; THALY 1899, 217–218.

⁶³⁹ BÁNKÚTI 2005a, 67.; THALY 1899, 218–220.

szegénység sok helyeken csak az rajtavalóban maradt; most is, főképpen N. Vas és Sopron Vármegyékben, ahol nagy ideig quartélyozott és mindent megemésztett, nagy siránkozással éltek életeket.”⁶⁴⁰ Eszterházy erre a pontra adott válaszában is csak egy homályos ígéretet tett, hogy a vármegyéket kompenzálni fogják.⁶⁴¹

Sajnos azonban nemcsak a császári-királyi katonaság kegyetlenkedett a lakossággal, hanem az ellátási gondokkal küzdő, gyakran fizetetlen kuruc katonák is. „Tavasza kelvén az üdő, vetéseinkre bocsátották lovaikat, azt eltapodták, semmivé tették; valahol vermeinket kapták: nemcsak azokat ahol abrak, gabona találtatott, hanem még a kibén a szegény ember ruházatját rakta is, egészen elpraedálták; pinczéket feltörték, főképpen N. Szala és Vas Vármegyékben alig maradt az egész hegyeken valamely pincze, a kit fel nem vertek vagy bé nem vágtak volna.”⁶⁴² Ezen kívül is sok más kegyetlenséget követtek el a fizetetlen kurucok. Mikor ezt a pontot felhozták Eszterházy kérdőre vonta a vármegyéket, hogy miért nem fordultak az előző, területileg illetékes katonai parancsnokhoz, Bottyán Jánoshoz, biztosan kivizsgálta volna az ilyen ügyeket. További problémát okoztak a portális szekerek, mert a katonaság az előírtnál gyakran többet követelt magának, de arra is volt példa, hogy a tisztek felvették a szekerekért a pénzt, majd máshonnan hoztak szekereket a csapataik számára, vagy éppen a portális szekereket saját birtokaikon használták fel magáncélokra, vagy egyszerűen nem voltak hajlandóan a szekereket visszaszolgáltatni. Eszterházy, arra hivatkozva, hogy a téli időben a szekerekre amúgy sincs szükség, megkérte a vármegyéket, hogy nevezzék meg, melyik ezred hány szekérral tartozik, s ennek megfelelően a szekereket vagy vissza fogják kapni, vagy más jellegű kárpótlásban lesz részük.⁶⁴³

Több ponton keresztül taglalták, hogy a katonák súlyos visszaéléseket követnek el az egyszerű néppel szemben, nemcsak a tisztek, de a közkatonák is forspontot kényszerítenek rájuk, nemcsak a maguk, hanem adott esetben a családjuk szállítására is a paraszti munkaerőt használják fel. „Sőt vannak Tiszt Uraimék közül olyak, kik magok dolgaiban kereskedést űzvé, magok passussa⁶⁴⁴ mellett bocsátják katonájokat, vagyis a felső tiszttől ezen dologra impetrált passus⁶⁴⁵ mellett szekerezésre erőltetik a

⁶⁴⁰ THALY 1899, 219.

⁶⁴¹ BÁNKÚTI 2005a, 67.; THALY 1899, 219.

⁶⁴² THALY 1899, 220.

⁶⁴³ BÁNKÚTI 2005a, 67.; THALY 1899, 221–223.

⁶⁴⁴ útlevel

⁶⁴⁵ kiestközölt útlevel

szegénységet és nagy földről való vecturát⁶⁴⁶ végben vitetnek, a N. Vármegyék hírek s akaratjok nélkül, ezért a szegénységnek, semmi fizetést nem adván.”⁶⁴⁷ A forspont mellett a szegénység másik súlyos sérelme volt, hogy a katonák a szolgálati lovaik mellett sokszor a saját lovaikat is a jobbágyokkal etettette. Ráadásul lovaik számára nem érték be kölessel, hanem gyakran a kenyérnek való gabonát vitték el, és azzal etették a lovaikat. Sérelmezték továbbá azt is a vármegyék, hogy a háború kezdete óta hatalmas anyagi áldozatokat hoztak, de adókedvezményeket leszámítva semmilyen kárpótlásban nem volt részük. Ennek orvoslására azt javasolták, hogy a beszállásolt hadak tisztjei elismervényeket adjanak a falvaknak a beszállásolásról. Ha ezt elmulasztják, akkor a falusi bírák írják össze az okozott költségeket, és miután ezt a megfelelő szervekhez eljuttatják, vonják le az adójukból, amibe Eszterházy bele is ment.⁶⁴⁸

A következő pontok, még mindig a hadsereg kihágásaival foglalkoztak, de ezek már a közigazgatás ügyeit is érintették. A vármegyék arra panaszkodtak, hogyha valamelyik katona ellen a felettese vizsgálatot indít, ahol a vármegyei tisztviselőknak hivatalból meg kell jelennie, akkor a vádlottak gyakran halálos fenyegetéseket intéznek a vármegyei tisztviselőkhöz, a meghallgatásokon, tárgyalásokon pedig nem jelennek meg. Azt is kifogásolták, hogyha civilek követnek el valamilyen bűncselekményt a katonasággal szemben, akkor a vitézek saját hatáskörükbe véve az ügy intézését, az elkövetőt kézre kerítik. A vármegyék azt kérték, hogy a hadsereg hagyjon fel ezzel a gyakorlattal, és ha az elkövető nemes ember lenne, akkor az alispánnál, ha pedig nemtelen, akkor a földesuránál jelentsék fel. Eszterházy ezekre a sérelmekre azt felelte, hogy a civil ügyek kivizsgálásáért továbbra is a vármegyei apparátus a felelős, míg a katonai esetek felderítéséért a hadbírósnak kell felelnie, tehát lényeges előrelépés ebben az ügyben nem történt.⁶⁴⁹

A sérelmek utolsó csoportját azok alkották, amelyekben a szegénység megnövekedett terheit tárták Eszterházy elé. Azokban a falvakban, ahol borbély is élt, az oda szállított sebesültek és az egyébként beszállásolt katonák ellátása okoz túlságosan súlyos terhet a lakosság számára. A követek azt kérték Eszterházytól, hogy ezeket a településeket ne terheljék tovább. Eszterházy ezt a kérésüket elutasította, a falvaknak továbbra is el kellett viselniük a kettős terhelést, annyi engedményt azonban

⁶⁴⁶ fuvarozás

⁶⁴⁷ THALY 1899, 223.

⁶⁴⁸ BÁNKÚTI 2005a, 67.; THALY 1899, 223–227.

⁶⁴⁹ THALY 1899, 228–229.

tett, hogy a sebesültek eltartásából eredő költségeiket elszámoltathatják a commissariátusnál, ami vagy készpénz formájában fogja őket kárpótolni, vagy levonja az adóterheikből. Amiatt is érkezett panasz, hogy a jobbagység és a nemesség által kiállított katonák gyakran a törvényesen járó zsoldjukon felül extra pénzeket alkudnak ki maguknak, továbbá megkárosodott felszerelésük cseréjét is a kiállítójuktól várták. Ha pedig ezeket nem kapták meg, akkor a nézeteltérések akár tettelegességig is fajultak. De az is előfordult, hogy egyes tisztek felvették a pénzt a katonák kiállítására, ezt azonban a saját céljaikra fordították, ahogy az 1707-ben Cziráky László ezredessel történt, aki a katonáit pénzért elengedte, majd Sopron és Vas vármegyei községektől pénzt vett fel új katonák fogadására, amit aztán saját hasznára fordított, amiért Bottyán János elfogatta őt, és 1707 novemberében a rozsnyói börtönben halt meg. Eszterházy kérte, hogy nevezzék meg az elkövetőket, és ígéretet tett az esetek kivizsgálására. A vármegyék a hadbiztosokra is panaszkodtak, a korrupció a hadsereg mellett itt is elharapódzott, ugyanis a hadbiztosok a vármegyék által adott, levágásra ítélt állatokat vagy aránytalanul osztották szét, vagy egyszerűen saját maguknak tartották meg. Példaképpen Losonczy Andrást hozták fel, aki a „*tavalyi esztendőben hadi Commissarius nevet viselvén, N. Szala Vármegyében némely nemes emberektől 23 hizlaló ökröt elvett, melyeknek az árrát meg nem adta... magának hét vágó tehénért egy lovat vett és itt Sümegen is egy lovat erővel elvitt.*”⁶⁵⁰ Eszterházy ezúttal is a bűnösök megnevezését kérte, és ígéretet tett, hogy Losonczy ügyét ki fogják vizsgálni. Ide tartozik a vármegyék azon panasza is, miszerint a kuruc hadvezetés túlságosan igénybe veszi különböző közmunkákra azoknak a falvaknak a lakosságát, melyek valamelyik blokád alatt tartott erőd közelében vannak, mire Eszterházy megígérte, hogy parancsot fog adni a tiszteknek, hogy csak a szükséges közmunkával terheljék a lakosságot.⁶⁵¹

A dunántúli részgyűlés ezzel január 28-án véget ért. Láthattuk, hogy – különösen a vármegyei panaszok orvoslásánál – Eszterházy ritkán állt elő konkrét tervvel, vagy átutalta a problémát egy másik csoporthoz (pl. a hadbiztossághoz), vagy pedig ígéretet tett bizonyos parancsok kiállítására, amiket aztán az alárendeltjei vagy betartottak, vagy pedig – ha a körülmények erre kényszerítették, vagy önös érdekeik erre készítették őket – áthágtak. A részgyűlés abból a szempontból mégis fontos volt, hogy miután Ónodon a speciális dunántúli ügyeket az országos ügyek miatt nem tárgyalták meg, megmutatta az itteni vármegyék képviselőinek, hogy a kuruc állam igenis törődik velük. Másfelől

⁶⁵⁰ THALY 1899, 231.

⁶⁵¹ HECKENAST 2005, 89. THALY 1899, 230–234.

pedig lefektettek – legalábbis elméletben – azokat a hadszervezeti és egyes közigazgatási elveket, melyeket a következő években követtek.⁶⁵²

6.2. A hadsereg átszervezése

A sümei gyűlés megszervezésével és levezénylésével párhuzamosan Eszterházy nagy lendülettel vetette bele magát a hadsereg átszervezésébe is. Az erről Bercsényinek írt jelentésében fáradhatatlanul támadta Bottyánt, amiért a reduciót nem hajtotta végre, illetve a Regulamentum végzéseit nem alkalmazta következetesen. Emellett azt is az ősz hajú generális szemére vetette, hogy ezrede számára egy havi zsoldot felvett, azonban nem fizette ki belőle az összes századot, némelyeknek többet adott a járandóságuknál, másoknak pedig semmit se.⁶⁵³

Eszterházy arra törekedett, hogy a redució és a Regulamentum elveit betartva szervezze át a rendelkezésére álló erőket, tehát az ezredeket lehetőség szerint 10 századba igyekezett szervezni és egy, vagy szükség esetén több vármegyével kapcsolta azokat össze, területi alapon. Béri Balogh Ádám ezrede 9, eltérő létszámú századból állt, ezeket 6 századba vonta össze és Bottyán János ezredéből 3 századot (a simontornyait, a hídvégit és az ozorait) áthelyeztetett ide. Bottyán ezredében ezzel 9 század maradt, amit a Goda István ezredéből áthelyezett két századdal egészített ki, amiket összevont, és így Bottyán ezrede az előírtnak megfelelő 10 századból állt. Balogh Ádám egyik századát pedig Szekeres István ezredéhez helyezte át, mivel a legénység itt főleg Fejér vármegyei katonákból állt, akárcsak Szekeres ezrede. Így sikerült megvalósítani azt, hogy Balogh Ádám ezrede Tolna és Baranya vármegyei, Szekeresé Fejér vármegyei, Bottyáné Veszprém és Komárom vármegyei, Somogyi Ádámé Veszprém vármegyei, Kisfaludy Lászlóé Zala vármegyei, Török Istváné Győr, Moson, Sopron vármegyei, míg Kisfaludy Györgyé Vas megyei katonákból állt. Az alakulatok élén személyi változások is történtek, Eszterházy Goda Istvánt leváltotta ezrede éléről és a helyére Kis Gergelyt kívánta kinevezni. Végül azonban meggondolhatta magát, és inkább „összegyűrt” egy ezredet Kis Gergelynek Goda István 5, Török István, Kisfaludy György és Kisfaludy László 1-1 századából. Goda ezrede az adatok fényében teljes felszámolásra került, mert Bezerédj Imre ezrede is kapott belőle

⁶⁵² MEZEY 1981, 58–59.

⁶⁵³ RITTLING 2012a, 60.; THALY 1901, 100–102.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 1–4. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. január 7.

5 századot, Eszterházy magát Godát Bercsényihez küldte.⁶⁵⁴ Némelyik alakulatnak a feladata is megváltozott: az addig Körmend környékén állomásozó Kisfaludy László ezredét Somogyi Ádáméval váltotta fel, míg Kisfaludy alakulatát a Rábaközbe helyezte át.⁶⁵⁵

A dunántúli haderő átszervezésében Eszterházy szorosan együttműködött Bercsényi Miklós főgenerálissal. Januárban, pontos dátum nélkül, egy 26, illetve egy 16 pontból álló tervezetet juttatott el Bercsényihez, amiben főleg a tisztikart érintő kérdésekben kérte ki a főgenerális véleményét, illetve jóváhagyását bizonyos döntések meghozatalánál. Mindkét tervezet sarkalatos pontja volt, hogy kérte Béri Balogh Ádám brigadérossá való előléptetését, amire végül jóval később, a trencsényi csata után került sor, kinevezését pedig a következő év februárjában kapta kézhez. Balogh Ádám mellett olyan erősen emelt szót, hogy később Bercsényinél magyarulkoddnia kellett emiatt: „*Ójjon Isten, hogy én emlétett Balogh Ádám uram promotiójának manutentióját per fortia urgeáljam...*”⁶⁵⁶ Dönteni kellett, hogy az előző évben elhunyt Cziráky László és Móré István ezredeit kik kapják. Cziráky ezredére több jelölt is felmerült, köztük Balogh Ferenc is, Eszterházy viszont Benkő Ferencet, Cziráky egyik tisztjét támogatta, és az ezredet kiállító Vas vármegye is őt szerette volna az ezredesi poszton látni, amit Bercsényi jóvá is hagyott. Móré ezredének ügyében viszont annak ellenére jutott végül az ezred az Eszterházy által támogatott Balogh Ferencnek, hogy Bercsényi inkább Svastics Zsigmondot szerette volna az alakulat élén látni.⁶⁵⁷

Eszterházy Bezerédj Imrének is igyekezett a kedvére tenni, ami nem csoda, hiszen az egyik legjobb tisztje volt, s az előző fejezetben láthattuk, hogy kiállt a tehetséges brigadérosért még Bottyánnal szemben is. Ezért javasolta, hogy Bezerédjt léptessék elő tábornokká, valamint ezredének is gondját viselte. Történt ugyanis, hogy Bezerédj alezredese Kókay Márton saját ezredet kapott, amivel Nagytapolcsány környékén vett részt a felvidéki harcokban. Távozása után sokan dezertáltak az ezredből, amit Eszterházy a Goda István ezredéből átvezényelt századokkal erősített meg. Mivel Kókay távozásával egy poszt felszabadult Bezerédj ezredében, sikerült

⁶⁵⁴ Kis Gergelyt Eszterházy különös kegyben részesítette, mivel január 18-án Sümegen tartott esküvőjén Eszterházy rendezte a lakodalmat. (HECKENAST 2005, 233.)

⁶⁵⁵ THALY 1901, 612., 619., 625.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 1–4. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. január 7.

⁶⁵⁶ ...előléptetésének megtartását erővel sürgessem...

⁶⁵⁷ HECKENAST 2005, 38., 56–57.; THALY 1901, 142., 628. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 22–23. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/19 358–360. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/19 361–363. folio. Bercsényi Miklós Eszterházy Antalnak.

elérnie, hogy az alezredesi pozíciót Bezerédj sógora, Botka Ádám kapta meg, őrnagynak pedig Szegedy Ignácot vezényelték ide. Eszterháznak rendeznie kellett Eszterházy Dániel jogköreit is, hogy az esetleges hatásköri vitákat elkerüljék, s bár eredeti céljának megfelelően nem sikerült elérnie, hogy áthelyezzék, azt azonban igen, hogy távoli rokona mindenben tőle függjön. Az Eszterházy alárendeltségében lévő Andrassy István tábornok saját stábot szeretett volna fenntartani, ezt azonban Bercsényi nem engedélyezte. Siker koronázta Eszterházy azon törekvését, amelyben azt kívánta elérni, hogy a dunántúli hadsereg kapjon egy saját tüzérségi felügyelőt. Erre a posztra sikerült a francia származású Rhen Mártont megszereznie, akivel már a felvidéki harcok során is volt alkalma együtt szolgálni. Eszterházy, ahogy fentebb említettük, a pénzügyeket is rendezni akarta. Ehhez 3000 forintot kért, amit Horváth Zsigmond főcommissariushoz kívánt eljuttatni, és amelyből nagyrészt a katonai állítást kívánták finanszírozni. A pénz azonban még február elején sem érkezett meg – Eszterházy meg is jegyezte, hogy a saját pénzéből már 600 forintot fizetett ki, hogy a költségvetésen keletkezett hatalmas lyukakat, ha betömni nem is, de legalább csökkenteni tudják.⁶⁵⁸

Bár a fentebb ismertett reformok a kuruc hadsereg alapvető problémáit nem oldották meg, mégis fontos lépéseknek kell tekintenünk őket az állandó hadsereg megteremtésére irányuló (ám végül elbukó) törekvések sorában. Eszterházy többször is kérte Bercsényit és Rákóczit, hogy Babocsay Ferencet két dragonyosezreddel küldjék át a dunántúli hadsereg megerősítésére, mivel a jelenlegi erőkkel csak akkor tudják megtartani a pozícióikat, ha az ellenség nem indít általános támadást a Dunántúlon. Sikeres támadó hadműveletet a kurucok részéről pedig egyedül Horvátország irányába tartott kivitelezhetőnek. Ennek megfelelően a katonai akcióik nagyrészt a szokásosnak mondható portyázó harcokban merültek ki. Február elején például Béri Balogh Ádám aratott kisebb győzelmet a Murán átkelt rác csapatokon, de a portyákból Eszterházy is kivette a részét. Február 28-án Sopron előtt csapott össze a helyőrséggel, akik azonban a komolyabb harc elől visszahúzódtak a városba. Ezután Eszterházy felégette Nagymartont, majd Feketevárat (Schwarzenbach) is, másnap pedig visszatért Kőszegre. Ezzel a hadművelettel párhuzamosan más kuruc betörések is történtek, de ezekről Eszterházy csak a következőket írta: „...ezen füst alatt bizonyos seregeket, mind

⁶⁵⁸ HECKENAST 2005, 238–239. oldal.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 22–23. folio Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/19 358–360. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/19 361–363. folio. Bercsényi Miklós Eszterházy Antalnak.; OSZK Kt. Fol. Hung 1389/9 5–6. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 24–25. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. február. 8.

*Stájerországban, mind Austriában, úgy a sopronyi lineán följül nyargalóztattam portáimat...*⁶⁵⁹

Eszterházy elhatározta Körmend védőműveinek lebontását, hogy adott esetben az ellenség se használhassa. Körmend azonban ekkor már hosszabb ideje volt a Batthyányi család jelentős központja, ezért ezer tallért ajánlottak Eszterházyknak, ha eláll a szándékától, ő azonban ezt nem tette meg.⁶⁶⁰ Április 18-ról 19-re virradó éjszaka Eszterházy ismét személyesen vezetett egy kisebb hadműveletet a császáriak ellen. A komáromi helyőrség a Duna innenső partján a várostól nem messze egy sánc építésébe kezdett. Eszterházy az előkészületeket már április 16-án megtette, amikor utasította Lengyel Mátyás őrnagyot, hogy Szekeres István és Bottyán János ezredét vezényelje Kocsra, *„ahová is elérkezvén, jó spionokat Almás, Tata és Komárom felé bocsásson...”*⁶⁶¹ Már majdnem készen voltak a labancok a sánccal, amikor a kurucok Eszterházyval az élen rajtuk ütöttek, és *„Isten kegyelmessége által ostrommal a benne lévő ellenség nem kevés kárával szerencsésen occupálván”*⁶⁶² a sáncokat nagyrészt lerombolták, csak az esősre forduló idő készítette őket feladatuk idő előtti befejezésére. Eszterházy ezúttal sem mulasztotta el felhívni a fejedelem figyelmét a dunántúli erők elégtelen voltára.⁶⁶³

Eszterházy január elején engedélyt kért Bercsényitől, hogy a felesége meglátogathassa őt. Arra is utalt, hogy a nőnek idegen származása miatt nem sikerült teljes mértékben beilleszkednie a korabeli magyar világba, és emiatt igényelte a férje közelségét. Ezzel párhuzamosan intézkedéseket hozott, amik biztosították Eszterházyné és kísérete számára az ellátást és a fegyveres kíséretet Érsekújvártól a karvai átkelőig. Emellett megkérte az érsekújvári doktort, hogy a feleségével együtt ő is jöjjön a Dunántúlra. A sümegi gyűlés miatt azonban Eszterházy egészen január végéig nem ért rá a felesége ügyével foglalkozni, azonban január 28-án utasította prefektusát, Radó Pált, hogy tegye meg a szükséges előkészületeket Eszterházyné február 1-jei átkeléséhez. Bár február 8-án újabb engedélyt kért Bercsényitől, hogy felesége meglátogathassa, Eszterházyné ekkor már mellette lehetett, mert ugyanezen a napon Berthóti Istvánnak is megköszönte, amiért katonai kíséretet biztosított Érsekújvártól

⁶⁵⁹ THALY 1901, 137., 643–644.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 24–25. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. február. 8.

⁶⁶⁰ THALY 1901, 142–143.

⁶⁶¹ THALY 1901, 682.

⁶⁶² OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 28–29. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. április 19.

⁶⁶³ THALY 1901, 141–143., 682., 684.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 28–29. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. április 19.

Karváig a feleségének. Eszterházyné egészen június elejéig a férje mellett maradhatott, azonban a hadműveletek megkezdésével haza kellett térnie. Eszterházy már május elején gondoskodni kezdett arról, hogy a felső-magyarországi birtokukra visszatérő Eszterházyné számára a szükséges élelmiszert biztosítsa. Bercsényit pedig május 13-án biztosította, hogy felesége a jövő héten elutazik, azonban erre csak valamivel később került sor, mert csak május 24-én adott parancsot Eszterházy arra, hogy a szükséges szekereket elkezdjék összegyűjteni. Eszterházynénak a fegyveres kíséretet a Dunáig tartó útja során Balogh Ferenc ezrede biztosította, az asszony végül június 3-án délután 3-kor szállt hajóra Karvánál, ahová Eszterházy is elkísérte, majd miután elbúcsúztak, este 6 órakor Eszterházy visszatért, hogy újra a feladatainak szentelhesse magát.⁶⁶⁴

Az ónodi országos gyűlés után a bécsi udvar igyekezett a rendi jogok védelezzőjeként tetszelegni, s amnesztiát hirdetett azok számára, akik a felkelők közül megtérnek a király hűségére. Esterházy Pál nádor pedig 1707. július 29-i kiáltványában rendi érvelést alkalmazva minősítette törvénytelennek az Ónodon történeteket. A labanc főuraknak pedig tevékenységük megkoronázásaként sikerült elérniük, hogy I. József 1708-ra összehívja Pozsonyba az országgyűlést. Bár Rákóczi nem tiltotta meg híveinek, hogy részt vegyenek a gyűlésen, annak törvényességét alaposan megkérdőjelezte. A diétán végül a konföderáció egyetlen tagja sem vett részt, s a labanc főuraknak is csalódást okozott. Maga I. József el sem utazott Pozsonyba, a rendek által összeállított panaszokra nem reagált, s bár az aulikus nemesség kész volt kiállni a nemesi jogok védelme (köztük az adómentesség) mellett, a zömmel katolikus labancok nem ismerték el Rákóczi egyházügyi reformjait, ami eltántorította a konföderáció híveit az esetleges királypárti gondolatoktól. I. József a dunántúli vármegyéknek is elküldte a meghívóit, Eszterházy azonban felszólította őket, hogy utasítsák el az országgyűlést, amit a vármegyék meg is tettek.⁶⁶⁵

6.3. A Bezerédj ügy és a trencsényi csata

Ahogy az előző fejezetben láthattuk, Bezerédj Imre igencsak elégedetlen volt a helyzetével, különösen Bottyán Jánossal veszett össze. Nézeteltérésük fő mozgatórugója a hadicélokért való versengésben gyökeredzett, így amikor Rabutin és

⁶⁶⁴ THALY 1901, 614–615., 625., 632., 700., 712–713., 720.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 5–6. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 24–25. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. február. 8.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 30–31. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. május 13.

⁶⁶⁵ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 397–398.; THALY 1901, 131–132., 134–136.

Maximilian Starhemberg hadjárata idején a Bezerédj számára küldött dragonyosokat Bottyán visszatartotta, és részben az ő segítségével sikerült a császári-királyi erőkön felülkerekednie, Bezerédj megsértődött, és cserbenhagyottnak érezte magát. Mivel Bezerédj gyakran Eszterháznak (vagy még gyakrabban Károlynak) „sírta el a bánatát”, az is előfordult, hogy Bottyán visszatartotta Bezerédj Eszterháznak szóló leveleit, ami nem segített kettejük kapcsolatán. Bezerédj és Bottyán viszonya 1707 szeptemberében eszkalálódott, és olyannyira elmérgesedett, hogy Bezerédj kijelentette: vagy neki, vagy az öreg tábornoknak mennie kell. Ugyanakkor Bezerédj kapcsolatba lépett a labanc Pálffy Jánossal is, hogy a Pápa felgyújtásakor anyagi károkat szenvedett anyósa számára kárpótlást szerezzen, a levélváltás során Pálffy megneszelte a Bezerédj és Bottyán között húzódó ellentétet is. Bár 1707 októberében Bezerédj és Bottyán látványosan kibékültek egymással, s előbbi erről Eszterházat is értesítette, azáltal, hogy a kuruc vezetésen belüli feszültségekről Pálffy is tudomást szerzett, a baj már megtörtént.⁶⁶⁶

Az éles szemű Pálffy ugyanis elhatározta, hogy a helyzetet igyekeznek a maguk javára fordítani, és kísérletet tesznek Bezerédj átcsábítására, vagy ha ez nem lehetséges, akkor a kompromittálására. Ennek következményeként készült el a később csak *Bezerédj-pontokként* emlegetett dokumentum, ami hét pontban összefoglalva tartalmazta a császári udvar ajánlatát Bezerédj felé. Ebben a hét pontban Bezerédjnek megígérték, hogy nem fogják őt sem fő-, sem jószágvesztéssel büntetni (a lázadó nemesek mindenkori büntetése), sem pedig a háború alatt okozott károkat nem kérik majd rajta számon, tehát lényegében teljes amnesztiát kap (1-2. pont). A harmadik pont szintén egy általánosnak mondható ígéretet tartalmazott, melynek értelmében Bezerédj megtarthatta volna a kuruc hadseregben viselt katonai rangját. Az egyetlen Bezerédjre szabott pontnak a negyediket tekinthetjük, amiben Nádasdy Ferenc grófnak, a Bezerédj csapataival szemben lévő Habsburg kézen lévő területek katonai előljárójának, megtiltották, hogy egyéni akciókat hajtson végre Bezerédj ellen. Az ötödik pont szerint Bezerédjnek bizonyítania kellett az uralkodó iránti hűségét, míg a hatodik pontban az uralkodó kegyelmet ígért Bezerédj azon tisztjeinek is, akik követnék őt a császár hűségére. Az utolsó pontban pedig ígéretet kapott arra, hogy a császári-királyiak kezébe került javaiért kárpótolni fogják. Bariska István elemzésében rámutatott arra, hogy az ajánlat megtétele egyoldalúan történt, tehát a hét pont nem egy titokban Bezerédjvel

⁶⁶⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/6 359–362. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1707. szeptember 6.; BARISKA 1995, 108–112.

lefolytatott tárgyalás következménye volt. A császári-királyiak később is próbálkoztak hasonlóval, például 1708 végén Bottyán János esetében. Bezerédjhez hasonlóan neki is amnesztiát, rangjának és vagyonának megtartását ajánlották, ráadásul a császári ajánlat úgy íródott, mintha válasz lenne Bottyán egy, a valóságban nem létező folyamodványára. Az udvari praktika azonban eredménytelen maradt az idős tábornok esetében, míg a végül Bezerédj pontokat nem használták fel.⁶⁶⁷

Bezerédj, aki a Dunántúlon legalább olyan sikeres portyázó vezér volt, mint a Felvidéken Ocskay, katonai pályafutása során két veszedelmes ellenfelet, vagy inkább személyes ellenséget szerzett magának. Az egyikük a Bezerédj pontok kapcsán már említett Nádasdy Ferenc volt, aki soha nem bocsátotta meg Bezerédjnek, hogy a lázadókhöz csatlakozott (Bezerédj apja, Nádasdy apjának szervitora volt), ráadásul 1704–1705 fordulóján kemény szóváltásban oktatta ki a hazafiságról Bezerédj Nádasdyt, azóta pedig kölcsönös utálattal viseltettek egymás iránt. Bezerédj másik ellenlábasa a magyarországi császári-királyi csapatok főparancsnokává újonnan kinevezett gróf Siegbert Heister volt. Ő azóta gyűlölte Bezerédjt, hogy a győrvári csatában (1706. november 6–7.) foglyul ejtette öccsét, gróf Hannibal Heistert. Az a tény, hogy 1708 tavaszán mindketten szembetalálták magukat az ekkor sikeres portyákat végrehajtó Bezerédjvel, előrevetítette a Bezerédj ügy újabb felvonását.⁶⁶⁸

A két császári tábornok úgy vélte, hogy Bezerédj portyáinak úgy tudják legcélszerűbben elejét venni, ha magát a brigadérost iktatják ki. Tervüknek megfelelően (legalábbis Bezerédj későbbi tudósítása szerint) Heister május 11-én reggel 9 órakor elindult Bécsből, és aznap este 9-10 óra magasságában érkezett meg Sopronba. Itt csatlakozott Nádasdy Ferenchez, és kuruc híradások szerint 1200 lovassal és 300 gyalogossal indultak el Bezerédj központja, Kőszeg ellen. Bár Bezerédj több portyázó csapatot is elhelyezett a város körül, a reggeli órákban érkező császári csapatnak ezek nagy részét sikerült elkerülnie, illetve az egyiket olyannyira meglepnie, hogy a megriadt kurucok lovaikat hátrahagyva gyalogosan kezdtek Kőszeg felé menekülni. A város előtt a császári sereg kettévált, és a gyalogság a közeli erdő felé indult, hogy Somogyi András ott táborozó ezredét lekösse, míg a lovasság behatolt a városba. A meglepett kurucok rövid harc után Bezerédjvel az élen elmenekültek a városból. A császáriak ezután feldúlták a várost (Tersztyánszky István szerint 30 000 forintos kárt okoztak

⁶⁶⁷ BARISKA 1995, 113–117.; R. VÁRKONYI 1975, 200–201.

⁶⁶⁸ BARISKA 1995, 120–122.

Köszegnek és 10 000 forintos kárt Bezerédjnek) és mivel Bezerédjt már nem tudták elfogni ezért a feleségét, Széplaki Bottka Máriát vitték magukkal.⁶⁶⁹

Bariska István az asszonyrablást a Bezerédj kompromittálására és a kuruc vezetés megtévesztésére, összezavarására tett kísérletek egyik újabb állomásaként mutatta be, mi magunk azonban úgy véljük – még ha bizonyítani nem is tudjuk – a támadás elsődleges célja magának Bezerédjnek a kiiktatása volt, hiszen Heister és Nádasdy miért vesződött volna az általuk gyűlölt Bezerédj besározásával vagy átcsábításával, amikor lehetőség adódott a brigadéros elfogására vagy megölésére? Amennyiben Bezerédjné elrablása szerepelt az előzetes célok között, az legfeljebb amolyan B terv lehetett. Maga Bezerédj is meg volt győződve arról, hogy az akció célja az ő elfogása volt.⁶⁷⁰

Eszterházy május 13-án értesült a történetekről, és az esetről addig hozzá befutott jelentéseket rögtön továbbküldte Bercsényinek, majd pedig Szombathelyre utazott, hogy az esetet kivizsgálja. Május 15-én levelet írt Heisternek, melyben Nádasdyt okolta Bezerédyné elrablásáért, majd három nappal később Bercsényi közbenjárását kérte az ügyben, olyan ötleteket vetve fel, hogy nekik is hasonlóan kéne eljárniuk a labanc tisztek feleségeivel, illetve a fogságba esett császári tisztek írhatnának a Haditanácsnak és Heisternek Bezerédjné kiszabadítása ügyében. Bár Bariska István úgy vélte, hogy az asszonyhadakozás teljesen új dolog Eszterházy számára az előző fejezetben láthattuk, hogy ez nem így van, és a kuruc tisztek feleségeinek zaklatásáért, elfogatásáért cserébe ő is hasonló parancsot adott alárendeltjeinek, sőt egy nappal Bercsényihez küldött levele után parancsot küldött Szluha Ferencnek, hogy az Érsekújvár környékén lévő labanc nőket fogassa el.⁶⁷¹

Bezerédj katonai teljesítményére egyenlőre nem volt hatással a felesége elrablása. Tovább folytatta az Örökös Tartományok elleni portyáit, méghozzá olyannyira, hogy Eszterházy Horváth Zsigmond főhadbiztos útján még kérte is, hogy fogja vissza magát és ne provokálja Heistert feleslegesen. Vizsgáljuk meg Eszterházy június 5-i parancsát, amiben utasította a pápai postamestert, hogy *„amidőn Horváth Zsigmond director és brigadéros Bezeredy uramék levelei jönnének, vagy őkegyelmeknek szólók tőlem mennének: stephateliter promoveálja, és azoknak is*

⁶⁶⁹ BARISKA 1995, 122.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/19 20. folio. Tersztyánszky István Eszterházy Antalnak 1708. május 13.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 110–113. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1708. május 14.

⁶⁷⁰ BARISKA 1995, 122.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 110–113. folio. Bezerédj Imre Eszterházy Antalnak 1708. május 14.

⁶⁷¹ BARISKA 1995, 122–123.; THALY 1901, 183–188., 707.

*keményen meghagyja, sietve küldjék; kiváltképpen szentmiklósi veredárius igen arguáltathatik negligentiájáru, mert meg szokta gerenda megett füstön felejtteni.”*⁶⁷² Bariska István a Bezerédj ügyről írt második, 2003-ban megjelent tanulmányában ezt már úgy magyarázta, hogy ezzel a paranccsal Eszterházy figyeltetni kezdte Bezerédj levelezését.⁶⁷³ Véleményünk szerint azonban Eszterházy azért adhatott parancsot a brigadéros és közte zajló levelek kiemelt kezelésére, hogy adott esetben a Bezerédjnével kapcsolatos eseményekről időben értesüljön, illetve minél előbb értesíthesse ezekről Bezerédjt. Erre enged következtetni Horváth Zsigmond bevonása is az ügybe, akit néhány héttel korábban már közvetítőként használt saját maga és a brigadéros között. Továbbá a füstön vagy éppen a postaállomások mestergerendáján felejtett levelek esete nem számít egyedinek ebben a korban. 1711 tavaszán Eszterházy régi barátja, a háborút a császári-királyi seregben végigharcoló Ebergényi László is többször bosszankodott, amiatt, hogy nem kapta meg időben Károlyi Sándor leveleit. Ráadásul június 9-én Eszterházy ismét Bercsényi közbenjárását kéri Bezerédjné ügyében. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy a folyamatban lévő hadműveletek indokolták a kommunikáció felgyorsítását. Bercsényihez és Károlyihoz írt levelei szerint Eszterházy ekkor minden erejére szüksége volt, hogy Heister átkelését a Rábán megakadályozza. Június 7-én Eszterházy kurucái Árpásnál össze is puskáztak a magyarországi császári-királyi főhadparancsnok erőivel, akik a harc után Győr felé vonultak tovább. Eszterházy ezután Bezerédjt Szombathely felé küldte, hogy a gróf Seifried Christoph Breuner vezette, mintegy hét századnyi katonaságot feltartóztassa. Eszterházy június 18-ra magához kérte mind Horváth Zsigmondot, mind pedig Bezerédjt Rohoncra. Bezerédj nem tudott megjelenni Rohoncnál, ezen a napon ütközött meg ugyanis gróf Breuner dragonyosaival. Bezerédj ekkor már tudta, hogy a felesége június 15-én kiszabadult. Amennyiben elfogadjuk Bariska István azon véleményét, hogy az asszonyrablás egy volt a Bezerédj besározására, átcsábítására irányuló lépések közül, akkor elmondhatjuk, hogy az asszonyhadakozás, legalábbis egyelőre nem ért célt, hiszen Bezerédj Rákóczi hűségén maradt, és portyáival is csak felsőbb utasításra hagyott fel.⁶⁷⁴

1708. június 14. nevezetes nap volt a felkelés történetében, ekkor indult el a fejedelem a később katonai szempontból végzetesnek bizonyuló, a Trencsén alatti mezőn csúfos véget érő hadjáratára. „*Viratta előtt készülvén minden ember, lassan-*

⁶⁷² THALY 1901, 722.

⁶⁷³ BARISKA 2003, 81.

⁶⁷⁴ BARISKA 1995, 123.; BARISKA 2003, 81.; MÉSZÁROS 2010, 137., 139.; THALY 1901, 722.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 32–33. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. június 9.

lassan előrementenek veres lobogókkal a szolgák quártélymesterrel, és a bagázia is utánuk szekérmesterekkel. Őfelsége pedig párducböressen és forgóssan megjárván az egész tábort és megjárván, méglen a gyalogság megindult, annak utánna az egész fejedelmi a városra templomban bement...’’⁶⁷⁵ Itt az egri püspök megáldotta a fejedelem készülő hadjáratát. Majd a nála elfogyasztott ebéd után „...megindult, előremenvén egy commendírozott karabílyos compania, utánna Nemes Compania, urunk vezetékei, maga őfelsége kornéta előtt, kornéta után százák, annak utána zászló alatt szolgarend, és retroquardiában egy karabílyos sereg.’’⁶⁷⁶

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi vette rá a fejedelmet arra, hogy két évvel Esztergom ostroma után ismét saját maga álljon csapatai élére és személyesen vezessen hadjáratot? A történetírás sokáig úgy gondolta, hogy Rákóczi fő motivációja ebben az ügyben a királykérdés volt. Mint tudjuk, a nagyszombati tárgyalások kudarca után az ónodi gyűlésen a rendek a trónt üresnek nyilvánították, de 1708 tavaszán az addigi első számú királyjelölt, Miksa Emánuel bajor választófejedelem végérvényesen visszautasította Rákóczinak a koronára vonatkozó ajánlatát. A magyar történetírásban meglepően sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Rákóczi ezek után meghívta a magyar trónra a porosz trónörökös, Frigyes Vilmost – még Rákóczi életrajzának 2004-ben megjelent harmadik kiadásában is ez olvasható.⁶⁷⁷ Ennek a tévhitnek az alapja Rákóczi diplomatájának, Klement Mihály Jánosnak az emlékirata, aki ezt 1715-ben állította össze, amikor felesküdt a Habsburg udvarra. Eszerint az ónodi gyűlés után a lengyelországi francia ügyvivő, Bonnac márki javasolta a porosz udvari prédikátoron, Ernst Daniel Jablonskin keresztül a porosz uralkodónak, I. Frigyesnek (1688–[királyként 1701–]1713), hogy hagyjon fel a császár támogatásával és kössön semlegességi szerződést a franciákkal, amiért pénzügyi kompenzációt fog kapni, és felhívták a figyelmet a fia számára a magyar koronára is. Az emlékirat szerint Rákóczi formális ajánlattal fordult ezután a porosz udvarhoz, erre azonban semmilyen írásos bizonyíték nincs. A porosz trónörökös behozásával kapcsolatos elméletet az újabb kutatások sikeresen megcáfolták.⁶⁷⁸

Mi lehetett akkor a hadjárat célja, ha nem a trónörökös behozatala? Maga Rákóczi így foglalta össze az *Emlékirataiban*: „*Elhatároztam, hogy erre a hadjáratra erősen felkészülök. A nyár folyamán minden ütközetet kerülni akartam, hogy a hadjárat*

⁶⁷⁵ BENICZKY 2005, 146.

⁶⁷⁶ BENICZKY 2005, 146–147.

⁶⁷⁷ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 411–412.

⁶⁷⁸ BÁNKÚTI 1998, 64–65. BÁNKÚTI 2005b, 63–64.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 411–412.

végén benyomulhassak Sziléziába, téli szállásra. E tartomány nemességét igen felbátorította az, hogy a svéd király Szászországban tartózkodott, és miután megunták az Ausztriai Ház uralmát, hajlandóak voltak fegyvert fogni hadseregem közeledtére.”⁶⁷⁹ Első ránézésre tehát egyértelműnek tűnik a fejedelem célja: kihasználva a Habsburg Birodalom egy szomszédos tartományának elégedetlenségét, szerette volna a felkelést ide is kiterjeszteni, hogy ellenfele erejét még jobban megossa. Rákóczi érvelésének szépséghibája azonban az, hogy nem 1708-ban, hanem 1707-ben szeretett volna egy nagyobb kuruc betörést indítani Sziléziába, mert a sziléziai protestáns rendek ekkor lázadtak fel a Habsburg uralom ellen, és kérték XII. Károly svéd király segítségét. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy a Habsburgokkal szövetséges brit erők parancsnoka, John Churchill, Marlborough hercege személyesen tárgyalt XII. Károllyal a svéd intervenció elkerülése érdekében. A herceg erőfeszítéseit siker koronázta, Svédország a szeptember 1-jén megkötött altranstätti szerződésben megígérte, hogy nem avatkozik be a spanyol örökösödési háborúba, cserébe I. József szavatolta a protestáns rendek szabad vallásgyakorlását. Rákóczi Eszterházy Antalt szerette volna egy hadtest élén Sziléziába küldeni, de Eszterháznak – az előző fejezetben ismertetett módon – végül Pesthez kellett vonulnia Rabutin tábornok ellen.⁶⁸⁰

Bár Rákóczi *Emlékirataiban* arról írt, hogy húzni akarta az időt, és kerülni az összecsapást az ellenséggel, ez azonban megkérdőjelezhető. A fő probléma (ami lényegében egyidős a szabadságharccal) az volt, hogy a kurucok ezúttal sem tudták megoldani a hadsereg fizetését. Rákóczi még a hadjárat előtt május 15-re Egerbe összehívta a Szenátus, a Gazdasági Tanács és a vármegyék követeinek ülését, ahol egészen június 13-ig vitatkoztak a gazdaság rendbetételéről. Végül sikerült keresztülvinnie elképzelését a rézpénz forgalmának felújításáról, a meghozott rendelkezések jó része azonban papíron maradt, és a május-júniusra tervezett, nagyjából 680 000 forintnyi adót nem hajtották be, így félő volt, hogy a fizetetlen katonaság szokásának megfelelően hazaoszlik, ezért minél előbb az Örökös Tartományok közelébe kellett volna vinniük a hadsereget, ahol a zsákmány ígéretével továbbra is az ezredekben tarthatták volna a legénységi állományt.⁶⁸¹

Ugyan Rákóczi utólag azt állította, hogy terveit még a legfelsőbb kuruc hadvezetés tagjai előtt is titokban tartotta, Czigány István kutatásai után világosan

⁶⁷⁹ AR III/I. 402.

⁶⁸⁰ CZIGÁNY 2008b, 123–124.

⁶⁸¹ BÁNKÚTI 1998, 65–66.; BÁNKÚTI 2005b, 65–67

látszik, hogy a korabeli források ennek némileg ellentmondanak. A felső vezetés tisztában volt a hadjárat irányával, mivel a menetterveket Bercsényi küldte el Rákóczinak, a végállomás pedig Vágújhely volt. A fejedelem a lassú vonulást ugyan tudatos időhúzásként tüntette fel, ennek valódi okai a fejedelem betegsége mellett a kuruc csapatok ellátatlanságából és fegyelmezetlenségéből eredő késedelmek is lehettek. A fejedelem és tisztjei közötti levelezésből világosan látszik, hogy a Felvidéken végigmasírozó kuruc sereg elsősorban a Starhemberg által az előző évben kialakított védelmi vonalon akart áttörni. Ezen terv végrehajtását célozta meg, hogy La Motte hadmérnökkel felmérték Vágújhely állapotát egy esetleges ostrom reményében, illetve szintén ebbe a tervbe illeszkedik a Pekry Lőrinc által vezetett strazsnicei akció is. Amennyiben sikerül rést ütniük az ellenség védelmén a kurucoknak, meg lett volna a lehetőségük, hogy hosszabb-rövidebb időre megszállják Morvaország és Szilézia határvidékét.⁶⁸²

Miután strazsnicénél nem jártak sikerrel a kurucok, újabb, az *Emlékiratok* szerint vitákkal tűzdelt haditanácsot tartottak, mivel a fejedelem ezután Lipótvár, alvezérei azonban inkább Trencsén elfoglalását szorgalmazták. *„A balsors úgy akarta, hogy Ottlyk udvarmesterem és mások, akik kapcsolatban álltak a trencséniekkel, ugyanebben az időben olyan híreket kapjanak, hogy ez a vár élelem hiányában a legvégsőig jutott, hogy Viard kapott parancsot élelmezésére, de ha ebben meg tudjuk akadályozni, a parancsnok kénytelen a várat föladni. Mondom, a balsors akarta így, mert ez a hír megfordította s olyan nagyon erre hajlította az elméket, hogy mindenki ellene volt a lipótvári vállalkozásnak. Azt mondták nekem, hogy Viard csak egy hídon vagy gázlón tud Trencsén városához jutni, a hídfőt nem őrzik, s így a hidat könnyen föl lehet gyújtani, a gázlót el lehet sáncolni, úgyhogy csak meg kell indulni, és elfoglalhatjuk ezt a várat, amely minden módon megkönnyítené a sziléziai vállalkozást.”*⁶⁸³

A haditanács tehát úgy döntött, hogy Trencsén ellen vonulnak. Augusztus 2-án a fejedelmi sereg már a vár közelében táborozott, de elkéstek, mert Viardnak sikerült megfelelő mennyiségű élelmiszert bejuttatnia a várba, ezzel pedig az erőd könnyű elfoglalásáról szőtt álmok kútba estek. Másnap reggel ráadásul Heister és Pálffy vezetésével megjelent a császári-királyi hadsereg lovassága, mintegy 5000 katona. Heister tévesen úgy értesült, hogy Rákóczi csak a lovasságával vonul Trencsén ellen, ezért ő is hátrahagyta serege többi részét és a fejedelem után indult. Rákóczi és

⁶⁸² CZIGÁNY 2008b, 128–129.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 410.

⁶⁸³ AR II/I. 405.

Bercsényi, mikor Heister seregét észrevették igyekeztek csatarendbe állítani háromszor nagyobb seregüket. A csata lefolyása jól ismert. Rákóczi későn ismerte fel a támadásra kedvező alkalmat, amikor Heister seregével elvonult a kuruc had előtt, majd mikor végül elszánta magát a támadásra akkor sem teljes seregét, hanem csak a jobbszárnyon álló lovasságot küldte Heister ellen. A kedvezőtlen terepviszonyok (két halastó állta a kuruc csapatok útját) miatt azonban a Pekry Lőrinc vezette csapatok nem tudtak kibontakozni, és összetorlódtak. Ezt Pálffy észrevette és engedélyt kapott Heistertől az ellentámadásra, ami olyannyira sikeres volt, hogy az egész kuruc jobbszárnyat elsöpörte. Erre Heister a teljes lovasságát bevetette a kurucok ellen. Mikor Rákóczi észlelte a bajt, és maga akarta meghátráló csapatait újra rendezni, leesett a lováról, és eszméletét veszítette. Bár kísérői kimentették a harc forgatagából, serege halottnak hitte őt és a kuruc katonák morális ereje összeomlott, a had pedig futásnak eredt. A kuruc sereg vesztesége igen jelentős volt, a fogságba esettekkel együtt mintegy 3000 ember.⁶⁸⁴

„Soha még vereség ennél szégyenletesebb és szánalmasabb nem volt, és nem is voltak még csatavesztésnek szerencsétlenebb következményei... E szerencsétlen nap után már semmi sem sikerült.” – írta Rákóczi az *Emlékirataiban*.⁶⁸⁵ A vereség után nem sokkal megadta magát a kurucok egyik legfontosabb felvidéki erőssége, Nyitra vára is. Ezek az események a konföderáció táborán belül sokakat elbizonytalanítottak. A fejedelem hadsegéde, Józsa Mihály már a trencsényi csatamezőn átállt az ellenséghez, és az elpártolók sorát gyarapította Ocskay László is, aki augusztus 27-én állt át. A vereségre a kurucok szokásos taktikájuknak megfelelően reagáltak, és dunántúli csapataikkal jelentős portyákat hajtottak végre Ausztriában, még a császár laxenbrugi vadászatait is megzavarták. Ezek a támadások olyan sikeresek voltak, hogy Heister figyelme ekkor az itteni kurucok ellen fordult. Nemcsak Ocskay, hanem Bezerédj átcsábítása is napirenden volt.⁶⁸⁶

A trencsényi vereség után Eszterháznak a portyázás mellett ismét a kuruc ügy melletti lobbizás jutott feladatul. Azon, hogy a vármegyékhez külön kiáltványban fordult, amiben tájékoztatta őket, hogy a mostani problémákat nem a trencsényi vereség, hanem a katonaság szokásos nyári eloszlása okozta, egyáltalán nem kell meglepődnünk. Azon azonban, hogy majdnem két héttel korábban Bezerédj külön is kérte, hogy *„meg ne tántorodjon”*, már annál inkább. Mi vehette erre rá Eszterházyt? Az első és talán

⁶⁸⁴ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 412–416.; MARKÓ 2003, 230–232.

⁶⁸⁵ AR III/I. 408.

⁶⁸⁶ BARISKA 1995, 124–126.; HECKENAST 1984, 390–391.

legkézenfekvőbb megoldás az lenne, hogy amennyiben elfogadjuk Bariska István elméletét, Eszterházy – ekkor már talán felülve a bécsi udvar álhíreinek – nem mert bízni Bezerédjben, és úgy vélte, brigadérosa kedvező alkalmat lát majd a trencsényi vereségben, hogy a konföderációból kihátráljon. Bár más vezető tisztjeit Eszterházy ilyen módon nem buzdította, levelezésének ezen részét tábori könyvéből csak kivonatossan ismerjük, így felmerülhet a gyanú, hogy az erre vonatkozó részeket, a tábori könyvet vezető írnok nem másolta be. Az sem zárható ki teljesen, hogy mivel Bezerédj a Rába túlsó partján, a többi kuruc csapattesttől viszonylag távolabb helyezkedett el, Eszterházy fontosnak tartotta, hogy Bezerédjnek külön is elmagyarázza a dolgokat. Ezt támasztja alá az is, hogy Eszterházy a parancs folytatásában Bezerédjtől a föld népének a biztatását kérte, ami normális esetben inkább az ő feladata lett volna.⁶⁸⁷

A trencsényi vereség után Eszterházy és Bezerédj sikeres portyákat vezettek Ausztriába, Lósta, Nagycenket, Rusztot felgyújtották, a Nezsidernél lévő sáncot lerombolták, Sopronnál mintegy 1000 fős labanc csoporton ütöttek rajta. Eszterházy a trencsényi vereségről augusztus 10-e magasságában már tudott, a pánik elkerülése érdekében azonban azt nem hirdette ki. Bercsényitől és Horvátországból is aggasztó híreket kapott, miszerint Heister a dunántúli kurucok ellen készül, továbbá a horvát országgyűlés 1000 katonát ajánlott a császárnak a kurucok elleni háborúra.⁶⁸⁸

Így hát Eszterházynek a Bezerédj ügy mellett a dunántúli hadi helyzetre is oda kellett figyelnie, ugyanis fennállt a veszélye annak, hogy a Dunántúlra átkelt Heister tábornagy és a délvidéki rácokkal támadó Nehem tábornok csoportjai összeroppantják a kuruc erőket. Heister seregének megérkezése megrémítette a dunántúli tisztikart, és sokan az ellenségtől családjuk részére oltalomleveleket kértek. Bár Eszterházy Bercsényinek kifejtette, hogyha kell akkor akár 200 kuruccal is hajlandó a Dunántúlon megmaradni. Erre egyelőre nem volt szükség. Eszterházy jó érzékkel mérte fel, hogy elsősorban a rác sereget kell megvernie, és Béri Balogh Ádám ezredesnek augusztus 18-tól kezdve több parancsot is küldött, hogy a rácokat támadja meg és verje szét. Balogh ezt végül szeptember 2-án Kölesdnél tette meg, majd sietve visszaindult, hogy a Simontornya felé közeledő Heisterrel szemben segítsen a város megvédésében. Heister,

⁶⁸⁷ BARISKA 126–128.; THALY 1901, 233–235., 752.

⁶⁸⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 39–42. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. augusztus 10.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 49. folio. Gudováczy Mátyás Eszterházy Antalnak 1708. augusztus 24.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 45–46. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. augusztus 28.

miután értesült a rácok vereségéről, beszüntette a dunántúli hadjáratot és visszavonult.⁶⁸⁹

Béri Balogh Ádám még csak útban volt a kölesdi csatamező felé, amikor Eszterházy különös levelet fogalmazott Ikervárról Bercsényinek. Ebben azt állította, hogy bár tisztában van a Bezerédj és Nádasdy gróf közötti ellentéttel, mégis Bezerédj ajánlatot kapott Nádasdytól, hogy csatlakozzon a császári-királyi sereghez. Olyan hírei is voltak, hogy a császár már kiállította a vezérőrnagyi kinevezést Bezerédj számára. Ezért kérte, hogy Bezerédjt léptessék elő, mert attól fél, hogy átállása esetén az egész Rábán túli terület kicsúszik a kurucok kezéből. Ugyanakkor azt is elismerte, hogy semmi olyat nem tapasztalt Bezerédj részéről, ami az átállására utalt volna. Bár Eszterházy értesülései nem voltak teljesen pontosak, félelmei teljesen megalapozottak voltak. Ocskay, a kuruc sereg másik híres portyázó brigadérosza ekkor már majdnem egy hete labanc volt. Ha Bezerédjt is elveszítik, akkor jogosan félt attól, hogy a már egyébként is megrémült tisztek és vármegyék sorra követni fogják a példáját. Honnan szerezhette az értesüléseit Eszterházy? I. József Bezerédj kegyelemlevelét augusztus 20-án írta alá, a *Labancos Napló* pedig inentől kezdve többször foglalkozott Bezerédj átállásával, holott láthattuk, hogy a kurucok, köztük Bezerédj néhány napja még a Ausztriában portyáztak. Vélhetően ezekből a hírekből szűrte le Bezerédj szándékát, akit saját, már a börtönből írt levelei alapján nem Nádasdy, hanem Heister keresett meg, és próbálta meg árulásra csábítani. Heister szerette volna, ha ez minél előbb bekövetkezik. Bácsmegyei Mátyás, Bezerédj egyik századosa azt vallotta, hogy szeptember 8-9 körül állt volna át Bezerédj. Más források szeptember 6-ról tudnak, míg maga Bezerédj utólag azt vallotta, hogy hosszabb haladékot kért, mert szeretne volna kivárni, amíg a trencsényi vereség okozta zűrzavar tisztázódik. Ez utóbbit látszik alátámasztani, hogy néhány nappal letartóztatása előtt Bezerédj kihozatta Sopronból az ott lévő értékeit, köztük az összes pénzt.⁶⁹⁰

Szeptember 5-én Pásztói Horváth István alezredes és Nemeskéri Kis Palkó hadnagy letartóztatták Bezerédjt, sógorát Bottka Ádám alezredest, Szegedy Ignác őrnagyot és Újkéry János kapitányt. Eszterházy, bár néhány nappal korábban még kételkedett Bezerédj bűnösségében, letartóztatása napján már egyértelműen a mellett

⁶⁸⁹ <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1645.html> (2015. 09. 30.); HECKENAST 1984, 391.; THALY 1901, 755–756.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 45–46. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. augusztus 28.

⁶⁹⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 51–53. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. szeptember 1.; BARISKA 1995, 133–134.

foglalt állást, hogy Bezerédj mindnyájukat elárulta, és át akarta adni őket az ellenségnek. Bezerédj katonáit így tájékoztatta parancsnokuk átállási szándékáról: *„Hogy, mivel előbbeni őbestere minden igyekezetivel azon volt, hogy mind az megírt regimentet és azután benniünket mindnyájunkat törben ejtvén, az ellenség kezében adhasson és per consequens országostúl egy halomba vágasson...”*⁶⁹¹ A letartóztatást követő napokban Eszterházy eleinte az azt végrehajtó tisztek verziójában élt, majd szeptember 10-én kikérte a szentmiklósi paptól az ott megtalált Bezerédjnek szóló kegyelemlevelet, illetve Heister leveleit. Eddig ugyanis abban a tévhitben tartotta magát, hogy a labancok rávették a fogva tartott Bezerédjné, hogy férjét a császári-királyiak táborába átcsábítsa. Eszterházy védelmében tegyük hozzá, nem ez lett volna a császári-királyi hadvezetés részéről az első eset, hogy ilyesmivel próbálkozik, hiszen a nagyszombati béketárgyalások idején Rákóczit is feleségén és nővérén keresztül próbálták meg a békekötésre rávenni.⁶⁹²

A foglyokat igen szigorú őrizetben tartották, és a katonaság nyomására Eszterházy megpróbálta kijárni Bercsényinél, hogy a Dunántúlon ítéljék el és végezzék ki őket.⁶⁹³ Ezen elképzelését hamar feladta, szeptember 22-én már arról számolt be Rákóczinak, hogy a foglyokat 7 század katona kíséretében útnak indította hozzá, Bercsényinek pedig ugyanekkor elismerte, hogy nagyon meglepődött Bezerédj árulásán, és azt állította róla, hogy testvéreként szerette.⁶⁹⁴ A konföderáció érdekében végrehajtott szolgálataiért (tehát Bezerédjék letartóztatásáért) Eszterházy jutalomként a lendvai uradalmat kapta a fejedelemtől. Rákóczi eleinte hitetlenkedve fogadta a Bezerédjről szóló híreket, idővel azonban magáévá tette Eszterházy nézeteit az ügyről, és december 18-án a sárospataki országos gyűlésen – ahol a konföderáció tagjai megegyeztek a háború folytatásában – Bezerédjt kivégezték. Felmerülhet a kérdés, hogy Eszterházy helyesen cselekedett-e Bezerédjvel kapcsolatban. A korabeli korlátozott hírek és a kezébe kerülő bizonyítékok alapján (még ha ezeknek a hitelessége megkérdőjelezhetőnek is bizonyult) úgy véljük, mindenképpen helyesen cselekedett, hiszen elfogása után Bezerédj sem tagadta, hogy megegyezett az ellenséggel, átállása innentől kezdve pedig csak idő kérdése volt. Az 1708-as esztendőben a kurucok

⁶⁹¹ THALY 1901, 769.

⁶⁹² BARISKA 1995, 132.

⁶⁹³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 54–57. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. szeptember 11.

⁶⁹⁴ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 65–66. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1708. szeptember 21. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/9 67–68. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. szeptember 22.

nemcsak katonailag szenvedtek döntő vereséget, hanem morálisan is olyan sebet kaptak, amiből már soha többé nem tudtak felépülni.⁶⁹⁵

7. A Dunántúl elvesztése⁶⁹⁶

7.1. Előzmények

Ahogy az előző fejezet végén említettük, az 1708. augusztus 3-án lezajlott trencsényi csatában a kuruc hadsereg történetének legnagyobb vereségét szenvedte el. Nem a csatavesztés ténye, vagy a magas veszteségek miatt voltak súlyosak a következmények, sokkal inkább amiatt, hogy a korábbi évekkel ellentétben a szétszóródott hadsereget ezúttal nem sikerült újra összeszedni, ezzel pedig a hadászati kezdeményezés a császári-királyi hadsereg kezébe ment át. Ennek káros következményeit hamarosan a kurucok is megtapasztalhatták. Augusztus 25-én a lázadó nyitrai őrség a vár feladására kényszerítette Révay Gáspár kapitányt. Három nappal később ezredével együtt átállt a császári-királyi hadsereghez Ocskay László brigadéros.⁶⁹⁷ Emellett pedig szintén komoly bizalmi válságot okozott az előző fejezetben részletesen tárgyalt Bezerédj ügy is.⁶⁹⁸

A dunántúli kuruc uralom csak a már szintén említett kölesdi győzelemnek köszönhette a fennmaradását, amelyben Béri Balogh Ádám sikeres harcot vívott a dél felől támadó rác hadak ellen. A hadműveletek ezután a Felvidékre helyeződtek át, de a császári-királyi csapatok szeptember 21-től október 12-ig hiába ostromolták Érsekújvárt. Heister ezután a bányavárosok ellen indult, és október 25–26-án elfoglalta a kurucok hadiipari bázisát. A fokozatosan romló helyzettel együtt megkezdődött a vármegyék és a nemesség egyes részeinek elpártolása is. Bár a decemberi sárospataki országgyűlésen a kuruc konföderáció jelen lévő tagjai a háború folytatása mellett foglaltak állást, azt senki sem tagadhatta, hogy nagyon nehéz helyzetbe kerültek.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ OSZK Kt. Fol. Hung 1389/9 69–70. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1708. október 3.; BARISKA 1995, 137–140.; HECKENAST 2005, 67.

⁶⁹⁶ Ezen a fejezet a Társadalom és Honvédelem XVII. Évfolyam 3-4. számában a 39–52. oldalon megjelent tanulmányom kibővített változata.

⁶⁹⁷ HECKENAST 1984, 390–391.; MARKÓ 2003, 237–239.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 416.

⁶⁹⁸ Bezerédj esetéről részletesebben lásd: BARISKA 1995, 79–143; BARISKA 2003, 71–85.

⁶⁹⁹ HECKENAST 1984, 391–392.; MARKÓ 2003, 239.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 416–421.

A kurucokat egyenlőre megmentette az időjárás, ami hosszabb időre lehetetlenné tette a különböző hadműveleteket. Az 1708–1709-es tél az egyik leghidegebb volt, amit az európai kontinens valaha látott. A Saône folyó Lyonnál egészen a meder aljáig megfagyott, továbbá a korábbi szokatlanul magas csapadék miatt a talaj is egy méter mélységig megfagyott.⁷⁰⁰

A kis jégkorszak 4 leghidegebb periódusa közül az egyik épp a 17–18. század fordulójára esett. 1709 januárjában szokatlanul hideg volt a tél, ami februárban és még márciusban is folytatódott, még ekkor is havazott. Ez a tél nemcsak hideg volt, hanem hosszan is tartott, és a szokásosnál több csapadék esett hó formájában.⁷⁰¹ Az ilyen hideg telek Magyarországon egyáltalán nem voltak ismeretlenek, 1645-ben a feljegyzések szerint a tavak és a nagyobb folyók is fenéig befagytak. 1664-ben a Drávát olyan vastag jégtakaró borította, hogy elbirták Zrínyi Miklós seregét. Rákóczi katonái is megtapasztalhatták már a hideg időjárást, mert 1707-ben is kíméletlen volt a tél, 1709-ben pedig befagyott a Duna és az utazás lehetetlenné vált.⁷⁰²

7.2. A császári-királyi hadvezetés tervei

Savoyai Jenő és az Udvari Haditanács egyáltalán nem voltak megelégedve Heister fentebb ismertetett eredményeivel, és jelentésben kérték tőle, hogy igazolja cselekedeteit. Heister ennek eleget is tett, önmaga védelmében pedig azt hozta fel, hogy a hadműveletek kifárasztották a lovasságát, ezért kellett a trencsényi csata után pihenőt tartania. Továbbá felhívta a Haditanács figyelmét arra, hogy jelentős területekről sikerült kiszorítania a kurucokat egy aránylag kis hadsereggel. A felkelést pedig azért nem tudta teljes egészében elfojtani, mert nagyobb kuruc egységekkel már nem találkozott.⁷⁰³

Heister februárban látott hozzá, hogy az 1709-re vonatkozó hadműveleti terveit kidolgozza. Három szempontot kellett figyelembe vennie. Bécs azt szerette volna, ha még abban az évben leveri a felkelést. Gyakorlati tapasztalatai meggyőzték arról, hogy a

⁷⁰⁰ BAGI 2012, 27–28.; BEHRINGER 2010, 125. – Az ilyen hideg telek a kisjégkorszakban szokványosnak minősültek. A 16. és a 18. század között gyakran előfordult, hogy a Temze olyan mélyen befagyott, hogy vásárokat rendeztek rajta és még a nyílt lángot használó kifőzdék működését is engedélyezték. Gustav Utterström svéd történész robbantott ki vitát 1955-ben, azzal hogy nézetei szerint a 16-18. század viszonyait döntően az időjárás befolyásolta. A kis jégkorszak idején a nyarak rövidek és csapadékosak lettek, míg télen a hatalmas havazások megbénították az életet. (R. VÁRKONYI 2012a, 1641.)

⁷⁰¹ RÁCZ 2005, 5.

⁷⁰² R. VÁRKONYI 2012a, 1641–1642.

⁷⁰³ BAGI 2012, 26.

Felvidék nyugati részén létrehozott őrállásrendszernek nagyon fontos szerepe van nemcsak a védekezés, hanem a támadás sikerességében is, és hogy ezeket az új hadjáratban is érdemes alkalmaznia. Továbbá 1708 őszéhez hasonlóan ismét szerepelt céljai között a Dunántúl meghódítása. Ez azért volt különösen fontos, hogy a kurucokat az Örökös Tartományok előteréből végleg kiszorítsák, és a falvak lakosságát a kurucok rablásaitól megmentésük. Heister március 1-jén mutatta be elkészült tervét a Haditanácsnak. Bagi Zoltán Péter tanulmányában megállapította, hogy Heister tanult előző évi hibáiból, sikereiből és az őt ért kritikákból. A Felvidéken kezdetben tartani szerette volna az előző évben kiépített állásokat, illetve Pálffy Jánosnak folytatnia kellett Érsekújvár blokádját. A fő csapást a Dunántúlon szerette volna mérni az ellenségre. Ehhez a saját vezetése alatt álló hadsereg mellett Nehem táborszernagy határőrvidéki csapatait szerette volna felhasználni. A Dunántúl megtisztítását nagyjából 4-6 hétre tervezték. Úgy számítottak, hogy a fagyok elmúlásával hozzá is foghatnak. A csapatok azonban csak lassan gyűltek össze, a haladásukat pedig az árvizek is nehezítették. Május végén újabb tanácskozást tartottak, ekkor azonban az eredeti terven lényegében már nem változtattak. A támadás sikere esetén úgy tervezték, hogy tovább nyomulnak kelet felé és a harcokat a Tiszántúlra helyezik át.⁷⁰⁴

7. 3. A dunántúli hadak állapota

Az 1708-as támadás sikeres elhárítása ellenére Eszterházy Antal az év végén lehangolónak találta a kuruc hatalom dunántúli helyzetét. Az 1709-es hadi évre vonatkozó terveit január 5-én rejtjelekkel titkosított levelében közölte először Bercsényi Miklós főtábornokkal. Ebben megemlítette, hogy véleménye szerint a bányavárosok visszaszerezhetők, amennyiben egy Horvátországba indítandó portya keretében elvonják az ellenség csapatait a környékről. Ehhez azonban lőszert és ellátmányt kért.⁷⁰⁵

A csapatok rossz helyzete és a kegyetlen hideg ellenére két kisebb hadműveletet is indított. Az egyik keretében Bérei Balogh Ádám hajtott végre egy portyát Ausztriában, a másik akció során pedig január 14–15-én ő maga a Pomogy⁷⁰⁶ közelében lévő

⁷⁰⁴ BAGI 2012, 26–29.

⁷⁰⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 445–447. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. január 5.

⁷⁰⁶ Pomogy, Pamhagen, Ausztria.

sáncokból verte ki a császári-királyi csapatokat, és az ott lévő dragonyosok összes lovát elnyerték.⁷⁰⁷

A sárospataki országgyűlés után Tolvay Gábor, egykori nádori ítélőmester révén a kurucok a fegyverszüneti tárgyalásokra is kísérletet tettek. Eszterházy január 25-re Pomogyra és Fertőszéplakra rendelte a dunántúli vármegyék alispánjait és néhány magasabb rangú tisztjét is, hogy a császári-királyi megbízottakkal találkozzon. A tárgyalásra a hadsereg részéről Fodor László ezredest és Palásti Ferenc őrnagyot jelölte ki, valamint a rendek képviselőjében Szentgyörgyi Horváth József Vas vármegyei alispánt. A császári-királyiakat a már említett Tolvay Gábor és Cusani lovassági tábornok képviselte. Szalai István, Bercsényi titkárának késése miatt a találkozóra csak 26-án került sor. Eszterházy levelei alapján pedig úgy tűnik a tárgyalások hamar elakadtak, egyrészt mert a kurucok hallani sem akartak arról, hogy a fegyverszünetért cserébe a Rába folyón túli pozícióikat átengedjék az ellenségnek, másrészt Eszterházy nehezményezte, hogy a császári-királyi delegáltak nem tudtak olyan írást felmutatni, amely igazolta volna, hogy a császár komolyan törekszik a megegyezésre. Emiatt Eszterházy nem is tartotta többnek a tárgyalásokat időhúzásnál, mint ahogy Károlyinak írja „...*frissen s jól recrudescálván előttem, az előbbeni esztendőkből is mint serénkedett édes hazánk békeisége nem-szerzésében.*”⁷⁰⁸ Megegyezés végül nem jött létre, így mindkét félnek a háború folytatására kellett törekednie.⁷⁰⁹

Eszterházy ezután a tőle megszokott lendülettel vetette bele magát a tervezésbe, és már három nappal később benyújtott egy hat pontból álló tervezetet, amiben szükségleteit és ötleteit foglalta össze. Ezekben részben megismételte a hónap elején írt terveit és kéréseit, de újakat is közölt. Hat ezred erősítést kért, továbbá azt, hogy Gyürky Pált helyezték át a Dunántúlra. Ő maga itteni seregével pedig Horvátországba vezetne hadjáratot, ezzel terveit szerint elvonná a császári-királyi csapatokat a Felvidékről és az ottani kurucoknak időt nyerne soraik rendezésére. Ostromágyúkat is kért, mert azok nélkül az ellenségnek a legkevésbé erődített támaszpontjait sem tudják bevenni. Felhívta a kuruc hadvezetés figyelmét az őket sújtó lőszerhiányra, ennél fogva nagyon félt attól, hogy a kezükön lévő erődöket nem fogják tudni megtartani. Ezen kívül hiány volt egyenruhából, sóból, készpénzből. Arra is felhívta a kuruc vezetők

⁷⁰⁷ TÓTH 1958, 197.; THALY 1901, 307.

⁷⁰⁸ THALY 1901, 316.

⁷⁰⁹ BÁNKÚTI 2005a, 89.; THALY 1901, 304–306., 308., 316–319.

figyelmét, hogy ez utóbbiak nélkül a hadseregnek már az együtt tartása is nehéz feladatnak ígérkezik.⁷¹⁰

Rákóczi és Bercsényi azonban nem támogatták Eszterházy terveit. Bercsényi még abban sem tudott neki segíteni, hogy egy főtisztet átküldjön a Dunántúlra, ehelyett Béri Balogh Ádámot kérte meg, hogy Eszterházyt segítse.⁷¹¹ Balogh Ádám február 14-i levelében arról is beszámolt, hogy Eszterházy Antal ezzel a megoldással egyáltalán nem volt megelégedve, hiszen nem azt kapta, amit kért. Eszterházy horvátországi kalandját maga Rákóczi sem helyezte. Úgy vélte, hogy egy muraközi akcióval a felvidéki kurucság nem sokat nyerhetne, sőt az őrizetlenül hagyott Dunántúl szabad préda lenne a győri, komáromi és budai helyőrségeknek. Ehelyett az az ötlete támad, ahogy Bercsényinek is írta, hogy inkább a Csallóközbe kellene Eszterházynek betörnie, mert erre már Heister kénytelen lenne odavonulni, ezalatt pedig Fodor László átkelhetne a Dunán, és Érsekújvárba vonulhatna ezredével. Ez is bizonyítja, hogy Rákóczi a Felvidéket előnyben részesítette a Dunántúllal szemben, hiszen az utóbbi rovására kívánta északi haderejét megerősíteni.⁷¹²

Eszterházy Antal január 28-i tervezetét Bercsényi már jobban fogadhatta, és azt pártolva küldhette Rákóczihoz. A tervvel alapjában véve a fejedelem is egyetértett, de csak akkor tartotta volna kivitelezhetőnek, ha a kuruc hadsereg még mindig a Vág vonalánál állt volna. Bercsényit pedig elmarasztalta, amiért „*minap attúl tarta Kegyelmed, hogy progrediálván, Lengyelországtúl elszorét az ellenség: mostmár hat regimentet küldjünk által az Dunán, fele lovast, fele gyalogot; megszámlálhatja Kegyelmed, ki fogja itt őrzeni az várokat!*” Rákóczi nem bízott abban, hogy Heister Horvátország kedvéért serege nagy részével visszafordulna, miközben látja a felvidéki állások meggyengülését.⁷¹³

Február elején Eszterházy pátenseket küldött a vármegyéknek, amelyekben azt parancsolta, hogy 18 forint jövedelem után 1-1 hajdút állítsanak ki, az alakulatok élére nevezzenek ki egy-egy kapitányt és gondoskodjanak a csapatok ellátásáról gondoskodni. A kapitányoknak pedig megparancsolta, hogy intézkedjenek a fegyverek kijavításával és az emberek toborzásával kapcsolatban, inkább a maguktól jövőket szedjék össze, felesleges erőszakot ne alkalmazzanak. Mindehhez egy haditisztet fognak

⁷¹⁰ THALY 1901, 310–312.

⁷¹¹ TÓTH 1958, 197.; OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1389\11 488–489. folio. Béri Balogh Ádám Bercsényi Miklósnak 1709. február 14.

⁷¹² AR I\II. 433.

⁷¹³ AR I\II. 439.

kapni, aki segíti őket. Ha a falvakból senki sem akar beállni, a közösség válasszon maga közül valakit. Akik a katonai szolgálatban megmaradnak, azok és leszármazottaik minden jobbágyszolgáltatástól mentesülnek. Ne terheljék a szükségesnél jobban az egyes falvakat egymás kárára. Kötelesek voltak továbbá a bujkáló katonákat is összeszedni, és ezredükhöz visszaküldeni. A vármegyében lévő fegyvereket is össze kellett szedniük. Ahol nem kaptak, ott puskáért és kardért 7 forintot kellett kérniük. Emellett február 6-án megsürgette a vármegyék nemesi felkelését, kilátásba helyezte, hogy anélkül újra a németek igája alá fog jutni az országrész. Ugyanezen a napon kelt pátensében pedig azzal bízott, hogy Bottyán és Károlyi Sándor hadaival hamarosan egyesülni fognak. Károlyi érkezésével kapcsolatos ígérete nem volt teljesen alaptalan, mert február 3-án írt levelében azt írta Bercsényinek, hogy már nagyon várja a közeledő Károlyit. Április 19-én Bercsényi egyik leveléből pedig azt is megtudjuk, hogy Károlyi már Hatvannál járt.⁷¹⁴

Rákóczi véleménye nem biztos, hogy Eszterházy fülébe is eljutott, mert február 19-én Bercsényihez írt levelében éppen arról panaszkodott a főgenerálisnak, hogyha pártoló véleményét hamarabb kapja meg, akkor lett volna ideje a horvátországi akcióra. Azonban más gondjai is voltak, ahogy arról Bercsényinek beszámolt. A saját ezrede annyira lerongyolódott, hogy 1200 forintot kellett kérnie Bercsényitől annak felruházására. Ugyanebben a levélben tett említést arról, hogy az ellenség elfoglalta a csíkvári⁷¹⁵ kuruc sáncokat. Hogy ez pontosan mikor történt, azt nem tudjuk. Bánkúti Imre február elejére teszi. Eszterházy táborigényében azonban február 19-e előtt nincs ezzel kapcsolatos híradás. Eszterházy ekkor Szombathelyen állomásozott, ami nagyjából 150 km-re van Csíkvártól, így elképzelhető, hogy a hírekről csak 1-2 nap késéssel értesült, így a sánc elestét is 17–18-ra tehetjük. Eszterházy ennek kapcsán számolt be Bercsényinek ismét a csapatait sújtó krónikus lőszerhiánytól, a sánc elvesztését is ennek tulajdonítja.⁷¹⁶

Eszterházynek két akciót kellett megszerveznie, hogy a sáncot visszafoglalják. Először Balogh Ferenc vezetése alatt állított össze egy harccsoportot Török István, Somogyi Ádám, Bolfart Ádám, Szekeres István és Séllyey Gergely ezredeiből, és megparancsolta nekik, hogy foglalják vissza a sáncot. A császári-királyiak azonban

⁷¹⁴ THALY 1901, 320–328.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 69. folio. Bercsényi Miklós Eszterházy Antalnak 1709. április 19.

⁷¹⁵ Csíkvár, ma Szabadbattyán.

⁷¹⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 448–450. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. február 19.; THALY 1901, 837.

március 8-án Polgárdinál meglepték Baloghot, csapatát szétszórták, a vele lévő tarackokat és mozsarakat pedig hátra kellett hagynia. Eszterházy azonnal intézkedett, március 21-ére Veszprémhez gyülekeztette hadait, 23-án pedig a kurucok visszafoglalták a sáncokat. Az összecsapásban a korábban kudarcot valló Balogh Ferenc hősi halált halt.⁷¹⁷

A dunántúli vármegyék kimerülését és a szabadságharcból való kiábrándulásukat mutatja, hogy április 5-én Eszterházyknak újabb pátenst kellett kiadnia a vármegyéknek, amiben súlyos büntetést és teljes vagyonekobjást helyezett kilátásba azoknak, akik elbujdosnak és a kuruc hadsereg ellátását nem segítik. Azt is csalódottan vette tudomásul, hogy a vármegyék nem is válaszoltak a nemesi felkelést meghirdető pátenstére. A vármegyéken kívül megfedte azokat a tisztjeit is, akik a kincstári kezelésben lévő birtokokat bérbe vették, de a bérleti díjat még nem fizették ki. Rámutatott továbbá arra is, hogy sok tiszt sikkasztani szokott a lóvásárlásnál: rossz állatokat vesz és a szegénységet is megkárosítja. A fent elmondottakból jól látszik, hogy Eszterházyknak egy lerongyolódott hadsereggel kellett volna megvédenie egy kimerült és a szabadságharcból kiábrándult országrészt. Egy dologban reménykedhetett csupán, a kezében lévő várak ellenálló képességében.⁷¹⁸

Ennek megfelelően rendelkezett is ezeknek a megerősítéséről. Az április elején kiadott utasításai alapján, ekkor már tudnia kellett arról, hogy Heister a Dunántúl ellen készül. A legfontosabbnak Veszprém megvédését tartotta. A várba több parancsnokot is kinevezett, először Hellebronth Jánost (március 24.), aztán Galenius János alezredest (április 11.), három nappal később Kisfaludy Lászlót (április 14.), nyáron pedig Johann Ecksteint (június 24.). Hellebronth János még a kocsmáztatás és a bíraskodás jogát is megkapta, hogy ezeknek a jövedelmét a vár megerősítésére fordíthassa. Veszprém mellett pedig Várpalota megerősítését tartotta fontosnak, a lakosságot arra bízta, hogy legalább 4-5 napig tartsák a várost. A szükséges eszközöket és munkaerőt pedig Veszprém, Zala, Győr, Komárom és Esztergom vármegyéknek kellett biztosítaniuk. Belátta, hogy kevés katonájával nem képes az összes erődöt megfelelően megvédeni, ezért intézkedett és a cseszneki várat lebontatta, a fegyvereket és az élelmiszert Veszprémbe vitette. Utasította Peczovicz Ferenc nagyvászonyi birtokost és szolgabíró, hogy az erősséget a helyben lévő katonákkal védje meg. A gyalogos csapatokat pedig

⁷¹⁷ BÁNKÚTI 2005a, 90–92.

⁷¹⁸ THALY 1901, 342–346.

kivonta a foki és hídvégi sáncokból, és Simontornya várába irányította át őket. Majd levelet írt Bercsényinek, amiben sürgős lőszerutánpótlást kért.⁷¹⁹

Bercsényi április 19-én válaszolt Eszterháznak. Kifejtette, hogy a dunántúli csapatok csupán a hóolvadás és az árvizek miatt nem kapták meg a lőszerutánpótlást. Elmagyarázta Eszterháznak, hogy először Érsekújvárról akart hadianyagot a Dunántúlra küldeni, de mivel ez nem volt megoldható, írt a Hatvan környékén lévő Károlyi Sándornak, hogy az egri hadraktárból szállíttasson muníciót Eszterházy számára. Bercsényi arra az esetre is gondolt, ha a levél nem találná meg Károlyit, ezért Szentpétery Imre⁷²⁰ brigadérosnak is megparancsolta, hogy a Dunántúlra lőszert szállíttasson.⁷²¹

Mivel a kuruc fegyver- és lőszergyártás nagy része néhány felvidéki üzemre koncentrálódott, a dunántúli katonaság állandóan a más országrészekből érkező szállítmányokra volt utalva.⁷²²

Nagyjából Bercsényi válaszával egy időben a császári-királyi erők egy kisebb egységgel megkísérelték elfoglalni Veszprémet. A várost és a környező kuruc erődöket féltő Eszterházy több parancsot is küldött Hellebronth Jánosnak. A kuruc hadsereg általános moráljára jellemző, hogy a császári-királyi hadsereg igazi támadása még el sem kezdődött, de Eszterháznak már nyílt fenyegetéssel kellett egyes tisztjeit ellenállásra buzdítania: *„tegyen mind Palotán és Devecserben oly dispositiókat, hogy Sélley Gergely csikvári sánczban maga rosztatását magok előtt viselvén, földadni még csak gondolatjokkal se merítseljék; mert jobb: dícsíretessen essék ellenségtől, mintsem az hóhér keze által elveszni.”*⁷²³ Bár az őrség élelem és lőszer gondokkal küzdött, és Eszterházy erősítést sem tudott küldeni nekik, ettől függetlenül elvárta, hogy a támadást visszaverjék. Hellebronth Jánosnak ez végül sikerült is, és Veszprém megmenekült.⁷²⁴

7.4. Heister támadása és Eszterházy védekezése

Eszterházy Antal május 29-én Apátiból küldött levelet Bercsényi főgenerálisnak, amiben beszámolt a dunántúli helyzetről és hadserege állapotáról. Ebből kiderül, hogy a

⁷¹⁹ BÁNKÚTI 2005a, 93–95.

⁷²⁰ HECKENAST 2005, 412–413.

⁷²¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 69. folio. Bercsényi Miklós Eszterházy Antalnak 1709. április 19.

⁷²² BÁNKÚTI 1991, 166–167.

⁷²³ BÁNKÚTI 2005a, 95–96.

⁷²⁴ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 511–512. folio. Hellebronth János Bercsényi Miklósnak 1709. július 23.

télen nem tudták megfelelően takarmányozni az állataikat, és az állományuk jelentős része elpusztult. Arról is beszámolt, hogy bár a vármegyék lehetőségeikhez képest igyekeztek ellátni a hadsereget, komoly hiány van sóból, kenyérből és húsból. Ilyen körülmények között pedig még a hadsereg együtt tartása is komoly gondokat okozott, komolyabb hadműveletek indításáról nem is beszélve. Ezzel a sereggel kellett Eszterháznak Heister támadását elhárítania.⁷²⁵

A császári-királyi támadás előestéjén újabb levelet írt Bercsényinek, amiben kifejezte abbéli reményét, hogy Rákóczi és Bercsényi nem fognak elfeledkezni róla. Aggódott amiatt is, hogy a trencsényi csata óta egyre gyakrabban léptetik elő csak úgy a már hosszabb ideje azonos beosztásban lévő tiszteket, amit roppant károsnak tartott, mert ezzel azoktól vették el a karrierlehetőséget, akik valóban jó szolgálatot tettek. Példaként Horváth Zsigmondot hozta fel, aki mint Gazdasági Tanács dunántúli adminisztrációjának vezetője, valamint dunántúli főhadbiztos volt, és ebben az időben nagy segítségére volt Eszterháznak. A katona Eszterházy azonban itt nem ismerte fel, hogy a trencsényi csata után a politikus Rákóczinak nem maradt más eszköze a katonatisztek hűségének biztosítására, mint előléptetni őket. Eszterházy ezen sorai már csak azért is érdekesek, mert az előző évben még ő is több előléptetést szorgalmazott, elég csak Béri Balogh Ádám vagy a végül szerencsétlenül járt Bezeredy esetére gondolni.⁷²⁶

Június 18-án Győr melletti táborukból elindultak a Siegbert von Heister vezette császári-királyi csapatok, hogy a Körmend közelébe rendelt Seifried Christoph von Breuner vezérőrnagy és Dietrich Heinrich von Nehem táborszernagy, szlavóniai vezénylő generális seregével egyesüljenek. Heister 19-ről 20-ra virradó éjszaka átkelt a Rába jobb partjára és Beledre vonult, majd a menetelésben megfáradt seregének pihenőt engedélyezett. Ezután Heisternek egy kisebb kitérőt kellett tennie, mert úgy vélte „Eszterházy serege veszélyeztetheti a Sopron felől érkező utánpótlását, ezért 1000 lovassal eléjük ment. Heister aggodalma jogos volt, mert Eszterházy 22-én valóban

⁷²⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 451–453. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. május 29.

⁷²⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 454–458. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. június 17. pölöskei tábor; HECKENAST 2005, 195. MÉSZÁROS 2006. 42. – A fenti két levélben Eszterházy kérte Bercsényit, hogy gondoskodjon a feleségéről, mert az asszony anyagilag nehéz körülmények között élt. Ezen hadjárat során Eszterházy levelei tele vannak a felesége iránti aggodalmaskodással. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy labanc híradások szerint különösen március folyamán Eszterházy sok időt töltött Szombathelyen, Szegedy Ferencné Chernel Mária társaságában, akinek „*edgy csókért is mig ad 50 aranyat*”. Ez alapján feltételezhetjük, hogy Eszterházy szeretőt tartott. – OSZK Kt. Fol. Hung. 179/1 III. kötet. 173–174. folio. Árvay János Erdődy Sándornak 1709. március 6.; OSZK Kt. Fol. Hung. 179/1 III. kötet. 175–176. folio. Árvay János Erdődy Sándornak 1709. március 20.

parancsot adott Somogyi Ádámnak, hogy Török Istvánnal és Borbély Gáspárral együtt, amennyiben lehetséges, támadják meg az ellenség társzekereit, ha azonban erősen őriznék azokat, akkor ne kockáztassanak.⁷²⁷

Június 24-én Heister csupán a lovasságával elindult Körmend felé, hogy Eszterházy erőit felkutassa, mert hírül vette, hogy a kurucok meg akarják támadni Breuner katonaságát. Eszterházy valóban parancsot adott Béri Balogh Ádámnak, hogy Sárvár közelében támadja meg Breunert, azonban maga Eszterházy, félve attól, hogy a dél felől közeledő Nehem és Heister közé szorul, visszavonult a Rába jobb partjára. Célja az volt, hogy egy horvátországi akcióval Nehem seregét a Dunántúl elhagyására kényszerítse. Eszterházy ebben a levelében azt is Bercsényi szemére hányta, hogyha megkapta volna az év elején két 6 ezred erősítést, akkor egész Horvátországot elfoglalhatná.⁷²⁸ Reálisan nézve Horvátország tartós megszállására a kurucoknak nem volt lehetőségük, de Nehem táborszernagy távollétében, a meg nem erősített települések elfoglalása kivitelezhetőnek tűnhetett.

Június 26-án a Béri Balogh Ádám vezette három kuruc lovasezred megütközött Saint-Croix vezérőrnagy 1000 lovasával Körmend közelében, Pinkamindszentnél, de vereséget szenvedett. Magáról a csata lefolyásáról keveset tudunk. Eszterházy így írt róla Bercsényinek július 1-jén: „*Eszrevévén otléletit ő kegyelmének az ellenség, (Körmendnél)véletlen néki csapott, és sok puskázások után, több segítsége érkező az ellenségnek, dissipáltatott*⁷²⁹ *megírt Balogh Ádám uram corpussa.*”⁷³⁰ A vereség nem volt jelentős, nagyjából 70-100 fő között mozgott. Más kuruc vereségekhez hasonlóan itt is inkább a katonaság eloszlása okozta a bajt. Július 12-én azonban már súlyos vereségnek ábrázolta a pinkamindszenti csatát, szerinte a brigadérosnak alig maradt 100 katonája.⁷³¹ Ezzel szemben Vas és Sopron vármegyének küldött buzdító levelében jelentéktelen esetnek írta le, amit valószínűleg nyugodtan tekinthetünk propagandisztikus csúsztatásnak. Ugyanezen irataiban pedig szabályosan megfenyegette a vármegyéket: hogyha a konföderációt elmerik hagyni, akkor helységeiket felgyújtja, vagyonukat elprédálja, az árulókat pedig kivégezti. Nem új keletűek nála ezek a módszerek, az év elején már Pápát és Veszprémet is keményen megfenyegette. Ezek az

⁷²⁷ BAGI 2012, 23–24.; BÁNKÚTI 2005a, 97.; THALY 1901, 861.

⁷²⁸ BAGI 2012, 24.; THALY 1901, 366.

⁷²⁹ szétszór

⁷³⁰ THALY 1901, 366.

⁷³¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 459–463. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. július 12.

intézkedései azonban inkább meggyorsították a vármegyék elpártolását, ahelyett hogy hűségüket megerősítette volna.⁷³²

Ezután nagyjából egy hónapig szüneteltek a hadműveletek, amit Eszterházy arra próbált meg felhasználni, hogy erősítést csikarjon ki a kuruc főparancsnoktól. Belátta ugyanis, hogy hiába tervez horvátországi akciót, hiába küldi folyamatosan a Rábán túlra portyázóit, ezzel nem tudja az ellenséget céljától eltéríteni. A portyázások a Rábán túl kiépített őrállásvonal miatt sokat vesztek a hatékonyságukból, továbbá a kurucok helyzetét az is megnehezítette, hogy a nyári mezőgazdasági munkák miatt a katonaságuk nagy része hazaoszlott, így már nem rendelkeztek kellő erővel a császári-királyi csapatokkal szemben. Eszterházynek így nem maradt más választása, mint erősítést kérni, ha a rábízott területet meg akarta védeni.⁷³³

A hadműveletekben bekövetkezett szünet után, amit a császári-királyi erők őrállásvonaluk megerősítésére használtak, Heister Vasvár felé indult egy kisebb egységgel, míg erői zömét Saint-Croix vezetése alatt az ekkor már császári-királyi kézen lévő Pápához küldte, ami ekkor már nem számított jelentős erősségnek, mert Bottyán még 1707-ben lebontotta. Heister július 27-én küldte el Saint-Croixt, hogy Sümeg várát ostromolja meg és foglalja el. A feladat végrehajtására 1600 lovast és 500 gyalogost kapott. Felszólították Grajner Antal alezredest, a vár parancsnokát, hogy adja meg magát, de ezzel nem ért el eredményt. Heister serege 29-én az esti órákban ért a vár alá, mire a parancsnok fegyverszünetet kért, és másnap átadta a várat. Elképzelhető, hogy Grajner a császáriak megvesztegették. Eszterházy az ostromba nem avatkozott be, az eseményeket a közeli Nyirádról nézte végig.⁷³⁴

Bár Rákóczi már a hadakozás közben beállt nagyjából egy hónapos szünet alatt is foglalkozott a gondolattal, hogy Bottyánt a Dunántúlra küldi, később meg is parancsolta neki, hogy a Duna és a Tisza közötti csapatok vezetését vegye át. Bercsényi augusztus 1-jén elküldte megnyugtató levelét Eszterházynek, miszerint Bottyán már úton van a segítséggel.⁷³⁵

Heister következő célpontja Veszprém volt. Miután a kurucokat a hónap elején sikeresen kelet felé szorította, Heister augusztus 9-én ostrom alá vette a várat, de nem

⁷³² BAGI 2012, 24.; BÁNKÚTI 2005a, 93–94, 97.; THALY 1901, 366., 370–371., 374–375.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 459–463. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. július 12.

⁷³³ THALY 1901. 377–380.; MNL OL G15 I.1. Capsula G. Fasc. 213. 1–3. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklóshoz 1709. július 15.

⁷³⁴ BAGI 2012, 24.; BÁNKÚTI 1994, 203.; BÁNKÚTI 2005a, 98.

⁷³⁵ AR I\II. 500–501.; AR I\IX 705. illetve eredetije OSZK Kt. Fol. Hung. 1389\11 183. folio. Bercsényi Miklós Eszterházy Antalnak 1709. augusztus 1.

boldogult vele. Eközben augusztus elején Bottyán 5000 fős seregével elindult Szécsényből, hogy a Dunántúlra erősítést vigyen. 10-én érkeztek Dunavecsére, és megkezdték az előkészületeket az átkelésre. Bottyán közeledésének hírére Heister felhagyott Veszprém ostromával, és a Dunához sietett, hogy Bottyán átkelését meggátolja. Eszterházy Antal ezzel szorult helyzetbe került, hiszen ő tudta a legjobban, hogy a Dunántúl sorsa az erősítés megérkezésén múlik. Nem maradt más választása, mint megmaradt erejét összegyűjteni, és megkísérelni Heister feltartóztatását. Augusztus 12-én (vagy 13-án) Várpalota mellett csatát vállalt, de vereséget szenvedett. Ismerve a kuruc hadsereg alacsony morálját és lankadó harckészségét már az is szép teljesítmény volt Eszterházytól, hogy egyáltalán a csatát ki tudta vinni az embereit. A vereség után Somogy vármegyébe menekültek, de 15-én újabb vereséget szenvedtek Kiskomáromnál⁷³⁶ Veterani tábornoktól, ezzel a dunántúli hadsereg széthullott.⁷³⁷

Pfeffershoven budai főparancsnok hajóival sikeresen megakadályozta Bottyán átkelését, aki csak buzdító szavakat tudott a dunántúliaknak küldeni. Miután ő is belátta, hogy a folyón átkelni nem tud, egy a Felvidék elleni diverziós hadjáratot próbálta a császári-királyi hadsereget elvonni, de erőfeszítései Eszterházyknak a Rábán túlra küldött portyáihoz hasonlóan a Dunántúl szempontjából eredménytelenek voltak.⁷³⁸

Eszterházy nem adta fel a küzdelmet és Béri Balogh Ádámot a várpalotai vereség után Bottyánhoz küldte, hogy a segítséget megsürgesse. Bottyán továbbküldte őt Munkácsra a fejedelemhez, ahova augusztus 22-én érkezett meg. Míg a további erősítést várták, Eszterházy portyát indított Sopron környékére Kis Gergely és Horváth István vezetésével, akik bár sikeresen harcoltak, az események menetén nem változtathattak. Eszterházyknak tehetetlenül kellett végignéznie, ahogy augusztus 28-án előbb Simontornya, majd szeptember 7-én Veszprém, az utolsó kuruc erősség is elesett. A császári-királyiak a maguk részéről ezzel befejezettnek tekintették a hadjáratot. Sikerüket modernebb és jobban felszerelt hadseregük mellett annak köszönhették, hogy a fokozatosan kiépített órállásrendszerrel sikeresen pacifikálták a megszállt területet, és a kurucok portyáit is hatástalanították. Ebben a hadjáratban részben az általános kiábrándultság, részben Eszterházy fentebb már részletezett, helyenként indokolatlanul kemény fellépése miatt a nemesség és a lakosság már nem segítette a kurucokat.⁷³⁹

⁷³⁶ Zalakomár, Zala megye.

⁷³⁷ BAGI 2012, 25.; VÁRKONYI 1951, 102.; R. VÁRKONYI 1975, 207.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 436.

⁷³⁸ VÁRKONYI 1951, 102–103.; R. VÁRKONYI 1975, 208.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 436.

⁷³⁹ BAGI 2012, 25.; BÁNKÚTI 2005a, 99.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/11 467–468. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. augusztus 26.

A Dunántúlon tevékenykedő császári-királyi katonaság kegyetlenül bánt a kurucokkal és családjaikat sem kímélte. A következő három hónapban Eszterházy és a mellette lévő tisztek sorra küldözgették leveleiket a fejedelemnek, Bercsényinek és más tiszteknek, mindenkitől segítséget kértek. A szabadságharc általános hanyatlása azonban nem tette lehetővé, hogy Rákóczi megossza erőit és segítsen. Eszterházyt a kudarc, az ezt követő bujdosás, a főparancsnoksággal járó folyamatos stressz nagyon megviselte, és szeptember végére ágynak esett. Elképzelhető, hogy idegkimerülésben szenvedett. Ennek ellenére csak december elején kelt át a Dunán. Ezen helytállása igazán példamutató.⁷⁴⁰

8. A mellőzött tábornagy

8.1. Általános helyzet 1710 elején, Eszterházy visszatérése Érsekújvárra

1710 elején a katonai helyzet a kurucok számára már nagyon rossz volt. Ahogy korábban említettük, 1707-ben elvesztették Erdélyt, 1708-ban a bányavárosokat, 1709-ben a Dunántúlt. A trencsényi vereség morálisan is elkezdte aláásni a felkelőket és mind több híve fordított hátat Rákóczinak. A fejedelem azonban úgy vélte, hogy a felkelés még célt érhet, amennyiben a kurucoknak sikerül kitartaniuk a spanyol örökösödési háború végéig, és Magyarországot is belefoglalják a nagy európai háborút lezáró békébe. Ehhez elengedhetetlen volt a messze a császári-királyi csapatok vonalai mögött még álló és az ellenség által körülvevett Érsekújvár megtartása.⁷⁴¹

Ennek érdekében Rákóczi elhatározta, hogy áttöri a császári-királyi csapatok őrállásrendszerét és megerősíti a vár védelmét. Ezen tervében az is bátoríthatta a fejedelmet, hogy mint fentebb említettük, Eszterházy Antal 3000 katonájával Érsekújvár környékére érkezett. Rákóczi a támadás fő irányvonalának Érsekivadkertet választotta. A hadjáratra a korabeli források tanúsága szerint nagyjából 12 000 katonát gyűjtött össze. A sereggel tartott az előző év végén a fejedelem zsoldjába fogadott, az oroszok elől

⁷⁴⁰ BÁNKÚTI 2005a, 99.; OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1389/11 469–470. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. szeptember 2.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/11 471–472. folio. Eszterházy Antal Bottyán Jánosnak 1709. október 1.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/11 477–478. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. november 19.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/11 498. folio. Béri Balogh Ádám Babocsay Ferencnek 1709. október 9.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/11 500–501. folio. Kisfaludy György Babocsay Ferencnek 1709. november 1.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/20 425. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1709. szeptember vége.

⁷⁴¹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 434–438.

Magyarországra menekülő 3500 fős lengyel–svéd segédcsoport is. A január 22-én lezajlott romhányi csata, hasonlóan a másfél évvel korábban megívott trencsényi csatához, a rosszul működő császári–királyi felderítés következtében bontakozott ki. A császári–királyi őrállásrendszer ezen szakaszát Szécsényből irányító báró Johann Damian Philipp Sickingen altábornagy tévesen úgy értesült, hogy Romhányhoz csak a Károlyi Sándor vezette elővéd érkezett meg, ezért csupán 1500 lovas katonát vett magához, hogy Károlyi csapatával leszámoljon, a harcban azonban a fejedelem egész seregével találta magát szemben.⁷⁴²

Rákóczi, amikor Romhánynál híret vette az ellenség közeledésének, gyorsan csatarendbe állította a seregét és délután 3 órakor parancsot adott a támadásra. A csata ezután a kuruc felkelés csatáinak szokásos forgatókönyve szerint zajlott le. Rákóczi seregének első támadása sikeresen átkarolta és visszaszorította a császári–királyi lovasokat, és egy részüket, köztük magát Sickingent is a közeli Lókus-patak mocsaraiba szorította. Az első támadással azonban a kuruc sereg központi vezetése megszűnt, miután a németek harcképtelenné váltak, Rákóczi katonái az ellenség harctérre érkező poggyászvonatának fosztogatásához kezdtek. Ezalatt a császári–királyi csapatok összeszedték magukat, és ellentámadásukkal visszaszorították a kurucokat. Bár Rákóczinak még érintetlen csapatai várakoztak tétlenül, ezeket – talán a közlő sötétség miatt – nem vetette be, hanem Sickingenhez hasonlóan visszahúzódott a csataterőről. A harcban a császári–királyi csapatok 800, a kurucok nagyjából 400 embert vesztek. Bár mindkét fél magáénak tulajdonította a győzelmet, a harc inkább a kurucok számára hozott eredményeket, mert lehetővé tette, hogy erősítést juttassanak be Érsekújvárba, és a csapatok is együtt maradtak.⁷⁴³

Eszterházy és serege, miután átkelt a Dunán decemberben még Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét környékén állomásozott, majd 1710. január 1-jén elindultak Érsekújvár felé, visszaverték egy ellenük küldött császári–királyi különítmény támadását, majd az ellenség váci sáncában lévő csapatát kergették szét, hogy aztán az Ipolyon és a Garamon átkelve bevonuljanak Érsekújvárba. Eszterházy nem örült az új megbízásnak, mivel leharcolt hadinépét szívesebben pihentette volna, illetve attól tartott, hogy dunántúli katonákból álló seregében ismét felütheti a fejét a dezertálás, miután a vitézek újra otthonuk közelébe kerülnek.⁷⁴⁴

⁷⁴² KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 438–439.; MARKÓ 2003, 262.

⁷⁴³ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 439–440.

⁷⁴⁴ BÁNKÚTI 2000, 11.

8.2. Eszterházy támadása a tavarnoki várkastély ellen

Rákóczi a romhányi csata után a lengyel segédcsapatot, valamint Bokros Pál, Géczy Gábor és Somogyi Ferenc ezredét küldte Érsekújvárba, hogy a vár védelmét megerősítse. A fejedelem január végén még úgy vélte, hogy ha Eszterházy sikeresen távol tudja tartani az ellenséget Érsekújvártól, és gondoskodik a vár élelemmel való feltöltéséről, akkor a kurucok további támadásokat hajthatnak végre a császári-királyi vonalak ellen. Az élelmiszertartalékok feltöltésének szükségességéről Eszterházy is meg volt győződve. Azonban a kivitelezés módjában már korántsem volt olyan biztos, és nem értett egyet a Károlyi által kidolgozott tervekkel. Emiatt a várban lévő tisztekkel haditanácsot tartott, ahol az eredeti parancstól, ami minden bizonnyal több kisebb portya keretén belül képzelte el a vár feltöltését, illetve a lakosságtól való élelmiszerekvirálással számolt, eltérő tervet dolgoztak ki. Erre Rákóczi később így emlékezett vissza: „*De a terv nem volt Esterházy tanácsadóinak ínyére, és azért azt ajánlották neki, foglalják el a németeknek a vártól jó két napi menetre lévő raktárát.*”⁷⁴⁵ Így aztán elhatározták, hogy rajtaütnek a németek egyik legjelentősebb raktárán, a Nyitra vármegyei tavarnoki várkastélyon, valamint annak nagybossányi fióktelepén. Minden bizonnyal azért változtattak a kapott parancson, mert kímélni akarták a lakosságot, illetve attól tarthattak, hogy több kisebb élelemszerző akció esetén az ellenség kiismerheti a szándékukat és ellenlépéseket tehet. Eszterházynek nem sok egyéb lehetősége maradt. A lakosság ekkor már nem volt barátja a kurucoknak, amit az is bizonyít, hogy Eszterházy hiába kért segítséget Nagyszombat városától. Azzal is tisztában volt, hogy a már több éves háború által felélt terület lakosságától hiába próbálna élelmiszert rekvirálni. Tervéről február 7-én értesítette a fejedelmet.⁷⁴⁶

Eszterházy erre a vállalkozására igen alaposan felkészült. Magával vitte a lengyel segédcsapatot, a teljes lovasságát, a helyőrségből 1200 hajdút, valamint 4 ágyút. A sereg vezetésében segítségére volt Limprecht János ezredes, valamint a gyalogságot és a tüzérséget irányító francia Jean-Francois de Rivière ezredes. Teljes seregét nagyjából 7200 főben állapíthatjuk meg. Eszterházy az ellenség megtévesztésére is gondolt, és elterjesztette a lakosság körében, hogy seregével Alsó-Ausztria, illetve Morvaország ellen készül.⁷⁴⁷

⁷⁴⁵ AR III/I. 413.

⁷⁴⁶ AR III/I. 413.; BÁNKÚTI 2000, 12. MARKÓ 2003, 301.

⁷⁴⁷ MARKÓ 2003, 302.

Eszterházy abban a reményben indult el, hogy észrevétlenül eljuthat Tavarnok alá, de az ellenség már az indulást követő második napon, 9-én meglátta a kuruc menetoszlopot. Nyitra várának német parancsnoka, Dilherr ezredes egész nap figyelemmel kísérte a kurucok vonulását. Estére Eszterházy serege a Nyitraegerszeg és Üzbég környéki falvakban szállásolta el magát és – legalábbis Dilherr leírása szerint – rövidesen nekiláttak a bor és a pálinka összeszedésének. Bár a kurucok egész éjjel járőröztek, Dilherrnek hajnalban sikerült 500 lovasával rajta ütnie az Üzbégen állomásozó 300 kurucon, és kikergették őket a faluból, majd épségben visszajutottak Nyitrára.⁷⁴⁸

Dilherr valószínűleg felismerte, hogy a kurucok nagyobb vállalkozásra készülnek, mert Nyitrára való visszatérése után azonnal futárt menesztett a Bécsben lévő Heisterhez, és tőle a nyitrai helyőrség megerősítését kérte. Heister a Breuner lovasezredet és a Vehlen dragonyosezred két századát bocsátotta Dilherr rendelkezésére, akik 11-én értek Nyitrához. Dilherr éjszakai rajtaütésének eredményeképpen a kurucok lovai mindenfelé szétszaladtak, és még február 10-ét is azzal töltötték, hogy az állatokat igyekeztek összeterelni, csak 11-én indultak tovább Tavarnok felé, ahová aznap délután meg is érkeztek. Eszterházyék vállalkozásáról az Érsekújvár blokádját irányító Hochberg tábornok is értesült, aki a hírré mozgósította a verebélyi, mocsonoki, semptei, szeredi és sellyei őrséget, és megindult velük Nyitra felé. Serege 1100 nehézlovasból, 200 huszárból, 280 gyalogosból és 4 ágyúból állt.⁷⁴⁹

Rákóczi, amikor Eszterházy 7-én kelt előzetes jelentését elolvasta, nagyon csalódott lett, és komoly kritikával illette Eszterházy vállalkozását, amiért tisztjei tanácsára hallgatott: „...azon tiszték Kegyelmed előtt bőven praevideálhatták az következő difficultásokat: mit tégyen tudniillik az újvári gvarnizon notabilis részének oly messze való vitele, artelleriának hegyeken való hurcoltatása, – az mely ily téli s kikelethez közölgető időben, mind az utak bontakodásával és a hertelen olvadással megáradott patakok akadályával nagy veszedelmekben szokott forgani...”⁷⁵⁰ A fejedelem kifogásolta azt is, hogy Eszterházy bizonytalan volt abban is, hogy harc nélkül vissza tudja-e vinni a zsákmányt Érsekújvárra, illetve hogy tüzérséggel és gyalogsággal is lassította a saját vonulását, így lehetőséget adott az ellenségnek, hogy azok is bevethessék saját gyalogságukat és tüzérségüket. Az *Emlékiratokban* Rákóczi

⁷⁴⁸ MARKÓ 2003, 302–303.

⁷⁴⁹ MARKÓ 2003, 303–304.

⁷⁵⁰ AR I/III. 21–22.

azt is Eszterházy szemére vetette, hogy nem gondolt a visszaútra, és nem gyűjtött szekereket.⁷⁵¹

A hadtörténelemben sokszor megtörtént, hogy a területileg illetékes parancsnok nem értett egyet a főparancsnokkal egy terv kivitelezését illetően. Jelen esetben is nehéz igazságot tenni. Rákóczi annyiban jogosan emelt szót, hogy Eszterházy a terven az ő tudta és beleegyezése nélkül változtatott, a taktikai észrevételeit azonban nem tudjuk maradéktalanul elfogadni. Bár a terepviszonyokkal és az időjárási nehézségekkel kapcsolatos aggodalmait megalapozottnak tekinthetjük, az előző heteket Érsekújvárbán töltő Eszterházy és tisztjei sokkal jobban felbecsülhették a rájuk váró nehézségeket, mint a messzi Szentmártonkátán táborozó Rákóczi, és valószínűleg nem vállalkoztak volna egy ilyen kalandra, ha azt nem tartották volna kivitelezhetőnek. Abban az esetben pedig, ha a Tavarnokot védő császári-királyi katonák ellenálltak volna, akkor feltétlenül szükség lett volna a gyalogságra és a tüzérségre a raktár elfoglalásához, mert a lovasság erre nem volt alkalmas. Ahogy fentebb említettük, Eszterházy azért nem vitt magával szekereket, hogy célját az ellenség elől eltitkolja, ami többé-kevésbé sikerült is.

Tavarnok elfoglalása a vártnál jóval könnyebben ment. Mikor a várkastélyt védő Berlinger kapitány, akinek még 100 embere sem volt, Eszterházy hatalmas seregét meglátta, a raktárat egy puskalövés nélkül engedte át a kurucoknak, és csak annyit kért, hogy szabadon távozhasson. Eszterházy ebbe belement, a kapitány távozott, a helyőrséget a kurucok lefegyverezték, majd hozzákezdtek a készleteknek rekvirált szekerekre való felpakolásához. Berlingert Heister később hadbírószág elé állította, és megfosztotta a rangjától. A tavarnokival együtt a bossányi kastély is kapitulált, és a kurucok erre a raktárra is rátették a kezüket. A zsákmány méretéről a források alapján nem kaphatunk pontos képet, éppúgy szó esik 100, 300, vagy éppen 500 társzekérynnyi áruról, mint 5-600 hordónyi lisztről, zabról, fegyverekről, lőszerről, ruhákról, illetve haszonállatokról is.⁷⁵²

A sikeres zsákmányolásról Eszterházy 12-én jelentést küldött Rákóczinak, és elismerte, hogy valószínűleg nem fognak tudni harc nélkül visszatérni Érsekújvárra.⁷⁵³ A fejedelem továbbra is elégedetlen volt, amint arról Bercsényinek írt levele tanúskodik. *„Már ezek így lévén, mivel másként nem remélhetem, hogy Újvár prófontíroztassék: mihent Károlyi elgyű, – az kiért ma küldöm curéromat, – magam is*

⁷⁵¹ MARKÓ 2003, 304–305.

⁷⁵² MARKÓ 2003, 306.

⁷⁵³ MARKÓ 2003, 306.

*felmegyek; mert úgy látom, haszontalan írásom, ha nem követik, s hatvan németért pedig így periclitáltatni az hadat nem tanácsos, – Antal mellé pedig tanácsot nem találok.*⁷⁵⁴

A kurucok február 12-én délelőtt indultak vissza Érsekújvárra. Mivel a zsákmány miatt lassabban haladtak, este sem álltak meg pihenni, hajnali 2 körül Vámosújlak, Alsóludány vidékén voltak. Legalábbis az innen körülbelül 4 km-re, Nagybodokon éjszakázó Dilherr ezredes jelentésében azt írta, hogy tisztán hallotta a kuruc menetoszlopot. A kurucok két csoportban meneteltek dél felé a nyitrai országúton. Az első csoportot a gyalogság, a tüzérség és a zsákmány képezte Riviér és Lipmrecht ezredes vezetésével, őket 1 órányi távolságból követte a lovasság Eszterházy irányítása alatt. Az egyesült császári-királyi csapatok (összesen 2900 nehézlovas, 440 huszár, kb. 500 gyalogos és 10 ágyú) Nyitra bodok, Pográny, Gerencsér és Nyitra körül gyülekeztek.⁷⁵⁵

Mind Hochberg tábornok, mind pedig Dilherr ezredes hátrahagyta gyalogságát és tüzérségét és a kurucok után indult. Előbbi Nyitrapereszlényen át, utóbbi pedig Nyitra bodokról visszafelé kanyarodva párhuzamosan haladt Eszterházyval. A két csoport Nyitrapereszlénynél egyesült reggel 5 és 6 óra között. Reggel 8 órára a kuruc gyalogság és a szekerek már Üzbég környékén lehettek, míg a lovasság Nyitraegerszeghez ért. Hochberg és Dilherr ekkor látták, hogy a zsákmány már egész messzire jutott és még a kuruc lovasság is előttük van. Hochberg ekkor elhatározta, hogy először a kuruc lovassággal számol le, majd pedig a gyalogság és a társzekerek után megy. Ennek megfelelően lovasságát csatarendbe állította a Nyitraegerszegtől nyugatra lévő dombokon, és megtámadta az országúton menetelő kuruc lovasságot.⁷⁵⁶

Eszterházy felkészülten fogadta a támadást, és lovasságát három vonalban sorakoztatta fel. Az első sorba került a teljes lengyel segédcsoport Grudzinski tábornok vezetése alatt, a második és harmadik vonalban a kuruc lovasság állt. A kurucok harc közben még taktikai tartalék képzésére is gondoltak. A császári-királyi támadás bal szárnya mellett egy szőlőskert állt, ebben rejtőzött el Pásztói Horváth István alezredes száz lovassal.⁷⁵⁷

A császári-királyi csapatok első támadása sikeresen szétszórta a lengyel lovasok csapatát, hiába próbálta a kuruc lovasság őket tűzzel is támogatni. Ezt látván a

⁷⁵⁴ AR III/I. 27.

⁷⁵⁵ MARKÓ 2003, 307.

⁷⁵⁶ MARKÓ 2003, 308–310.

⁷⁵⁷ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 440.; MARKÓ 2003, 310–312.

szőlőskert mögött rejtőző kuruc lovasok előrerontottak, és oldalba támadták Eszterházy József labanc huszárezredét, és azt rövid küzdelem után elűzték a harctérről. Maga Dillherr ezredes is ebben az alakulatban vett részt a harcban, és csak magyaros szabású téli bundájának köszönhető, hogy a zűrzavarban a kurucok nem ismerték őt fel, és vissza tudott jutni az övéihez. Bár maga Horváth István elesett a harcban, meglepetésszerű támadása annyira zavarba hozta a császári-királyi csapatokat, hogy a kezdeményezés ezzel a kurucok kezébe ment át. Eszterházy azonnal támadásra küldte lovassága második vonalát, azonban a rohamot a keményen védekező Breuner dragonyosezred visszaverte. Eközben Dillherr sikeresen visszajutott az övéihez, Eszterházy pedig a kuruc lovasság harmadik vonalát is bevetette, de a Breuner dragonyosok őket is visszaverték.⁷⁵⁸

A már körülbelül három órája tartó küzdelmet a harcmezőre visszatérő labanc Eszterházy huszárezred 150 katonája döntötte el, akik Ghillányi János alezredes vezetésével Dillherr parancsára a kuruc jobbszárnyat megkerülték, és onnan Eszterházy lovasait hátba támadták. Ezzel egy időben a teljes császári-királyi lovasság megrohanta a kurucokat, akik ezt a több oldalról érkező támadást elviselni nem bírván, kénytelenek voltak Üzbég felé meghátrálni.⁷⁵⁹

A csatazaj hallatára Üzbégen a Riviére vezette menetoszlop megállt, mert a kocsikat irányító parasztok rémületükben kifogták az állatokat a kocsik elől és azokon elmenekültek. Bár Rákóczi egyedül Riviére helyállításának tulajdonítja az *Emlékiratokban*, hogy a zsákmány egy részét végül sikerült Érsekújvárra juttatniuk, a kocsisok szökésének megakadályozása az ő és Limprecht ezredes feladata lett volna. Eszterházyknak Üzbég előtt sikerült újra rendbe szednie a lovasságát, és Hochberg seregét elég hosszú időre feltartóztatni, amíg Riviére a mozdítható szekerek elszállításáról gondoskodni tudott, a nem mozdíthatókon lévő élelmiszert és hadianyagot pedig megrongálta és elpusztította. Mivel a császári-királyi lovasság Nyitrán túl már nem üldözte a kurucokat, a megmaradt zsákmányt el tudták szállítani Érsekújvárra. Ami a veszteségeket illeti, Riviére a kurucok veszteségét 50 főben állapította meg. A labancok veszteségeit nem ismerjük pontosan, de nagyjából hasonló lehetett, talán egy kicsit kevesebb.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ MARKÓ 2003, 312–313.

⁷⁵⁹ MARKÓ 2003, 313.

⁷⁶⁰ MARKÓ 2003, 313–314.

Eszterházy vállalkozásáról, mind a fejedelem, mind Bercsényi meglehetősen negatívan nyilatkozott a későbbiek során. Elsősorban azt emelték ki, hogy a dolog sokkal rosszabbul is végződhetett volna, de szerencsére nem így történt. Ugyanakkor a fejedelem elismerte, hogy aggodalmai nagy része alaptalan volt. Riviére ezredes úgy gondolta, hogyha a kocsisok nem hagyják cserben a sereget, akkor az egész zsákmányt be tudták volna vinni Érsekújvárba, míg Eszterházy a rövid harc után elmenekülő lengyel segédcsapatot okolta amiatt, hogy a Nyitraegerszegnél vívott lovas harcban vitézei alulmaradtak. Riviérnek kétség kívül igaza van, ha a harc kitörésekor Üzbégről azonnal továbbindulnak, akkor a rendelkezésükre álló körülbelül három óra alatt jelentős előnyre tehetek volna szert Hochberg és Dillherr lovasságával szemben. Ami Eszterházy nézetét illeti, ezt csak megszorításokkal tudjuk elfogadni. Bár a kurucok néhány kisebb csetepatéban, illetve közepes méretű csatában győzelmet tudtak aratni a német reguláris katonaság felett, nyílt harc esetén az esetek döntő többségében alul maradtak. Annyit azonban mindenképpen elérhettek volna, hogy a harc hosszabbra nyújtásával időt adnak Riviére menetoszlopának, hogy elegendő egérutat nyerjen a menekülésre, a császári-királyi lovassággal vívott harcukat azonban legjobb esetben is csak döntetlenre hozhatták volna ki.⁷⁶¹

8.3. Eszterházy távozása Érsekújvárról

Miután a tavarnoki portyáról visszatért, Eszterházy több alkalommal is kérte Rákóczit, hogy engedélyezze, hogy felesége meglátogassa. Rákóczi bár a kérést nem ellenezte, az Érsekújvárba vezető út nem volt biztonságos, ezért Eszterházynét Egerbe kísértette és lovagias módon gondoskodott róla, hogy férje személyét leszámítva semmiben se szenvedjen hiányt. Eszterháznak komoly gondot okoztak a lengyel csapatok, melyek igen fegyelmezetlenül viselkedtek, rendszeresen fosztogatták a civil lakosságot, a templomokat sem kímélték. Rákóczi végül visszarendelte őket, és a lengyel csapatok február 26-ára vissza tértek Veresegyházára.⁷⁶²

Mindezek a problémák eltörpültek Eszterházy azon gondja mellett, hogy Érsekújvár ellátását továbbra sem sikerült megnyugtatóan megoldani. Március 12-én az Eszterházy által küldött Riviére ezredes és Csery Imre, Bercsényi hadsegéde jelentette a fejedelemnek, hogy a várban alig egy hónapra való élelmiszer maradt. Rákóczi arra a következtetésre jutott, hogy mindez Eszterházy és a tisztek mulatozó szokásai miatt

⁷⁶¹ MARKÓ 2003, 316–319.

⁷⁶² BÁNKÚTI 2000, 13.

következett be, és ennek az *Emlékiratokban* is hangot adott. Annyira megharagudott Eszterházyra, hogy a következőket írta róla Bercsényinek: „*Talám ugyan arra akar kínszeríteni, az mire Forgách; kerülöm míg lehet, – de végtére ű is elnyerheti.*”⁷⁶³ Bár Rákóczi és Bercsényi már február közepén eldöntötték, hogy egy Dunántúl elleni támadás vezetése miatt Eszterházyt elmozdítják Érsekújvárból, és Károlyi Sándort küldik a helyébe, Rákóczi még 12-én parancsot küldött Eszterházynek a március 17-i indulásra. Eszterházy ennek megfelelően mintegy 100 szekérnyi poggyászával elhagyta Érsekújvárt, átkelt a megáradt Garamon, április 2-án pedig Jászkisérre érkezett.⁷⁶⁴

Eszterházy alig két hónapot töltött Érsekújvárbán 1710 januárjától márciusáig. Érsekújvár tágan vett környékének élelmezési tartalékait teljesen felemésztette az 1708. évi ostrom, az 1709. évi rossz termés, és az sem segített a helyzeten, hogy Eszterházy serege nagyobb részt lovasságból állt. A várban felhalmozott készleteket úgy akarták megőrizni, hogy főleg a lovasokat a vár környékéről élelmezik, ez azonban a gyakorlatban megvalósíthatatlan volt. Elképzelhető, hogy lovassága eltartására Eszterházy a várbeli készleteket is igénybe vette, sőt az is valószínű, hogy beosztottjaival időnként mulattak egy kicsit, ez azonban közel sem apaszthatta le oly mértékben a vár készleteit, ahogy Rákóczi gyanította. Bebizonyosodott, hogy a korábbi hadműveletek által kimerített körzet, a rossz termés, és az ekkor már jelenlévő pestisjárvány miatt Érsekújvár ellátása, csak távolról, szállítás útján volt megoldható. Eszterházy dunántúli lovassága annyire legyengült, hogy távolabbi vállalkozásokra nem volt alkalmas. Úgy gondolom tehát, hogy Eszterházy nem okolható amiatt, hogy a készleteket nem sikerült kellően feltölteni. Nem biztos, hogy mindent helyesen csinált, ugyanakkor nem valószínű, hogy ez okozta volna a kudarcot. Ennek fényében pedig a tavarnok elleni támadását is helyes lépésnek kell értékelnünk, mert a kényszerhelyzet által kikényszerített kockázatos vállalkozás, ha nem is teljes mértékben, de eredményes volt.⁷⁶⁵

8.4. Adósság, háttérbe szorulás, Sárospatak védelme

Eszterházyt, miután elhagyta Érsekújvárt több korábbi hitelezője is szorongatni kezdte. Karácsony Sándor kecskeméti harmincados 1000 forintot, 268 vég aba posztót és 200 pár csizmát kért számon rajta. Ezeket a javakat még dunántúli főkapitánysága

⁷⁶³ AR I/III. 65.

⁷⁶⁴ BÁNKÚTI 2000, 13–15.

⁷⁶⁵ BÁNKÚTI 2000, 15–16.

idején vette fel a Gazdasági Tanácstól. Eszterházy Bercsényi előtt azzal védekezett, hogy azért tartott készpénzt és hadianyagot magánál a Dunántúl elhagyása után, hogy seregének maradékát el tudja látni, továbbá a dunántúli ellenállás utolsó hónapjaiban semmilyen ellátmányt nem kapott.⁷⁶⁶ Emellett azt kérte Károlyitól, hogy járjon közben a fejedelemnél annak érdekében, hogy a dunántúli menekülteket ne terheljék, és adósságaik miatt se zaklassák őket, mert minden javaiktól elszakítva a mindennapi megélhetésért küzdenek.⁷⁶⁷

Májusban Eszterházy Pusztaszeg közelében táborozott, és sűrű levelezést folytatott Károlyival. Ezekben a levelekben tudósította őt arról, hogy az eddig Rozsnyón, Szécsényben, Vadkerten és Mátraverebélyen táborozó ellenséges csapatok összegyűltek és jelenleg a nyílt mezőn táboroznak, Eszterházy pedig figyeli őket, és ha kell, kész eléjük állni. Emellett sikerült némi kölcsönre szert tennie, amivel néhány hitelezőjét le tudta csillapítani, de az egyik adóssága még így is 1850 forintra rúgott. A hadszervezeti kérdések is szóba kerültek, ugyanis Eszterházy értesült róla, hogy Károlyi több tisztjét a Zagyva, illetve Dömsöd környékére küldte, hogy 200 szekérre való élelmiszert szerezzenek. Ugyanakkor Rákóczitól Eszterházy is parancsot kapott, hogy Szolnokra 200 szekér élelmiszert vitessen be a hadbiztossággal a jászberényi élelmiszerraktárból. Eszterházy azt akarta Károlyitól megtudni, hogy ugyanazon parancsot hajtják-e végre, mert a Károlyi által kiküldött tisztek eredetileg Eszterházy seregéhez tartoztak. Az adósságai mellett egy másik, személyes jellegű ügyben is Károlyi segítségét kellett kérnie. Amíg Károlyi Érsekújváron tartózkodott, addig seregének több tisztje betört Eszterházy ottani szállására és pénzét, valamint más, helyben lévő értékeit felprédálták. Károlyi közbenjárását kérte, hogy értékeit visszakapja. Továbbá azt is kérte, hogy segítsen néhány kölcsönének behajtásában. Ebeczky Istvánnak egy május végén Eszterházyhoz intézett leveléből egy újabb, érdekes kölcsön ügyletbe nyerhettünk bepillantást. Történt ugyanis, hogy Ebeczky és sógora, Somogyi Ferenc 1000 forint kölcsönt folyósítottak Eszterházy számára, de ezt nem a saját vagyonukból tették, hanem maguk is hitelt vettek fel. Ennek egy részét, 1000 forintot, azonban „rossz” embertől vették fel, ami különösen Somogyit rémítette meg, ezért szerették volna a kölcsönt Eszterházytól visszakapni, mivel maguknak sem

⁷⁶⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 176–177. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1710. április 16.

⁷⁶⁷ MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1710. máj. Fasc. 1. A. 12. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1710. május 5.

volt annyi pénzük, hogy a saját hitelüket visszafizessék, ugyanakkor biztosította a felettesét, hogyha lenne akkor maga fizetné vissza a pénzt a „rossz” embernek.⁷⁶⁸

Miután Eszterháznak a Dunántúlon eltöltött évei véget értek, és ismét közelebb volt a fejedelemhez, a hozzá írt levelei, melyekben a katonai és más jellegű ügyekről tájékoztatta Rákóczit, ismét megszorodtak. Pápay Gáspártól például úgy értesült, hogy Szeged és Pétervárad környékén a rácok nagyobb csoportja gyülekezik. Ennek kivizsgálására Béri Balogh Ádámot küldte, mintegy 1300 lovassal Szeged környékére. Balogh Ádám nagyjából két hét múlva tért vissza, Eszterházy ekkor megkönnyebbülten jelenthette a fejedelemnek, hogy a híreszteléseknek szerencsére nagyobb volt a füstje, mint a lángja. A losonci és szécsényi mezőkön táborozó németeket is szemmel tartotta, és Vajda Andrást, Rétey Jánost, Sótér Tamást és Kókay Mártont küldte portyázni Hatvan tájékára, hogy a németekről híreket hozzanak. Ebben az időben Eszterházy felügyelte Szolnok megerősítését is, és bár az elvégzett munkával többé kevésbé elégedett volt, az azt irányító és folyton elégedetlenkedő mérnökkel nem. Ennek ellenére az erőd külső védőműveinek megerősítésével június elejére már elkészültek, és a belső védőművek is majdnem készen voltak. Azt is javasolta a fejedelemnek, hogy a vármegyékre kivetett közterheket gondolják újra, mert a katonaság 20-30 fős csoportokban szökik szinte az összes ezredből, különösen a dunántúliak, de ilyen gyér ellátás mellett ezt nem is csodálta. A megyék által közteherként beszolgáltatott ellátmány csak az egri és a szolnoki helyőrség ellátására volt elegendő, ezért hogy a tábori sereg ellátása is biztosított legyen, újabb közterheket vetett ki önhatalmúlag a vármegyékre. Június 11-én Eszterházy meggyengült egészségére hivatkozva azt kérte a fejedelemtől, hogy had kúráltathassa magát Egerben.⁷⁶⁹

Eszterházy továbbra sem hagyott fel a földijeinek, tehát más Dunántúlról származó tisztek és nemesek érdekeinek védelmével. Mind Rákóczinál, mind pedig Károlyinál szót emelt korábbi tisztje, a németek fogságába eső Galénus őrnagyért és

⁷⁶⁸ MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1710. máj. Fasc. 1. A. 13. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1710. május 7.; MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1710. máj. Fasc. 1. A. 14. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1710. május 7.; MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1710. máj. Fasc. 1. A. 15. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1710. május 14.; MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. irregistrata - 1710. máj. irreg. fol. 54–55. Ebeczky István Eszterházy Antalnak 1710. május 29.

⁷⁶⁹ MNL OL G15 25.d. Capsula G. Fasc. 213. 6–7. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. május 29.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 179–180.; 183–184. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. június 11.

kérte őket, hogy tegyenek meg mindent a fogoly kiváltása érdekében.⁷⁷⁰ Galéniusról csupán annyit tudunk, hogy valószínűleg nem őrnagy, hanem alezredesi rangot viselt, s előbb kapuvári, később veszprémi parancsnok volt. Mindeközben Eszterházy és családja igen nehéz körülmények között élt, hiába vett fel Eszterházy saját bevallása szerint összesen 4000 forint kölcsönt, stabil anyagi jövedelemre továbbra sem tudott szert tenni és már attól tartott, hogy hamarosan lovai és más ingóságai eladására fog kényszerülni. Ugyanekkor Érsekújvári kintlévőségeinek behajtása sem haladt túl jól, és ottani embereitől úgy értesült, hogy a megbízott Szluha Ferenc nem nagyon törte magát, hogy Eszterházyt segítsen ebben az ügyben, ezért ismét Károlyi segítségét kérte.⁷⁷¹

Eszterházy panaszai Rákóczinál ezúttal megértő fülekre találtak. Engedélyezte, hogy Eszterházy Egerbe utazhasson és ott gyógyíttassa magát, csak arra hívta fel a figyelmét, hogy hamarosan ő is Eszterházy besenyezői táborához fog menni, így ha az egészségügyi eltávozás nem olyan sürgős, akkor várja meg a fejedelmet. Arról is biztosította Eszterházyt, hogy megérkezésekor adósságait megfizeti. Itt Rákóczi valószínűleg Eszterházyt a kecskeméti harmincadossal, Karácsony Gáborral szemben fennálló adósságára gondolt. Rákóczi azt is megígérte Eszterházyt, hogy gondoskodni fog abaposztóról a dunántúli katonaság számára. Eszterházy vélhetően megvárta a fejedelmet, és csak ezután ment Egerbe. Rákóczi Eszterházyhoz július 6-án írt levelének kezdő sorai legalábbis erre engednek következtetni. Eszterházy a fejedelemhez intézett azon kérésére azonban, hogy családját és kíséretét hadd szállásolja el Munkácson, és eltartásukhoz egy Munkács vagy Huszt környékén lévő birtokot kért, csak egy hosszas kioktatást kapott a fejedelemtől, amiben Rákóczi kísérete csökkentésére és takarékosabb életvitelre szólította fel Eszterházyt.⁷⁷²

Eszterházy hosszas magyarázkodással válaszolt, mondandójának lényegét, az alábbi félmondatával foglalhatjuk össze: *„amely szolga hűségét megváltozhatatlanul conserválni⁷⁷³ urának kívánja, attól is várhatja méltán maga remunerációját⁷⁷⁴ hív szolgálataért.”⁷⁷⁵* Arra is kitért, hogy nagyszámú kísérete főleg dunántúli

⁷⁷⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 185–186. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. június 14.; MNL OL P 396 – 1. sorozat: Ser. I. registrata - 1710. jún. Fasc. 1. A. 9. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1710. június 14.

⁷⁷¹ BÁNKÚTI 1996, 800–801.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 187–188. folio. Eszterházy Antal Bercsényi Miklósnak 1710. június 21.

⁷⁷² AR I/III. 272–273., 275–279.

⁷⁷³ conservál: megtart, megőriz

⁷⁷⁴ remuneráció: viszonzás, visszafizetés

⁷⁷⁵ MNL OL G15 25.d. Capsula G. Fasc. 213.19–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 8.

menekültekből áll, akiket ha tudott, maga tartott el, míg a „főemberek” gyermekeit általában saját tábornoki stábjában igyekezett alkalmazni, s az élelmiszerraktárból csak annyi élelmiszert juttatott nekik, amennyi őket, mint katonákat megillette, s ahogy a korábbi években is többször tette, azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy vizsgálják meg mely tábornok, mennyi ellátmányt juttat a sajátjainak, ő nem fél egy ilyen vizsgálat kimenetelétől.⁷⁷⁶

Július folyamán még több, ehhez hasonló levélben fejezte ki a fejedelemnek a csalódottságát azzal kapcsolatban, hogy számára a szolgálat nem hozott sem előmenetelt, sem pedig dicsőséget, hanem csak veszteséget, méltatlan gyanúsítgatásokat és szegénységet. Továbbá azt is nehezményezte, hogy a július 21-én induló Palocsay György és Béri Balogh Ádám vezette utolsó dunántúli hadjáratban nemcsak szerepet nem kapott, hanem Rákóczi nem is értesített őt róla. Így felajánlotta, hogy amennyiben szolgálataira a fejedelem a továbbiakban nem tart igényt, akkor engedelmeivel Moldvába menne, hogy maga és családja számára megélhetést találjon.⁷⁷⁷

Rákóczi nem akarta Eszterházy távozását, ezért az ősz folyamán rábízta Sárospatak védelmét. Eszterházy október 20. környékén érkezett Sárospatakra, és Károlyihoz írt levelei tanúsága szerint a rendelkezésére álló erőkkel – Charrier és Nagy János ezredével, valamint a nemesi compánia egy részével – folyamatos járőrtevékenységet folytatott, különösen Peter de Viard tábornokot tartotta szemmel. Ennek ellenére november 10-én Viard csapatai sikeresen elfoglalták Sárospatakot. Az esetet Eszterházy és Rákóczi eltérően magyarázták. Utóbbi az alábbiakat írta: „*Esterházy hagyta, hogy Viard meglepje: Charrier ezrede, mely a kijevei palatínus által hozott reguláris csapatokból állt, és akkor még nyolcszáz főt számlált rendezetten vonult vissza a németek elől, míg Esterházy, amint tudott, úgy menekült a vár alatti Bodrog-hídon át, melyet maga mögött fölszedett.*”⁷⁷⁸ Ezzel szemben Eszterházy a város elvesztése utáni jelentésében azt írta, hogy egyik járőrét az ellenség Olaszliszka közelében megtámadta, és bár Charrier ezrede a császári-királyi csapatok egy részét vissza tudta tartani, a velük lévő magyar katonaság már a harc elején megszaladt, s a nyomukban hozták magukkal az őket üldöző ellenséges csapatokat is. Eszterházy maga

⁷⁷⁶ MNL OL G15 25.d. Capsula G. Fasc. 213.19–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 8.

⁷⁷⁷ OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 193–194. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 9.; MNL OL G15 25.d. Capsula G. Fasc. 213. 23–25. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 12.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 195–196. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 19.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389/15 181–182. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1710. július 21.

⁷⁷⁸ AR III/I. 418.

mellé vévén a nemesi compániát átkelt a hídon a Bodrog túlsó partjára, hogy feltartóztassa a menekülőket, ez azonban nem sikerült, a városba már nem jutott vissza, így a szintén meghátráló Charrierrel együtt kénytelenek voltak visszavonulni és a hidat az ellenség elől elbontani.⁷⁷⁹

Eszterházy ezt követően a szabadságharcban tevőleges szerepet már nem vállalt, csupán sodródott az eseményekkel. Mellőzöttségében is igyekezett kiállni a letartóztatott Pulyai György egykori dunántúli főporkoláb mellett. Először december 3-i levelében emelt szót Pulyai mellett, és korábbi érdemeire hivatkozva azt kifogásolta, hogy idézés nélkül tartóztatták le, noha korábban felmentő ítélet született az ügyében. Rákóczi két nappal későbbi válaszában biztosította Eszterházyt, hogy ki fogja deríteni az igazságot, azért viszont elmarasztalta, hogy Pulyai pénzét katonai célokra használta fel, mielőtt a helyzet tisztázódott volna. Eszterházy december 9-én válaszolt, és érveit több pontba sorakoztatva próbálta bebizonyítani, hogy Pulyait a rosszakarói vetették börtönbe, akik korábbi főporkolábi tevékenysége miatt váltak az ellenségeivé. Rákóczi három nap múlva válaszolt és elmagyarázta Eszterházynek, hogy Pulyai hiába katona, mivel civilek jelentették fel, így a civil bíróság előtt kell felelnie. Eszterházy azonban nem hagyta nyugodni a dolgot, és 16-án újra írt Pulyai ügyében a fejedelemnek, és rossz egészségi állapotára hivatkozva kérte a szabadon bocsátását. A fejedelem azonban azt felelte, hogy amíg a Pulyait feljelentő kereskedőket nem kártalanították, addig szabadon bocsátására nincsen mód. Eszterházy azonban hiába kártalanította a kereskedőket, azok továbbra sem járultak hozzá az egykori főporkoláb szabadon bocsátásához. A téma utoljára Eszterházy december 24-én írt levelében jött elő, ekkor kifejtette azon nézetét a fejedelemnek, hogyha a főporkoláb sorsa a kereskedőkön múlna, akkor Pulyai örökre rab maradna. Rákóczi az utolsó két levelére már nem reagált, Pulyai sorsa pedig nem bukkant fel többé a levelezésükben.⁷⁸⁰

Az 1710-es év folyamán jól látszódott, hogy Eszterházy már nem élvezte Rákóczi bizalmát, aki a katonai működésével egyáltalán nem volt megelégedve, mind a tavarnoki portyázásról, mind pedig Sárospatak védelméről lesújtóan nyilatkozott. Rákóczi elégedetlensége csak részben volt megalapozott, és inkább csak Sárospatak esetében fogadható el. De Eszterházy ezután már nem kapott tényleges katonai megbízást a fejedelemtől, a szabadságharcban katonai karrierje tehát a gyászos sárospataki vereséggel végződött.

⁷⁷⁹ RITTLING 2012b, 30.; RSzHD IV. 2005, 178–179.

⁷⁸⁰ RITTLING 2012b, 30–31.

9. Bujdosás

9.1. Eszterházy távozása Magyarországról

A kuruc konföderáció vezetői számára 1710-ben nyilvánvalóvá vált, hogy céljaikat már csak tárgyalások útján képesek keresztülvinni. Ezért Rákóczi 1710. augusztus 19-én a körömi mezőről pátentst adott ki, amelyben tudatta a konföderáció városaival és vármegyéivel, hogy Anglia, Hollandia, Oroszország és esetleg más külföldi hatalmak közvetítésével és garanciájával meg fogják kezdeni a béketárgyalásokat az uralkodóval. Rákóczi lépésére külföldi biztatást is kapott, hiszen az angolok a gertrudydenburgi konferencián kifejezték azon óhajukat, hogy minél előbb induljanak meg a Habsburg–magyar béketárgyalások, és kilátásba helyezték, hogy Magyarországot is belefoglalják az általános európai békébe. Az angolok ezen gesztusát Rákóczi egy Szerencsről írt levélben köszönte meg augusztus 30-án. Emellett szintén kifejezte hálóját a holland rendeknek és Poroszországnak is, amiért azok felajánlották a mediációt. Bejelentette a fent említett államoknak, hogy megkezdik a tárgyalásokat, és további segítségüket kérte.⁷⁸¹

Az angolok további lépéseket is tettek, és Anna angol királynő szeptember 5-én uralkodói átiratban kérte I. Józsefet a magyarországi háború befejezésére, míg a brit kormány utasította Francis Palmes bécsi angol követet, hogy tegyen intézkedéseket a tárgyalások előkészítésére, Lord Peterborough személyében pedig egy mediátort is küldtek. Erre reagálva I. József leváltotta Heistert, aki a katonai megoldás elkötelezett híve volt, és helyette Pálffy János gróft nevezte ki a magyarországi császári-királyi csapatok főparancsnokává. Az uralkodó azt kérte Pálffytól, hogy tegyen megbékélési kísérleteket, és fejezze be a háborút.⁷⁸²

Az első konkrét lépéseket a császári-királyi fővezér tette meg, azáltal hogy november 14-én egy általános, amnesztiát ígérő és hódoltató pátentst küldött a kurucoknak. Rákóczi írásban november 23-án bízta meg Károlyit azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot Pálffyval, egyelőre egy esetleges fogolycsere ürügyén. Károlyi azonban mielőtt Pálffyval felvehetné volna a kapcsolatot, egy félhivatalos levelet kapott, amiben Pálffy az átállásra buzdította őt. Károlyi ezt bemutatta Rákóczinak, aki ezek után

⁷⁸¹ R. VÁRKONYI 2012b, 16–17.

⁷⁸² R. VÁRKONYI 2012b, 17–19.

Komáromi Csipkés Györgyöt, Bihar vármegyei viceispánt és debreceni bírót küldte Pálffyhoz. Károlyi az átállást ekkor még elutasította, és egyetértett Rákóczi koncepciójával, miszerint az országot nem lehet fegyverrel alávetni, mert a magyar nemesség egy része végig Bécs oldalán állt, továbbá a békét külső hatalmak garanciája mellett kell megkötni.⁷⁸³

Ezzel szemben Bécs álláspontja elutasította az államközi megegyezést, mint a háború befejezésének lehetséges módját, a külföldi közvetítők bevonását pedig, különösen Savoyai Jenő, veszélyesnek tartotta a dinasztia nézve, ehelyett inkább a kurucok, különösen Rákóczi amnesztia útján való megnyerését szerették volna elérni. Pálffy hiába győzködte Károlyit, az nem volt hajlandó hűséget esküdni a császárnak, így az események a tárgyalások irányába tolódtak el. Pálffy ehhez úgy tudta csak biztosítani a császár jóváhagyását, hogy azt jelentette Bécsbe, hogy Károlyi kész megtérni a császár hűségére. Ezután Pálffy egy 16 pontból álló iratban közölte Rákóczival és Károlyival, hogy hivatalos tárgyalásokra ne számítsanak, Rákóczi írjon levelet a császárnak, amiben kegyelmet kér. Így érkezett el az 1711. esztendő.⁷⁸⁴

Eszterházy az év első heteit Beregszászon töltötte. Január 12-én arról értesítette Károlyit, hogy megtette az előkészületeket a Lengyelországba költözéshez, még ha nem is szeretné elhagyni a hazáját. Kérte Károlyit, hogy tájékoztassa őt az ellenség lépéseiről, hogy ő ennek tudatában tervezhesse meg az útját. A január 9-én Lengyelországba távozó Rákóczi is ezt kérte tőle. Eszterházy leveléből azt is megtudhatjuk, hogy egész családja, illetve cselédjeik is vele voltak. Néhány nap múlva a hírekkel kapcsolatos kéréseit megismételte Károlyinak, illetve személyes megbízottja útján egy újabb szívességet kért tőle: mivel január 15-én Eszterházy egyik szolgája, Kümíves Ferenc 1000 forintot vett át Károlyitól, okkal feltételezhetjük, hogy pénzért folyamodott Károlyihoz önmaga és családja ellátására. Január 20-án ismét az általános hadi és politikai helyzetről érdeklődött, mert (tévesen) úgy értesült, hogy a kurucok és a császári-királyi csapatok között fennálló fegyverszünet felbomlott. Arról az igen kellemetlen esetről tájékoztatta Károlyit, hogy több szolgája egész egyszerűen elszökött, valamint Beregszászt elárasztották a tiszántúli katonák, s félt, hogy az ő lakhatása is veszélybe kerül.⁷⁸⁵

⁷⁸³ R. VÁRKONYI 2012b, 19–21.

⁷⁸⁴ R. VÁRKONYI 2012b, 21–24.

⁷⁸⁵ RITTLING 2012b 33–35.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/16 folio 254. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1711. január 14.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/16 folio 255. Kümíves Ferenc átvételi elismervénye. 1711. január 15.

Félelmei megalapozottak voltak, mert a következő, immár a fejedelemnek írt, február 1-én kelt levelét már a Bereg vármegyei Bilkéről írta, ahová a tiszántúli hadak elől húzódtak. Eszterházy február 7-én és 8-án kelt levelében ismét egy korábbi tisztjáról, nevezetesen a letartóztatott Győri Nagy János védelmére kelt és számon kérte Károlyin az elfogatását. Sértődötten adott hangot a mellőzöttségének, azonban elszigetelt helyzetét mi sem jellemezhetné jobban, mint az a tény, hogy Nagy János elfogatását maga Rákóczi rendelte el. Február közepén Eszterházy Beregből Máramarosba ment, és a Szolyvától délkeletre fekvő Kereckéről írta az utolsó ismert magyarországi levelét február 17-én. Tájékoztatta a fejedelmet, hogy Lengyelországba készül, és a feleségével a Jarosławtól 60 kilométerre fekvő Tyczynbe kívánnak költözni. A következő ismert levelét április 15-én már innen írta a fejedelemhez.⁷⁸⁶

9.2. A szatmári megbékélés, Eszterházy kísérlete a hazatérésre

A kurucok és Pálffy között zajló tárgyalások ismertetését az 1710-es esztendő végén hagytuk abba. Pálffy seregével január 9-én megszállta Debrecent, 21-én már Tégláson volt. Másnap személyesen találkozott Károlyival, és rövid fegyverszünetben állapodtak meg. Mivel az angol kormány ismét sürgette a kurucokkal való megegyezést, ezért a Bécsből érkező nyomásnak engedve Pálffy úgy döntött, személyesen találkozik Rákóczival. A fejedelem elfogadta a személyes találkozó gondolatát, és január 31-én Vaján, Vay Ádám kastélyában találkozott Pálffyval. Rákóczinak két kikötése volt: a tárgyaló felek fegyverszünetet kötnek, és a Tiszát kijelölik demarkációs vonalként, továbbá Pálffy eljuttatja Rákóczi levelét Keresztély Ágost esztergomi érsekhez, amiben a fejedelem bejelentette, hogy békét kíván kötni. A találkozáson Pálffy nem tudta rávenni Rákóczit arra, hogy az amnesztiát elfogadja, azt azonban elérte, hogy levelet írjon a császárnak. Rákóczi ígéretéhez híven megírta a levelet, ezt azonban elsősorban protokolláris hibákra hivatkozva a császárváros politikusai elutasították. Ráadásul ekkoriban érkezett meg Bécsbe Anglia különleges követe is. Annak érdekében, hogy a mediációt elkerüljék, és az eseményeket felgyorsítsák Bécsből Pálffy mellé küldték a Haditanács egyik tagját, Karl Lochert, hogy a főparancsnokot segítse, de ugyanakkor ellenőrizze is.⁷⁸⁷

A vajai tárgyalás eredményéről Rákóczi a február 14-én tartott salánki gyűlésen tájékoztatta a szenátus tagjait, akik úgy döntöttek, hogy békét csak nemzetközi

⁷⁸⁶ RITTLING 2012b, 31–32., 39.

⁷⁸⁷ HECKENAST 1985, 395–396.; R. VÁRKONYI 2012b, 24–25.

közvetítéssel és garanciával kötnek. A gyűlésen Rákóczi erdélyi híveinek egy része is részt vett, akik hűségükről biztosították a fejedelmet. Ezután a fejedelem megerősítette Károlyit a főparancsnoki tisztségében, nyílt levél útján tájékoztatta, hogy rövid időre Lengyelországba távozik, hogy a béke érdekében külföldi országok képviselőivel tárgyaljon, majd február 21-én el is hagyta az országot, mint később kiderült örökre. Mindeközben Bécsben Peterborough megjelenésének hatására némileg kibővítették a kurucoknak adandó amnesztiát, és a feltételeket a már említett Locher vitte el Pálffyhoz. A főparancsnok többször fenyegette Károlyit a fegyverszünet felmondásával, aki így március 11-én kénytelen volt személyesen tárgyalni vele a meghozott amnesztiáról. A feltételeket Károlyi elfogadhatónak találta és esküt tett Pálffynak. Hogy pontosan mire, azt egyelőre nem tudjuk, az uralkodóra tett esküjére csak a majtényi síkon került sor. Elképzelhető, hogy a tárgyalások folytatása mellett kötelezte el magát, talán megígérte, hogy Rákóczit is megnyeri a megbékélésnek, esetleg elhatározta, hogy innentől két kulacsos politikát fog űzni.⁷⁸⁸

Károlyi a megegyezési feltételek jegyzékét, a *Declarációt* magával vitte a lengyelországi Strijbe, ahol tárgyalt Rákóczival. A fejedelem visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ezeken a tárgyalásokon Eszterházy is részt vett, sőt azok csoportjához tartozott, akik nem bíztak Károlyiban és az elfogatását tanácsolták. Maga Rákóczi a bemutatott feltételeket nem tartotta elégségesnek, Károlyinak pedig megtiltotta, hogy ezek után személyesen tárgyaljon Pálffyval. A *Dilucidáció* címmel írt művében kifejtette, hogy az amnesztia útján történő megegyezés csapdába ejtené az országot, és továbbra is ragaszkodott a nemzetközi garanciákkal és közvetítéssel megkötendő békéhez. Ezután a konföderáció rendjeit Husztra hívta össze, és levelet írt Pálffynak, melyben kifejtette, hogy továbbra is a békés megegyezés elkötelezett híve.⁷⁸⁹

Az események azonban nem a fejedelem szándékainak megfelelően alakultak, a kuruc sereg tudomást szerzett a tárgyalásokról és ők a Rákóczi által elfogadhatatlannak tartott pontokat elfogadhatónak tartották. Károlyi pedig a Bécsből leküldött pontok alapján új tervezetet készített, és folytatta Pálffyval a tárgyalásokat. Igaz, más választása nem is nagyon volt. Károlyi április elején Szatmárra hívta össze a konföderáció megmaradt rendjeit, akik 6-án a békés megegyezés mellett döntöttek, és követeket küldtek Rákóczihoz, akik kérték őt, hogy térjen haza. Ez a *Declaráció* Pálffy által kibővített változatának, a *Finalis Resolution*nak az elfogadását jelentette. Rákóczi

⁷⁸⁸ HECKENAST 1985, 396.; R. VÁRKONYI 2012b, 25–26.

⁷⁸⁹ AR III/I. 422–423.; HECKENAST 1985, 396.; R. VÁRKONYI 2012b, 26.

azonban április 18-án Kukizovóból egy lázító hangú kiáltványt küldött, amelyben elvetette a békét, és további ellenállásra buzdított. Egy nappal Rákóczi kiáltványa előtt elhunyt I. József császár és magyar király. Eleonóra anyacsászárnő leváltotta Pálffy, aki azonban maga mellett tudta Karl Locher támogatását, és a birodalom érdekeire, illetve a küszöbön álló megegyezés meghiúsulására hivatkozva megtagadta az engedelmességet. Az uralkodó halálát igyekeztek eltitkolni, és feszített tempóban április 29-re elkészítették a megegyezés szövegét.⁷⁹⁰

A megegyezés, a „*pacificatio*” szövegét a magyarországi és erdélyi rendek képviselői még aznap alá is írták. Másnap a majtényi mezőn összegyűlt 10-12 000 kuruc katona a csapatzászlóit a földbe szúrta és fegyvereit megtartva hazaoszlott. A felkelés résztvevői amnesztiában részesültek, birtokaikat megtarthatták, illetve az elkobzott javaikat is visszakapták, amennyiben a több alkalommal is meghosszabbított határidőn belül felesküdtek az uralkodó hűségére. A megegyezés biztosította a protestánsok vallásszabadságát, a nemesség jogait, illetve a szabadságot nyert jobbágyok státusát is. Rákóczi nem fogadta el a megegyezést, és továbbra is a külső hatalmaktól várta, hogy ügyét felkarolják. Ezen elképzeléseinek azonban már semmilyen realitása nem volt.⁷⁹¹

Mi történt ezen idő alatt Eszterházyval? Feleségével a lengyelországi Tyczynben rendezkedtek be. Miután Rákóczi számára április elején nyilvánvalóvá vált, hogy Károlyi akár a fejedelem nélkül is hajlandó megegyezni az udvarral, akkor Károlyi helyett Eszterházyt nevezte ki a kuruc csapatok főparancsnokának. Ő azonban április 15-én kelt levelében felesége súlyos betegségére hivatkozva az indulást egyre csak halogatta, bár hangsúlyozta, tisztában van azzal, hogy a közügyek előbbre valók a magánügyeknél.⁷⁹² A feladat elől nem tért ki, és május 6-i levelében, amit már Jaraszlóból írt, bizonyos előkészületekről is beszámolt a fejedelemnek. Azonban arra is felhívta a figyelmét, hogy lassan minden, a magyarországi visszatérésre szánt vagyonából kifogy, míg Rákóczitól továbbra sem kapta meg a pontos parancsokat, továbbá az oroszok sem folyósították neki a cár által a kurucok számára megítélt kegydíjat. Mivel Eszterházy ekkor már értesült a majtényi síkon történekről és a kuruc sereg hazaoszlásáról, kétségei voltak afelől, hogy fegyverrel elérhetnek-e bármit is, amit a fegyverszünet ideje alatt képtelenek voltak. Tájékoztatta Rákóczit, hogy Ocskay

⁷⁹⁰ HECKENAST 1985, 396–397.; R. VÁRKONYI 2012b, 26–27.

⁷⁹¹ GEBEI 2009, 102–103.; HECKENAST 1985, 397.; R. VÁRKONYI 2012b, 27–28.

⁷⁹² MNL OL G15 I.1. Capsula H. fasc. 236. 10–11. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. április 15.

Sándorral, Csajághyval és Nyúzóval együtt összesen 8 ezredes maradt hű hozzájuk, akik reményei szerint elkezdték összegyűjteni az új kuruc sereget. Továbbá úgy értesült, hogy a császári-királyi haderő a legtöbb erődöt szinte teljesen őrízetlenül hagyta.⁷⁹³

Rákóczi Eszterházyval kapcsolatos szándékairól aránylag pontos képet fest Sennyei Istvánhoz, a még ellenálló Munkács várának parancsnokához írt levelében. „...*hogy azalatt is hűségemben megmaradt hadaim kár- és csíntételre okot ne adjanak: Eszterház Antal urat fogom kiküldeni, hogy azokat hozza ki mellém.*”⁷⁹⁴ Eszterházy vélekedésével ellentétben tehát Rákóczi célja nem a harc újrakezdése, hanem a további erőszak, az esetleges rendbontás elkerülése volt Eszterházy Magyarországra küldésével. Ugyanezt Károlyinak is megírta május 10-én. Mindezek után május 13-án Rákóczi Eszterházyknak is parancsot adott, hogy a Munkácson kívüli kuruc hadakat szedje össze, és vezesse őket Lengyelországba, a további ellenségeskedés elkerülése érdekében. Azt is meghagyta Eszterházyknak, hogy megnyugtathatja az embereket, nem kell orosz szolgálatba állniuk, továbbá a *Regulamentum* rendelkezéseinek megfelelően fognak fizetésben és ellátásban részesülni. Rákóczy Eszterházy mellett a Munkács védelmével megbízott Sennyei Istvánnal is levelezett és elmagyarázta neki, hogy Eszterházy parancsnoksága nem terjed ki sem a munkácsi várra, sem az ottani raktárakra.⁷⁹⁵ Eszterházy válaszában május 20-án jelezte, hogy amint lehet Magyarországra fog menni, azonban az előkészületeire hivatkozva engedélyt kért, hogy kihagyja a Jawarowi konferenciát, ahol a cár nemcsak Rákóczit és legfőbb híveit fogadta, hanem XIV. Lajos követét is. További haladékat kért amiatt is, hogy a pütkösdi ünnepeket a családjával tölthesse. Láthatjuk tehát, hogy Eszterházyknak nem igazán akaródzott Magyarországra mennie, utazását minduntalan halogatta, újabb és újabb kifogásokkal hozakodott elő.⁷⁹⁶

Nagyjából ezzel egy időben vethette papírra Eszterházy azon feljegyzését, melyben a bujdosók esélyeit latolgatta. A címzés és megszólítás nélküli iratból nem derül ki világosan, hogy saját célra avagy a fejedelem számára készült-e, azonban erre utal, hogy a feljegyzés Rákóczi levéltárából került elő, valamint a szöveg tisztelettudó, visszafogott stílusa, illetve hogy Eszterházy pecsétjével is ellátta az írást. 7 pontban foglalta össze nézeteit, illetve aggályait: 1. Van-e valamilyen valós remény a külső

⁷⁹³ MNL OL G15 I.1. Capsula H. fasc. 236. 12–13. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. május 6.

⁷⁹⁴ AR I/III. 648.

⁷⁹⁵ AR I/III. 657–660., 669.

⁷⁹⁶ MNL OL G15 Capsula H. fasc. 236. 14. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. május 20.

segítségre, és ezt írásba is adták-e, vagy csak szóban ígérték meg? 2. Amennyiben a cár akár megnyeri, akár elveszíti a török ellen folytatott háborúját, a bujdosók ebből mit remélhetnek? 3. A bujdosók hatalmas nélkülözésben élnek, s bár a hírek szerint a cár hajlandó segíteni rajtuk, ez a segítség miből állna, és mit kérne cserébe „*mert non enim pro toto libertas venditur auro.*”⁷⁹⁷ 4. Amennyiben a cár mégis segít, akkor szeretné tudni, hogy rangjuknak méltó ellátást fognak-e kapni? 5. Biztonságban vannak-e Lengyelországban? 6. Mivel a bécsi udvar nem fogadta el a cár mediátorságát, az angol és holland követek javaslatait nem vette figyelembe, így ha idegen mediátor nélkül cselekszenek, minden javaslatukat elutasítja majd az udvar. 7. Várhatnak-e egyáltalán bármit az idegen hatalmaktól? Láthatjuk tehát, hogy Eszterházy igencsak borúlátóan látta a jövőt 1711 tavaszán, s bár a fejedelem iránti hűségében kitartott, ezekre a kérdésekre nagyon szeretett volna választ kapni.⁷⁹⁸

Június elején aztán mégis lépéseket tett, hogy Rákóczi parancsát teljesítse. Arra továbbra sem gondolt, hogy ő maga menjen Magyarországra, azonban a vele lévő ezredeknek, Pongrác Jánost, Pelargus Jánost,⁷⁹⁹ Illosvay Bálintot, Komlóssy Sándort és Cserei Jánost, valamint egy Viski és egy Komáromi nevű tisztet Magyarországra küldött, hogy a Munkács környékén lévő, még Rákóczihoz hű kuruc hadakat szedjék össze. A vállalkozás anyagi fedezetét az adta, hogy a kurucok mellett lévő orosz összekötőtiszt a hadak fél havi zsoldját kifizette. Emellett Eszterházy Rákóczitól pénzbeli segítséget kért, mert, mint írta, a mindennapi megélhetésével és családjá eltartásával gondjai vannak.⁸⁰⁰ Június közepén Eszterházy megromlott egészségének helyreállítása végett Przemyslre ment. Bár Rákóczi szeretett volna találkozni vele, hogy a lehetőségeikről tárgyaljanak, Eszterházy ezt egyenlőre lovai kifáradására hivatkozva elutasította, továbbá felhívta Rákóczi figyelmét, hogy egyedül nem lenne biztonságos az utazása és elmesélt egy történetet arról, hogy egyik szolgáját, hogyan ölték meg a lengyelek.⁸⁰¹ Június 27-én kelt levelében ismét szabadkozott, hogy nem tudja felkeresni a fejedelmet, mert mint írja „...*hogy ha csak tíz aranyat applicálok*⁸⁰² *is magam*

⁷⁹⁷ a szabadság ugyebár a világ minden aranyáért sem eladó. (RITTLING 2012c, 118.)

⁷⁹⁸ RITTLING 2012c, 116–118.

⁷⁹⁹ Pelargus erre már május 27-én Rákóczitól is parancsot kapott. (KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 478.)

⁸⁰⁰ MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 2. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. június 6.; MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 15–16. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. június 7.

⁸⁰¹ MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 17–18. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. június 16.

⁸⁰² applicál: alkalmaz

*szükségére és útiköltségre, annyit nem hagyok itten feleségem kezénél...*⁸⁰³ Hiába próbált Bercsényitől és Vay Ádámtól pénzt kérni, ezek a próbálkozásai zsákutcába jutottak, azonban, mint Rákóczinak írja, módja nyílt ménésének értékesítésére. Az üzlet nyélbe ütését a következő napra tervezték, ami miatt szintén nem utazhatott Rákóczihoz.⁸⁰⁴

Przemyślben a helyi lengyelek ellenséges magatartása miatt nem sokáig volt maradásuk. Miután Eszterházy a fejedelemmel találkozott, családjával együtt a lengyelországi Laszki településre költözött. Innen szerették volna ismét meglátogatni a Jaraszlóban lévő Rákóczit, de gyermekeik betegsége miatt erre egyelőre nem volt lehetőségük.⁸⁰⁵ Időközben Eszterházyra nézve a nagypolitikában azon kedvezőtlen fordulat következett be, hogy miután a többször is meghosszabbított határidejű hűségesküt a kurucok vezetői nem tették le, így a bécsi minisztertanács 1711. július 18-án Rákóczit, Bercsényit, Forgách Simont, Vay Ádámot és Eszterházyt a király és a lázadó rendek közötti megegyezésből kirekesztette.⁸⁰⁶ Eszterházynek 1711 nyaráról még egy augusztus 8-án kelt, Rákóczihoz írt levelét ismerjük. Ebből megtudjuk, hogy Rákóczi 100 arannyal segítette ki Eszterházyt, de rövid idő alatt ezek az aranyak is elfogytak, így Eszterházy további anyagi támogatást kért a fejedelemtől.⁸⁰⁷

Az ősz folyamán Eszterházy arra az elhatározásra jutott, hogy megkísérli a hazatérést Magyarországra. Bizonyára nem szívesen vállalta a bujdosással járó nélkülözést, mikor itthon reményei szerint gazdag birtokok és magas hivatalok várták. Ezzel kapcsolatos tapogatózásairól és ekkori életkörülményeiről legjobban Forgách Simonhoz írt levelei tájékoztatnak minket. Ebből tudjuk meg, hogy a laszki vár közelében bérel egy kis földbirtokot, amin 800 keresztre való zabot, szénát és gabonát termel, családjával ebből tartják el magukat. Azonban nem sokáig akart itt maradni, mert megegyezett egy lengyel úrral, aki Iváncsán biztosított neki ellátást. Október végén, november elején személyesen is találkoztak Forgáchcsal, s ekkor beszélhették meg hazatérési kísérletük részleteit. Eszterházy Bercsényivel is tartotta a kapcsolatot, de az egykori főgenerális nem sok jóval bízta őt, és azt ajánlotta neki, hogy inkább

⁸⁰³ MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 19–20. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. június 27.

⁸⁰⁴ MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 19–20. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. június 27.; AR I/III. 721.

⁸⁰⁵ MNL OL G15 I.1. Capsula H. fasc. 236. 21–22. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. július 20.

⁸⁰⁶ SZABÓ 1940, 16.

⁸⁰⁷ MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 23. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. augusztus 8.

Oroszországban keressen magának megélhetést. Eszterháznak azonban nem sok kedve volt Oroszországba menni. Azt is kifejtette Forgáchnak, hogy nagyon tart attól, hogy a birtokaikat megkapó udvarhű urak majd bérgyilkosokat küldenek utánuk. Tekintve, hogy Pálffy Rákóczi meggyilkolására is küldött bérgyilkosokat, Eszterházy ezen félelme nem volt teljesen alaptalan. Magyarországra küldött emberei jelentették neki, hogy csak az udvartól nyerhetnek kegyelmet. Eszterházy Illésházy Miklóson keresztül vette fel a kapcsolatot az udvarral, s érdeklődött, hogy sikeres hazatérése esetén mire számíthatna, mivel nemcsak birtokait szerette volna visszakapni, hanem komáromi főispáni tisztségét is. Ezzel kapcsolatban Illésházy nem sok jóval kecsegtette Eszterházyt, a kegyelem elnyerését, egy nagyobb, azonban nem számszerűsített pénzösszeg megfizetése esetén kivitelezhetőnek tartotta. Eszterházy közölte Illésházyval, hogy ezt az összeget nem tudja előteremteni, de ha visszakapja birtokait, akkor azok közül egyet kész zálogba adni, ugyanakkor arra is felhívta a figyelmét, hogy ő sosem tett kárt Illésházy birtokaiban. A pénz előteremtése érdekében felvette a kapcsolatot rokona, Eszterházy Dániel feleségével, akit arra kért, hogy a korábban nála hagyott 1850 forintját Egri László nevű szolgájának adja át, aki majd eljuttatja a pénzt Eszterházyhoz. Eszterházy Pálffyval is megpróbálta felvenni a kapcsolatot, hogy ügyét segítse, ezen erőfeszítései azonban hiábavalóak voltak. Ugyanakkor a Rákóczihoz fűződő szálait is igyekezett életben tartani.⁸⁰⁸

9.3. Eszterházy élete a bujdosásban és halála

Eszterházy életének Lengyelországban töltött szakaszáról sajnos igen keveset tudunk. 1712–1713 környékén elhunyt, a már a szabadságharc alatt is sokat betegeskedő felesége, Nigrelli Mária Anna. Eszterházy hamarosan elválasztotta egyik emberét annak lengyel származású feleségétől, és ezt a lengyel hölgyet ő maga vette nőül. Ez a házassága mélyen rangon alulinak számított. Mikes már Rodostóban az alábbi módon ismertette a történeteket: *„Eszterházi úr ebben az országban jövén a több urakkal Lengyelországból, a felesége mellett volt egy lengyel leány, akit egy tót nemesember*

⁸⁰⁸ KLUCH 1913, 373–374.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 479.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 582. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak 1711. október 14.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 582. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak 1711. október 18.; MNL OL G15. I.1. Capsula H. fasc. 236. 24. folio. Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek 1711. november 11.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 583. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak 1711. november 16.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 302. folio. Eszterházy Antal Cziráky Katalinnak 1711. november 25.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 303–304. folio. Eszterházy Antal Illésházy Miklósnak 1711. november 25.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 583–584. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak 1711. november 30.; OSZK Kt Fol. Hung. 1389/26. 584–585. folio. Eszterházy Antal Forgách Simonnak s.d.

szolgájának férhez adta. A felesége meghalván, és a lengyel asszonyra igen vágyván, erővel-é vagy jó kedviből, nem tudom, de az urától elválasztatta, és azután papok előtt megesküdvén véle, magának elvette, és azolta, mint házások, úgy élnek. A mi papjaink mind az elválasztást, mind az elvételt az egyházi törvénnyel ellenkezőnek tartják. Azt a papok lássák, ők ahhoz többet tudnak nálamnál. Én azt nem vizsgálom, jó-é, nem jó-é a házasságok, elég a', hogy az időt eltöltöm nálok, ők lássák a többit. Az asszony elegendő szép, igen szép termetű, ifjú, és a mulatságot szereti; nekünk ilyen kell az unadalmas Rodostóra. A lengyel táncot eljártam már egynehányszor véle, magyarul is tud keveset. Azt elmondhatni felölle, hogy emberségtudó asszony, és el nem unom magamot, amikor véle vagyok.”⁸⁰⁹ Szabó István szerint, amikor Eszterházy a többi bujdosóval Rodostóban találkozott, akkor már az új feleségétől született kislánya is velük volt.⁸¹⁰

Miután 1712-ben Rákóczi Danckába ment, a Dél-Lengyelországban lévő bujdosók száma erősen megcsappant, egyesek az orosz, mások a lengyel hadsereghez csatlakoztak. Azok azonban, akik katonai szolgálatot nem tudtak vállalni, igen nehezen éltek, ez alól Eszterházy sem lehetett kivétel. A megélhetés miatti panaszkodás visszatérő eleme a bujdosók leveleinek. Rákóczi amennyire tudott igyekezett ugyan rajtuk segíteni, de az ő lehetőségei is szűkösek voltak, mivel a francia udvar továbbra sem volt hajlandó folyósítani az 1708 után át nem utalt segélyeket. Bercsényi vezetésével igyekeztek tartani a kapcsolatot Magyarországgal, és bár csökkenő intenzitással, de élt bennük a remény, hogy ha sikerülne külföldi támogatást szerezniük, akkor Magyarországon új harcot kezdhethének. Ezen reményüket táplálták az őket időről időre felkereső magyarországi elégedetlenkedők is.⁸¹¹

A Lengyelországban napjaikat többé-kevésbé hiábavaló reménykedéssel töltő bujdosók életében az hozott gyökeres fordulatot, amikor az Oszmán Birodalom 1715-ben érkezettnek látta az időt arra, hogy karlócai békében elveszített Moreát visszaszerezze a Velencei Köztársaságtól. A háború kezdeti török sikereit látva a bécsi udvar 1716. április 13-án szövetséget kötött Velencével, és megelőző háborút kezdett a törökök ellen. Ennek hírére a Lengyelországban élő bujdosók az Oszmán Birodalomba mentek a nagyvezír, Dámád Ali pasa (1713–1716) meghívására. A bujdosók új gyülekezőhelye a lengyelországi Hotin volt. Érkezésük kezdetben a törökök körében nem váltott ki nagy érdeklődést, a Porta bízott a saját fegyverei sikerében, de az 1716.

⁸⁰⁹ <http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes2.htm> (2016. 02. 06.)

⁸¹⁰ SZABÓ 1940, 16.; <http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes2.htm> (2016. 02. 06.)

⁸¹¹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 491–492.

augusztus 5-én Péterváradnál elszenvedett vereséget követően megélénkült a porta érdeklődése a bujdosók irányában.⁸¹²

Ezután engedélyt kaptak arra, hogy az Oszmán Birodalom területén csapatokat toborozzanak, Bercsényi Ruzscsukban, Eszterházy Hotinban, Máriássy pedig Végszendrőben látott hozzá a harcolni kész katonák összegyűjtéséhez. Bizakodóak voltak, hogyha megjelennek Magyarországon, akkor nem csak a nép áll melléjük, hanem a császári-királyi hadseregben szolgáló magyarok is. A jobbágyság körében valóban voltak olyanok, akik szimpatizáltak a bujdosókkal, és visszavárták a kuruc világot, de a bécsi udvar a szatmári megegyezés óta eltelt években alkalmazott mérsékeltebb politikájával eredményesen állította maga mellé a nemességet. Eszterházy és társai 1717. április 10-én toborzás közben megújították a konföderációt, és Eszterházy két emberét, Sarmasághy Ádámot és Pap Istvánt Erdélybe küldte, hogy a bujdosókkal szimpatizáló katonaságot megszervezzék. 1717. július 9-én a szultán parancsot adott Musztafa hotini pasának, hogy vegye maga mellé a tatárok és a moldvaiak seregét, valamint Eszterházy Antal csapatát, és törjenek be Erdélybe az ottani német erők megsemmisítésére. Eszterházy tehát a török sereggel tartott, családját Hotinban hagyta, egy későbbi oklevél tanulsága szerint ellátásukról a szultán gondoskodott.⁸¹³

A tatárok augusztus 22-én megjelentek a Borgó-i, mások szerint a Radnai-hágónál, majd eljutottak egészen Nagybányáig, Eszterházy csapata és a Mihail Racovită vajda vezette moldvaiak pedig a Besztercei-hágó környékén maradtak. Miután azonban elérte őket a török hadsereg augusztus 15-én Belgrádnál elszenvedett vereségének a híre Eszterházy és a vajda gyorsan visszavonult. A tatárok tovább kalandoztak Erdélyben és néhány nemesi kúriát, illetve falut felgyújtottak. A jobbágyság körében kezdetben sokan szimpatizáltak a tatárokkal, akikben a bujdosó kurucok szövetségeseit látták, miután azonban kiderült, hogy Eszterházy és kurucok visszafordultak, a tatárok pedig kegyetlenkedtek, a nép szembefordult velük, és szeptember 3-án megverték őket a Borsai-hágónál.⁸¹⁴

A nagy török támadás és Eszterházy visszatérési kísérlete egyaránt kudarcot vallott. A bujdosókba azonban új reményt töltött, hogy 1717. október 10-én az Oszmán Birodalom területére érkezett Rákóczi is. A fejedelem Gallipoliban szállt partra, és

⁸¹² KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 509.; PAPP 2014, 63–64.

⁸¹³ KARÁCSON 1911, 18–19., 25–26.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 511.; KÖPECZI 1991, 260.

⁸¹⁴ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 511–512.; KÖPECZI 1991, 261–262.

gyorsan tárgyalásokat kezdeményezett a török udvari körök vezetőivel, Ibrahim kajmakámmal és Halil nagyvezírrrel. De hiába kérte tőlük, hogy biztosítsák számára a szultán által ígért pénzt egy hadsereg felállításához, az ekkor már a háborúba belefáradó törökök békére vágytak, hiába hívta fel a figyelmüket Rákóczi arra, hogy Spanyolország is hadat üzent a Habsburgoknak, illetve a török háborús pártot az is csak átmenetileg tudta megerősíteni, hogy a spanyol udvar hivatalos megbízottat küldött Rákóczi mellé, hogy a Portát rávegye a háború folytatására. Ausztria azonban a pápai udvarnál eredményesen ágált a pogánnyal is együttműködni kész Spanyolország ellen, és a spanyolok a megbízottat kénytelenek voltak visszahívni, hogy a nagyobb botrányt elkerüljék.⁸¹⁵

Míg Rákóczi a török udvarral tárgyalt, addig a Porta a magyar vezéreket különböző kisebb-nagyobb erődökbe osztotta be. Így Máriássy a szerbiai Niš várába, Forgách előbb Vidinbe, majd Drinápolyba, míg Eszterházy és a vele lévő mintegy 200 katona Ibrailába⁸¹⁶ került a város védelmére. A törökök Eszterházy ellátásáról is gondoskodtak. Naponta húsz pár kenyérre, tíz oka húsrá, tíz kile árpára, fél kile rizsre és egy oka tiszta olajra volt jogosult.⁸¹⁷ Ezek közül a kenyeret és az árpát a kincstári élelmiszerek közül kellett Eszterházyknak megadni, míg a többinek a beszerzésére a kincstár 100 gurust biztosított. Emellett Eszterházy havonta további 100 gurus tartásdíjra volt jogosult.⁸¹⁸

Rákóczi erőfeszítései a töröknek a háborúban tartására hiábavalóak voltak, mert 1718. július 21-én a bécsi udvar és a Porta képviselői az észak-szerbiai Pozsarevácnál békét kötöttek egymással. A Habsburgok a békében visszaszerezték a Magyar Királysághoz tartozó Bánságot, megszerezték Észak-Szerbiát és a középkori Szörényi Bánság területét is. Bár Bécs a kurucok kiadatását követelte a szultántól, III. Ahmed (1703–1730) erre nem volt hajlandó, csupán abba egyezett bele, hogy a bujdosókat a Habsburg Birodalom határaitól távol telepítse le. A bujdosók először Konstantinápolyban kívántak letelepedni, a szultán pedig intézkedett, hogy családjaikat Ruszcsukból⁸¹⁹ Isztambulba hozzák. Majd magukat a magyar tábornokokat és Rákóczit is Isztambulba szállásolták el, ahol tartásdíjukról is rendelkeztek. Eszterházy naponta

⁸¹⁵ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 520–521.

⁸¹⁶ Brăila, Románia.

⁸¹⁷ Az oka egy régi török súly- és folyadék mértékegység kb. 1,280 kg-nak és 1,281 l folyadéknak felelt meg. A kile szintén régebben használt súlymérték, melyet a Balkán-félszigeten és a Közel-keleten is használtak, területenként eltérő értékkel, 1 kile kb. 18–22 okának felelt meg.

⁸¹⁸ Karácson 1911, 37.

⁸¹⁹ Rusze, Bulgária.

350 akcsét, Forgách 735 akcsét, Berécsnyi 2000 akcsét, Rákóczi pedig 9021 akcsét kapott.⁸²⁰

Eszterházy nem akart Konstantinápolyban maradni, hanem vissza kívánt térni Moldvába. Szabó István Szalay Lászlóra hivatkozva azt írta, hogy Eszterházyt testvérei, József és Ferenc évjáradékkal támogatták bujdosása idején. Talán azért akart inkább Moldvában élni, hogy ezekhez a pénzekhez könnyebben hozzájusson, mint a messzi Isztambulban. A 350 akcsét kitevő napi tartásdíját a törökök továbbra is biztosították. A pénzt a moldvai vajdának kellett kifizetnie, az Eszterházy és katonasága eltartásának költségeit pedig a szultáni kincstár levonta Moldva adójából. Eszterházy azonban újabb moldvai tartózkodása során már nem maradhatott Ibrailában, hanem a szultán parancsa értelmében a magyar határtól távolabb fekvő Benderbe kellett költöznie. Ebben az is közrejátszott, hogy egyes források szerint Eszterházy és a szintén itt tartózkodó Máriássy Ádám, valamint kíséretük összetűzésbe keveredett a helyiekkel. Erre feltehetőleg azért került sor, mert a moldvai vajda több hónapi tartásdíjjal maradt adója a kurucoknak. Mihail Racovită vajda a költözés kapcsán felrótta Eszterházynek, amiért a költözködés feltételeiül katonái számára lovakat kért, egy hónapi kegydíjának előre való kifizetését, az állomáshelyeken ellátásuk biztosítását, valamint egy bojár kijelölését, akinél adott esetben a kegydíj elmaradása esetén panaszt tehet. A vajda ezután kérte, hogy Eszterházy tartásdíját ne a helyi pénzforrásokból fedezzék, mert ez túl nagy teherterelt jelent számukra. Az ügyet kezelő török udvari kancellár pártolón továbbította Eszterházy kéréseit a szultánhoz.⁸²¹

Az ügy azonban nem ért véget, ugyanis Mihail vajda azt állította, hogy a megparancsolt ellátást megadta, mert a magyar katonák egy jelentős része elszéledt, és ezért azt kérte, hogy a tartásdíjukat csökkentsék. 1719 márciusában a Moldvában lévő magyar katonák is a szultánhoz fordultak, és azzal érveltek, hogy sokan éppen azért távoztak, mert a vajda az előírt összegnek csak egy részét fizette ki. Ezután hamarosan Eszterházy is panaszt tett a szultánnál a vajda ellen. Kijelentette hogy katonái felett nemrég szemlét tartatott, neki 169, Máriássynak 135 katonája van. Mivel a moldvai vajda az ellátásukról nem gondoskodott, kénytelenek voltak a megmaradt ingóságukat pénzzé tenni, s miután ezek elfogytak, az éhség miatt a katonák egy része elszökött, de később közülük sokan visszatértek. A vajdánál hiába panaszkodtak, kéréseiket nem teljesítette, s miután a Benderbe költözködésükről szóló parancs megérkezett, épp a

⁸²⁰ KARÁCSON 1911, 41.; KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 522.

⁸²¹ KARÁCSON 1911, 53–55.

vajda volt az, aki az indulástól visszatartotta őket, s amíg rá váraoztak, a fentebb ismertetett módon panaszkodott ellenük a szultáni udvarban. Eszterházy levele végén elpanaszolta, hogy már ruháikból is kifogytak, és kérte a szultánt, hogy segítsen rajtuk. A szultán ígéretet tett a bujdosók panaszainak orvoslására, és július 8-án megparancsolta Mehmed benderi pasának, hogy a moldvai vajdán hajtsa be Eszterházyék felé fennálló adósságait.⁸²²

1720. január közepén a szultán elrendelte, hogy Eszterházyéknak el kell költözniük Benderből, mivel ez a terület túl közel van a Habsburg Birodalom határaihoz. Január 26-án pedig a moldvai vajdát utatsították, hogy a költözködő magyarok (Eszterházy és Máriássy, valamint 50-50 katonájuk) ellátásáról és a mai Bulgáriában lévő Csetrofcsa akkor elhagyatott falvaiban való letelepedésükről gondoskodjon. A kiküldött parancs felhívta a vajda figyelmét, hogy a magyarokkal mindenfajta ellenségeskedést és nézeteltérést kerülnie kell, és a lehető leggyorsabban le kell őket telepíteni. A szultáni rendeletek intézkedtek a kurucok további ellátásáról, Eszterházyt továbbra is biztosították a napi 350 akcse járadékot, katonái számára pedig az ellátást, adómentesnek nyilvánították őket, ugyanakkor megtiltották számukra, hogy a helyieket vagy az utazókat zaklassák, és a törvények szigorú betartására intették őket. A letelepedés és az együttélés azonban ezúttal sem ment zökkenőmentesen, mert a moldvai vajda továbbra sem biztosította a kurucok ellátását, akik emiatt ismét a környékbeliekre támadtak, és azokat megkárosították, mire a török udvar újra megparancsolta a vajdának, hogy egyenlítse ki a kurucok felé fennálló tartozását. A kurucoknak pedig ismét megtiltották a rablást és az erőszakoskodást.⁸²³

A letelepedett kurucok azonban Csetrofcsa környékén sem találtak megbízható otthont, Eszterházy arra panaszkodott, hogy ezen, a hegyek közötti elhagyatott és kietlen helyen, csak vadállatokkal találkoztak, a katonák a nélkülözés miatt szétszéledtek, s már maga Eszterházy és családja is utolsó nyomorúságra jutott, ezért átmenetileg ismét Erdély közelébe ment. Stephan Steinville erdélyi császári-királyi főparancsnok azonban a vidini vezírnél tiltakozott, és Eszterházy eltávolítását kérte. Utóbbi ezért a szultánhoz fordult, hogy jelöljön ki számára egy biztonságos helyet. Erre válaszul 1721. február 19-én a szultáni udvar elrendelte, hogy Eszterházyt és háza népét Rodostóba kell költöztetni a többi magyar mellé. Az utasításból az is kiderül, hogy Eszterházy járadéka ekkor már csak 240 akcsét tett ki. Márciusban már arról is

⁸²² KARÁCSON 1911, 56–67.

⁸²³ KARÁCSON 1911, 72–75., 80.

megszületett a rendelkezés, hogy útközben Eszterházyék ellátása biztosított legyen. Július 15-én pedig már a rodostói kádit is értesítették, hogy Eszterházy állatai számára legelőket béreljen, melyeknek az árát a kincstár fedezte.⁸²⁴

Mikes Kelemen 1721. szeptember 9-én keletkezett fiktív levelében tudósít arról, hogy Eszterházy, felesége, valamint Eszterházy Bálint nevű fia Rodostóba érkezett. Az ifjú Eszterházy nem maradt sokáig Rodostóban. A franciaországi huszárezredébe katonákat toborzó Bercsényi Lászlóval együtt elhagyta az Oszmán Birodalmat. Eszterházy, ahogy korábban utaltunk rá, a rodostói magyarok kis csoportjában harmadik házassága miatt elszigetelt helyzetben volt. Élete utolsó évét mégis itt töltötte. 1722. augusztus 10-én bekövetkezett haláláról szintén Mikes tudósít bennünket: *„Eszterházi úr idejárván misére mind innepekben, legutólszor Úr színeváltozása napján itt misét hallgatván és ebédet évén, estvefelé lóra ült, és visszament, ahol a feleségivel volt szállva egy réten. Itt ebéd után nagy főfájást érzett, de mi nem is gondoltuk, hogy még a' veszedelmes legyen; a' pedig már a pestisnek jele volt, és harmadnap múlva csak halljuk, hogy pestisben megholt. Azt a hírt a felesége hozta meg nekünk, aki is mihent halva látta az urát, nem tudván, mitévő legyen, abban az elbódult állapotjában kapja magát egy szolgálival és egy kis leánnyal, odahagyja az ura testit és mindenit, gyalog két mélyföldnire jő hozzánk. Amidőn megláttuk ezt a keserves processiót, nem lehetett nem könyvezni szomorú voltán annak a szegény asszonynak. A fejdelem visszaküldötte az asszonyt, és tett rendelést az úr temetése felől. Mindezek után hogy lehetne legkisebb jó kedvünk is, de nem hogy jó kedvünk, de tartozunk holtig megemlékezni erről a szomorú állapotunkban való létünkről, aminthogy soha el sem felejttem, és mindenkoron eszemben fog jutni, hogy micsoda napokat töltöttünk itt el.”*⁸²⁵ Eszterházyt a „Szent Szűz, a források királynéja” nevű görög templomban temették el. Eszterházy fia egy szép márványtáblát állíttatott apja sírja fölé, aminek szövege az elhunyt élettörténetét is elmesélte. 1906-ban Rákóczi, Berécsényi, Thököly Imre és Zrínyi Ilona földi maradványaival együtt Eszterházyét is Magyarországra szállították, és Kassán a Szent Erzsébet-székesegyházban temették el újra.⁸²⁶

⁸²⁴ KARÁCSON 1911, 82–83., 87–89.

⁸²⁵ <http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes2.htm> (2016. 02. 13.)

⁸²⁶ <http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes2.htm> (2016. 02. 13.); SZABÓ 1940, 19–20.; THALY 1901, XI.

Összegzés

Doktori disszertációmban igyekeztem bemutatni Eszterházy Antal gróf életét és a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepét. Kutatásaim során számos eddig egyáltalán nem vagy alig ismert forrást használtam fel. Eszterházy fiatal korával kapcsolatban fontos eredménynek tartom, hogy amennyire a források ezt lehetővé tették, sikerült bemutatnom soproni tanulmányait és az eddigi tudásunknál részletesebben ismertetni az Erdődy Juliannával kötött házasságát. Első feleségének halálát is sikerült a fennmaradt, és már kiadott halotti beszéd felhasználásával részletesen bemutatnom. Bár a történetíráson belül jól ismert tény volt, hogy a visszafoglaló háború végén Eszterházy a törökök fogságába esett, az Oszmán Birodalomban töltött idejéről szinte semmit sem tudtunk. Esterházy Pál nádorhoz és édesanyjához, Thököly Katalinhoz írt levelei feltárásával viszont sikerült bepillantást nyernünk a Héttoronyban töltött mindennapjaiba és hazatérésének körülményeiről is új információk láttak napvilágot. Azt is sikerült megállapítanom Eszterházynek a börtöne falára vésett felirata segítségével, hogy fogságba esésekor kapitányi rangot viselt és nem örnagyit, ahogy arra néhány korábbi levelei alapján többen következtettek.

Bár Szabó István, amikor kiadta Eszterházy leveleit második feleségéhez, Nigrelli Mária Annához, akkor alapos háttérkutatásokat végzett Eszterházynek a császári-királyi hadseregben töltött éveiről, azonban Eszterházy vitáját Heister tábornokkal még ő sem ismerte. Véleményem szerint ez a vita, hasonlóan Eszterházynek a felettesével, Kollonich Ádámmal való nézeteltéréséhez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Eszterházy végül csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc vezette felkeléshez.

Disszertációmban sikeresen bemutattam, hogy 1704-ben, a koroncói csata után a kurucok még hónapokig képesek voltak tartani a pozícióikat a Dunántúlon, sőt Eszterházy még egy kisebb hadjáratot is vezetett, melyet az Udvari Haditanács iktatókönyvei és a Szabó István által közölt levelek alapján tudtam nagyjából rekonstruálni. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a szakirodalomban általában úgy ábrázolták az eseményeket, mintha azok gyorsan következtek volna egymás után, holott a helyzet ennél jóval összetettebb volt.

A forrásokból jól kivehető, hogy Eszterházy a Dunántúlt tekintette az otthonának, sőt egyfajta lokálpatriotizmus is jellemezte őt. Több esetben is

megfigyelhető volt, hogy próbált segíteni azokon a dúnántúli nemeseken és családjaikon, akik a kedvezőtlen hadszerencse miatt elhagyni kényszerültek otthonaikat.

Szintén sikeresen bemutattam Eszterháznak a kuruc hadsereg 1705-ös és 1706-os regularizációjában játszott szerepét, aminek a keretén belül, ahogy láthattuk a Kassa központú Felső-magyarországi területért volt felelős. Eszterházy ezen szerepének fő forrásai a Rákóczihoz írt levelei voltak, amiket ugyan korábban is felhasznált a történetírás, de úgy gondolom, hogy ezek alapján egy hasznos és többé kevésbé átfogó képet kaptunk Rákóczi államának és a vármegyék érdekeinek ütközőpontjairól.

A szakirodalom és a már kiadott források segítségével tudtam rekonstruálni Eszterháznak a szécsényi országos gyűlésen játszott szerepét is, amit önállóan korábban szintén nem vizsgáltak. A gyűlésen Eszterházy, amint láthattuk elsősorban reprezentatív szerepet töltött be, majd a katonai helyzet elszólította őt a politikai ügyektől. Eszterházyra teljes mértékben jellemző, hogy a katonai tevékenysége, mindig megelőzte a politikait a felkelés egész ideje alatt.

1706-tól Eszterházy dunántúli főkapitányként tevékenykedett, és ilyen minőségben vett részt az Esztergommal kapcsolatos hadműveletekben. Eszterházy és Rákóczi levelezése szempontjából ez az időszak a legjobban dokumentált, Eszterházy ekkor írta a legtöbb levelet a fejedelemhez. Ekkor kellett először egy egész hadszíntérért felelős parancsnokként működnie, mégha Rákóczi jelenléte kezdetben meg is könnyítette a helyzetét. Bár a következő évben átmenetileg távol volt a Dunántúltól, bemutattam, hogy az itteni ügyekről ekkor sem feledkezett meg, annak ellenére, hogy a kötelességei máshová szólították. Egy eddig ismeretlen beszámolójában pedig páratlan részletességgel mutatta be az 1707 nyarán és őszén lezajlott hadműveleteket.

Az 1708. évről szóló fejezetben három tematikus alfejezetre bontva mutattam be a dunántúli rendek sümegi részgyűlését; az Eszterházy által levezényelt dunántúli hadseregreformot; és Eszterháznak a Bezerédj ügyben játszott szerepét. Utóbbit különösen fontosnak éreztem tisztázni, mert Eszterházyra ebben az ügyben különösen rossz fény vetült. Az 1708. szeptember 2-án megívott kölesdi csatában aratott győzelmet és ebből kifolyólag a Dunántúl megvédését általában Béri Balogh Ádámnak tulajdonították, azonban az Eszterházy tábori könyvében megtalálható forrásokból egyértelműen látszik, hogy a rácok elleni támadásra Eszterházy adta ki a parancsot, így a sikeres védekezés részben az ő érdeme is.

Ahogy láthattuk a következő évben Eszterháznak már nem sikerült megismételnie ezt a bravúrt, de az 1709-es harcok többé-kevésbé jól ismertek voltak a szakirodalomban. Ebből az évből azonban sikerült egy magánéleti érdekességet feltárnom Erdődy Sándor iratai között, aki szintén a Dunántúlon volt birtokos. Levelezésében találtam utalásokat arra, hogy Eszterházy ebben az időben szeretőt tartott Szegedy Ferencné Chernel Mária személyében.

Bár Eszterházy a Dunántúl elvesztése után már nem kapott fontos megbízásokat a fejedelemtől, sikerült megtalálnom egy azóta általam már ki is adott emlékiratát, melyben a bujdosók helyzetéről és Rákóczi külpolitikai lehetőségeiről elmélkedett. A dolgozat hátralévő oldalain bemutattam Eszterházy és a bujdosók szerepvállalását az 1716–1718 közötti Habsburg-török háborúban és életét a bujdosásban, a haláláig bezáróan, bár ezek az események többé-kevésbé szintén ismertek voltak már a szakirodalomból. A disszertáció terjedelmes függelékében közöltem Eszterháznak a II. Rákóczi Ferenchez írt jobbára kiadatlan leveleit.

Ami a további Esztházyval kapcsolatos kutatásokat illeti, érdemes lenne feltárni a pénzügeit, ideértve a birtokaiból származó bevételeket, gazdaságának a működését, a szabadsárc előtti és alatti anyagi helyzetét. Sajnos erre a fejedelemmel, és a többi kuruc tiszttel folytatott levelezése csak igen korlátozottan alkalmas. Sokat árnyalhatna az Eszterházyról kialakított képünkön, hogyha részletesebben megvizsgálánk a testvéreivel való viszonyát. Úgy vélem ez sokat segítené a kor arisztokrata gondolkodásmódjának megismerésében is.

Zárásként szeretném elmondani, hogy úgy gondolom összességében Eszterházy hasznára vált a kuruc felkelésnek. Bár több alkalommal nem tudott megfelelni Rákóczi elvárásainak, de a felkelők táborának még így is az egyik legjobban képzett katonája volt, aki ha a csapatok irányításában nem is mutatott különösebb tehetséget, azonban hadszervezési ismereteivel és szakértelmével mégis jó szolgálatot tudott tenni a fejedelemnek. Emiatt úgy gondolom, hogy Eszterházy Antalnak helye van a magyar nemzeti hősök között.

Abstract

I divided my thesis into two different parts. The first part introduces the life of Eszterházy and his role in the War of Independence in eight chapters. The second part of the thesis contains the letters of Eszterházy to Francis II Rákóczi, which I found during my research in the National Archives of Hungary and in the National Széchényi Library.

Count Antal Eszterházy was born in 1676 as the eldest son of Ferenc Eszterházy and Katalin Thököly. Our knowledge about his childhood is very limited and is based on his letters to his brother-in-law, Francis Batthyány between 1688 and 1690. The young Eszterházy was a well-educated person, based on his later letters, he learned Latin and German languages. In 1695 he married Countess Julianna Erdödy but his young wife died after the birth of their first child, a girl. Later this daughter died too.

At this time Eszterházy served in the army of the Habsburg Empire and fought in the two great wars of the end of the 17th century: the Nine Years War (1688–1697) and the Great Turkish War (1683–99). At 1697 Eszterházy was captured by the Turks, he was held as a prisoner in Constantinople and he could return to Hungary only one year later. In 1700 Eszterházy married again, his second wife was Maria Anna Nigrelli, the daughter of the Captain General of Upper Hungary. Eszterházy and Maria Anna Nigrelli had three children but two of them died during their childhood. In 1702 Eszterházy fought in the War of the Spanish Succession (1701–1714). This year he had serious arguments with his Commander, Adam Kollonich and with General Sigbert von Heister, who laid hand on some of Eszterházy's estates.

In 1703 the Rákóczi's War of Independence started but at the first time Eszterházy remained loyal to the crown and he fought against the rebellion during the campaign of the Habsburg army in Upper Hungary. However, this campaign ended in defeat. This fact, their formal grievances and the merciless behaviour of the Habsburg troops in Hungary convinced Eszterházy to join the War of Independence in 1704 May.

Later this year Eszterházy fought bravely in the battle of Koronco and in the battle of Nagyszombat but the rebels lost both battles and the Habsburg forces occupied Transdanubia and Eszterházy lost his estates there. In the next two years Eszterházy became one of the key figures of the modernisation of the rebel army, they were able to reoccupy Transdanubia and hold it until the end of 1709. However, on the Diet of

Szécsény at 1705, Eszterházy was elected to a senator in the rebel government but he kept his military role in the rebellion. Next year he was promoted to Marshal and he was appointed to Captain General of the Transdanubian district. In 1707 Eszterházy was the Commander of the rebel army in the military district of Érsekújvár but his campaigns and raids against the Habsburg army were unsuccessful and the Habsburg troops recaptured many minor fortresses. In 1708–1709 Eszterházy commanded the rebel troops in Transdanubia. In 1708 he called the convention of the Transdanubian counties and they made important arrangements in order to be able to continue the rebellion. Eszterházy had a key role in the arrest of the traitor Imre Bezerédj and he organized the defence of Transdanubia successfully against the attack of the Habsburg troops.

After the defeat in the battle of Trencsén (1708) the rebellion started to decay. In 1709 the Habsburg troops defeated Eszterházy in Transdanubia and the rebels had to retreat from this territory because they did not receive any reinforcement from Francis II Rákóczi. After this defeat Rákóczi did not give important offices and missions to Eszterházy anymore. The rebellion ended with the treaty of Szatmár in 1711. Eszterházy moved to Poland with Rákóczi and the leadership of the rebellion and they were exiled. During the Venetian-Ottoman-Habsburg war between 1716 and 1718 Eszterházy and the other leaders went to the Ottoman Empire and there with the help of the sultan they tried to organize a new army. Eszterházy with exiled Hungarians and Tartar troops attacked Transylvania without success. During his exile after the death of his second wife Eszterházy married a low-born Polish woman. After the treaty of Passarowitz Eszterházy remained in the Ottoman Empire and he died in 1722 in plague. In 1906 the mortal remains of Eszterházy, Rákóczy and other exiled Hungarians were taken back to Hungary and they are resting in peace in Kosice.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

E174 - Magyar Kamara archivuma. Archivum familiae Eszterházy.

G8 - A Thököly-szabadságharc levéltára. Thököly családjának iratai.

G15 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Emigrációba vitt rész.

G16 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Munkácson maradt rész.

G19 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Fejedelmi kancellária.

G24 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Bercsényi Miklós főgenerális kancelláriája.

G26 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Kérvények, levelek, jegyzékek 1700-1710.

G28 - A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Gyűjteményes rész. Katonai iratok.

P287 - Családi fondok, levéltárak. Forgách család gácsi ága. Lajstromozott iratok.

P396 - Családi fondok, levéltárak. Károlyi család. Acta publica.

X89 - Esterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor(P125) 1615–1713.

X7435 - Batthyány család levéltára. Missiles(P1314).

OSZK Kt

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

1389/2 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1703. év.

1389/4 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1705. év.

1389/5 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1706. év.

1389/6 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1707. év.

1389/7 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1707. év.

1389/9 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1708. év.

1389\11 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1709. év.

1389/15 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok. 1710. év.

1389/16 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti okmányok.

1710. év.

1389/17 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Másolatok. Kamarai levéltár. Előzmények. 1703–1705.

1389/18 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Másolatok. Kamarai levéltár. 1706–7.

1389/20 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Másolatok. Kamarai levéltár. 1709.

1389/26 - Folio Hungarica. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Másolatok különböző családi levéltárakból. (Andrássy, Bercsényi, Berényi, Bikk, Bodó, Bossányi, Csáky, Eszterházy (Kismarton), Erdődy, Eszterházy (Csesznek), Forgách.)

ÖSTA KA

Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv

ÖStA KA HKR - Österreichische Staatsarchiv. Kriegsarchiv. Zentralstellen. Wiener Hofkriegsrat. Hauptreihe. Bücher 1557–1848

Internetes források

http://csakvar.hu/turizmus_csakvar_m.html (2014. 02. 13.)

<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-22647-20263-56?cc=1554443&wc=MPX2-3TT:107654301,109211501,109432901,135210501>
(2014. 06. 09.)

<http://www.jezsuita.hu/2006-11-16/az-egykori-jezsuita-gimnaziumok-tortenete-mai-magyarorszag-teruleten> (2014. 07. 23.)

http://epa.oszk.hu/01900/01977/00031/pdf/EPA01977_Soproni_Szemle_1955-ix-1-2.pdf (2014. 07. 23.)

<http://szelence.com/koszeghy/index.html> (2014. 07. 23.)

<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1627.html#ref4> (2015. 01. 24.)

<http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0018/1633.html> (2015.04.11.)

<http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes2.htm> (2016. 02. 13.)

<https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthaeus+7&version=VULGATE>
(2014.11.19.)

<http://biblia.hit.hu/bible/21/MAT/7> (2014.11.19.)

Kiadott források és szakirodalom

ARI/I.

THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy. I. kötet.* Pest, 1873.

- AR I/II. THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy. II. kötet.* Budapest, 1873.
- AR I/III. THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy. III. kötet.* Budapest, 1874.
- AR I/IV. THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánum. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi Fejedelemhez. I. osztály: Had- és belügy. IV. kötet.* Pest, 1875.
- AR I/V. THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánum. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi Fejedelemhez. I. osztály: Had- és belügy. V. kötet.* Budapest, 1877.
- AR I/IX. THALY Kálmán: *Archivum Rákócziánum. Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok 1685–1716. I. osztály: Had- és Belügy. I. osztály IX. kötet.* Budapest 1883.
- AR II/I. SIMONYI Ernő: *Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. II.*

- osztály: *Diplomatia*. I. kötet. Budapest, 1871.
- AR II/III. SIMONYI Ernő: *Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. II.* osztály: *Diplomatia*. II. kötet. Budapest, 1873.
- AR III/I. *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig.* Ford. VAS István, bev., jegyz. KÖPECZI Béla. Budapest, 1978.
- BAGI 2008 BAGI Zoltán: Sopron kuruc ostroma 1705. december – 1706. január. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján.* Szerk. TAMÁS Edit. Sárospatak, 2008. 197–210.
- BAGI 2009 BAGI Zoltán: Sopron kuruc ostromai 1704–1706. *Soproni szemle: művelődéstörténelmi folyóirat* 63(2009) 3. sz. 283–299.
- BAGI 2011 BAGI Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek.* Budapest, 2011.
- BAGI 2012 BAGI Zoltán Péter: Siegbert von Heister 1709. évi hadjárata a Dunántúlon. In: Czigány István – Kincses Katalin Mária

(szerk.): *Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából.* Budapest 2012. 23–33.

BARISKA 1995

BARISKA István: Egy különös árulás történetéhez. (Bezerédj Imre kuruc brigadéros hitszegéséről). In.: *Zala Gyűjtemény* 36/1. - Hadtörténeti Tanulmányok. Zalaegerszeg, 1995. 79–142.

BARISKA 2003

BARISKA István: A szemben álló hadvezetés konfliktusa és a Bezerédj-jelenség. In: Tamás Edit (szerk.): *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulójára.* Sárospatak, 2003. 71–85.

BÁNKÚTI 1976

BÁNKÚTI Imre: *Rákóczi hadserege 1703–1711.* Budapest, 1976.

BÁNKÚTI 1978

BÁNKÚTI Imre: Iratok a Rákóczi-szabadságharc középdunántúli eseményeihez (1704–1708) In: KRALOVÁNSZKY Alán–PALÁGYI Sylvia (szerk.): *VMMK* 13. Veszprém, 1978. 171–181.

BÁNKÚTI 1980

BÁNKÚTI Imre: *Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Folia Rákócziána* 4. sz. Vaja, 1980.

- BÁNKÚTI 1991 BÁNKÚTI Imre: *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái*. Budapest, 1991.
- BÁNKÚTI 1994 BÁNKÚTI Imre: Pápa története a török uralom végétől a szatmári békéig (1683–1711). In: KUBINYI András (főszerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig* I. Pápa, 1994. 201–225.
- BÁNKÚTI 1996 BÁNKÚTI Imre: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. II. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához. Budapest, 1996.
- BÁNKÚTI 1998 BÁNKÚTI Imre: Néhány gondolat a trencsényi csata (1708. augusztus 3.) előzményeiről és következményeiről. *Folia Historica* XIX. k. 1994–1995. *A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve*. Budapest, 1998. 63–85.
- BÁNKÚTI 2000 *Károlyi Sándor levelei Érsekújvárból és három várvédő szabályzata. 1710. április, október*. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta BÁNKÚTI Imre. (Folia Rákócziána 8.) Vaja, 2000.
- BÁNKÚTI 2005a BÁNKÚTI Imre: *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban*. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 18. Veszprém, 2005.
- BÁNKÚTI 2005b BÁNKÚTI Imre: Balsors vagy szükségszerű kudarc? Trencsén 1708. augusztus 3. In:

- HAUSNER Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005. 61–74.
- BÁNKÚTI 2008
- BÁNKÚTI Imre: A Rákóczi - szabadságharc (1703–1711). In: *Nagy képes milleniumi hadtörténet.* Szerk. RÁCZ Árpád. Budapest, 2008. 215–229.
- BÁNLAKY 1941
- BÁNLAKY József: A magyar nemzet hadtörténelme XVIII. Kötet. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714. Budapest, 1941.
- BEHRINGER 2010
- Wolfgang BEHRINGER: *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig.* Budapest, 2010.
- BENDA 1979
- Mercurius Veridicus 1705–1710.* Az első hazai hírlap hasonmás kiadása KENÉZ Győző fordításával, BENDA Kálmán bevezetőjével. 1979.
- BENDA 2007
- BENDA Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. In: *Turul.* 80(2007) 4. sz. 109–125.
- BENDA–KENÉZ 1979
- BENDA Kálmán–KENÉZ Győző: *Mercurius Veridicus 1705–1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása.* Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével. 1979.

- BENDA 1980
- BENDA Kálmán: Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: KÖPECZI Béla–HOPP Lajos–R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. 141–157
- BENICZKY 2005
- II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma.* Rákóczi Források. S.a.r. BÁNKÚTI Imre. Sorozatszerkesztő: Mészáros Kálmán. 2005.
- CZIGÁNY 1991
- CZIGÁNY István: Regularitás vagy gerillaháború? (Gondolatok a magyar hadügyi fejlődés kérdéseire.) In.: PETERCSÁK Tivadar–PETŐ Ernő (szerk.): *A végvárok és végváriak sorsa*. Eger, 1991. 25–35.
- CZIGÁNY 1995
- CZIGÁNY István: A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In.: ÁCS Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, 1995. 57–76.
- CZIGÁNY 2004
- CZIGÁNY István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest, 2004.
- CZIGÁNY 2005
- CZIGÁNY István: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In.: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. HAUSNER Gábor (szerk.) 2005. 117–135.

- CZIGÁNY 2007
CZIGÁNY István: A katonaság és az ónodi országgyűlés. In: *Hadtörténelmi közlemények*. 120. évf. (2007) 4. sz. 1175–1195.
- CZIGÁNY 2008a
CZIGÁNY István: Egy „universális” ember Tündérországban: Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 121(2008) 2. sz. 326–354.
- CZIGÁNY 2008b
CZIGÁNY István: A „sziléziai rejtély”. Az 1708. évi felvidéki hadjárat kérdőjelei. In: Tamás Edit (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára*. Sárospatak, 2008. 120–133.
- CSEREI 1983
CSEREI Mihály: *Erdély históriája: 1661–1711*. S.a.r., bev., jegyz., BÁNKÚTI Imre. Budapest, 1983.
- CSÉCSI 2004
CSÉCSI János naplója a szécsényi országgyűlésről. In.: KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *Rákóczi tükrök II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 129–157.
- DOMOKOS 2010
DOMOKOS György: Adatok Lipótvár erődítményének építéstörténetéhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 123(2010) 4.sz. 839–861.

- EICKHOFF 2010 Ekkehard EICKHOFF: *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)*. Budapest, 2010.
- ESZE 1955 ESZE Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710*. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Budapest, 1955.
- ESZTERHÁZY 1901a ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Budapest, 1901.
- ESZTERHÁZY 1901b ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár*. Budapest, 1901.
- FABINYI 2005 FABINYI Tibor: Ráday Pál tanulóévei. In.: RÁDAY–PESTHY Pál Frigyes (szerk.): *Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 2005. 9–29.
- FARSANG 2007 FARSANG Csaba: *Stressz, életmód, környezet. Szimpatikus idegrendszer és hypertonia*. 2007.
- FELDZÜGE 1879 *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704*. Gustav RATZENHOFER. Serie I. Band VI. Wien, 1879.
- FELDZÜGE 1881 *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1705*. Josef RECHBERGER. Serie I. Band VII. Wien, 1881.

FELDZÜGE 1882

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions - Krieg. Feldzug 1706. Nach den Feldachten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Emil Freiherrn MAYERHOFER von Grünbühl und Camillo Freiherrn KOMERS von Lindenbach. I. Serie. VIII. Band. Wien, 1882.

FELDZÜGE 1883

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions - Krieg. Feldzug 1707. Nach den Feldachten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Carl Freiherrn von HIPSSICH und Camillo Freiherrn KOMERS von Lindenbach. I. Serie. IX. Band. Wien, 1883.

FIRBÁS 1926

FIRBÁS Oszkár: *Adalékok gróf Eszterházy Antal császári ezredesnek Rákóczi hűségére téréséhez.* Külön lenyomat a Szegedi M. Kir. Állami Baross Gábor Főreáliskola 1925/26. tanévi értesítőjéből. Szeged, 1926.

FOGARASSY–KOVÁCS 2011

FOGARASSY Zoltán–KOVÁCS Ágnes: *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz.* Első kötet (1698–1711). Debrecen, 2011.

FORGÁCH 2004

Forgách Simon emlékirata. In: KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *Rákóczi Tükör I.* Budapest, 2004. 435–455.

- G. ETÉNYI 2007
G. ETÉNYI Nóra: Az ónodi országgyűlés a Wienerisches Diariumban és a Boston News-Letterben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 120(2007) 4.sz. 1316–1337.
- GEBEI 2009
GEBEI Sándor: A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711. ROMSICS Ignác (főszerk.): Magyarország története 11. kötet. 2009.
- GOTTREICH 1956
GOTTREICH László: Egy példamutató kurucz ezredes. (Winkler Vilmos). *Hadtörténelmi Közlemények* 3(1956) 2. sz., 143–146.
- HECKENAST 1985
HECKENAST Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc. In: *Magyarország hadtörténete I.* Szerk. BORUS József. 2. jav. kiad. 1985. 339–403.
- HECKENAST 1996
HECKENAST Gusztáv: Adalékok Pápa történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idejéből. In.: *Tanulmányok Pápa város történetéből II.* HERMANN István (szerk.) Pápa, 1996, 99–105.
- HECKENAST 2005
HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban.* Életrajzi adattár. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. Sorozatszerkesztő: GLATZ Ferenc. S.a.r.: MÉSZÁROS Kálmán. Budapest, 2005.
- IVÁNYI 1991
IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége. (1681–1713)* Budapest, 1991.

- JANDEK 1955
- JANDEK Gusztáv: Wohlmuth János 1689. évi un. Stark-féle virgiálkönyve. Az első magyar zongoraiskola. In.: *Soproni szemle: művelődéstörténelmi folyóirat*. 9(1955) 1-2. sz. 86–98.⁸²⁷
- KARÁCSON 1911
- KARÁCSON Imre: *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803*. Budapest, 1911.
- KÁDÁR 2014
- KÁDÁR Zsófia: A pozsonyi Szent Salvator-templom katolikus használatba vétele. In: *KoraújkorÁsz. Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. Budapest, 2014. 200–230.
- KÁROLYI 1897
- A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja: Gróf KÁROLYI Tibor. S.a.r.: Géresi Kálmán. V. kötet. Budapest, 1897.*
- KECSKEMÉTI–NOVÁKY 1988
- Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból. A bevezetőt írta KECSKEMÉTI Gábor és NOVÁKY Hajnalka. 1988.*
- KEEGAN 2000
- John KEEGAN: *A csata arca. A közkatonák háborúja. 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme*. 2000.

⁸²⁷ A hivatkozott tanulmány az interneten is elérhető PDF formátumban, én magam is ezt használtam: http://epa.oszk.hu/01900/01977/00031/pdf/EPA01977_Soproni_Szemle_1955-ix-1-2.pdf 2014. 07. 23. A tanulmány itteni oldalszámait azonban eltérők: 75–89.

- KINCSES 2013 KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren.* Budapest, 2013.
- KLUCH 1913 KLUCH János: Rákóczi-levelek. (A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárból.) Erdélyi Múzeum. 1913, 5. sz. 357–374.
- KOVÁCS 1987 KOVÁCS József László: Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz. In: R. VÁRKONYI Ágnes–SZÉKELY Júlia (szerk.): *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Budapest, 1987.
- KOVÁCS 1989 KOVÁCS Ágnes: *Károlyi Sándor.* Budapest, 1989.
- KOVÁCS 2002 KOVÁCS Ágnes: Társadalmi célok - társadalmi támogatottság. In: *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról.* Szerk. CZIGÁNY István. Budapest, 2002. 29–65.
- KÖPECZI 1958 KÖPECZI Béla (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei.* Budapest, 1958.
- KÖPECZI 1966 KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország.* Budapest, 1966.
- KÖPECZI 1991 KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi.* Budapest 1991.

- KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004 KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 3. jav. kiad. Budapest, 2004.
- KÖSZEGHY 1894 KÖSZEGHY Pál: Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. THALY Kálmán (szerk.) Budapest, 1894.
- LEMAIRE 2004 Louis LEMAIRE: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In.: KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *Rákóczi tükör II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 157–257.
- MARKÓ 1934 MARKÓ Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934.
- MARKÓ 2003 MARKÓ Árpád: *II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok*. S.a.r.: Mészáros Kálmán. Budapest, 2003.
- MÁRKI 1910 MÁRKI Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. II. Kötet. Budapest, 1910.
- MÉSZÁROS 2006 MÉSZÁROS Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711*. 2006.
- MÉSZÁROS 2008 MÉSZÁROS Kálmán: Gyürki Pál - Egy pesszimista kuruc generális. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300*.

- évfordulóján.* Szerk. TAMÁS Edit.
Sárospatak, 2008. 139–168.
- MÉSZÁROS 2010 *Bene Regi - A király javára.* Ebergényi László szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója. S.a.r.: MÉSZÁROS Kálmán. 2010.
- MÉSZÁROS 2015 MÉSZÁROS Kálmán: Veszprém végzetes napja. 1704. május 31. In.: KRISTÓF Lilla Alida–TÓTH Vilmos: *Széchenyi Pál emlékezete. Adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei.* Második, bővített kiadás. Szerkesztette Kristóf Lilla Alida és Tóth Vilmos. Kiadta a Győri Hittudományi Főiskola. Győr, 2015. 44–69.
- MEZEY 1981 MEZEY Barna: A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései. In: *Jogtörténeti értekezések.* 11(1981) 5–86.
- NAGY 1858 NAGY Iván: *Magyarország családai.* Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Harmadik Kötet. Pest, 1858.
- NAGY 1865 NAGY Iván: *Magyarország családai.* Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Tizenegyedik Kötet. Pest, 1865.
- NAGY 1984 NAGY László: A török uralom fölszámolása és a Habsburg abszolutizmus győzelme Magyarországon. In.: *Magyarország*

- hadtörténete két kötetben I. A honfoglalástól a kiegyezésig.* BORUS József (szerk.) 1984, 304–339.
- NAGY 2011 NAGY Miklós Mihály: Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. In: *Közép-Európai közlemények.* 4(2011) 3-4.(14-15)sz. 14–27.
- OLÁH 2012 OLÁH Tamás: Georges Chassant, egy francia brigadéros Rákóczi hadseregében. In.: KOVÁTS Dániel (szerk.): *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2012. A 60 éves Fehér József tiszteletére. Széphalom. 22. kötet.* Sátoraljaújhely, 2012. 351–372.
- OROSS 2011 OROSS András: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején. Szempontrendszer egy nagyobb összefoglaláshoz. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 124(2011) 1037–1050.
- PAPP 2000 PAPP Klára: Bercsényi Miklós. In: *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok.* RÁCZ Árpád (szerk.) Budapest, 2000, 128–131.
- PAPP 2004 PAPP Sándor: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. In: *Századok.* 138(2004) 4.sz. 793–821.
- PAPP 2014 PAPP Sándor: II. Rákóczi Ferenc és az Erdélyi Fejedelemség a pozsareváci békekötés után. Ed.: Peter KÓNYA: *Doba*

- Kuruckých Bojov. Kuruc küzdelmek kora.*
Prešov univerzity, Prešov, 2014. 57–71.
- PÁLFFY 1986 PÁLFFY János: A pudmerici csata 1705. augusztus 11-én. In.: KOCSIS Bernát (szerk.): *Válogatás a magyar hadügy írásaiból.* Budapest. 1986. 422–423.
- PÁLFFY 2009a PÁLFFY Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére: Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése) In: *Századok* 143(2009) 4.sz. 853–882.
- PÁLFFY 2009b PÁLFFY Géza: *Romlás és megújulás 1603–1703.* Magyarország története 10. kötet. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Budapest, 2009.
- PERJÉS 1954 PERJÉS Géza: Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. *Hadtörténelmi Közlemények* 1(1954) 2. sz., 136–184.
- PERJÉS 1976 PERJÉS Géza: Az 1703. évi november-decemberi felvidéki hadjárat. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 23(1976) 2.sz. 208–241.
- PERJÉS 1999 PERJÉS Géza: *Seregszemle.* Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999.

- PERJÉS 2002
 PERJÉS Géza: Taktika és stratégia a Rákóczi-szabadságharcban. In: Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról.* Budapest, 2002. 98–125.
- PÉTER 1985
 PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós.* Budapest, 1985.
- RABUTIN 2004
 J. L. BUSSY DE RABUTIN: Emlékiratok a magyarországi háborúkról. In: *Rákóczi tükkör I.* Szerk. KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 2004. 262–284.
- RÁCZ 2005
 RÁCZ Lajos: A „kis jégkorszak” telei Magyarországon. In: *História* 27. évf. (2005) 10. szám. 3–7.
- RITTLING 2012a
 RITTLING László: Reformtörekvések a kuruc hadseregben. In.: *Belvedere Meridionale.* 24(2012) 3. sz. 51–68.
- RITTLING 2012b
 RITTLING László: Eszterházy Antal levelei a szabadságharc végéről. In.: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle.* *Társadalomtudomány. Irodalom. Művészet.* 47(2012) 3. sz. 29–41.
- RITTLING 2012c
 RITTLING László: Eszterházy Antal 1711. évi feljegyzése Rákóczi külpolitikai lehetőségeiről és a bujdosók helyzetéről. In: CZIGÁNY István–KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Az újrakezdés esélye. Tanulmányok*

*a Rákóczi-szabadságharc befejezésének
300. évfordulója alkalmából.* Budapest
2012. 116–119.

RITTLING 2013

RITTLING László: Forgách Simon
emlékirata II. Rákóczi Ferenchez, 1705.
augusztus 27. In.: *Hadtörténelmi
Közlemények.* 126(2013) 1.sz. 205–220.

RSzhD I. 2004

*A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai.
Abauj- Torna, Borsod, Gömör-Kishont és
Zemplém megyékből. 1703–1704.* I. kötet.
Szerk.: DOBROSSY István. Miskolc, 2004.

RSzhD II. 2003

*A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai.
Abauj- Torna, Borsod, Gömör-Kishont és
Zemplém megyékből. 1705–1707.* II. kötet.
Szerk.: DOBROSSY István. A bevezető
tanulmányt írta, a forrásokat feldolgozta és
jegyzetekkel ellátta: BÁNKÚTI Imre.
Miskolc, 2003.

RSzhD IV. 2005

*A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai.
Abauj- Torna, Borsod, Gömör-Kishont és
Zemplém megyékből. 1710–1711.* IV. kötet.
Szerk.: DOBROSSY István. A forrásokat
feldolgozta és jegyzetekkel ellátta:
BÁNKÚTI Imre. Miskolc, 2005.

R. VÁRKONYI 1975

R. VÁRKONYI Ágnes: *Így élt Vak Bottyán.*
Budapest, 1975.

R. VÁRKONYI 1989

R. VÁRKONYI Ágnes: „Ad pacem
universale” vagy „fegyver által való

- meggyőzetés.” In: Ember Győző -
Heckenast Gusztáv (főszerk.):
Magyarország története. IV/I. kötet.
Budapest, 1989. 231–253.
- R. VÁRKONYI 2007
- R. VÁRKONYI Ágnes: Az ónodi
országgyűlés. Régi és új kérdésekkel. In.:
Hadtörténelmi Közlemények. 120(2007)
4.sz. 1119–1157.
- R. VÁRKONYI 2012a
- R. VÁRKONYI Ágnes: A kora újkor
névváltozása. Kisjégkorszak, a divatkirály.
In.: *Élet és tudomány*. 67. évf. (2012) 51-
52. sz. 1640–1643.
- R. VÁRKONYI 2012b
- R. VÁRKONYI Ágnes: Az európai hatalmi
egyensúly és a szatmári béke Rákóczi
politikájában. In.: Csatóry György (szerk.):
Rákócziinak dicső kora. Ungvár, 2012. 9–
29.
- SÁGVÁRI 2002
- SÁGVÁRI György: Kuruc regularizálás
(1704–1706). In.: Czigány István (szerk.):
*Az államiság megőrzése. Tanulmányok a
Rákóczi-szabadságharcról*. Budapest, 2002.
189–229.
- SZABÓ 1940
- SZABÓ István: *Galanthai és fraknói gróf
Eszterházy Antal levelei feleségéhez
Nigrelli Mária Annához 1701–1706*.
Budapest, 1940.

- SZAKÁLY 2008 SZAKÁLY Ferenc: Budavár visszavétele a töröktől 1686-ban. In.: *Nagy képes millenniumi hadtörténet*. RÁCZ Árpád (szerk.) Budapest, 2008, 199–205.
- SZALAY 1859 SZALAY László: *Magyarország története*. VI. A karlovici békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711. Pest, 1859.
- SZALAY 1865 Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: SZALAY László: *Magyar történelmi emlékek*. II-III. Pest, 1865.
- SZEKFŰ 1931 SZEKFŰ Gyula–HÓMAN Bálint: *Magyar történet*. 6. kötet. Budapest, 1931.
- Szécsényi 1866 A szécsényi országgyűlés naplója és törvénycikkei. In.: THALY Kálmán (szerk.): *Rákóczi Tár*. I. kötet. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. Pest, 1866. 423–448.
- SZIRÁCSIK 2004 SZIRÁCSIK Éva: *A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk*. I. kötet. 1703–1705. Salgótarján, 2004.
- SZIRÁCSIK 2005 SZIRÁCSIK Éva: „*Rákóczy-levelek*.” Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból. Salgótarján, 2005.

- THALY 1865 Thaly Kálmán: *Bottyán János II. Rákóczi Ferenc vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival.* Pest, 1865.
- THALY 1869 THALY Kálmán: *A nagy-szombati harc.* *Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból.* Pest, 1869.
- THALY–SZABÓ 1870 THALY Kálmán–SZABÓ Károly: A Magyar Történelmi Társulat 1870. évi bizottságainak jelentései. In: *Századok* 4(1870) 9. sz. 579–615.
- THALY 1890 THALY Kálmán: Egykorú jelentések a koronczai csatáról. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 3(1890) 445–458.
- THALY 1891a THALY Kálmán: Eszterházy Antal török fogsága, 1698. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 4(1891.) 4. szám. 704–707.
- THALY 1891b THALY Kálmán: Még egyszer a koronczai csatáról s gróf Forgách Simon tábornokról. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 4(1891) 433–461.
- THALY 1892 THALY Kálmán: *A székesi gróf Bercsényi család 1470–1835.* III. Budapest, 1892.
- THALY 1899 THALY Kálmán: Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen. 1708. In: *Történelmi Tár.* 22(1899) 193–234.

- THALY 1901 THALY Kálmán: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709. Függetlenség Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve.* Budapest, 1901.
- THALY 1905 THALY Kálmán: *Ocskay László. II. Rákóczi Ferencz, fejedelem brigadéros és a Felső-Magyarországi hadjáratok 1703–1710. I.* Budapest, 1905.
- TÓTH 1958 TÓTH Gyula: *Balogh Ádám kurucz brigadéros.* Budapest 1958.
- TÓTH 2007 TÓTH Ferenc: Az ónodi országgyűlés francia szemmel. In: *Hadtörténelmi Közlemények.* 120(2007) 4.sz. 1305–1316.
- TÓTH 2013 TÓTH Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében. Szeged, 2013.
- TÓTH 2008 TÓTH István György: A felszabadító háború. In.: *Nagy képes millenniumi hadtörténet.* RÁCZ Árpád (szerk.) Budapest, 2008, 205–2013.
- TÓTH 2000 TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború.* Szeged, 2000.
- VARGA 2008 Varga J. János: A kereszténység védőbástyája. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet.* RÁCZ Árpád (szerk.) Budapest, 2008, 196–199.

VÁRKONYI 1951

VÁRKONYI Ágnes: *Vak Bottyán*. Budapest, 1951.

ZACHAR 1987

ZACHAR József: *Franciaország magyar marsallja Bercsényi László*. 1987

ZACHAR 2004

ZACHAR József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004.